

HISTORIAALLINEN AIKAKAUSKIRJA

1/2020 • 14€

Ideologioiden ja suurvaltojen vaikutuspiirissä

HISTORIALLINEN AIKAKAUSKIRJA

118. vuosikerta

Julkaisijat Suomen Historiallinen Seura ja Historian Ystävien Liitto

PÄÄTOIMITTAJA: Anu Lahtinen
TOIMITUSSIHTEERI: Katariina Parhi
TOIMITTAJAT: Johanna Ilmakunnas,
Ville Kivimäki, Tuomas Laine-Frigren,
Simo Mikkonen, Johanna Rainio-Niemi

HALLITUS: Sari Katajala-Peltomaa (pj),
Petri Karonen, Marja Jalava, Kari Salmi,
Kaarina Palojärvi, Aura Korppi-Tommola
ULKOASU: Markus Itkonen (suunnittelu)
ja Miia Huttu (taitto)

Historiallinen Aikakauskirja noudattaa tieteellistä vertaisarviointikäytäntöä.

www.historiallinenaikakauskirja.fi

ISSN 0018-2362 (painettu)

ISSN 2489-6969 (verkkojulkaisu)

Tilaukset, osoitteenmuutokset ja muut muistutukset voi tehdä sähköpostitse os. shs@histseura.fi, puh. 09 228 69351 tai osoitteeseen: Julia Burman, Suomen Historiallinen Seura, Tieteiden talo, Kirkkokatu 6, 00170 Helsinki

Taloudenhoitaja:

Historiallinen Aikakauskirja c/o Kansan Arkisto / Raimo Parikka, Vetehisenkuja 1, 00530 Helsinki, puh. 050 538 9476, sähköposti: raimoparikka@gmail.com

Toimitussihteeri: Katariina Parhi, katariina.parhi@oulu.fi. Kirjoittajalla on oikeus julkaista Historiallisessa Aikakauskirjassa julkaisemansa kirjoitus viimeisenä, julkaisuluvan saaneena versiona omatoimisesti ja ilman erillistä sopimusta vuoden viiveellä yliopistollisissa rinnakkaisjulkaisuarkistoissa. Tämä koskee myös niitä tieteellisiä julkaisutietokantoja, joiden kanssa Historiallinen Aikakauskirja on tehnyt erillisen

asiaa koskevan sopimuksen. Elektra-sopimuksesta johtuen kirjoittajalla ei ole lupaa julkaista kirjoituksen taitettua versiota.

Käsikirjoitukset:

Käsikirjoitukset pyydetään lähettämään Open Journals System -alustan kautta os. <http://journal.fi/haik/login> tai päätoimittajalle osoitteeseen anu.lahtinen@utu.fi tai anu.z.lahtinen@helsinki.fi

Tilaaminen:

Lehden voi tilata verkossa lehden kotisivuilla osoitteessa: www.historiallinenaikakauskirja.fi. Tilajat saavat maksutta käyttöönsä Historiallisen Aikakauskirjan digilehden, joka on luettavissa osoitteessa: <http://www.historiallinenaikakauskirja.fi/digilehti>.

Hinnat 2019: Historian Ystävien Liiton jäsenmaksu on 45 €, korkeakouluopiskelijoilta 30 €, yhteisöiltä 55 €.

Maksuihin sisältyy Historiallisen Aikakauskirjan vuosikerta. Tilaushinta Suomen Historiallisen Seuran jäseniltä on 33 €. Vuosikeratilaus kirjakaupassa yms. 55 €. Em. tilausmaksut peritään erikseen alkuvuodesta. Irtonumeron hinta 14 €.

Pankkiyhitys: Danske Bank, IBAN FI70 8000 1700 0750 48. Jäljellä olevia lehden vanhoja numeroita on helpoimmin saatavilla Tiedekirjan myymälästä Snellmaninkatu 13, 00170 Helsinki, www.tiedekirja.fi, avoinna ma-pe klo 10–16, puh. 09 635 177.

Vanhoja lehden numeroita voi tilata myös muiden kirjakauppojen välityksellä. Vanhojen numeroiden hinnat kappaleelta:

vuoteen 2000 4 €/kpl kpl,
vuodet 2001–2010 8 €/kpl
ja vuodet 2011–2018 14 €/kpl.

Painatus: Forssa Print, Esko Aaltosen katu 2, 30100 Forssa.

Kannen kuva: Ingermanlandiae seu Ingriae novissima Tabula luci tradita (1734). De la Gardien karttakokoelma, Lundin yliopiston kirjasto. Alvin-portaali: urn:nbn:se:alvin:portal:record-196602 (nbn).

Toimitus on tehnyt kaiken mahdollisen kuva oikeuksien selvittämiseksi, epäselvissä tilanteissa pyydämme ottamaan yhteyttä päätoimittajaan tai toimitussihteeriin.

SISÄLLYS

Suuntaviivoja

Anu Lahtinen
Tiedon puolella 3

Artikkelit

- ✎ *Anni Reuter*
"Kansaamme pirstotaan" – Inkerinsuomalaisten karkotukset ja diaspora 1930-luvun kirjeissä kuvattuna 5
- ✎ *Antti Harmainen & Mikko Kemppainen*
"Paremmän sosialismin" asialla – Uskonnon ja sosialismin synteesi suomalaisessa työväenliikkeessä ensimmäisistä eduskuntavaaleista kansalaissotaan 20
- ✎ *Riku Kauhanen & Olli Kleemola*
Maanlunastukset Lounais-Suomen rannikolla vuosina 1945–1951 33

Katsaukset

- ✎ *Jan Kuhanen & Markku Hokkanen*
Kolonialistista kosmopoliittiin – Länsimaisen humanitarismin ja kehitysavun historialliset jatkumot 50
- Kati Katajisto*
Digitalisaation haasteet historian-tutkimuksessa 66
- Sirkka Ahonen*
Metodologinen nationalismi historiatietoisuuden näkökulmasta tarkasteltuna 76

Vuoropuhelu: Historia tieteenä

- Henri Hannula & Ahto Apajalahti*
Historiantutkimuksen tieteellisyydestä 84
- Anna Sivula*
Historiantutkimuksen tieteellisyyttä koskevan keskustelun konteksti on keskusteleva historiantutkimus 94

Jouni-Matti Kuukkanen

Kohti historiantutkimuksen ja historiankirjoutuksen tieteenfilosofiaa 99

Kolumni

Antti Lehmusjärvi
Talvisota kortein – Historiallisen lautapelin suunnittelusta 103

Keskustelua

- Eljas Orrman*
Näkökohtia Diplomatarium Fennicum -tutkimustietokantahankkeen toteutukseen 106
- Marja Tuominen*
Epätosi ennako-oletus ohjaa Meinanderin harhaan 111

Arvioita

- Reetta Eiranen, Lähisuhteet ja nationalismi – Aate, tunteet ja sukupuoli Tengströmin perheessä 1800-luvun puolivälissä (*Tiina Kinnunen*) 114
- Petri Karonen (toim.), Tiede ja yhteiskunta – Suomen Historiallinen Seura ja historiantutkimus (*Pertti Haapala*) 116
- Maarit Leskelä-Kärki, Marika Ahonen & Niko Heikkilä (toim.), Toivon ja raivon vuosi 1968 (*Juho Saksholm*) 118
- Henrik Meinander, Samaan aikaan – Suomi ja Maailma 1968 (*Juho Saksholm*) 118
- Heta Lähdesmäki, Suden paikat – Ihminen ja susi 1900-luvun Suomessa (*Jukka Nyssönen*) 120
- Simo Mikkonen, "Te olette valloittaneet meidät!" – Taide Suomen ja Neuvostoliiton suhteissa 1944–1960 (*Meri Herrala*) 121

- Walter Scheidel, Escape from Rome –
The Failure of Empire and the Road to
Prosperity (*Antti Kujala*) 124
- Jaakko Tahkokallio, Pimeä aika – Kymmenen
myyttiä keskiajasta (*Nikolai Paukkonen*) 125
- Yrjö Tala, Kirkon kipupisteet – Siviiliavioliiton
ja siviilirekisterin puute Suomessa 1905–1918
(*Sofia Kotilainen*) 126
- Veli Pekka Toropainen, 39 tarinaa 1600-luvun
turkulaisnaisista (*Petri Karonen*) 128
- Anna-Maija Viljanen-Pihkala, Unkarin yhteis-
kunnallisen ja kirkkopoliittisen tilanteen
vaikutus suomalais-unkarilaisiin luterilaisiin
yhteyksiin 1956–1958 (*Anssi Halmesvirta*) 129
- Magnus Västerbro, Svälten – Hungeråren som
formade Sverige (*Henrik Forsberg*) 130
- Jaana Torninoja-Latoja, Yhä katselen pilviä –
Elvi Sinervon elämä (*Erkki Vettenniemi*) 132
- Mikko Moilanen, Suomen pyövelit (*Petri Karo-
nen*) 133

Tiedemaailma

- Oikeutta ja historiaa kansantajuisesti 135
Professorin arvonimi Tuomas M. S. Lehtoselle
135

Tiina Kinnunen

Tieteellinen neuvottelukunta osana Sodan ja
rauhan keskus Muistin suunnittelua ja tule-
vaa toimintaa 136

Marjatta Hietala & Aura Korppi-Tommola

- Pirkko Rommi, loistava luennoitsija 137
Vuoden Työväentutkimus 2019 -palkinto 139

Abstraktit · Abstracts 140

Historian ystävä

Kari Salmi

Hyvät Historian Ystävät! 143

Tiedon puolella

Historiallisen Aikakauskirjan ensimmäinen numero menee tänä vuonna painoon varsin poikkeuksellisissa tunnelmissa, kun COVID-19 -pandemia on jotakuinkin sulkenut yliopistot ja siirtänyt niin akateemiset työntekijät kuin opiskelijatkin etäyhteyksien pariin. Nähtäväksi jää, miten pitkäaikaiset jäljet useiden kuukausien poikkeustila yhteiskuntiin jättää ja mitä seurauksia arjen valinnoilla ja poliittisilla linjauksilla on. Toivoa tietysti aina sopii, että tieto ja maltti voitaisivat, mutta koskaan ei voi aliarvioida päinvastaisen kehityksen mahdollisuutta.

Historioitsijapiireissä on ehditty toiveikkaina muistella, että vastaavat tautikaranteenien ajat antoivat Newtonille ja Shakespearelle aikaa luovaan työntekoon. Toisaalta esiin on nostettu muistoja siitä, miten erilaiset menneisyyden epidemiat ja pandemiat ovat johtaneet vallankumouksiin tai syyllisiksi epäiltyjen vähemmistöjen vainoihin.

Moni on muistuttanut siitäkin, että kulkutautien seuraukset näyttävät yhteiskunnan epätasaroisuuden: ylhäiset ja rikkaat saattoivat paeta entisajan ruttoa maaseudulle kertomaan viihdyttäviä tarinoita. Tai kuten Christine Nöstlinger sanoi kuvatessaan Itävaltaa toisen maailmansodan loppuvaiheissa: ”Sellaisilla ihmisillä kuin rouva von Braun on aina maatila, jonne he voivat vetäytyä.”¹

Kulkutauteihin liittyviä huhuja tunnetaan eri aikakausilta, ja parhaillaan monenlaiset huhu- ja selitykset ja salaliittoteoriat keräävät uusia kierroksia sosiaalisessa mediassa. Ylen Valheenpaljastaja-palstalla toimittaja Johanna Vehkoo viittasi ilmiöön infodemiana, joka levittää paljon

sekä informaatiota, misinformaatiota että tahallisesti vääristelyä disinformaatiota.

Vehkoo muistutti, että on aina syytä kysyä, kuka tuottaa verkossa leviävää informaatiota ja millä asiantuntemuksella, mitkä ovat tiedon levittäjän motiivit ja hyötytoiveet, ja ovatko tiedot tarkistettavissa muista, luotettavista lähteistä.² Vehkoon tekstiä lukiessani ajattelin, että historioitsijan vanha ystävä, lähdekritiikki, on jatkuvasti tarpeellinen kansalaistaito.

Pienen taudinaiheuttajan aikaansaamat suuret mullistukset muistuttavat, että on tekijöitä, joita ei voi pysäyttää silmäkääntötempuilla tai suunsoitolla. Virustartuntojen torjumiseksi tarvitaan tieteellistä tietoa ja sen torjumiseen paitsi lääketieteellisiä myös yhteiskunnallisia ratkaisuja.

Vaikka tieteellisen tiedon tarve tunnustetaan, oli kyse sitten maailmanlaajuisista uhkista tai paikallisesta päätöksenteosta, Suomen Kulttuurirahaston *Tutkittu tieto ja päätöksenteko* -hankkeiden tuloksina todettiin hiljattain, että käytännössä tutkijoiden vaikutusmahdollisuudet ovat kavenneet.³ Tutkijoiden osuus laajapohjaisissa valmistelutyöryhmissä on vähentynyt ja heidän asemansa niissä heikentynyt. Ministeriöiden toimikunnissa on tutkijoita enää kolmisen prosenttia, kun taas Norja ja Tanska ovat kasvattaneet tieteentekijöiden osuutta komiteoissa kahteenkymmeneenviiteen prosenttiin.

Sen lisäksi, että tutkijoiden osuus on vähentynyt, aikataulupaineiden ja poliittisen ohjauksen katsottaan vähentäneen tieteellisen tiedon vaikutusta tehtäviin päätöksiin. Ja vaikka tutkittuun tietoon joissakin tapauksissa viitataan ahkerastikin, keskeiset ratkaisut voivat perustua väittä-

miin, joiden mahdollista tieteellistä alkuperää on vaikea jäljittää. Tämänkin kehityssuunnan esille tuominen voi kuitenkin auttaa etsimään muutoskeinoja. Kaikkien tieteen ystävien täytyy yrittää pitää yhtä ja tukea tieteellisen tiedon arvostusta ja näkyvyyttä.

Vaikei Historiallinen Aikakauskirja tarjoa välitöntä ratkaisua kaikkiin päivänpolttaviin kysymyksiin, käsillä olevan numeron artikkelit tarjoavat kuitenkin monenlaista uutta tietoa ja historiallista tietoa koskevia keskustelupuheenvuoroja. Vertaisarvioituissa artikkeleissa käsitellään aiheita, joissa suuret ideologiset ja valtapoliittiset virtaukset ravistelevat yksilöiden elämäntapaa ja elinoloja.

Anni Reuterin artikkelin aiheena on inkerinsuomalaisten karkotukset ja diaspora, Antti Harmainen ja Mikko Kemppainen puolestaan käsittelevät suomalaisen työväenliikkeen ja uskonnon suhdetta 1900-luvun alussa. Riku Kauhasen ja Olli Kleemolan artikkeli keskittyy toista maailmansotaa seuranneisiin maanlunastuksiin. Jan Kuhanen ja Markku Hokkanen luovat katsauksen länsimaiseen humanitarismiin ja kehitysapuun.

Numerossa on myös useita keskustelupuheenvuoroina tarjottuja artikkeleita, kuten Kati Katajiston pohdinta digitalisaation haasteista. Sirkka Ahonen esittää kriittisiä huomioita metodologisen nationalismin pitkistä varjosta. Kokeellisena Vuoropuhelu-osiona ilmestyy Henri Hannulan ja Ahto Apajalahden artikkeli Historiantutkimuksen tieteellisyydestä, johon Anna Sivula ja Jouni-Matti Kuukkanen antavat puheenvuoronsa.

Kun moni kasvokkaisia tapaamisia vaativa kirjapalaveri, konferenssi tai kurssi on tällä hetkellä siirtynyt hamaan tulevaisuuteen ja työt menneet kaikin tavoin uusiksi, päätoimittajana tunnen toiveikasta iloa siitä, että Historiallisen Aikakauskirjan kevätnumero voi tarjota jotain jatkuvuutta. Painatusluvan hetkellä ei ole ainakaan merkittävää syytä epäillä, etteikö lehti tavoittaisi lukijoitaan perinteiseen tapaan pääsiäisen alla.

Toivotankin kaikille lukijoille yleisesti kaikkea hyvää tähänkin erikoislaatuisen keikkuvaan kevääseen ja erityisesti hyviä lukuhetkiä Historiallisen Aikakauskirjan parissa.

Anu Lahtinen
anu.z.lahtinen@helsinki.fi

1. Christine Nöstlinger, *Lennä, lennä turilas!* WSOY 1977, 23.

2. Johanna Vehkoo, Valheenpaljastaja. Tervetuloa infodemian aikaan. *Yle Oppiminen* <https://yle.fi/aihe/artikkeli/2020/03/14/valheenpaljastaja-tervetuloa-infodemian-aikaan-naista-merkeista-tunnistat> (15.3.2020).

3. Rahoitettujen hankkeiden loppuraportit luettavissa www.skr.fi/julkaisut/hankeraportit (15.3.2020).

Anni Reuter

”Kansaamme pirstotaan”

*Inkerinsuomalaisten karkotukset ja diaspora Neuvostoliitossa
1930-luvun kirjeissä kuvattuna*

Tutkin tässä artikkelissa inkerinsuomalais-ten pakkosiirtoja ja hajaannusta Inkeristä eri puolille Neuvostoliittoa 1930-luvun yksityiskirjeiden avulla. Inkeristä karkotettiin 1930-luvun kuluessa aluksi kulakkitalonpoikia ja myöhemmin raja-alueiden suomalaisia muualle Neuvostoliittoon karkeasti arvioiden noin 45 000 henkeä.¹ Pakkosiirtoja seurasi inkerinsuomalaisten hajaannus, sillä heitä karkotettiin eri puolille Neuvostoliittoa: Kuolan niemimaalle, Siperiaan, Keski-Aasiaan ja muihin Neuvostoliiton periferioihin.

Inkerinsuomalaisten lukumääräksi on arvioitu 115 000 henkeä vuonna 1926.² Tämä arvio perustuu ”Leningradin alueen suomalaisiin”, jotka olivat väestönlaskennan mukaan suomenkielisiä (98 %) ja asuivat maaseudulla (94 %). Heidän lukutaitonsa oli varsin korkea muihin pienviljelijöihin verrattuna (70 %), mikä osittain selittää laajan talonpoikaskirjeenvaihdon 1930-luvun Neuvostoliitosta. Pietariin asettuneet, eri ammattikuntiin kuuluneet Suomen suomalaiset muodostivat oman ryhmänsä.³ Neuvostoliitossa puhuttiin yleensä vain suomalaisista ja passiin

merkittiin kansallisuudeksi suomalainen erottelamatta suomalaisten alaryhmiä toisistaan.

Suomalaistutkimuksissa inkerinsuomalaisilla viitataan Ruotsin vallan aikana 1600-luvulla Suomesta Inkerinmaalle muuttaneiden suomalaisten jälkeläisiin, jotka olivat uskonnoltaan evankelisluterilaisia. Myös myöhemmin Inkeriin muuttaneet integroituivat vähitellen inkerinsuomalaiseen maalaiseen elämäntapaan, ja kirjeiden kirjoittajien joukossakin heitä lienee. Maantieteellisesti Inkeri sijoittui Pietarin kaupungin ympärille ja rajautui Raja-jokeen, Narvan-jokeen ja Laatokkaan. Etnisesti ja uskonnollisesti Inkeri oli monikulttuurinen alue, jossa asui venäläisen valtaväestön lisäksi inkerinsuomalaisia, saksalaisia ja muita vähemmistöjä. Suomen sisällissodan jälkeen Suomesta muutti Inkeriin tuhansia punapakolaisia, jotka usein nousivat tai jotka neuvostojohto nosti inkerinsuomalaisten kyläneuvostojen johtotehtäviin, ja joiden suhteet paikallisiin inkerinsuomalaisiin olivat tulehtuneet.⁴

Analysoin tässä artikkelissa kansainvälisestikin vertailtuna hyvin säilynyttä inkerinsuomalaisten kirjeenvaihtoa, Inkeristä ja Neuvostoliiton

1. Esim. Ian Matley, Dispersal of the Ingrian Finns. *Slavic Review* 38 (1979), 10. Matley esitti tämän luvun ja päädyin samansuuruiseen karkeaan arviolukuun (46000) uudemmankin kirjallisuuden perusteella. Pidän arviolukujen esittämistä perusteltuna, jotta pakkosiirtojen mittasuhteet tulisivat esille.
2. Matley 1979, 7. Matley käytti lukua arviona inkerinsuomalaisten määrästä Neuvostoliitossa. Myös lukua 138 000 on käytetty.
3. Matley 1979, 7.
4. Esim. Matley 1979; Helena Miettinen, *Menetetty kodit, elämät, unelmat. Suomalaisuus paluumuuttajastatukseen oikeutettujen venäjänsuomalaisten narratiivisissa itsemäärittelyssä*. Helsingin yliopisto 2004.

karkotuspaikoista Suomeen vuosina 1930–1938 lähetettyjä yksityiskirjeitä, joita on yhteensä 170. Tutkimus on tärkeä, sillä inkerinsuomalaisten karkotusaikaa Neuvostoliitossa on tutkittu vähän, eikä 1930-luvulla pakkosiirrettyjen näkökulmaa ole nostettu esille kansainvälisessäkin tutkimuksessa.

Metodisesti käytän *diasporan* käsitettä analyttisenä työkaluna⁵ karkotuksista kertovien kirjeiden tulkinnassa lähiluvun ohella. Diasporan käsite liitettiin alun perin juutalaisten diasporaan, mutta se on yleistynyt kuvaamaan muidenkin etnisten ryhmien hajaannusta ja keskinäistä yhteyttä hajaannuksesta huolimatta. Diasporassa elävää ryhmää yhdistää etnisuus, kieli ja uskonto sekä kollektiiviset muistot menetetyistä kotimaasta, hajaannuksesta ja usein traumaattisista tapahtumista.⁶ Nykytutkimus korostaa ylijäisiä verkostoja diasporassa.⁷ Diasporan ensimmäinen pääkriteeri on Roger Brubakerin mukaan ryhmän hajottaminen tai hajaantuminen maantieteellisestä keskuspaikasta useampaan paikkaan (*Dispersion*), joko tiukasti määriteltynä traumaattisena pakkosiirtona tai laajasti määriteltynä minä tahansa ryhmän maantieteellisenä hajaantumisenä. Toiseksi diasporisen ryhmän jäsenet suuntautuvat alkuperäiseen kotimaahansa (*Homeland Orientation*), esimerkiksi pitämällä yhteyttä tai kaipaamalla sinne. Inkerinsuomalaisten kotimaa oli kirjeiden perusteella Inkerinmaa, vaikka se ei koskaan ollutkaan virallinen valtio. Kolmanneksi oman identiteetin ja kulttuurin vaaliminen on tärkeä osa diasporaa (*Boundary-Maintenance*), jolloin ryhmä ei halua sulautua muihin ryhmiin

tai ryhmää syrjitään ja se syrjäytetään ympäröivästä yhteiskunnasta.⁸ Diasporan käsite on ideaalityyppi, sillä diaspora ilmenee eri tavoin eri ryhmissä ja historiallisissa tilanteissa eikä puhdaita diasporia ole olemassa. Esimerkiksi kaikki ryhmän jäsenet eivät halua palata kotimaahansa, kuten inkerinsuomalaiset Inkeriin. Lisäksi yhteiskunnallista huono-osaisuutta, kuten köyhyyttä, syrjintää ja heikkoa työasemaa, ei tule unohtaa diasporaa tutkittaessa.⁹ Liitin sen osaksi analyysia, sillä se oli oleellinen piirre Neuvostoliiton sisäistä karkotusta ja diasporaa.

Väitän tässä artikkelissa, että diasporan käsite soveltuu pääosin hyvin kuvaamaan inkerinsuomalaisten kokemuksia hajaannuksessa elämisestä valvotussa pakkosiirrosta eri puolilla Neuvostoliittoa heidän kirjeenvaihtonsa perusteella.

Inkerinsuomalaiset pakkosiirrot Neuvostoliitossa

Tutkijat ovat jakaneet 1930-luvun massakarkotukset Neuvostoliitossa kahteen pääryhmään: kulakien karkotuksiin ja vähemmistökansallisuuksien karkotuksiin rajavyöhykkeeltä.¹⁰ Inkerinsuomalaisten ja monien muiden ryhmien karkotukset alkoivat kulakeiksi luokiteltujen talonpoikien karkotuksilla Neuvostoliiton perifeerisille alueille.¹¹ Kulakilla tarkoitettiin virallisesti varakasta talonpoikaa, mutta karkotetuiksi joutui myös pientilallisia, jotka saattoivat omistaa vain yhden lehmän ja yhden hevosen eivätkä käyttäneet ulkopuolista työvoimaa.¹² Väestönsiirtojen yhtenä tavoitteena oli murtaa inkerinsuomalaisten ja muiden vastarinta, jolloin esimerkiksi kollektivointia vastus-

5. Östen Wahlbeck, The concept of diaspora as an analytical tool in the study of refugee communities. *Ethnic and Migration Studies* 28 (2002), 221–238.

6. Mm. Michel Bruneau, *Diasporas, transnational spaces and communities*. Teoksessa Rainer Bauböck & Thomas Faist (toim.) *Diaspora and Transnationalism. Concepts, Theories and Methods*. Amsterdam University Press 2010, 35–49.

7. Östen Wahlbeck & Erik Olsson, *Diaspora. Ett berest begrepp*. Teoksessa Erik Olsson, Catarina Lundqvist, Annika Rabo, Lena Sawyer, Östen Wahlbeck & Lisa Åkesson (toim.) *Transnationella rum. Diaspora, migration och gränsöverskridande relationer*. Boréa 2007, 43–68.

8. Roger Brubaker, The 'Diaspora' Diaspora. *Ethnic and Racial Studies* 28 (2005), 1–19. Brubaker kritisoi artikkelissaan diasporan liian laajoja ja keskenään ristiriitaisia määritelmiä.

9. Wahlbeck 2002.

10. Esim. Steven Barnes, *Death and Redemption. The Gulag and the Shaping of Soviet Society*. Princeton University Press 2011; Viola Lynne, *The Unknown Gulag. The Lost World of Stalin's Special Settlements*. Oxford University Press 2007; Nikolai Bougai, *The Deportation of Peoples in the Soviet Union*. Nova Science Publishers 1996.

11. Toivo Flink, *Kotiin karkotettavaksi. Inkeriläisen siirtoväen palautukset Suomesta Neuvostoliittoon 1944–1955*. SKS/Kansallisarkisto. Arkistolaitoksen tutkimuksia 10 (2010), 31–33; Toivo Flink, *Vainoja Inkerissä*. Teoksessa Pekka Nevalainen & Hannes Sihvo (toim.) *Inkeri. Historia, kansa, kulttuuri*. SKS 1992, 210–218.

12. Esim. Leo Suni, *Inkeriläisten talonpoikaisluokan hävittämisen alkusoitto vuonna 1930*. Teoksessa Pekka Nevalainen & Hannes Sihvo (toim.) *Inkeri. Historia, kansa, kulttuuri*. SKS 1992, 300–301.

taneita talonpoikia¹³ sekä uskonnollisia ihmisiä pakkosiirrettiin.¹⁴

Karkotettujen inkerinsuomalaisten määräksi on arvioitu noin 18 000 henkeä vuosina 1929–1931. Tämä arvio pohjautuu yli 17 Inkerin pitäjistä karkotettuun 4 320 perheeseen.¹⁵ Vuonna 1935 Pohjois-Inkeristä pakkosiirrettiin 3 500 perhettä, noin 7 000 henkeä. Tässä karkotuksessa etninen tausta yhdistyi luokkataustaan, sillä ”kulakit ja neuvostovastaiset ainekset” tuli karkottaa inkerinsuomalaisista rajapitäjistä. Toisessa vaiheessa sadan kilometrin levyinen rajavyöhyke tyhjennettiin viranomaisten näkökulmasta ”ei-toivotuista” noin 20 000 inkerinsuomalaisesta.¹⁶ Yhteensä vuosina 1935–1936 Neuvostoliiton raja-alueelta pakkosiirrettiin arviolta 26–27 000 inkerinsuomalaista.¹⁷

Neuvostoliiton läntiseltä raja-alueelta karkotettiin suomalaisten lisäksi muitakin diasporassa eläviä vähemmistöjä, joilla oli oma kansallinen kotimaa, kuten puolalaisia, saksalaisia, virolaisia, liettualaisia ja latvialaisia. Diasporisten kansallisuuksien karkotusmotiivit liittyivät poliittisiin ennakkoluuloihin ja pelkoihin kapitalistisia länsimaita kohtaan. Inkerinsuomalaisten poliittista lojaalisuutta epäiltiin historiallisten, sosiaalisten ja kulttuuristen siteiden takia.¹⁸ Osa tutkijoista, kuten Leonid Gildi, on kirjoittanut suomalaisten kansanmurhasta Neuvostoliitossa,¹⁹ kun

taas Irina Takala näkee eri etnisten, sosiaalisten, luokkaperustaisten ja poliittisten seikkojen limityneen tai painottuneen suomalaisiin eikä tue teesiä terrorin etnistymisestä. Takalan mukaan vähemmistöjen karkotukset raja-alueilta olivat osa rajavalvonnan tehostamista ja joukkosortotoimia, joilla väestön suunniteltiin alistuvan Stalinin vallalle.²⁰

Karkotukset toteutettiin hätäisesti ja karkotettujen asuminen, työvälit sekä elintarvike- ja terveydenhuolto olivat hyvin puutteellisia. Kuolleisuus oli korkea ja monet karkotetut pakenivat.²¹ Karkotetut olivat pakkosiirtolaisia ja pakotyöläisiä, sillä heillä ei ollut oikeutta muuttaa tai valita asuinpaikkaansa ja he elivät karkotuspaikoissa valvonnan alaisina.²²

Pakkosiirtoa, hajaannusta ja karkotusaikaa on tutkittu harvoin karkotettujen omasta näkökulmasta, erityisesti 1930-luvun karkotuskokemukset ovat kansainvälisestäkin tutkimatta. Uusien aineistojen etsintä on edelleen ajankohtaista, sillä henkilökohtaiset aineistot 1930-luvulta on pääosin ohitettu ja on keskitytty viranomaisdokumentteihin ja muistitietoon.²³ Karkotusaikaa on käsitelty inkerinsuomalaisten elämäkerroissa²⁴ ja jonkin verran historian yleisesityksissä,²⁵ mutta kuten historioitsija Toivo Flink toteaa: ”Se vähä mitä tiedämme näistä vuosista, ei riitä muodostamaan kyllin laajaa ja syvällistä käsitystä tapah-

13. Anne Applebaum, *Gulag. A History of Soviet Camps*. Penguin 2004, 590.

14. Flink 2010. Jagoda määräsi aktiiviset uskovaiset pakkosiirrettäviksi.

15. Tämän arvion Inkerin Liitto teki vuonna 1935 vaikeissa oloissa, joten siihen pitää suhtautua varovaisuudella. Inkerin Liitto piti arviota varsin luotettavana ja tutkijat ovat käyttäneet sitä. Suomen Inkerin Liitto, Selostus Inkerissä viime aikoina tapahtuneista suomalaisen väestön karkoituksista ja muista sortotoimenpiteistä 10.8.1935. Kansallisarkisto. Kaapre Tynnin kokoelma. XLIII. Esim. Leo Suni, Inkerin kova kohtalo. Teoksessa Mauno Jokipii (toim.) *Itämeren suomalaiset. Heimokansojen historiaa ja kohtaloita*. Atena 1995, 213–230; Pekka Nevalainen, Inkerinmaan ja inkeriläisten vaiheet 1900-luvulla. Teoksessa Pekka Nevalainen & Hannes Sihvo (toim.) *Inkeri. Historia, kansa, kulttuuri*. SKS 1992, 258.

16. Bougai 1996, 15. Matley 1979, 1–16.

17. Suni 1995, 222.

18. Esim. Terry Martin, Origins of Soviet Ethnic Cleansing. *The Journal of Modern History* 70 (1998), 813–861.

19. Leonid Gildi, *Inkerinsuomalaisten kohtalo. Inkerinsuomalaisten salattu kansanmurha Venäjällä ja sen seuraukset vuosina 1930–2001*. Inkeriläisten sivistyssäätiö 2007.

20. Esim. Irina Takala, ”Ikimüstoisen läksyn me kaikille luumme”. Suuren terrorin kansallisuusoperaatioiden erityispiirteitä Karjalassa. *Historiallinen Aikakauskirja* 3 (2017), 291–302.

21. Barnes 2011; karkuruudesta Toivo Flink, *Pois Inkeristä, ohi Inkerin*. Yliopistopaino 1995, 78–81.

22. Applebaum 2004, 4–5. OGPU:n ja myöhemmin NKVD:n tehtävänä oli hallinnoida karkotusalueita ja tukahduttaa poliittinen oppositio, ja ne toimivat Stalinin terrorin välineinä. OGPU on suomeksi Valtion poliittinen hallinto ja NKVD Sisäasiainkansankomissariaatti.

23. Oxana Klimkova, Special Settlements in Soviet Russia in the 1930s–50s. *Kritika. Exploration in Russian and Eurasian History* 8 (2007), 105–139; myös Lynne 2007; muistitiedosta esim. Jehanna Gheit & Katherine Jolluck, *Gulag Voices. Histories of Soviet Incarceration and Exile*. Palgrave Macmillan 2011.

24. Jouko Sihvo, Inkerinmaata ja inkeriläisiä kirjallisuudessa. Teoksessa Pekka Nevalainen & Hannes Sihvo (toim.) *Inkeri. Historia, kansa, kulttuuri*. SKS 1992, 328–342.

25. Esim. Jouko Sihvo, *Inkerin kansan 60 kohtalon vuotta*. Tammi 2000.

tuneesta. Tämä Inkerin suomalaisuuden historian osa on yhä perusteellisesti tutkimatta ja kirjoittamatta.”²⁶

Kirjeet yhdistivät diasporassa – kirjeaineisto 1930-luvun karkotuksista

Analysoin karkotuspaikoista Inkeriin ja Inkeristä Suomeen vuosina 1930–1938 lähetettyjä 170 suomenkielistä yksityiskirjettä kolmesta kokoelmasta.²⁷ Valtaosan kirjeen kirjoittajista voi olettaa olevan inkerinsuomalaisia, sillä kirjekokoelmat ovat inkerinsuomalaisen suvun²⁸ sekä Suomen Inkerin Liiton kokoamia.²⁹ Kirjeet on lähetetty sukulaisille, ystäville, naapureille ja papeille.

Ensimmäisen tutkimani kirjekokoelman kokosi inkerinsuomalainen filosofian tohtori ja pastori Juhani Jääskeläinen ja hänen sukulaisensa. Kirjekoelma sisältää 77 julkaisematonta kirjettä, jotka on lähetetty Inkeristä ja eri karkotuspaikoista.³⁰ Kirjeitä välitettiin Suomeen ainakin postin, Suomen Pietarin pääkonsuliviraston³¹ ja Inkeristä Suomeen karkotetun rovasti J. E. Laurikkalan välityksellä.³² Toinen analysoimani kirjekoelma on julkaistu kirjassa *Inkerinsuomalaiset GPU:n kynsissä – Kokoelma karkoitettujen kirjeitä*, joka sisältää 67 kirjettä Inkeristä ja eri karkotuspaikoista. Salakuljettajat ja pakolaiset kuljettivat kirjeet Suomeen eikä kirjeiden kirjoittajien nimiä julkaistu heidän turvallisuutensa

■ Kuva 1. Karkotusalueilta lähetettyjä kirjeitä.
Kuva: Anni Reuter. Anni Reuterin arkisto.

takia.³³ Kirja kiellettiin Suomessa jatkosodan jälkeen neuvostovastaisena,³⁴ mikä kuvastaa keskustelun vaikeutta inkerinsuomalaisten tilanteesta sotien jälkeisessä Suomessa. Osa kirjeiden alkuperäisversioista löytyy kolmannelta Inkerikokoelmasta Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran arkistosta, jossa säilytetään 42 kirjettä eri karkotuspaikoista. Julkaisemattomat kirjeet on ilmeisesti jätetty kirjasta toimituksellisista syistä toiston välttämiseksi. Martti Haavio luovutti kirjeet mitä ilmeisemmin arkistoon kirjan julkaisemisen jälkeen työskennellessään sen johtajana ja *Inkerilehden* päätoimittajana.³⁵ Inkeri-kokoelma oli suljettuna vuosikymmeniä sen poliittisen arkaluontoisuuden sekä kirjeiden kirjoittajien turvallisuuden takia ja avattiin vasta 2000-luvulla tutkijoiden käyttöön.

Karkotettujen kirjeitä tarkastettiin ja heidän joukkoonsa sijoitettiin ilmiantajia.³⁶ Moni jätti kirjeet pelon takia allekirjoittamatta omalla tai koko nimellään, jolloin allekirjoituksena toimi usein sukulaisuussuhde ”setä”, nimikirjaimet tai vihje kirjoittajasta.³⁷ ”En uskaltanut vastata, kun se olisi ollut hengenvaarallista”,³⁸ kuvasi eräs kirjoittaja kirjeen tarkistuksen vakavia seurauksia.³⁹

26. Toivo Flink, *Pois nöyrän panta. Inkerin Liitto 1922–1944*. Siirtolaisuusinstituutti 2012, 95.

27. Ainakin yksi kirje on lähetetty Viroon 11.1.1933: ”Kirjoita minulle, jos ne ottavat sinne Eestinmaalle meitä vastaan. [...] Suomen puolelle ei lasketa ja monet on ammuttu rajalla, kun ovat ruvenneet yrittämään.” P. tuntemattomalle Inkeristä 11.1.1933 Viroon. Kurko 1943, 61.

28. Jääskeläisten suvun 35 jäsenestä lähes kaikki karkotettiin tai vangittiin 1930- ja 1940-luvuilla. Jääskeläinen [Reuter] 2001.

29. Martti Haavio, Inkerin kansan kärsimykset. *Suomalainen Suomi* 3 (1943), 192.

30. Juhani Jääskeläinen on isoisäni ja jatkan eräässä mielessä hänen tutkimustyötään. Hän keräsi mittavan arkiston, jonka kirjeet ovat käytössäni suvun luvalla. Hän analysoi kirjeitä (lähteissä 20 kpl) karkotuksia koskevassa luvussa kirjassaan *Inkerin kirkon tuho Stalinin pakkokollektivisoinneissa*. Alea-kirja 1982, 22–44. Hän väitteli Inkerin kirkosta väitöskirjassaan *Inkerin suomalainen evankeliluterilainen kirkko neuvostojärjestelmän ensimmäisenä vuosikymmenenä 1917–1927*. Kirjapaja 1980. Kirjeiden kopiot ovat Anni Reuterin arkistossa, SKS. Käsitelin suvun kirjeitä myös pro gradussani Anni Jääskeläinen [Reuter], *Karkotetut. Stalinin ajan karkotuksien merkitykset ja myyttinen historia inkerinsuomalaisen suvun kertomana*. Helsingin yliopisto 2001. Eräs kirjeiden kirjoittajista on isoisäni isä Pietari Jääskeläinen, joka kirjoitti kirjeitä läpi karkotusaikansa vuosina 1931–1938 vangintaansa asti.

31. Jaakko Jääskeläisen kirje Pietarista Suomen konsulaatista 22.7.1931. Anni Reuterin arkisto, SKS; Juhani Jääskeläinen, *Jäähyväiset Inkerinmaalle*. Best Service 2011, 39.

32. Laurikkalan tyttären kirje 18.3.1933 Helsingistä. Anni Reuterin arkisto, SKS.

33. Kurko 1943, 7.

34. Kai Ekholm, *Kielletyt kirjat 1944–1946. Yleisten kirjastojen kirjapoistot 1944–1946*. Oulun yliopisto 2000.

35. Flink 2010.

36. Flink 1995, 60–64.

37. Kirje ”kuomaltanne ja kaimaltanne” Siperiasta 30.6. Kirjoitusvuosi tuntematon. Inkeri-kokoelma, SKS. Allekirjoitusten puutteellisuuden takia kirjoittajien lukumäärää eikä sukupuolijakaumaa voi laskea.

38. Arvi Kloogalta 23.10.1942. Kurko 1943, 161.

39. Esim. 14.3.1931 Pietarista. Kurko 1943, 55. Esim. Inkeristä kirjoitettiin 21.6.1931, että kotona kirjeet luetaan. Kurko 1943, 59.

Kirjeet saattoivat vaarantaa oman, lähipiirin ja vastaanottajan turvallisuuden.⁴⁰ Sensuuria kierrettiin muun muassa lähettämällä kirjeitä karkotuspaikoista paenneiden⁴¹ ja niissä vierailneiden sukulaisten,⁴² ystävien⁴³ tai autonkuljettajien mukana.⁴⁴ Jotkut kirjoittivat luottaen siihen, ettei sensuuri tarkista suomenkielisiä kirjeitä.⁴⁵ Kirjeet antavat sensuurista ja pelosta huolimatta varsin kaunistelemattoman kuvan karkotettujen elämästä Neuvostoliitossa. Kirjeissä kuvattiin inkerinsuomalaisten elämää diktatuurissa: vangitsemisia, kuulusteluja, pakkotyöleirejä ja katoamisia, maatalouden pakkokollektivisointia, Inkerin kirkon ja uskon vainoa, kurjistuvia elinoloja ja nälänhätää. Suuri osa kirjeistä kirjoitettiin kuin todisteeksi vainosta ja karkotuksista.⁴⁶

Joitakin Suomeen lähetettyjä kirjeitä lainattiin sanomalehdissä inkerinsuomalaisten karkotuksista kertovissa uutisissa.⁴⁷ Neuvostoliiton lähetystön edustalla järjestettiin sortotoimien vastainen mielenosoitus, jossa kannettiin suruhunnutettua Inkerin lippua. Suomen hallitus käsitteli Inkerin karkotuksia ja lähetti asiasta nootin Neuvostoliitolle, joka vastusti Suomen puuttumista sen sisäisiin asioihin.⁴⁸

Kirjeiden edustavuutta on vaikea osoittaa, sillä Suomeen saatettiin lähettää ja Suomessa julkaista neuvostokriittisiä suomenkielisiä kirjeitä. Kommunistien tai sosialistien kirjeitä ei näytä olevan mukana kirjekokoelmissa, tosin kirjeissä

on viitteitä aatemaailman muuttumisesta kriitistemmäksi sosialismia kohtaan pakkosiirtojen ja terrorin myötä.⁴⁹ Kirjeet näyttävät edustavan uskonnollisten inkerinsuomalaisten näkemyksiä, joskin monien tutkimusten mukaan evankelisluterilaisuus oli tärkeä osa inkerinsuomalaisuutta yleensä ottaen.⁵⁰

Käsittelen ensin pakkosiirtoa ja hajaannusta Inkeristä eri puolille Neuvostoliittoa ja suuntautumista Inkeriin karkotuspakoissa eli diasporan kahta päätekijää. Toiseksi tarkastelen kolmatta diasporan päätekijää, oman kulttuurin ja identiteetin vaalimista⁵¹ karkotusalueiden yhteiskunnallisesti epätasa-arvoisissa olosuhteissa.

Kirjeissä kuvattu karkotus, hajaannus ja kotimaan kaipaus

Vuonna 1930 joukkokarkotukset nousivat Inkeristä lähetettyjen kirjeiden keskiöön. Ensimmäiset inkerinsuomalaiset pakkosiirrettiin kirjeiden mukaan vuosina 1930 ja 1931 Kuolan niemimaalle Muurmanskin alueelle,⁵² Uralille⁵³ ja Siperiaan.⁵⁴ Vuodesta 1935 rajavyöhykkeiltä karkotettujen määränpäiksi tulivat Siperian lisäksi Keski-Aasian Kazakstan, siellä erityisesti Pahta Aralin sovhoosi, sekä Tadžikistan.⁵⁵ Inkerinsuomalaisia pakkosiirrettiin aina Sahalinin saarille asti,⁵⁶ mutta myös lähemmäksi Inkeriä, kuten Äänisen saaristoon⁵⁷ ja Vologdaan Keski-Venäjälle.⁵⁸ Muurmanskin alueelle karkotettuja suomalaisia pakkosiirrettiin

40. Esim. Juho Hyrkäs rovastille Kuolasta 23.10.1931. Inkeri-kokoelma, SKS.

41. Esim. A. sukulaiselleen Vologdasta 5.3.1937. Kurko 1943, 102.

42. Ainakin Krasnojarskissa ja Hiipinässä vierailtiin. ”Setä” helluntaina 1931 Inkeristä. Anni Reuterin arkisto, SKS; Hilta ja Alma Hiipinästä 1931. Inkeri-kokoelma, SKS.

43. Hilta ja Alma Hiipinästä 1931. Inkeri-kokoelma, SKS.

44. Esim. Salla Piili Vologdasta 29.3.1937. Inkeri-kokoelma, SKS.

45. Eeva Mesiäinen, *Maria Kajavan pitkä taival*. Karas-sana 1990, 134.

46. Esim. kirjeet Kurko 1943, 51–81; Lynne 2007 Neuvostoliitosta.

47. Esim. ”Nälkä, kurjuus ja sortotoimenpiteet uhkaavat tuhota Inkerin vanhan suomalaisen asutuksen. Kymmeniä tuhansia karkotetaan” kirjoitettiin *Turunmaassa* 14.3.1933.

48. Esim. Päivälehti 13.5.1931 ja 17.5.1931. Jääskeläinen 1982.

49. Esim. tuntematon ”Venäjällä” 8.12.1938. Kurko 1943, 80. Myös kirje Siperiasta 18.1.1932. Kurko 1943, 113.

50. Esim. Sihvo 2000; Jääskeläinen 1982.

51. Brubaker 2005.

52. Esim. A. V:n kirje Hiipinästä 16.8.1931 ja Abram K:n kirje Muurmanningin vuoristosta 13.10.1931. Kurko 1943, 82–86.

53. S. kuvaa oloja Uralilla kirjeessä Inkeristä 10.7.1930. Kurko 1943, 53.

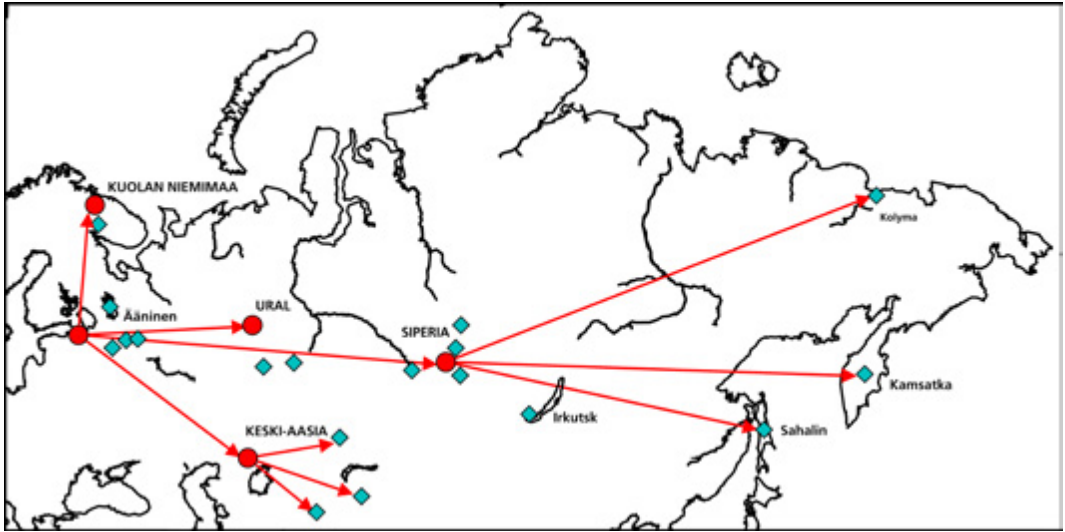
54. Myös Flink 1992; vrt. Suni 1995, 220–221 ja Gildi 2007, 48. Sunin mukaan 1930-luvun alun karkotuspaikat olivat Hiipinän kaivosalue ja Keski-Aasia ja Gildin mukaan karkotettujen määränpää oli Kuolan niemimaa vuonna 1931. Kirjeiden perusteella myös Siperia oli tärkeä karkotuskohde jo 1930-luvun alussa. Esim. Kurko 1943, 105–133.

55. Flinkin 2010, 35 mukaan Jagodan salainen tiedonanto 25.3.1935. GARF, fond 77, opis, delo 568, list 1–2. Kirjeitä Kazakstanista ja muualta Keski-Aasiasta. Esim. Kurko 1943, 134–152.

56. P. kuvaa Vladivostokin vankilasta oloja Sahalinissa 23.5.1938. Kurko 1943, 156.

57. P. Solskista 3.9.1936. Kurko 1943, 99–100.

58. Esim. Salla Piili Vologdasta 29.2.1937. Inkeri-kokoelma, SKS.

■ Kuva 2. Inkerinsuomalaisten karkotusalueet ja diaspora 1930-luvulla.⁶¹

uudestaan Itä-Karjalaan vuonna 1940.⁵⁹ Kirjeiden lähetyspaikat kuvastavat inkerinsuomalaisten pakkosiirtojen maantieteellistä laajuutta ja seurannutta hajaannusta 1930-luvulla, kun pieni vähemmistö karkotettiin eri puolille Neuvostoliittoa, joka kattoi kuudenneksen maapallon pinta-alasta.

Pakkosiirrot merkitsivät inkerinsuomalaisille karkotusta pois heidän historialliselta asuinalueeltaan Inkerin maaseudulta kauas Leningradin kaupungin läheisyydestä ja strategisesti tärkeiltä raja-alueilta maan periferioihin, kehittymättömille seuduille: ”Meidät kelpaamattomina hylkiöinä karkotetaan Siperian korpeen, Aasian hiekka-aroille, Kuolan tuntureille ja muualle.”⁶⁰ Karkotus tarkoitti sosiaalista syrjäyttämistä neuvostoyhteiskunnasta hajaannuksen lisäksi.

Pakkomuutto Inkeristä eri karkotusalueille ja samanaikaiset vangitsemiset merkitsivät inkerinsuomalaisten väkivaltaista hajottamista maantieteellisesti ja henkisesti: ”Kansaamme pirstotaan, niitä on nyt Siperiassa, Uralissa, Solovetissa, Kemissä ja Hiipinässä. Viedään tutkintovankilaan Pähkinälinnaan, jossa kidutetaan jääkellarissa,

sähkötuolissa, nälällä ja janolla.”⁶² Inkerinsuomalaisten muutto ei ollut vapaaehtoista vaan pakotettua, väkivaltaista ja monella tapaa traumaattista. Eräät tutkijat tulkitsevat diasporan ankarasti nimenomaan pakkosiirtona ja ryhmän traumaattisena hajottamisena eri asuinpaikkoihin, mikä pätee myös inkerinsuomalaisiin. 1930-luvun inkerinsuomalaisten diasporaa Neuvostoliiton sisällä voikin nimittää ”uhridiasporaksi” erotuksena muille diasporan muodoille, kuten vapaaehtoiselle työperäiselle hajaantumiselle.⁶³ Messiaaniset tulkinnat pakkosiirrosta ja kotimaahan paluusta eivät ole harvinaisia pakkosiirron kokeneilla ryhmillä⁶⁴ ja niitä on nähtävissä myös inkerinsuomalaisten karkotettujen kirjeissä: ”Me saimme käskyn lähteä maastamme ja kodistamme sinne maalle jonne taivaallinen Isä on meidät määrännyt.”⁶⁵ Jotkut kirjoittajat yhdistivät inkerinsuomalaisten karkotuksen Vanhassa testamentissa kuvattuun pakkosiirtolaisuuteen ja

59. Paavo S. Itä-Karjalasta 21.9.1943. Kurko 1943, 165–168. NKVD:n asetus 23.6.1940 no. 1095/495 käski tyhjentämään Muurmannin alueen suomalaisista. Lahti-Argutiinan 2001 mukaan, 26.

60. Pekka Jääskeläinen 14.7.1935 Siperiasta. Anni Reuterin arkisto, SKS.

61. Kartta on laadittu kirjeiden ja aiemman tutkimuksen pohjalta. Flink 1992, 311 (kartta Pekka Nevalainen 1991).

62. Simo Huuhka ”kyynelten maasta” 31.10.1931. Anni Reuterin arkisto, SKS.

63. Robin Cohen, *Global Diasporas. An introduction*. University of Washington Press 1997.

64. Eliazer Ben-Rafael, Diaspora. *Current Sociology Review Article* 61 (2013), 842.

65. Tuntematon Keski-Aasiasta 28.4.1935. Kurko 1943, 140–142.

hajaannukseen viitaten juutalaisten historiaan, ”muinaisen Israelin kansan korpimatkaan.”⁶⁶

Kotimaan käsite liittyy kiinteästi diasporan tutkimukseen ja karkotuksen kokemukseen. Inkerinsuomalaiset kirjeenkirjoittajat nimittivät Inkerinmaata siellä vielä asuessaan Inkeriksi,⁶⁷ mutta pakkosiirrosta tyypillisesti kotimaaksi tai isänmaaksi.⁶⁸ Huomionarvoista on, että he kokivat nimenomaan Inkerin kotimaakseen eivätkä Neuvostoliittoa. Kotimaan tärkeys pakkosiirrettyjen elämässä – tunnesiteiden ohella sosiaalisten siteiden ylläpitäminen – näyttää olleen tyypillistä inkerinsuomalaisille, kuten monille pakkodiasporassa eläneille kansoille.⁶⁹ Kirjeiden avulla monet karkotetut pitivät yllä henkistä yhteyttä ja sosiaalisia verkostoja kotimaahansa Inkeriin niin kauan kuin se vain oli mahdollista.

Kirjoittajat yrittivät hahmottaa karkotusten määrällisiä mittasuhteita ja inkerinsuomalaisten maantieteellistä hajottamista asumaan eri karkotuspaikkoihin, vaikka se oli vaikeaa terrorin ja propagandan oloissa. Karkotuksien massaluonne ei jäänyt inkerinsuomalaisilta kirjeiden kirjoittajilta piiloon 1930-luvun alussa:

Toissayönä alettiin kuljettaa kuormittain kansaa tähän aamuun saakka. Tätä kirjoittaessa on 25 hevostenkuormaa junassa, emmekä tiedä kuinka kauan tätä häätöä tulee jatkumaan. Aavistamatta tulevat aseistetut miliisit taloon ja sitten tulee pikainen lähtö, ei armahdeta vanhoja eikä lapsia.⁷⁰

1930-luvun alussa karkotettava perhe herätettiin keskellä yötä ja heillä annettiin muutama tunti aikaa varustautua lähtöön. Myöhemmin 1930-luvun puolivälistä lähtien perheen päämies otettiin panttivangiksi muiden perheenjäsenten varustautuessa karkotukseen. Juna-asemalta

karkotusmatka jatkui noin 40 henkeä ehdettuna samaan tavara- tai eläintenkuljetusvaunuun kohti tuntematonta määränpäättä useamman vuorokauden ajan, usein yli viikon.⁷¹ Jotkut pakenivat kotikylästä, kun uutiset lähestyvistä pakkosiirrosta, karkotuspaikkojen nälkäkuolemista ja ”orjan elosta” levisivät.⁷²

Karkotukset venäläistivät ja kurjistivat monia alueita Inkerissä. Inkerinsuomalaisia kyliä purettiin, muutettiin kolhooseiksi tai tehtaiksi, rappioitui ja autioitui 1930-luvulla.⁷³ Joskus venäläisiä tai muiden etnisten ryhmien jäseniä siirrettiin inkerinsuomalaisten tilalle.⁷⁴ Kirjeen kirjoittajille näyttää olleen selvää, että inkerinsuomalaisten lisäksi monia muitakin etnisiä ryhmiä pakkosiirrettiin ja joutui lähtemään kotiseudultaan:

Koko maassa vallitsee ikään kuin kansainvaellus. Hätäntyneet ihmiset siirtyvät paikasta toiseen hakeakseen henkensä turvaa ja saadakseen toimeentulonsa jotenkuten turvatuksi. Vielä suuremmassa määrin siirretään kansaa väkivalloin kotikonnuiltaan.⁷⁵

Karkotetut kuvasivat usein koti-ikävä: ”Oma maa ja koin kaipaus ei unohu, mitä kauemmin ollaan sitä ikävämpi tulloo. Kaikki ymmärrys männöö sekasi, ku ajatteloo jos et pääse konsa ennää koto- maata katselemmaa. Ne, jotka meidät tänne toivat, aatteliit, mitä etemmäksi koista sitä parempi”, kirjoitettiin Muurmannista vuonna 1932.⁷⁶ Jotkut aikalaiset käsittivät, että karkotuspaikat sijaitsivat tarkoituksellisen kaukana Inkeristä, mutta harva tahtoi ajatella, että hajaannuksesta tulisi pysyvä eikä kotiin enää pääsisi palaamaan.

Inkeri ja inkerinsuomalaisuus näyttävät olleen monien kirjoittajien arvojen, identiteetin ja lojailisuuden lähteitä.⁷⁷ Inkerinsuomalainen identiteetti näkyy nimityksissä itsestä ja viiteryhmästä,

66. Pietari Jääskeläisen runo pääsiäisenä 1932. Anni Reuterin arkisto, SKS.

67. Ks. Inkeristä lähetetyt kirjeet Kurko 1943.

68. Ks. karkotuspaikoista lähetetyt kirjeet Kurko 1943, 79–152.

69. Brubaker 2005, 2.

70. Tuntematon Inkeristä 16.6.1931. Kurko 1943, 57.

71. Esim. junamatka kesti 11 vuorokautta Keski-Aasiaan. Runokirje Keski-Aasiasta A. K. 6.8.1936. Kurko 1943, 146.

72. S. Inkeristä 10.7.1930. Kurko 1943, 53; Lyyli ja Vilho Inkeristä 21.6.1931. Kurko 1943, 53–59.

73. Esim. tuntematon Inkerissä 24.1.1938. Kurko 1943, 76–77.

74. Mesiäinen 1990, 79.

75. Nimetön Inkeristä kesäkuussa 1933. Kurko 1943, 63.

76. Susanna Muurmannista 1.2.1932. Kurko 1943, 90–91.

77. Diasporan määritelmästä Brubaker 2005.

kuten Inkerin suomalainen, Inkerin suomalainen väestö,⁷⁸ suomalainen,⁷⁹ inkeriläinen,⁸⁰ Inkerin kansa⁸¹ ja Inkerinmaan kansan heimo⁸² sekä runollisissa ilmaisuihin, kuten ”Kullervon kansa.”⁸³ Tietoisuus diasporasta näyttää olleen yleistä ryhmän sisällä, mitä jotkut tutkijat pitävät edellytyksenä diasporan olemassaololle. Lisäksi hajaannuksessa elävien yhteisyyttä lisäsi yhteinen uskonto, historia ja kieli.⁸⁴

Tieto karkotuksista levisi inkerinsuomalaisten verkostoissa vuodesta 1930-lähtien vuoteen 1938 asti Neuvostoliiton sisällä ja kirjeiden välityksellä aina Suomeen asti. Suomi oli 1930-luvun alussa vielä kiinteä osa inkerinsuomalaisten diasporaa, sillä monella asui sukulaisia Suomessa.⁸⁵ Suomi saatettiin nähdä sukulais- ja emomaana, ”Inkerin äitinä.”⁸⁶ Inkerinsuomalaisten diasporaa voikin nimittää jossain määrin kaksipaikkaiseksi, sillä se suuntautui Inkerin lisäksi Suomeen. 1930-kuluessa postin kulku loppui ja yhteys Suomeen katkesi. Inkerinsuomalaisten Neuvostoliiton sisäinen diaspora eristyi vuosikymmeniksi Suomesta.

Pakkosiirretyt kirjeen kirjoittajat kuvasivat juurettomuuden ja luopumisen tunteita, esimerkiksi kun ”täytyi jättää taakse kaikki se mikä on ihmiselle rakasta ja kallista, niin kuin koti, synnyinmaa, Herran huone ja rakkaiden vanhempain haudat.”⁸⁷ Inkeriä voi luonnehtia myyttisiä piir-

teitä saaneeksi kotimaaksi sekä ideaaliksi kodiksi, johon haluttiin palata, mitä seikkoja Safran korostaa diasporan määritelmässään.⁸⁸ Kodin kaipuu ilmeni karkotettujen kirjeissä vahvoina: ”Uneksimme kodista ja vapaudesta”, kirjoitti Äänisen saarelle pakkosiirretty vuonna 1932.⁸⁹ Kaipuu kotimaahan ja ajatus sinne palaamisesta⁹⁰ ilmenivät ehkä selkeimmin inkerinsuomalaisten runoissa, joita lähetettiin myös kirjeiden mukana:

Oli meillä kotitalo / oli suku suuri / Kaukana on kotimaa / ja välil juopa suuri / Ehkä pitää jonkun aikaa / vielä tänne jäätä / Kunnes Isä taivahinen / asjat toisin säättää / Sitten kaikki karkotetut / Synnyinmaalle päästää.⁹¹

Jotkut suunnittelivat aktiivisesti kotiinpaluuta ja vaativat karkotusalueen komendantilta siihen lupaa, tuloksetta.⁹² Kirjeissä kerrottiin usein peitellysti pakosuunnitelmista ja onnistuneista paoista.⁹³ Eri-ikäiset, vanhukset, nuoret ja lapset, naiset ja miehet, yksinäiset tai kokonaiset perheet pakenivat tai yrittivät paeta Inkeriin tai sen lähistöön.⁹⁴ Karkuruus oli yleistä erityisesti Keski-Aasiassa⁹⁵ ja ilmeisen suurta myös inkerinsuomalaisten karkotettujen joukossa. Esimerkiksi inkerinsuomalaisen Jääskeläisten suvun 35 jäsenestä kaksi kolmasosaa karkotettiin 1930-luvulla ja heistä puolet pakeni takaisin Inkeriin, jonne he

78. Tuntematon ”Venäjältä” 8.12.1938. Kurko 1943, 80.

79. Kirje Inkeristä kesäkuussa 1933. Lähettäjä tuntematon. Kurko 1943, 61.

80. Veli P. kirjeessä Keski-Aasiasta 12.8.1935. Kurko 1943, 142.

81. ”Setä”, luultavasti Juhana Jääskeläinen helluntaina 1931. Myös Pietari Jääskeläinen 13.5. 1931 Siperiasta. Anni Reuterin arkisto, SKS.

82. Abram K. Muurmannin vuoristosta 13.10.1931. Kurko 1943, 84.

83. Pietari Jääskeläinen Inkeristä 1.12.1930. Anni Reuterin arkisto, SKS.

84. Cohen 1997; William Safran, *Diasporas in Modern Societies. Myths of Homeland and Return. Diaspora: A Journal of Transnational Studies* 1 (1991), 83–99.

85. Verkostot Suomeen olivat tärkeitä inkerinsuomalaisille jo 1800-luvulla. Andrei Kalinitchev, *Suomalaiset venäläisessä sulatusuunissa. Rajaseudun inkerinsuomalainen yhteisö murroksessa 1850–1900*. Turun yliopisto 2016.

86. Inkerin talonpoikien anomus Suomen hallitukselle toimitettavaksi 8.5.1931, 100 Venäjä 1931, Ulkoministeriön arkisto. Ks. Jääskeläinen 1982, 40–45.

87. Paavo Keski-Aasiasta 20.10.1935. Kurko 1943, 143.

88. Safran 1991.

89. S. K. Äänisjärven saaresta 3.9.1932. Kurko 1943, 92.

90. Esim. Eeva Uralilla 26.11.1931. Kurko 1943, 109–111.

91. Pietari Jääskeläisen kirje ja runo Siperiasta 28.2.1935. Anni Reuterin arkisto, SKS.

92. Esim. Salla Piili Vologdasta 29.2.1937. Inkeri-kokoelma, SKS; S. P. Siperiassa 26.12.1931. Kurko 1943, 111.

93. Esim. Hilma Jääskeläinen Keski-Aasiasta 26.2.1936. Anni Reuterin arkisto, SKS; Pietari Jääskeläinen Siperiasta Inkeriin 9.7.1931. Anni Reuterin arkisto, SKS.

94. Esim. Pietari Jääskeläinen 16.7.1931 Siperiasta. Juhana Jääskeläinen Inkeristä 25.11.1931. Anni Reuterin arkisto, SKS; Mesiäinen 1990.

95. Karkuruudesta Flink 1995, 78–81.

eivät kuitenkaan pystyneet asettumaan.⁹⁶ Harva paennut sai jäädä Inkeriin muun muassa passi-rajotusten ja asumisluvan puuttumisen takia.⁹⁷

Vaikka paot usein onnistuivatkin, niin karkureiden elämä oli vaarallista ja epävarmaa.⁹⁸ Kirjeissä kuvattiin pakolaisten vangitsemisen ja uuden karkotuksen uhkaamaa elämää Inkerissä, Leningradissa ja muualla:⁹⁹ ”Siperiasta ja Kuolan niemimaalta on paljon inkeriläisiä karannut, mutta heitä pyytystetään kuin metsän otuksia ja laitetaan vankeuteen kuka minnekin.”¹⁰⁰ Karkotusalueilta paenneet inkerinsuomalaiset joutuivat pyrkimään muualle kuin Inkeriin, usein sadan kilometrin päähän kaupungista tai kauemmaksi Viroon, Neuvosto-Karjalaan tai Suomeen,¹⁰¹ mikä syvensi inkerinsuomalaisten hajaannusta entisestään.

Kirjeissä ei usein aavistettu, että suurin vangitsemisaalto niin karkotuspaikoissa kuin Inkerissäkin oli vielä edessäpäin, vaikka inkerinsuomalaisten vangitsemisista kerrotaan jo 1930-luvun alun kirjeissä.¹⁰² Suuren terrorin joukkovangitsemiset ja teloitukset huipentuivat inkerinsuomalaisten kohdalla vuonna 1938.¹⁰³ Vangitsemisten ja teloitusten kohteeksi joutuivat erityisesti karkotuksesta paenneet¹⁰⁴ ja entiset ”kulakit”, joita rangaistiin nyt ”kansanhollisina,”¹⁰⁵ mutta kuten vuoden 1938 kirjeessä todettiin: ”Kukaan ei ole varma elämästään, ei kommunistitkaan.”¹⁰⁶ Myös osa kirjeiden kirjoittajista vangittiin ja osa heistä lisäksi ammuttiin.¹⁰⁷ Inkerinsuomalaisten

diaspora Neuvostoliitossa syveni karkotuspaikojen ohella vankileireille ja vankiloihin eri puolille laajaa maata.¹⁰⁸

Oma kulttuuri ja suomalaisyhteisö karkotuksen kurimuksessa

Diasporiset ryhmät elävät tyypillisesti epätasa-arvoisessa asemassa yhteiskunnassa luokka-asetmaltaan ja heitä hyväksikäytetään taloudellisesti,¹⁰⁹ mikä päti myös karkotuksessa eläneisiin inkerinsuomalaisiin. Neuvostoliitossa pakkosiirtolaisia sijoitettiin huonoimmille viljelysmaille, komendanttiviraston valvonnan alaisuuteen, kauaksi valtion rajoista ja liikenneväylien varrelta.¹¹⁰ Karkotetut joutuivat useimmiten fyysisesti raskaaseen työhön kaivoksiin, kollektiivitaloille ja metsätyömalle eikä heillä tavallisesti ollut vaikutusvaltaa työnvalinnassa.¹¹¹ Entiset talonpojat ja itsenäiset ammattien harjoittajat syrjäytettiin neuvostoyhteiskunnasta ja heistä tehtiin pakkotyöläisiä.

Karkotuksen alku muodostui monelle karkotetulle inkerinsuomalaiselle kamppailuksi hengissä selviytymisestä alkeellisissa oloissa. Karkotuksessa levisi sairauksia, juomavesi oli paikoin keltovotonta, moni näki nälkää, ja jäljellä olevaa omaisuutta, kuten vaatteita, vaihdettiin ruokaan.¹¹² Asuminen oli puutteellista, useimmiten asuttiin ahtaissa parakeissa,¹¹³ mutta huonomminkin, kuten teltoissa pakkaseläkin¹¹⁴ tai alkeellisissa

96. Jääskeläinen 2001.

97. Esim. Gildi 2007.

98. Tuntematon 8.12.1938 ”Venäjältä”. Kurko 1943, 79.

99. Juha Huuhka Leningradista 10.9.1931. Anni Reuterin arkisto, SKS.

100. Jaakko Jääskeläinen Inkeristä 15.10.1931. Anni Reuterin arkisto, SKS.

101. Esim. pakosuunnitelmasta Suomeen, tuntematon A. Vologdasta 5.3.1936. Kurko 1943, 102.

102. Esim. tuntematon Inkeristä kesäkuussa 1933: ”Melkein joka viikko vangitaan yksityisiä kansalaisia sekä perhekuntia.

Niinpä viime maaliskuun 16 pnä Pohjois-Inkerin rajakylästä vangittiin toistasataa henkilöä.” Kurko 1943, 62.

103. Esim. Gildi 2007; Eila Lahti-Argutina, *Olimme joukko vieras vaan. Venäjänsuomalaiset vainouhrit Neuvostoliitossa 1930-luvun alusta 1950-luvun alkuun*. Siirtolaisuusinstituutti 2001.

104. Esim. Sihvo 2000, 65.

105. Lahti-Argutina, 2001, 22.

106. Tuntematon Inkeristä 24.1.1938. Kurko 1943, 78.

107. Katso venäjänsuomalaisten vainouhrien luettelo. Lahti-Argutina 2001.

108. Esim. Solovetskin saarelle (Mesiäinen 1990, 74) ja Vladivostokin vankilaan (kirje Vladivostokin vankilasta 23.5.1938.

Kurko 1943, 156–157.

109. James Clifford, *Diasporas. Cultural Anthropology*, 9 (1994): 302–338; Wahlbeck 2002.

110. Suni 1992, 302.

111. Lynne 2007.

112. Esim. tuntematon 17.12.1936; Turkestanista Katri 20.6.1937. Kurko 1943, 148–152.

113. Esim. Vologdasta 5.3.1936 tuntematon A. Kurko 1943, 102.

114. Abram Kurikka 13.10.1931. Kurko 1943, 86; Juho S. ja Anni 18.4.1935 ”Pohjolan kivivuorien välistä” Muurmanskin alue;

Kurko 1943, 97; Tuomas Aasiasta maaliskuussa 1938. Kurko 1943, 152.

rakennelmissa, joissa oli maalattia tai vuotava ruokokatto.¹¹⁵

Joukkokuolemien kuvaukset kuvastavat samalla inkerinsuomalaisten diasporaa, sillä ne tapahtuivat suurien maantieteellisten etäisyyksien päässä toisistaan. Inkerinsuomalaisten joukkokuolemia tapahtui kirjeiden mukaan Keski-Aasiassa,¹¹⁶ Siperiassa,¹¹⁷ Sahalinissa¹¹⁸ ja Kuolan niemimaalla.¹¹⁹ Myös Äänisen saaristosta kerrottiin: ”Tänne tuotiin ja meitä on kaikkiaan noin 3000 inkeriläistä täällä. Elämä on raskasta. Ihmiset kuolevat, kukaan ei voi auttaa. Vesi on likasta, sanovat siinä olevan kalkkia [...] tänne kuolee kaikki.”¹²⁰ Hiipinän kaivoksilta kirjoitettiin vuonna 1936: ”Kyllä täällä on Inkerin suomalaisia kuollut jo monta tuhatta.”¹²¹ Keski-Aasian karkotetuista inkerinsuomalaisista kuoli osa jo matkalla ja pian perillä puuvillaviljelmillä sairauksiin, saastuneeseen veteen, kuumuuteen sekä heikkoon ja niukkaan ruokavaliioon: ”Yhdellä työmaalla kuoli 40 inkeriläistä ja muilla työmailla on käynyt samoin.”¹²²

■ Kuva 3. Inkerinsuomalaisia Pahta Aralin puuvilla-sovhoosin hautausmaalla Keski-Aasiassa vuonna 1937 tai 1938. Kuva: Anni Reuterin arkisto.

Inkerinsuomalaisten kuljetukset suuntautuivat eri karkotuspaikkoihin. Samalla perheet, suvut, naapurit ja ystävät joutuivat usein pakosiirretyiksi eri alueille. Esimerkiksi inkerinsuomalaisen Jääskeläisten suvun jäseniä karkotettiin 1930-luvulla Hiipinään, Siperiaan ja Keski-Aasiaan, minkä lisäksi suvun miehiä joutui vankiloihin ja työleireille eri puolille maata.¹²³ Maantieteellinen etäisyys sukulaisiin ja toisiin inkerinsuomalaisiin oli valtava sekä sääolosuhteetkin hyvin erilaiset, vaihdellen kylmistä Siperian ja Kuolan pakkasista Keski-Aasian paahtavaan kesähelteeseen. Viranomaiset jakoivat joillakin karkotusalueilla karkotetut inkerinsuomalaiset, jopa saman perheen jäsenet, eri karkotuspaikkoihin heidän työkykynsä, ikänsä ja sukupuolensa mukaan, mikä syvensi hajaannusta.¹²⁴

115. Esim. Tuomas Aasiasta maaliskuussa 1938. Kurko 1943, 151.

116. Tuntematon Keski-Aasiasta 6.5.1935. Inkeri-kokoelma, SKS.

117. Mies Siperiasta 31.5.1931. Anni Reuterin arkisto, SKS.

118. P. kuvaa Vladivostokin vankilasta oloja Sahalinin saarella 23.5.1938. Kurko 1943, 156.

119. W. sedälle Hiipinässä 18.3.1936. Kurko 1943, 99.

120. P. Solskista 3.9.1936. Kurko 1943, 99–100.

121. W. Hiipinästä 18.3.1936. Kurko 1943, 99.

122. Kirje Keski-Aasiasta 12.8.1935. Kurko 1943, 142.

123. Jääskeläisten suvun kirjeenvaihto. Anni Reuterin arkisto, SKS. Katso myös Jääskeläinen [Reuter] 2001.

124. Juho S. ja Anni 18.4.1935 Pohjolan kivivuorien välistä. Kurko 1943, 97–98.

Esimerkiksi Krasnojarskissa hyväkuntoiset työikäiset miehet ja nuoret naiset lähetettiin vastaanottokeskuksesta kultakaivoksille, kun taas perheet jäivät lähelle kaupunkia.¹²⁵ Myös Uralilla ja Kuolan niemimaalla miehiä erotettiin perheistään.¹²⁶

Kirjeistä ilmenee sukujen ja perheiden rikoantumisten vakavat seuraukset. Viisitoistavuotias ”pieni ystävä” kirjoitti vuonna 1935 Siperiasta sedälleen perheensä hajottamisesta ja lasten heitteille jättämisestä:

Kaikki on pantu pakkotöihin. Nyt isä ja äiti-kin vietiin toisaalle eikä täällä ole enää tutta-
viakaan ja toiset lapset ovat jo melkein kaikki
kuolleet nälkään ja puutteeseen ja asuntonamme on vain kylmä, vanha hevostalli.¹²⁷

Perheenjäsenet saattoivat joutua erilleen myös siksi, että lapset lähtivät muualle kerjäämään.¹²⁸ Joskus perheet luvattiin yhdistää ja 1930-luvun kuluessa perheenyhdistämissä tapahtuikin.¹²⁹

Inkerinsuomalaisen diasporan yhteisöllistä puolta kuvastaa inkerinsuomalaisten keskinäinen solidaarisuus Inkerissä, karkotuspaikoissa ja niiden välillä. Ryhmän kollektiivisuutta hajaanuksessa on eräissä tutkimuksissa pidetty lähes samana kuin ryhmän diasporaa.¹³⁰ Kirjeissä pyydettiin sekä vastaanotettiin apua ja karkotuspaikkoihin lähetettiin paketeissa niin ruokaa kuin muutakin tarpeellista.¹³¹ Joskus raha-avustus osoitettiin suurellekin joukolla inkerinsuomalaisia karkotettuja ja jaettiin eniten tarvitsevien kesken.¹³² Kirjeissä tuettiin toisia henkisesti ja aineellisesti sekä vaihdettiin tietoja eri alueiden ruokanormeista, asuinoloista sekä inkerinsuomalaisten elämästä tai kuolemista.¹³³

Vaikka karkotetut inkerinsuomalaiset ylittivät etnisiä rajoja työyhteisöissä ja parakeissa työskentelemällä ja ystävystymällä venäläisten ja muiden kanssa, 1930-luvulla inkerinsuomalaiset näyttävät pysyneen karkotuksessa pääasiassa oman etnisen ryhmänsä rajojen sisällä, jos se vain oli mahdollista. Tähän saattoi vaikuttaa heikko kielitaitokin. 1930-luvun kirjeissä ei näy vielä suomen kielen vaihtuminen venäjäksi tai inkerinsuomalaisten venäläistyminen, sillä vain joitakin yksittäisiä sanoja, usein neuvostohallintoon tai kommunismin liittyviä, sekä osoitteita kirjoitettiin venäjäksi. Suomen kieli näyttäytyikin 1930-luvun kirjeissä itsestään selvänä inkerinsuomalaisten keskinäisen kommunikaation välineenä.

Inkerinsuomalaisia verkostoja ylläpidettiin karkotuksessa asumalla yhdessä ja vieraillemalla toisten luona. Suomalaiset pyrkivät karkotuksessa tapaamaan toisiaan, esimerkiksi perhejuhlien, kuten häiden varjolla.¹³⁴ Työporukat, haudoille kokoontuneet ja perhejuhliin osallistujat olivat usein pelkästään tai lähinnä inkerinsuomalaisia.¹³⁵ Kirjeistä välittyy inkerinsuomalaisten välinen yhteisöllisyys diasporassa, joskaan aina ei ole selvää, olivatko kaikki inkerinsuomalaisia, sillä mukana saattoi olla muitakin: ”Me suomalaiset olemme koko piirissä kuin sukulaiset”, kuvattiin hajallaan asuvaa suomalaisyhteisöä Siperiassa.¹³⁶

Joissakin kirjeissä kuvattiin, kuinka suomalaiset alkoivat elää muiden etnisten ryhmien joukossa monietnisisissä karkotuspaikoissa, sekä surtiin suomalaisten erottamista eri karkotuspaikkoihin.¹³⁷ ”Suomalaisi on hyvin vähän”, kirjoitettiin Siperiasta.¹³⁸ Toisten ryhmien uskontoa ja käytöstä ei aina hyväksytty vaan korostettiin

125. Antti K. Siperiasta 18.1.1932. Kurko 1943, 114; Pietari Jääskeläinen Siperiasta 25.4.1931, 5.6.1931, 9.7.1931 ja 16.7.1931 omaisille Inkeriin. Anni Reuterin arkisto, SKS.

126. Eeva Uralilta 26.11.1931. Kurko 1943, 110.

127. 15-vuotias ”pikku ystävä” Siperiasta 13.4.1935. Kurko 1943, 122–123.

128. Katri Karkkonen Siperiasta. Päiväämätön. Inkeri-kokoelma, SKS.

129. Esim. Pietari Jääskeläinen Siperiasta 12.2.1933 ja 18.3.1933. Anni Reuterin arkisto, SKS.

130. Brubaker 2005.

131. Esim. Mari kirjoitti 31.12.1932, että ”*possilkka*” eli paketti saapui jouluksi Siperiaan. Kurko 1943, 121.

132. Tuntematon Jukspariokista 26.12.1931. Kurko 1943, 138.

133. Esim. Katri 20.6.1937 Turkestanista. Inkeri-kokoelma, SKS.

134. Myös Mesiäinen 1990.

135. Tämän havaitsee myös mm. valokuvien kuvateksteistä (esim. Mesiäinen 1990 ja Flink 1992, 313) sekä haastatteluista, joissa katsellaan valokuvia karkotuksesta. Esim. haastattelut Anni Reuterin arkisto, SKS.

136. Pekka Jääskeläinen Siperiasta 14.7.1935. Anni Reuterin arkisto, SKS.

137. Esim. Antti Kurikka Siperiasta 18.1.1932, Kurko 1943, 115; Katri Siperiasta, päiväämätön. Kurko 1943, 116.

138. Katri Karkkonen Siperiasta. Päiväämätön. Inkeri-kokoelma, SKS.

suomalaisten hillittyjä käytöstapoja, puhtautta, ahkeruutta ja rehellisyyttä, ja siten suomalaisen identiteetin myönteisiä puolia. Muista ryhmistä saatettiin erottautua, esimerkiksi venäläisiä ja aasialaisia saatettiin kuvata ”jumalattomiksi”, barbaarisiksi tai raaoksiksi, juopotteleviksi, likaisiksi, epärehellisiksi tai varasteleviksi.¹³⁹ Toisaalta kirjeissä kerrottiin myös suomalaisten tekemistä ilmiannoista, varkauksista tai petoksista, jotka kohdistuivat toisiin suomalaisiin.¹⁴⁰

Usein eri etniset, kulttuuriset ja kielelliset ryhmät kohtasivat karkotuksessa toisensa työmailla, kouluissa ja ahtaissa parakeissa. Jotkut pakkosiirretyt joutuivat muuttamaan useaan kertaan ja elivät ”hajalla vierain kanssa,”¹⁴¹ toiset asuivat yksin venäläisten parissa¹⁴² ja työskentelivät hyvin monietnisessä joukossa. Monietnisissä karkotuspaikoissa jako inkerinsuomalaisiin ja muihin suomalaisiin saattoi lientyä ja virolaisetkin tuntuivat aiempaa läheisimmiltä:

Kirjava oli kansa, joka siellä vilisi. Siinä oli venäläisiä, hohlia¹⁴³, puolalaisia, mordvalaisia, irttejä, tataareja, tšuvasseja, tšeremissejä, burjaatteja, mutta oli siellä edustettu meidän pieni Suomalainen heimokin ja virolainen. Mutta kaikilla oli sama yhteinen nimitys kulkarit tai petsperesalenkat [erikoissiirtolaiset].¹⁴⁴

Kirjeaineistoni perusteella inkerinsuomalaisten yhteisöllisyys ilmeni uskonnollisina kokoontumisina pakkosiirroissa. Jotkut inkerinsuomalaiset pitivät karkotuspaikoissa salaa seuroja, hartaus-

tilaisuuksia, pyhäkouluja ja lauloivat virsiä parakeissa tai ulkona.¹⁴⁵ Muun muassa Jukspariokissa hautausmaalle kokoontui joulun viettoon vuonna 1931 yhteensä 50 suomalaista.¹⁴⁶ Myös Muurmannista kirjoitettiin: ”Me käymme hautaus maal. Sillä on kuolevaisuus suressa määrässä. Siellä viellä kokonnumme yhden laulamme ja rukoilemme ja pitämme puheita. Siellä on veli Vitikainen ja paljon suomalaisia mones seurakunnas.”¹⁴⁷ Usein kokoonnuttiin hautausmailla, kun kirkkoa ei ollut tai kirkkoon ei voinut mennä.¹⁴⁸

Kirjeet kirjoitettiin uskonnolliseen sävyyn, mikä oli tyypillistä 1930-luvun luterilaisten maa-laisten kirjeenvaihdolle laajemminkin Neuvostoliitossa. Uskonnolliset viittaukset mahdollistivat myös sensuurin kiertämisen.¹⁴⁹ Kristinusko oli oleellinen osa kirjeissä ilmenevää kielenkäyttöä, ajattelutapaa ja identiteettiä, jota neuvostovalta monella tapaa hyljeksi ja vainosi. Pakkosiirrot yhdistyivät inkerinsuomalaisten suureen uskonnolliseen murrokseen, sillä Inkerin kirkko tuhoitiin 1930-luvun kuluessa.¹⁵⁰ Samalla monia Inkerin kirkon työntekijöitä, kirkonmiehiä ja tunnettuja uskovaisia karkotettiin. Kun suuri uskonnollinen traditio, luterilainen Inkerin kirkko murettiin, hajaannuksessa siirryttiin paikalliseen ja pieneen traditioon, jota johtivat entiset kirkon työntekijät, maallikkosaarnaajat ja herätysliikkeiden jäsenet. Yhä useammin naiset alkoivat hoitaa julistusta, kasteita ja sielunhoitoa.¹⁵¹

Uskonnon harjoittaminen pakkosiirtoalueilla vaikeutui, kun saarnaajia vangittiin,¹⁵² viranomaiset takavarikoivat *Raamattuja*, hartauskirjoja ja

139. Esim. A. V. Hiipinän vuorilta 16.8.1931. Kurko 1943, 82; Susanna Muurmannista 1.2.1932. Kurko 1943, 91; Abram K. Muurmannin vuoristosta 13.10.1931. Kurko 1943, 86.

140. ”Kaimanne ja kuomanne” 30.6. Siperiasta. Vuosi tuntematon. SKS, Inkeri-kokoelma; A. K. Lapin vuoristolta 16.6.1933. Kurko 1943, 96.

141. Tuntematon Siperiasta 20.5.1937. Kurko 1943.

142. Salla Piili Vologdasta 29.2.1937. Inkeri-kokoelma, SKS; A. K. Tomskin sairaalasta marraskuussa 1930. Kurko 1943, 105.

143. Halventava nimitys ukrainalaisista.

144. Pietari Jääskeläinen Siperiasta 25.12.1932. Anni Reuterin arkisto, SKS.

145. Esim. Pietari Jääskeläinen Siperiasta 20.11.1931. Anni Reuterin arkisto, SKS.

146. Tuntematon Jukspariokista 26.12.1931. Kurko 1943, 138.

147. A. Kurikka Muurmannin vuoristosta 9.11.1931. Inkeri-kokoelma, SKS.

148. Ks. myös Ronkonen 1995, 172; Sihvo 2000, 218–219.

149. Neuvostosaksalaisten kirjeenvaihdosta Otto Pohl, Eric Schmaltz & Ronald Vossler, ”In our hearts we felt the sentence of death.” Ethnic German recollection of mass violence in the USSR, 1928–48. *Journal of Genocide Research* 11 (2009), 323–354.

150. Jääskeläinen 1982.

151. Varpu Myllyniemi, Inkerin kirkko vallankumousten ja Neuvostovallan ensi vuosikymmenien aikana. Teoksessa Jouko Sihvo & Jyrki Paaskoski (toim.) *Inkerin kirkon neljä vuosisataa. Kansaa, kulttuuri ja identiteetti*. SKS 2015; Sihvo 2000; Mesiäinen 1990; Jääskeläinen 1982. Esim. E. L. Siperiasta kuvaa kirjeessään 11.6.1931 Haapakankaan kirkonmiehen siunneen ruumiin. Kurko 1943, 107. Maria Kajava toimi Siperiassa maallikkosaarnaajana. Mesiäinen 1990.

152. Flink 1992.

■ Kuva 4. Inkerinsuomalaiset häät kultakaivosalueella Siperiassa vuonna 1936. Anni Reuterin arkisto.

uskonnollisia kuvia¹⁵³ sekä kielsivät uskonnolliset kokoontumiset: ”Usein tuntuu niin raskaalta, kun ajattelee ettei täällä enää saa kokoontua Jumalan palveluksiin, mutta onhan täällä vielä niitäkin, jotka kertovat ijankaikkisen sielun asioita.”¹⁵⁴ Kristillisiä kokoontumisia vaikeutti myös suomalaisten hajottaminen uskonnottomien ja muiden uskonnollisten ryhmien keskelle. Monissa kirjeissä kuvataankin uskonnollista diasporaa eikä niinkään etnistä diasporaa muista inkerinsuomalaisista. Uskonnosta tuli vähitellen perhekeskeistä tai pienen inkerinsuomalaisen piirin ilmiö.

Kirkollisten juhlapyhien vietto oli karkotuspaikoissa vaikeaa, kun viranomaiset määräisivät karkotetut töihin ja lapset kouluun myös sunnuntaisin ja kirkollisina pyhinä. Neuvostojuhlat tulivat inkerinsuomalaisten elämään jo Inkerissä, mutta siellä talonpojilla säilyi pitkään autonomia kodin piirissä. Karkotuksessa tilanne muuttui aineistoni perusteella pakkorytmisyyteen työajoissa ja juhlien vietossa. Joulua, juhannusta ja muita juhlia

pyrittiin kuitenkin viettämään karkotuksessa usein uskonnollisin menoin yhdessä toisten inkerinsuomalaisten kanssa: ”Juhannuspäivänä oli meillä pieni hartaushetki vuorenrinteessä.”¹⁵⁵ Perinteiset juhlat olivat tärkeitä, mikä näkyy niiden suuressa roolissa kirjeiden sisällössä. Juhlat loivat suomalaisten välistä yhteisöllisyyttä, omanarvontuntoa sekä toivon ilmapiiriä.

Monissa kirjeissä voimistettiin diasporisen inkerinsuomalaisen yhteisön normeja ja identiteettiä.¹⁵⁶ Osa kirjeiden kirjoittajista näyttääkin selvinneen pakkosiirrosta nojautumalla kristinuskoon ja inkerinsuomalaisuuteen, joita yritettiin siirtää lapsillekin esimerkiksi juhlia viettämällä. Ainakin osa inkerinsuomalaisista jakoi karkotuspaikoilla käsityksen siitä, että inkerinsuomalaisuus ja kristinuskko kuuluivat yhteen.¹⁵⁷

153. Myös Myllyniemi 2015, 253; Jääskeläinen 1982; ks. Mesiäinen 1990.

154. P. J. Hiipinästä 16.7.1931. Kurko 1943, 87.

155. Juho ja Anni S. Pohjolan kivivuorien välistä 18.4.1935. Kurko 1943, 97–98.

156. Kirjeiden funktioista Britt Liljewal, *Ack om du vore här. 1800-talets folkliga brevkultur*. Nordiska museets förlag 2007.

157. Sihvo 1992, 346.

Etnisyyden samaistuminen luterilaiseen uskoon näyttää toimineen monilla inkerinsuomalaisilla pakkosiirrossa 1930-luvulla eräänlaisena eloonjäämisstrategiana etnisen tilattomuuden¹⁵⁸ ja hajaannuksen olosuhteissa.

Lopuksi

Analysoin tässä artikkelissa inkerinsuomalaisten 1930-luvulla Inkeristä ja karkotuspaikoista kirjoittamia kirjeitä diasporan käsitteen avulla. Aineistoni inkerinsuomalaisten yksityiskirjeet kertovat joukkokarkotuksista ja inkerinsuomalaisten diasporasta. Kirjeissä ymmärrys karkotuksista ja seuranneesta hajaannuksesta näyttyty selkeänä, joskin yksityishenkilöiden oli vaikea hahmottaa täysin pakkosiirtojen ja hajaannuksen tilastollisia ja maantieteellisiä mittasuhteita. Monet karkotetut ja Inkerissä asuvat inkerinsuomalaiset yrittivät ylläpitää yhteyksiä ja yhteisöllisyyttä inkerinsuomalaisten välillä kirjeitse aina Suomeen asti.

Inkerinsuomalaisten karkotuskokemukset kattoivat diasporan määritelmän sen ankarassa muodossa traumaattisena pakkosiirtona ja ryhmän maantieteellisenä hajottamisena Neuvostoliiton etäisiin periferioihin. Jotkut kirjoittajat vertasivat karkotettujen oloja Raamatussa kuvattuun juutalaisten pakkosiirtolaisuuteen ja hajaannukseen, johon diasporan tieteellinenkin määritelmä pitkälti pohjautuu. Karkotetut inkerinsuomalaiset suuntautuivat kotimaahansa Inkeriin, kuten kaipasivat sinne, vaalivat muistoa menetetyistä kodista ja suunnittelivat paluuta. Paot karkotuspaikoista olivat yleisiä, mutta harva pystyi palaamaan pysyvästi Inkeriin.

Inkerinsuomalaisten karkotettujen asema oli yhteiskunnallisesti huono-osainen ja alisteinen. Karkotetut kärsivät köyhyydestä, sairauksista, oikeuksien riistosta sekä raskaasta pakkotyöstä. Inkerinsuomalaisten joukkokuolemat eri puolilla Neuvostoliittoa kuvastavat kurjien karkotusolojen lisäksi inkerinsuomalaisten diasporaa eri puolilla laajaa maata.

Vielä 1930-luvulla rajat muihin etnisiin ja uskonnollisiin ryhmiin näyttäytyivät selkeinä

monietnisillä pakkosiirtoalueilla. Usein inkerinsuomalaiset ylläpitivät kristinuskoa sekä inkerinsuomalaista yhteisöä, identiteettiä, tapakulttuuria ja suomen kieltä pakkosiirrossakin. Inkerinsuomalaisten diasporakulttuuri karkotuksessa syntyi poliittisen, uskonnollisen ja taloudellisen sarron puristuksessa, minkä takia kulttuuri myös kapeni. Inkerinsuomalaisten keskinäinen vuorovaikutusverkosto ja yhteisöllisyys olivat kuitenkin oleellinen osa diasporaa, minkä voi olettaa vaikuttaneen inkerinsuomalaisten myöhempään ketjumuuttoon Viroon, neuvosto-Karjalaan ja Inkerinmaalle sekä 1990-luvulla käynnistyneeseen paluumuuttoon Suomeen.

Tässä kuvaamani karkotushistoria kattoi vuodet 1930–1938, muttei myöhempää, suuren terrorin jälkeistä karkotusaikaa, joka monilla jatkui aina 1950-luvulle. Tutkimani kirjeet olivat kieleltään uskonnollisia, joten tutkimustulosteni yleistettävyyttä rajoittuu kirjoitustaitoihin ja uskonnollisiin inkerinsuomalaisiin.

Karkotusalueilla asuvien inkerinsuomalaisten määrä kasvoi vuonna 1942, kun piiritetyn Leningradin alueelta pakkosiirrettiin inkerinsuomalaisia Siperiaan samankaltaisiin oloihin, missä aiemmin karkotetut asuivat. Lisäksi inkerinsuomalaisia vangittiin 1930-luvulla, jolloin moni joutui vankileireille ja vankiloihin eri puolilla Neuvostoliittoa. Suomesta vuonna 1944 palanneet inkerinsuomalaiset eivät päässeet Inkeriin viranomaisten lupauksista huolimatta vaan heidät pakkosiirrettiin viidelle alueelle keski-Venäjällä, missä he elivät julkisen valvonnan ja asumisrajoitusten alaisina.¹⁵⁹ Perustellusti voikin väittää, että 1940-luvun puolivälissä valtaosa inkerinsuomalaisista eli hajaannuksessa Neuvostoliiton vankileirien saaristossa eli Gulagissa.

VTM **Anni Reuter** valmistelee väitöskirjaa Helsingin yliopistossa ja toimii apurahatutkijana Suomalaisen Kirjallisuuden Seurassa.

Sähköposti: anni.reuter@helsinki.fi

158. Arvo Survo, *Magian kieli. Neuvosto-Inkeri symbolisena periferiana*. SKS 2001, 85.

159. Esim. Gildi 2007, 154; Flink 2010.

Antti Harmainen & Mikko Kempainen

”Paremmen sosialismin” asialla

*Uskonnon ja sosialismin synteesi suomalaisessa työväenliikkeessä
ensimmäisistä eduskuntavaaleista kansalaissotaan*

Sosialidemokraattinen aate on viime vuosikymmenenä valtavasti levinnyt ja erittäinkin nykyinen vallankumous on sitä uskomattoman voimakkaasti sysännyt eteenpäin. Lukuisat tähän asti siitä välinpitämättömät kansanjoukot ovat nyt ryhtyneet sitä kannattamaan omaksamalla sen periaatteet ja sovittamalla niitä omaan elämäntehtäväänsä. Kaikesta päättäen on sos. -dem. aate se, joka ensikädessä valtaa nykyisen yhteiskunnan. Sentähden ei kansakoulunopettajainkaan pitäisi enää kylmästi yliolkainsa katsella sos. -dem. liikettä.¹

Vaasan seudulla ilmestynyt sosialidemokraattinen *Vapaa Sana* -sanomalehti ennakoii tähän tapaan 10. ja 11. elokuuta 1917 pidettävää kokousta, joka oli kutsuttu koolle Helsinkiin perustamaan sosialidemokraattinen opettajajyhdistys. Kokouksen organisaattoreina toimivat SDP:n eduskuntaryhmän opettajat, ja tilaisuudessa oli lupa odottaa esitelmiä ainakin kansanedustaja Hilja Pärssiseltä (1876–1935) sekä kansakoulunopettaja Helmi Jalovaaralta (1876–1973), joka oli lupautunut puhumaan otsikolla ”Uusi suunta kasvatukseen”. Vapaan Sanan artikkelissa silmiinpistävää on lähes rajattoman tuntuinen optimismi sosialidemokraattisen liikkeen tulevaisuuden suhteen. Aiemmin vuoden 1917 keväällä tapahtunut helmikuun vallankumous oli kaatanut keisarinvallan Venäjällä, mikä oli vankistanut myös Suomen suuriruhtinaskunnassa toimivien sosialistien uskoa, ettei maailmasta löytynyt ongelmaa, joka ei ratkeaisi aatteen voimalla.

Ajan hengen kannalta oli sopivaa, etteivät sosialistisia ihanteita omaksuneet opettajat kaihta-

neet puimasta niitäkään kysymyksiä, jotka sulautuivat yhteen uskonnollisten ideaalien kanssa. Kuten Vapaan Sanan kokousennakko totesi, opettajien tekemää kasvatustyötä tuli tehdä ”luokkataistelun avulla” köyhälistön taloudellisen aseman parantamiseksi. Samanaikaisesti opetuksen keskiössä oli eräänlainen henkisen kehityksen ihanne, jonka myötä nuoriso herkistyisi ymmärtämään ja toteuttamaan ”vapauden-, kansojen veljestyksen, tasa-arvoisuuden ja rauhanasetta”. Monet opettajajyhdistyksen perustamiskokoukseen lupautuneista puhujista olivat puineet samoja asioita julkisuudessa jo aiemmin. Esimerkiksi Hilja Pärssinen oli julkaissut tekstejä, joissa hän jäsenteli uutta sosialistista pedagogiikkaa asettamalla sen johtotähdiksi ”väärentämättömän Jeesuksen Kristuksen opin” sekä käsityksen yksilön sisäisissä kokemuksissa konkretisoituvasta ”totuuden äänestä”, joka ohjaisi yksilöä myös yhteiskunnallisesti valveutuneeseen toimintaan. Helmi Jalovaara näki kasvatuksen uudet suunnat monin paikoin samaan tapaan kuin Pärssinen. Jalovaara näytti tukeneen oman vakaumuksensa Yhdysvalloissa 1870-luvulla perustetun Teosofisen Seuran (*Theosophical Society*), sekä siitä 1910-luvulla irronneen Idän Tähtien järjestön (*Order of the Star in the East*) oppeihin. Hän matkusteli 1910-luvun lopulla ympäri Suomea pitämässä teosofisia esitelmiä, joissa korostuivat niin ikään kasvatuksen, yksilön henkisen kehityksen ja sen kautta toteutuvan ihanneyhteiskunnan teemat.

Tässä artikkelissa tarkastelemme, kuinka sosialistinen ideologia ja tietyt vuosisadan vaihteen eurooppalaisen uskonnollisuuden kannalta oleelliset ilmiöt saattoivat sulautua yhteen 1900-

1. ”Sos. -dem. Opettajajyhdistystä perustamaan!” *Vapaa sana* 8.8.1917.

luvun alun kotimaisen työväenliikkeen verkostoissa. Tällainen uskonnollisuuden ja sosialismin sekoittaminen on historiantutkimuksen kannalta kiintoisaa, sillä se näyttää yhteensopimattomalta ”naturalistisen” ja uskonnonvastaisen sosialismin kanssa, jota työväenliikkeen historiantutkimus on usein pitänyt määräävänä tekijänä liikkeen ideologiassa 1900-luvun alun vuosina. Esimerkiksi Hannu Soikkasen, Jari Ehrnroothin ja Jussi Pikusaaren tutkimuksissa on painottunut, kuinka vuosien 1903 ja 1906 puoluekokousten myötä SDP:n ideologiseen keskiöön tuli käsitys marxilais-kautskylaisesta sosialismista, joka korosti luonnontieteellisen materialismin merkitystä ja syrjäytti uskonnolliset ideaalit. Tämän yleistyksen puitteissa on usein vedottu muutamien työväenliikkeen akateemisesti koulutettujen johtajien, kuten Yrjö Sirolan (1876–1936), Sulo Wuolijoen (1881–1957) ja Otto Wille Kuusisen (1881–1964) näkemyksiin, ja uskonnollisuutta on tarkasteltu liikkeen poliittisen ideologian muotoutumisen kannalta marginaalisena ilmiönä.²

Artikkelin lähtökohtana toimii 2000-luvun taitteen jälkeen tehty sukupuoli- sekä aate- ja uskontohistoriallinen tutkimus, jossa on korostettu uskonnon ja uskonnollisuuden merkitystä 1800- ja 1900-lukujen modernin kansalaisjärjestyksen eri vaiheissa. Meidän kannaltamme tämän tutkimuksen oleellista antia on, ettei eri liikkeissä ja puolueissa toimiminen välttämättä merkinnyt katkosta suhteessa uskontoon edes sellaisissa tapauksissa, joissa liikkeet olivat irrallaan valtiokirkkojen instituutioista ja opeista tai jopa avoimen kriittisiä niitä kohtaan. Kansainvälisessä historiantutkimuksessa vastaavaa näkökulmaa on sovellettu myös työväenliikkeiden ja niiden ideologioiden historian tarkasteluun. Esimerkiksi Joy Dixon, Alexandra Owen ja Julian Strube ovat tahoillaan todenneet, kuinka monet sosialismin edelläkävijöistä jäsensivät aatetta pohjimmiltaan

uskonnollisena missiona, jossa yhteiskunnallisen tasa-arvon ajaminen jalosti itsekkyyteen taipuvaista ihmissielua ja edesauttoi paremman yhteiskunnan syntyä, joka taas assosioitui millennialistiseen käsitykseen jumalan tuhatvuotisen valtakunnan tulemisesta.³ Pidämme perusteluna lähteä myös tässä liikkeelle ajatuksesta, ettei sosialismiin sitoutuminen välttämättä edellyttänyt 1900-luvun alun Suomessakaan etäännyttämisä uskonnollisuudesta, vaan aikalaiset saattoivat kokea toteuttavansa ideologiaa uskonnon jatkeena.

Edellä mainitut tutkijat ovat myös osoittaneet, kuinka modernin länsimaisen esoterian (*modern western esotericism*) historiaan kytkeytyvillä käsityksillä oli merkitystä kansainvälisen sosialismin verkostoissa. Karkeasti ottaen modernin länsimaisen esoterian käsite viittaa joukkoon 1700-luvun lopulta alkaen syntyneitä liikkeitä ja käsitteellisiä virtauksia, jotka levisivät paljolti kirjallisuuden ja lehdistön välityksellä, ja joille oli tyypillistä synkretistinen näkökulma uskontoihin sekä uskonnollisten käsitysten yhdisteleminen luonnontieteellisiin ja humanistisiin paradigmoihin. Liikkeiden tavoittelivat ”salaista”, yhtäältä luonnolakeihin, toisaalta vanhoihin uskonnollisiin ja filosofisiin teksteihin kätkeytyntä tietoa, jonka katsottiin heijastavan absoluutin tahtoa ja opastavan yksilöä toimimaan sen mukaisesti suurten eksistentiaalisten kysymysten kohdalla. Modernin länsimaisen esoterian historiaan kuuluu monia omana aikanaan tunnettuja liikkeitä.⁴ Tässä olennaisin on Yhdysvalloissa vuonna 1875 perustettu Teosofinen Seura. Se painotti salaisen tiedon tavoittelun ohella yhteiskuntakritiikin ja yhteiskunnallisen toiminnan merkitystä: monilla tunnetuilla teosofeilla oli vaikutusvaltaa myös eri maiden työväen- ja naisasialiikkeissä.

Länsimaisen esoterian historia toimii artikkelimme oleellisena alateemana. Sen kautta on

2. Hannu Soikkanen, *Socialismin tulo Suomeen. Ensimmäisen yksikamarisen eduskunnan vaaleihin asti*. WSOY 1961, 140–160; Jari Ehrnrooth, *Sanan vallassa, vihan voimalla. Sosialistiset vallankumousopit ja niiden vaikutus Suomen työväenliikkeessä 1905–1914*. SHS 1992, 94–114; Jussi Pikusaari, *Vaikea vapaus. Sosialidemokratian häviö kirkolle Suomen kulttuuritaistelussa*. SHS 1998, 85–116; Sami Suodenjoki & Risto Turunen, *Työväki, valta ja vapaus vuonna 1917*. Teoksessa Sami Suodenjoki & Risto Turunen (toim.) *Työväki kumouksessa. Väki voimakas 30*. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura 2017, 27.

3. Joy Dixon, *Divine Feminine. Theosophy and Feminism in England*. Johns Hopkins University Press 2001, 121–124; Alex Owen, *The Place of Enchantment. British Occultism and the Culture of the Modern*. The University of Chicago Press 2004, 23–26.; Julian Strube, *Occultist Identity Formations Between Theosophy and Socialism in fin-de-siècle France*. *Numen* 64 (2017), 568–590.

4. Esim. Wouter J. Hanegraaf, *Esotericism and the Academy. Rejected Knowledge in Western Culture*. Cambridge University Press 2012; Egil Asprem, *The Problem of Disenchantment. Scientific Naturalism and Esoteric Discourse 1900–1939*. Brill 2014.

mahdollista päästä jyvälle käsityksistä ja käsitteistä, joita 1900-luvun alussa käytettiin sosialismin ja uskonnollisuuden suhteen jäsentämiseksi. Esimerkiksi Teosofisen Seuran oppien soveltaminen yhdistää kaikkia tekstimme kohdehenkilöitä. Artikkelit jakautuu kolmeen alalukuun. Ensimmäinen käsittelee Hilja Pärssisen uskontokritiikkiä, jossa Teosofisen Seuran edustamilla näkemyksillä oli merkitystä osana ”väärentämättömän” kristinuskon ideaalia. Toisessa tarkastelemme Teosofisen Seuran yhteyden syntyneitä verkostoa, johon kuuluivat muiden muassa Helmi Jalovaara, osuustoiminta- ja ammattiyhdistysliikkeissä työskennellyt sekä myöhemmin SDP:n kansanedustajana ja puolustusministerinä toiminut Yrjö Kallinen (1886–1976) ja Väinö Valvanne (1887–1919), eräs 1900-luvun alun kotimaisen Teosofisen Seuran johtohahmoista. Lopuksi käsittelemme kirjailija-toimittaja Hilda Tihlän (1870–1944) ja hänen lähipiirinsä käsityksiä, joissa sosialismin kehittymisen katsottiin kaipaavan tuekseen Teosofisen Seuran kautta toteutuvaa uudistusta, ”indialaista renessanssia”. Menetelmällisesti artikkelimme niveltyy uskontotieteessä ja historian tutkimuksessa käytettyyn eletyn uskonnon (*lived religion*) näkökulmaan. Tulkitsemme sosialismin ja uskonnon kaltaisia käsitteitä konstruktivistisina, ihmisten käsityksistä ja toiminnasta kumpuavina suureina, jotka pakenevat yksiselitteisiä kategorisointeja ja määritelmiä.⁵

Hilja Pärssisen sosialismi: ”totuuden ja jumaluuden etsimys järjen ja tunteen avulla”

Kansakoulunopettajaksi kouluttautunut halsu-alaisen pastorin tytär Hilja Pärssinen tunnetaan historian tutkimuksessa Hilja Liinamaa -nimellä kirjoittaneena runoilijana, Työläisnainen-lehden

toimitussihteerinä, SDP:n sosiaali- ja perhepolitiikkaa kehittäneenä kansanedustajana sekä suomalaisen sosialidemokraattisen naisliikkeen johtohahmona, joka tiedettiin myös Suomen rajojen ulkopuolella.⁶ Pärssisellä oli merkittävä asema puolueen uskontopoliittisen linjan määrittelyssä. Kirkon ja työväenliikkeen valtataistelua 1920-luvulle saakka tutkinut Jussi Pikkusaari onkin nimennyt ”pärssisläisyydeksi” puolueen uskontopoliittikan, joka pyrki eroon dogmaattisesta uskonnonopetuksesta ja vaati uskonnon muuttamista omatunnonkysymykseksi. Vaikka Pikkusaari näkee Pärssisen vuosisadan alun merkittävimpänä sosialismin ja uskonnon suhdetta määritelleenä ideologina, hän sovitaa ”pärssisläisyyden” edellä kuvattuun ”naturalistiseen” tulkintakehykseen kriitikittömästi.⁷

Pärssiseen kohdistunut henkilöhistoriallinen tutkimus on osoittanut, että kriittisyys kirkkoa kohtaan ei tarkoittanut hänelle etäännyttä kristinuskosta. Vaikka sosialismin vastustajat leimasivat Pärssisen jumalankieltäjäksi ja hän joutui vastaamaan jumalanpilkkasyytteisiin jopa oikeudessa, hänelle itselleen sosialismi edusti pyrkimystä palauttaa kristinusko vastaamaan alkuperäistä Kristuksen sanomaa. Pärssinen toimii hyvänä esimerkkinä siitä, että myös työväenliikkeen kirkkoa vastustaneiden johtajien keskuudessa sosialismia voitiin tulkita kirkon opista puhdistettuna elävänä kristinuskona ja henkilökohtainen uskonnollinen kokemus konkretisoitui poliittisena toimintana.⁸

Läpileikkauksena Pärssisen uskonnollisesta ajattelusta toimii vuonna 1908 julkaistu pamfletti *Uskonnonopetus pois kansakoulusta!*, jossa hän tyrmäsi kirkon perusopit pyhästä kolminaisuudesta sekä lunastuksesta ja kadotuksesta taikauskona. Pärssinen näki kirkkoinstituution

5. Teoreettisesta näkökulmasta ks. Markku Hyrkkänen, *Aatehistorian mieli*. Vastapaino 2002. Tulkinalliselta kannalta esim. Pirjo Markkola, Työväen uskonnolliset tunteet. Teoksessa Elina Katainen & Pirkko Kotila (toim.) *Työväki ja tunteet* Väki voimakas 15. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura 2002, 278–282; Irma Sulkunen, Paimentytön liikutus. Hurmosherätykset, sekularisaatio ja maailmankuvan muutos. Teoksessa Irma Sulkunen, Marjaana Niemi & Sari Katajala-Peltomaa (toim.) *Usko, tiede ja historian kirjoitus. Suomalaisia maailmankuvia keskiajalta 1900-luvulle*. SKS 2015, 100–106. Eletyn uskonnon näkökulmasta historian tutkimuksessa esim. David Hall, Introduction. Teoksessa David Hall (toim.) *Lived Religion in America. Toward a History of Practice*. Princeton University Press 1997, vii–xii.
6. Esim. Maria Lähtenmäki, ”Pohjoinen mallimaa” Suomen työläisnaisliikkeen kansainvälistyminen. Teoksessa Leena Laine & Pirjo Markkola (toim.) *Tuntematon työläisnainen*. Vastapaino 1989, 140–161. Marjalisa Hentilä, Matti Kalliokoski & Armi Viita, *Uuden ajan nainen. Hilja Pärssisen elämä*. Siitälä 2018.
7. Pikkusaari 1998, 100–102, 217–219.
8. Mikko Kemppainen, Sopuoinnussa väärentämättömän Jeesuksen Kristuksen opin kanssa. Sosialismin ja kristinuskon suhde runoilija-poliitikko Hilja Pärssisen jumalanpilkkasyytteiden kautta tarkasteltuna. *J@rgonia* 14 (2016), 72–78. <http://urn.fi/URN:NBN:fi:juu-2016012095005> (6.11.2019); Hentilä, Kalliokoski & Viita 2018, 176–180.

tukevan kapitalismia suuntaamalla huomion pois yhteiskunnallisista epäkohdista ja pitämällä köyhän kansan esivallalle kuuliaisena. Hän oli huolestunut myös siitä, että kirkon valheellinen ja itsenäisen ajattelun lamaannuttava oppi vei ihmiskunnan väistämättä ”täydelliseen uskonnottomuuteen ja Jumalan kieltämiseen”. Kirkon opin vastakohta oli ”Jumalakäsité”, joka näyttäytyi Pärssiselle ”meissä asuvana totuuden äänenä, rakkautena, vaatimuksena hyveeseen”. Totuus löytyi Kristuksen sanoista, mutta myös muut uskonnot esittivät sen tavoittamisen korkeimpana hengellisenä päämääränä. Pärssisen sanoin ”ihmissielua” rikastutti ”totuuden ja jumaluuden etsimys järjen ja tunteen avulla”. Kirkon ja valtion erottaminen oli ensiarvoisen tärkeää juuri siksi, että ”kun uskonto vapautetaan olemasta vallasaolijain aseena, se pääsee palvelemaan korkeaa tarkoituksensa, ihmisen pysyttämistä ikuisen totuuden yhteydessä”, kuten hän pamflettinsa loppusanoissa kiteytti.⁹

Pärssisen pohdinnat sosialismin ja uskonnon erottamattomasta yhteydestä ovat kiinnostavia useammasta syystä. Ensinnäkin hänen tekstinsä

■ Kuva 1. Hilja Pärssinen oli kansakoulunopettaja, SDP:n kansanedustaja ja sosialidemokraattisen naisliikkeen johtohahmo. Kuvassa Pärssinen kansakoulunopettajana Viipurissa 1900-luvun alussa.
Lähde: Työväen Arkisto.

havainnollistavat, että uskonnollisten ja sosialististen ideaalien sulauttamisessa ei ollut kyse yksityisajattelusta vaan laajemmasta kansainvälisestä ilmiöstä. Pärssinen haki ajattelulleen tukea esimerkiksi ihailemansa ruotsalaisen opettajan ja naisasianaisen Ellen Keyn (1849–1926) teoksista. *Työmiehen illanvietossa* vuonna 1905 ilmestynyt artikkeli oli eräs Pärssisen seikkaperäisimmistä kannanotoista siihen, kuinka uusi sosialistinen pedagogiikka tuli ymmärtää ja millaisia teemoja siihen oli sisällytettävä. Artikkelissa Pärssinen siteerasi laajalti Keytä ja nosti esiin erityisesti jaksot, joissa Key piti opetustyön ytimenä ihmisessä piilevän ”hyvän idun” ja ”rakkautta kohti” hakeutuvien moraalisten pyrkimysten jalostamista.¹⁰

Lisäksi Pärssinen mukaili Keyn linjauksia uskonnon merkityksistä. Key vastusti kirjoituk-

9. Kansakoulunopettaja [Hilja Pärssinen], *Uskonnon opetus pois kansakoulusta! Eräitä väitteitä*. Vihtori Kososen kirjapaino 1908.

10. H.P. [Hilja Pärssinen], Lasten kasvatuksesta. *Työmiehen Illanvietto* 9–10/1905, 71–74.

sissaan kirkon sekaantumista kasvatuspoliittisiin kysymyksiin ja halusi luoda kasvatuskulttuurin, jossa yksilön kehitys perustuisi vapauteen pohtia uskonnollisia kysymyksiä ja luoda oma vakuumuksensa ilman kirkon ennalta sanelemia ehtoja. Key käytti ihanteestaan käsitettä ”elämänusko” (*livstro*), johon kuului myös ajatus evoluution kaltaisesta kehityskulusta: sen myötä ihmisen sielu oli jatkuvan edistyksen tiellä, mikä puolestaan toimi takeena siitä, että yksilön moraalintajun kohentaminen koituisi tulevaisuudessa myös yhteiskuntien hyväksi.¹¹ Näiltä osin Keyn linjaukset rinnastuvat vaivattomasti esimerkiksi Pärssisen *Uskonnonopetus pois kansakoulusta!*-pamflettiin, jossa kirkosta riippumaton ”puhdas” uskonto toimi pohjana yksilön sisäiselle vakuumukselle, jolla puolestaan oli ratkaiseva rooli sosiaalisten ja yhteiskunnallisten parannusten aikaansaamisessa.

Toinen Pärssisen kirjoituksissa havainnollistuva asia on, kuinka esimerkiksi Teosofisen Seuran edustamat käsitykset saattoivat punoutua osaksi sosialistisen ideologian ihanteita tasaarvoisesta yhteiskunnasta ja universaalista solidaarisuudesta kansojen kesken. Tässä suhteessa kiinnostava käsitys on Keyn ilmaisema idea yksilöä kehittävästä ”evoluutiosta”, jonka nykyinen länsimaisen esoterian historian tutkimus on todennut kenties leimallisimmaksi piirteeksi vuosisadan vaihteen esoteeristen liikkeiden ideologioissa. Tunnettua on, että esimerkiksi Teosofinen Seura tuli 1880-luvulta alkaen laajalti tunnetuksi ”kosmisen evoluution” käsitteellään, jonka ytimenä toimi ajatus reinkarnaatioiden syklin kautta jalostuvasta ihmissielusta. Samaa kehitysideaalaa sovellettiin myös laajempiin konteksteihin, mikä tarkoitti, että yksilön lisäksi kansat, kulttuurit ja koko kosmos eteni hitaasti, mutta varmasti kohti parempia muotoja.¹² Keytä koskevan henkilöhistoriallisen tutkimuksen mukaan tämä olikin kiinnostunut Teosofisesta Seurasta ja etenkin vuonna 1907 seuran johtoon nousseen englantilaisen Annie Besantin (1847–1933) ajattelusta.¹³

Besant oli kansainvälisesti tunnettu hahmo. Hän oli toiminut julkisissa tehtävissä jo ennen Teosofista Seuraa ja saavuttanut julkisuutta englantilaisen työväenliikkeen piirissä toimiessaan Fabian Societyn ja Social Democratic Federationin kiertävänä puhujana. Lisäksi Besant puhui naisten poliittisten oikeuksien ja liberaalin seksuaalietiikan puolesta ja piti näistä painotuksista kiinni Teosofista Seuraa johtaessaan, mikä tiettyssä mielessä merkitsi myös seuran poliittisen profiilin voimistumista 1900-luvun alussa.¹⁴

Keyn lähipiirissä esoteerisilla aatteilla näytti olleen enemmänkin kannatusta: esimerkiksi Ruotsin sosiaalidemokraattisen puolueen agitatorina toiminut Kata Dalström (1858–1923) oli Keyn läheinen ystävä ja samastunut hänen näkemyksiinsä. Kiinnostus teosofiaa ja Besantia kohtaan oli eräs yhdistävä tekijä. Dalström sovelsi sitä sosialismitulkintaansa ja sai teosofian kautta tukea omille idealleilleen, joissa korostui – kuten Pärssisenkin tapauksessa – uskonnollisen ulottuvuuden ensisijaisuus suhteessa materiaaliiseen. Dalströmin mukaan sosialismia oli toteutettava lähimmäisenrakkaus ja alkukirkollinen vakaumuksellisuus edellä, jolloin sosialismi voisi voittaa kapitalistisen järjestelmän eikä sortuisi toistamaan sen virheitä. Jeesus oli Dalströmille poliittinen esikuva, jonka jalanjäljissä sosialismin tuli kulkea ja asettaa altruismina ja solidaarisuutena konkretisoitua ”ikuinen totuus” sekä yksilön elämän että poliittisen toiminnan perustaksi.¹⁵ Suomen puolelta on paikallaan mainita, kuinka ainakin Pärssisen kansanedustajakollega (RKP) Vera Hjelt (1857–1947) katsoi oman yhteiskunnallisen ja poliittisen työnsä olleen Besantin ajattelun innoittamaa 1890-luvulta alkaen.¹⁶

Tätä taustaa vasten ei ole yllättävää, että Teosofiseen Seuraan palautuvat käsitykset saivat sijaa myös Pärssisen ajattelussa. Hänen viljelemänsä ideaalit ”puhtaasta” Jeesuksen opista, sielun jatkuvasta kehityksestä, ihmisessä piilevästä jumalallisesta totuudesta ja yhteiskunnallisten epäkohtien korjaamisesta ihmisen henkistä olemusta

11. Catharina Hällström; Hedda Jansson & Tiziana Pironi, Ellen Key and the Birth of a new Children's Culture. *Journal of Theories and Research in Education* 11 (2016), 5.

12. Esim. Owen 2004, 34–44.

13. Hällström; Jansson & Pironi 2016, 8–14.

14. Dixon 2001, 45–46, 85–86, 133–151; Owen 2004, 24, 87–96.

15. Gunnela Björk, *Kata Dalström. Agitatorn som gick sin eden väg*. *Historiska media* 2017, 89–90, 170–182.

16. Marjo Kaartinen, Vera Hjeltin teosofinen elämäntyö. *Historiallinen aikakauskirja* 115, (2017), 170–182.

muuttamalla olivat etusijalla myös teosofisessa ideologiassa. Tämä viittaa osaltaan Pärssisen olleen perillä tavoista, joilla Keyn ja Dalströmin kaltaiset poliittiset esikuvat sovelsivat teosofiaa osaksi sosialismia sekä muita yhteiskunnallisia kysymyksiä. Pärssisen tapauksessa linkki Teosofisen Seuran suuntaan ei jäänyt myöskään pelkien temaattisten yhteyksien tasolle, vaan hän teki suoran viittauksen seuraan Työläisnainen-lehdessä vuonna 1908. Uskonnonvapauslakia kritisoivassa kirjoituksessaan hän totesi Suomesakin tulleen jo ”aika myöntää, ettei ole ’uskontoa totuutta korkeampaa’ ja että elämä ilman siveyslakeja on mielivaltaa”.¹⁷ Lause on suomennos Teosofisen Seuran tunnuslauseesta ”There is no religion higher than truth”. Sijoittamalla virkkeen lainausmerkkeihin Pärssinen halusi lukijoiden ymmärtävän sen nimenomaan viittaukseksi teosofiaan ja ilmaista, kuinka teosofien ja sosialistien ajamat tavoitteet puhtaasta vakaumuksesta voitiin kokea yhteneväisinä.

1910-luvun nuoret teosofit, kansansivistysihanne ja unelma ”paremmasta sosialismista”

Vaan eipä millään vähemmällä ihminen opi, hänen täytyy kokea mihin se pelkän itsekäisyyden evankeliumi viepi, joka tukahdutti kaiken paremman sosialismin ihanteessa. Meidän mielipiteemme sosialismista on yhä muuttumaton, kaikki tällaiset tapahtumat ovat sen ulkopuolella, mutta ihan tällä hetkellä ei voisi eikä osaisi edes siitäkään puhua. Nyt vain syventyy sisäänpäin ja rukoilee korkeimmalta johtoa ja valaistusta kaikille kansamme jäsenille. Kerran on heräävä sosialismi toisessa muodossa, sellaisessa [...] joka on vain halua uhrautua yhteisen onnen vuoksi, jättäen omat persoonalliset pyyteensä.¹⁸

Näin ylioppilas ja teosofi Väinö Valvanne (1887–1919) kirjoitti ammattiyhdistysaktiivi Yrjö Kalliselle (1886–1976) toukokuussa vuonna 1918, heti sisällissodan päättymisen jälkeen. Valvanne

raportoiti sodan jäljiltä vangittuna olleelle Kalliselle paitsi muiden sotaan osallistuneiden teosofien kohtaloista myös siitä, mitä sota oli merkinnyt heidän yhteiseksi tuntemalleen sosialismin ihanteelle. Kirjeessä on monia huomionarvoisia piirteitä. Ensinnäkin se nivoo yhteen verkoston, joka leikkaa monia tuon ajan poliittisia ja sosiaalisia rajalinjoja. Kallisen ja itsensä lisäksi Valvanne luki ”meihin” – eli piiriin, jossa teosofian ja ”paremman sosialismin” ideaalit olivat sotaa edeltävinä vuosina vaikuttaneet – ainakin nuoremman veljensä Hugo Valvanteen (1894–1961), joka toimi sisällissodan aikana valkoisten joukoissa ja teki sittemmin poliittisen uran diplomaattina. Valvanne mainitsi myös varatuomari Unto Nevalaisen, joka murhattiin Sammatissa sodan lopulla, teosofi Reijo Heliön, työväenlehdissä työskennelleen toimittaja-kirjailija Pekka Häklin, sekä kansakoulunopettaja Helmi Jalovaaran.¹⁹

Kirje on kiintoisa myös temaattisesti: sen sisältö näyttää asettuvan samankaltaiseen ideologiseen muottiin Hilja Pärssisen julkaisemien kirjoitusten kanssa, joissa sosialismi ilmeni yksilön sisäisenä kokemuksena jumalallisesta rakkaudesta ja sen inspiroimasta moraalista. Pärssisen tavoin myös Valvanne kirjoitti sosialismin ihanteessa olleen kyse ”uhrautumishalusta” ja ”omien persoonallisten pyyteiden hylkäämisestä”.

Jos palaamme vielä hetkeksi Hilja Pärssisen kirjoitusten sisältämiin teosofiaviittauksiin, voimme tässä perustella niiden mielekkyyttä omassa aikalaiskontekstissaan myös kotimaisen uskontokentän tapahtumilla. Se, että Pärssinen lainasi Teosofisen Seuran käsitteistöä hiukan ennen 1910-luvun taitetta on ymmärrettävää sikäli, että samat vuodet olivat aktiivista aikaa myös suomalaisen teosofian kannalta. Liikkeen äänenkannattajaksi perustettiin aikakauslehti *Omatunto*, joka alkoi ilmestyä vuonna 1905, ja Teosofisen Seuran Suomen Osasto aloitti virallisen toimintansa vuonna 1907.²⁰ Nämä tekijät nostivat teosofian käsitettä ja asiaa kotimaan julkisuuteen aikana, jolloin Pärssinen muotoili

17. Hilja Pärssinen, Uskonvapauden sortoa ”uskonvapauslailla!” *Työläisnainen* 29/1908, 225–226.

18. Väinö Valvanteen kirje Yrjö Kalliselle 21.5.1918. Työväen Arkisto 92, Yrjö Kallisen arkisto, kansio F1.

19. Väinö Valvanteen kirje Yrjö Kalliselle 21.5.1918. Työväen Arkisto 92, Yrjö Kallisen arkisto, kansio F1.

20. Tore Ahlbäck, The Origins of the Theosophical Society in Finland. Teoksessa Jeffrey Kaplan (toim.) *Beyond the Mainstream. The emergence of religious Pluralism in Finland, Estonia, and Russia*. SKS 2000, 127–144. Ks. myös Antti Harmainen, Teosofia. Teoksessa Nina Kokkinen & Tiina Mahlamäki (toim.) *Esoteerisuus ja okkultismi Suomessa*. SKS 2020, 92–116.

omia linjauksiaan uskonnon ja sosialismin välillä. Ajanjakso osoittautui yhtä lailla tärkeäksi myös Väinö Valvanteen ja Yrjö Kallisen omaksumien vakaumusten kannalta. Lisäksi heistä molemmat vaikuttivat omalla toiminnallaan sekä Teosofisen Seuran Suomen Osastossa että teosofisesti jäsenytyneen sosialistisen ideologian levittämisessä. Esimerkiksi Väinö Valvanne kirjoitti huhtikuussa 1906 ilmestyneessä *Omatunnon* numerossa teosofian olevan ennen kaikkea ”veljeyden uskonto, joka tarjoaa auttavan kätensä niin yhteiskunnan hylkiölle kuin mahtavalle pohatalle”, ja jonka tuli ”sivistää” sekä ”kasvattaa ja kehittää ihmisen henkisiä kykyjä” kaikissa yhteiskuntaluokissa, mikä temaattisesti ajateltuna osui varsin lähelle Pärsisen käyttämiä ideaaleja.²¹

Valvanteen mietteet syvien rivien sivistämisestä ja ihmisen henkisten kykyjen vaalimisesta eivät olleet hetken mielijohteita vaan liittyivät ennemminkin hänen pitkän tähtäimen suunnitelmiinsa. Länsisuomalaiseen Wegelius-pappisukuun vuonna 1887 syntynyt Valvanne oli vastikään kirjoittanut ylioppilaaksi ja muuttanut vuonna 1905 Helsinkiin opiskelemaan. Valvanne aloitti lukunsa yliopistossa, mutta haaveili opettajanvirasta maaseudulla, missä olisi mahdollista antautua sivistyksen ja kasvatuksen ihanteille. Hän löysi kuitenkin pian muuttonsa jälkeen pääkaupunkiseudun teosofiipiirit ja ryhtyi kirjoittamaan *Omatuntoon* jo loppuvuodesta 1905. Sulavasti kirjoittanut ja laajasti lukenut Valvanne herätti kotimaista teosofiaa johtaneen Pekka Ervastian (1875–1934) huomion. Seuraavien vuosien aikana Valvanteesta tuli käytännössä ammattiteosofi, joka sai elantonsa teosofisen kirjallisuuden toimittamisesta, kääntämisestä ja kirjoittamisesta. Toisaalta hän säilytti jo varhaisissa *Omatunto*-artikkeleissaan näkyneen ideaalin sosiaaliradikaalista veljeyden uskonnosta ja sen levittämisestä läpi uransa ja koki toimivansa kansakoulunopettajan sijaan eräänlaisena koko kansan opettajana teosofisen työnsä kautta. Valvanne työskenteli kuolemaansa asti paitsi Teosofisen Seuran Suomen Osaston myös Idän Tähtien Järjestön keskeisenä vaikuttajana.²²

■ Kuva 2. Yrjö Kallinen oli myös aktiivinen osuuskuntatoiminnan ja työväen sivistysliikkeen kehittäjä. Kuvassa Kallinen Työväen Sivistysliiton varapuheenjohtajana vuonna 1944. Lähde: Työväen Arkisto.

Samalla kun Valvanteen ura urkeni Teosofisen Seuran yhteydessä, työväenliikkeen verkostoissa alettiin kiinnittää huomiota Oulussa syntyneeseen Yrjö Kalliseen. Rautateillä työskennellyt Kallinen ryhtyi 1900-luvun ensimmäisen vuosikymmenen jälkipuoliskolla toimimaan ammattiyhdistysliikkeiden parissa ja tuli pian tunnetuksi karismaattisena puhujana, joka pystyi vetoamaan yleisöön melkeinpä aiheesta kuin aiheesta. Kallisen puhujanlahjojen tukena oli myös lukeneisuus. Vaikka koulu-ura jäi papereiden valossa kansakouluun, Kallinen arvosti opiskelua ja hankki lisäoppia osaksi omin päin, osaksi työväenliikkeen kursseilla ja opintopiireissä. Samaan aikaan hän alkoi kiinnostua myös Teosofisen

21. Miksi soisin *Omatunnon* leviävän? *Omatunto* 4/1906, 103–107.

22. Valvanteen henkilöhistoriasta ks. Antti Harmainen, Valvanne, Väinö (1887–1919), teosofinen kirjailija, kääntäjä, toimittaja. *Kansallisbiografia*, <https://kansallisbiografia.fi/kansallisbiografia/henkilo/9612>. Valvanteen kuvauksia omasta vakaumuksestaan ks. Teosofinen maailmakatsanto, *Omatunto* 7/1905, 160–162; Teosofia–hetken huvia? *Omatunto* 10/1905, 20–22.

Seuran toiminnasta. Kallinen liittyi seuran jäseneksi vuonna 1909 ja tutustui sen kautta Väinö Valvanteeseen ja tämän Hugo-veljeen. Kallinen oli aktiivisesti mukana Oulun seudun teosofien järjestäytymisessä ja kuului vuonna 1911 toimintansa aloittaneen oululaisen Aatto-loosin perustajajäseniin. Sisällissodan jälkeen Kallinen jatkoi osuustoimintaliikkeen kiertävänä puhujana ja toimi myöhemmin toisen maailmansodan jälkeen SDP:n kansanedustajana sekä puolustusministerinä vuosina 1946–1948.²³

Kallisen karismalle oli kysyntää vuoden 1906 eduskuntaudistuksen ja yleisen äänioikeuden sähköistämässä ilmapiirissä, jossa puolueet ja niihin kytkeytyneet järjestöt hakivat linjojaan. Valvanteiden ja Kallisen kirjeenvaihdosta käy ilmi, kuinka viimeksi mainitun vetovoima puri myös teosofien parissa. Kallisen palattua eräältä Helsingin-matkaltaan kotiin Hugo Valvanne kirjoitti Kalliselle ja kertoi ihailevansa tämän omistautumista "pienen kansamme palvelijana" ja "totisen teosofisen työntekijän sydäntä", jota hänen puheensa ilmensivät. 1910-luvun taitteen jälkeen Väinö ja Hugo Valvanne alkoivat suostutella Kallista jättämään työpaikkansa rautateillä ja ryhtymään Teosofisen Seuran palkkaamaksi kiertäväksi puhujaksi. Kirjeessään Hugo Valvanne jäseni veljensä tavoin – ja epäilemättä paljolti tämän vaikutuksesta – Teosofisen Seuran työtä eräänlaisena kansanvalistus- tai sivistystyönä, jonka taustalla häämötti ajatus "koko kansan" mobilisoinnista teosofian edustaman veljeyden uskonnon taakse. Suurlakon ja sen jälkipuintien tunnelmissa aikuistuneille nuorille miehille oli selvää, että työväestö on mukana kotimaan poliittisella kartalla: kyse oli siitä, missä mitassa heidän kaltaisensa teosofit voisivat toimia suunnannäyttäjinä ja kansan tahdon tulkkaina.²⁴

1910-luvun alkuvuosina nuorten teosofien poliittisesti latautuneen kunnianhimon taustalla oli myös laajempi uskonnollisiin käsityksiin liittyvä murros. Kansainvälinen Teosofinen Seura oli ajautunut vuoden 1907 ja Annie Besantin valtaantulon jälkeen sisäiseen skismaan, jonka rintamajako kulki karkeasti ottaen Besantin ja hänen työtoverinsa Charles Leadbeaterin (1854–1934) edustaman linjan ja sitä vastustavien tahojen

välillä. Besantin tavoitteena oli yhtäältä korostaa niitä sosiaali- ja sukupuoliradikaaleja ideologioita, joiden parissa hän oli työskennellyt jo aiemmin, sekä painottaa toisaalta uskonnollista symboliikkaa ja uskonnollisia käsityksiä, kuten oppia, jonka mukaan Kristus palasi maan päälle ihmishahmossa johdattamaan ihmiskunnan uuteen aikakauteen. Tätä konseptia varten Besant ja Leadbeater organisoivat jo edellä mainitun Idän Tähtien Järjestön, joka aloitti toimintansa vuonna 1911 ja esitteli nuoren intialaisen Jiddu Krishnamurtin uutena kristuksena, mikä sai monia yksilöitä ja kokonaisia kansallisia alajärjestöjä eroamaan emäseuran yhteydestä.²⁵

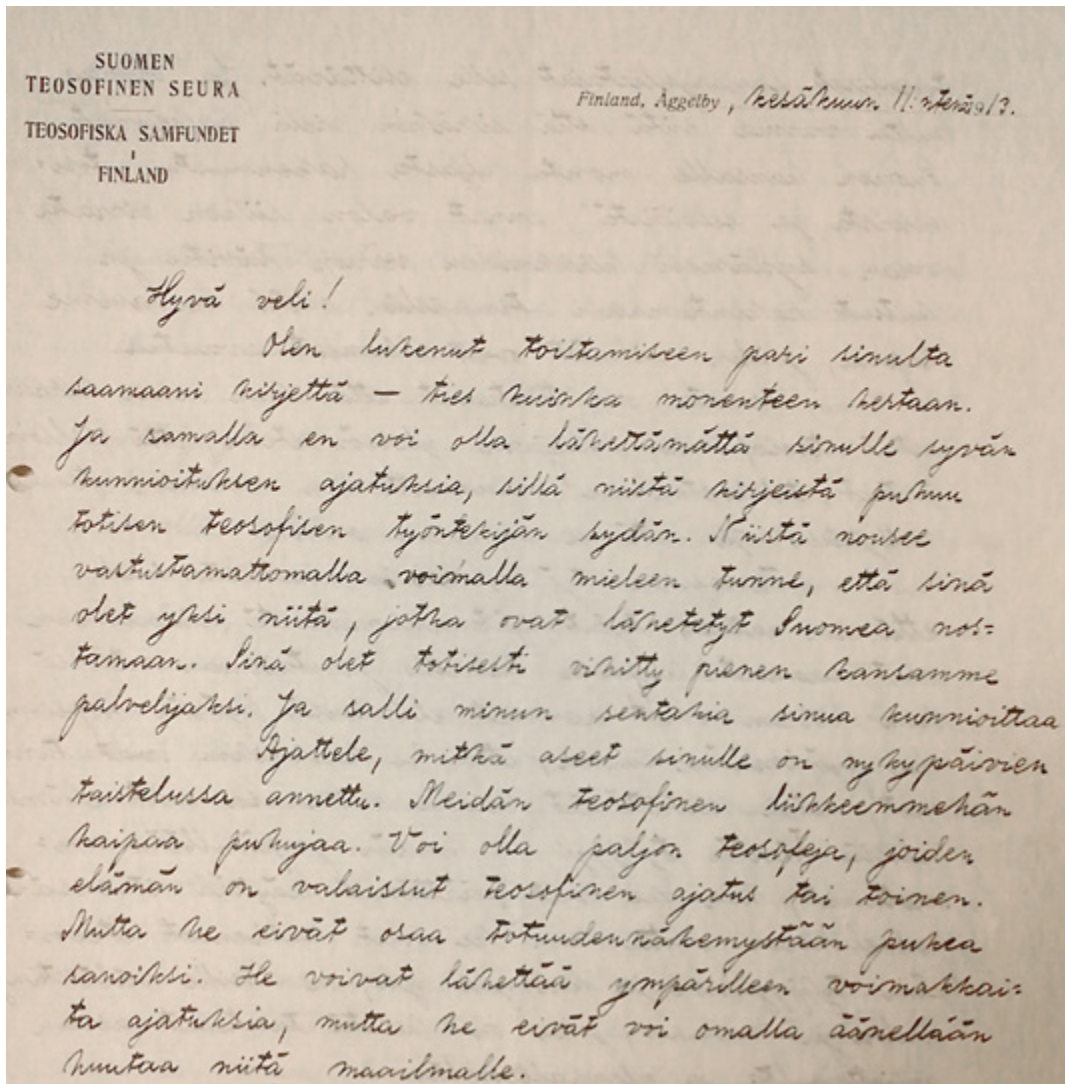
Kansainvälinen kiista aiheutti laineita Suomessakin. 1910-luvulle tultaessa Väinö Valvanteen ja Pekka Ervastin välit alkoivat rakoilla, mikä johtui osittain kansainvälisen teosofian suhdanteista. Opillisen pesäeron myötä Valvanne sitoutui Ervastin vieroksumiin besantilaiseen suuntaan ja Idän Tähtien Järjestöön. Käsitteellisesti tulkittuna Valvanteen linjaus oli kuitenkin looginen: hän piti Krishnamurtia eräänlaisena maailmanopettajana, mikä muodosti jatkumon sivistys- ja opettajuusideaalin kanssa, josta oli kirjoittanut jo vuonna 1906. Besantin uskonnolliset, poliittiset ja ideologiset painotukset tukivat myös käsitystä "veljeyden uskonnosta" ja sen eteen tehdystä työstä, joita Valvanne piti johdonmukaisesti vakaumuksensa peruskivinä. Samalla Valvanne alkoi kiinnostua teosofian sulauttamisesta osaksi SDP:n toimintaa. Tämä selittää osaltaan, miksi molemmat Valvanteen veljekset taivuttelivat Kallista lähtemään rautatielaitokselta ja astumaan Teosofisen Seuran palvelukseen. Jos Kallisen status ammattiyhdistys- ja osuustoimintaliikkeiden aktiivina, tunnettuna puhujana ja kansan tuntoja kuuntelevana sosialistiälykkönä saataisiin kytkettyä Teosofisen Seuran veturiksi, se olisi eduksi myös 1910-luvun nuorten teosofien kohti SDP:tä suuntaamille ideologisille tavoitteille.

Vuonna 1913 Kallinen hyväksyi Valvanteiden tarjoaman pestin ja lähti kiertämään Suomea teosofisena puhujana. Hän otti rautateiltä virkavapaata ja kiersi vuosina 1913 ja 1914 luennoimassa ja osallistumassa erilaisiin julkisiin tilaisuuksiin Teosofisen Seuran edustajana. Tämän

23. Kallisen elämänvaiheista ks. Matti Salminen, *Yrjö Kallisen elämä & totuus*. Into 2015.

24. Hugo Valvanteen kirje Yrjö Kalliselle 11.6.1913. Työväen Arkisto 92, Yrjö Kallisen arkisto, kansio F1.

25. Ks. Owen 2004, 228–229; Asprem 2014, 488–489.

artikkelin näkökulmasta kiinnostava on se logistinen rakenne, jonka varassa Kallinen kiertueensa toteutti. Vaikka kyse oli "teosofian asian" edistämisestä, seuran johto valtuutti hänet toimimaan – kuten Väinö Valvanne kirjeessään ohjeisti – "täysin itsenäisesti" ja suunnittelemaan matkareittinsä, puhapaikkansa ja aikataulunsa, kuten parhaaksi näki.²⁶ Tämä merkitsi, että Kallinen saattoi hyödyntää ammattiyhdistystoiminnassa luomiaan kontakteja ja tavoittelemaan siten suuren työtätekevän yleisön huomiota, jota teosofit haikailivat reformihaaveidensa vipuvarreiksi. Näin Kallinen myös toimi: teosofien julkaise-

■ Kuva 3. Valvanteen veljekset ihailivat Yrjö Kallisen puhujalahjoja ja suostuttelivat häntä toistuvasti Teosofisen Seuran kiertäväksi puhujaksi. Valvanteet näkivät Kallisen valittuna teosofian sanansaattajana ja Suomen kansan herättäjänä. Katkelma Hugo Valvanteen 11.6.1913 lähettämästä kirjeestä. Lähde: Työväen Arkisto, Yrjö Kallisen henkilöarkisto.

massa *Tietäjä*-aikakauslehdessä julkaistut matkareportit kuvaavat, kuinka kiertueen kohdeyleisöä oli teollisuuskaupunkien ja ratojen varsille syntyneiden taajamien työväki, joka Kallisen mukaan oli parhaillaan saavuttamassa aineelliset ja tie-

26. Väinö Valvanteen kirjeet Yrjö Kallille 31.8.1913; 15.9.1913. Työväen Arkisto 92. Yrjö Kallisen arkisto, kansio F1.

dolliset olot, joissa saatettiin ”toden teolla alkaa kysyä, miten asiat ovat”²⁷

Teosofinen esitelmointi ja puhujamatkat sisämaan kaupunkeihin eivät olleet pelkästään Kallisen vastuulla. Myös Helmi Jalovaara työskenteli seuran hyväksi, eikä hänen sarkansa näyttäisi kalpenevan Kalliseen verrattaessa. Jalovaaran kohdalla erityisen kiinnostavaa on, että hänen työnsä on jäänyt tähän asti käytännössä kokonaan hämärän peittoon niin suomalaisen esoterian kuin työväenliikkeen historiaa käsittelevissä tutkimuksissa. Jalovaaran on tiedetty kuuluneen Idän Tähtien Järjestön aktiivijäseniin, mutta hänen henkilöhistoriaansa näyttäisi kuuluvan paljon muutakin: sanomalehtiaineistojen perusteella ainakin Teosofinen Seura ja SDP nivELYTYT hänen hahmossaan toisiinsa varsin konkreettisesti tavalla. Kuten tämän artikkelin alussa siteeraamamme Vapaa Sana -lehden artikkeli havainnollisti, Jalovaaralla oli yhteyksiä Hilja Pärssiseen ja muihin SDP:n eduskuntaryhmän opettajiin. Myös vuoden 1917 syyskuun *Opettajain lehden* mukaan Jalovaara toimi Sosialidemokraattisen opettajayhdistyksen valiokunnissa, joihin kuuluivat myös Pärssinen ja SDP:n kansanedustajat Kaarlo Saari (1855–1927) ja Hulda Salmi (1879–1949).²⁸ Jalovaara oli itsekin puolueen jäsen, ja toisin kuin monien 1900-luvun alun teosofisocialistien tapauksissa, hänen paikkansa ei voinut olla aivan puolueen uloimmalla kehällä. Jalovaara oli nimittäin SDP:n kansanedustajaehdokkaana vuoden 1919 vaaleissa ja tuli valituksi läpi menneen toimittaja Artturi Aallon (1876–1937) varasijalle. Valvanteiden ja Kallisen välinen kirjeenvaihto tukee oletusta, että Jalovaara toimi aktiivisesti SDP:n riveissä: sodan jälkeen Kalliselle lähettämässään kirjeessä Väinö Valvanne kantoi huolta Jalovaarasta, joka oli vangittuna ”kiihottavista puheistaan”, mikä viittaa siihen, että tämä oli julistanut puolueen ideologiaa laajemminkin kuin vain sosialidemokraattisen opettajayhdistyksen perustamiskokouksen yhteydessä.

Valvanteella oli syytä huoleen myös siksi, että Jalovaaran ollessa poissa kentältä Annie Besantin inspiroimien nuorten teosofien verkostosta puuttui tärkeä palanen. Jalovaara oli 1910-luvun lopulla

tehnyt rinnakkain SDP:ssä tekemänsä poliittisen työn ohessa Teosofiseen Seuraan ja Idän Tähtien Järjestöön liittyvää valistustyötä. Lehdistössä julkaistujen esitelmäilmoitusten perusteella hänen on täytynyt olla sekä ideologisesti että työehtoltaan Valvanteen tärkeimpiä yhteistyökumppaneita. Esimerkiksi vuosien 1918 ja 1919 taitteessa Jalovaara on ollut jälleen vapaalla jalalla, koska hän oli *Suomen Sosialidemokraatti* -lehdessä julkaistun ilmoituksen mukaan Helsingissä pitämässä esitelmää Teosofisen Seuran tiloissa. Jalovaaran vuoteen mahtui joukko muitakin sekä teosofiaa että Idän Tähtien ideologiaa käsitteleviä esitelmiä: hän näytti pitäneen taukoa luennoista kevään eduskuntavaalien aikoihin, mutta tämän jälkeen Jalovaaran nimi näkyy jälleen eri paikkakuntien lehdissä ”Teosofisia luentoja” ennakoivien ilmoitusten alla. Jalovaaran otsikot, kuten ”Veljeyden teillä” ja ”Kasvatus” kertovat hänen pitäneen kiinni ideaalista, jossa Teosofisen Seuran ja Idän Tähtien kaltaiset esoteeriset liikkeet toimivat alustana uskonnollisten ja sosialististen käsitysten sekä kansanvalistusaatteen risteyttämiselle.²⁹

Jalovaaran, Kallisen ja Valvanteen veljesten kautta rakentuva näkökulma tukee samankaltaista tulkintaa kuin Pärssisen tapaus. Heidän kauttaan tarkasteltuna 1910-luvun taite ei jäsennetty uskonnollisten sosialismikäsitteiden kannalta jyrkkänä katkoksenä, jollaisena aiempi tutkimus on sen usein nähnyt. Myös Jalovaaran, Kallisen ja Valvanteiden hahmoissa korostuu, kuinka teosofian läpi jäsennetyt sosialismin asiaa levitettiin osin vielä 1910-luvulla. Lisäksi Jalovaaran ja Pärssisen tapaukset havainnollistavat, kuinka Annie Besantin kautta välittyneen teosofian ja sosialistisen ideologian sulaumilla oli sijansa myös SDP:n organisoiman kansanvalistustyön ja koulutuspolitiikan sisällä.

Hilda Tihlä, Urho Tuurala ja sosialismin ”Indialainen renessanssi”

Jatkumo teosofiasta välittyneiden uskonnollisten käsitysten ja sosialismin tulkintojen välillä tulee näkyviin myös kirjailija-toimittaja Hilda Tihlän ja hänen opettajapuolisonsa Urho Tuura-

27. Sitaatti ks. Salminen 2015, 39–40.

28. Sos.-dem. opettajaliiton perustava kokous. *Opettajain lehti* 33/1917, 358–359.

29. Esim. *Suomen Sosialidemokraatti* 4.1.1919; *Suomen Sosialidemokraatti* 18.10.1919; *Etelä-Suomi* 4.12.1919; *Savonmaa* 1.4.1920.

lan (1882–1943/1944) ympärille muodostuneessa Helsingin Oulunkylän ja Vihdin työväenyhdistyksissä toimineessa piirissä. Suurlakon kynnyksellä SDP:n riveihin liittynyt Tihlä ohjasi yhdistysten sivistystoimintaa ja toimitti vuosina 1908–1914 ilmestynyttä lapsille ja nuorille suunnattua *Ihanne*-lehteä. Hän myös kirjoitti ja teki käännöstöitä Työläisnaisen. Tihlä tutustutti lehden lukijoita esimerkiksi Kata Dalströmin ajatteluun suomentamalla työläisnaisten järjestäytymisen ja yhteistunteen tärkeyttä painottavan artikkelin, mikä osoittaa Dalströmin olleen Tihlälle tärkeä sosialismin esikuva.³⁰ Lehtityön kautta Tihlä oli yhteydessä myös Hilja Pärssiseen ja toimi sosiaalidemokraattisen naisliikkeen sisäpiirissä, vaikka ei noussutkaan johtavaan asemaan puolueessa.

Kuten Pärssisen, Jalovaaran ja Valvanteen, myös Tihlän uskonnolliset käsitykset konkretisoituivat juuri kasvatus- ja sivistystyössä, jonka keskiössä oli ajatus yksilön jatkuvasta henkisestä kehityksestä. Erityisesti 1910-luvulla nuorisolle kirjoittamissaan teksteissä hän kuvasi sosialistista vapauden, veljeyden ja tasa-arvon ideaalia mystisenä ihmiskunnan ja luonnon yhdistävänä maailmanhenkenä, joka oli tyypillinen teosofialle ja muillekin 1900-luvun taitteen esoteerisille liikkeille. Vaikka Tihlä ei suoranaisesti viitannut teosofeihin, elämäkerralliset lähteet osoittavat hänen rakentaneen sosialismiaan teosofissävyyteisen ”puhtaan” sosialismin ihanteelle.³¹

Yhteys Tihlän piirin ja teosofian välillä konkretisoituu Urho Tuuralan *Vapaa Ajatus* -lehdessä vuonna 1917 julkaistussa artikkelisarjassa, joka tarkasteli uudistuvan sosialismin piirteitä. Otsikolla ”Indialainen renessanssi” Tuurala loi katsauksen sosialismin ja hengellisen elämän rinnakkaiseen kehityskulkuun. Hän katsoi materialistisen luokkataisteluosialismin vieneen työväenliikettä väärille urille ja painotti sosialismin tarvitsevan moraaliseksi perustakseen puhdasta omatunnon uskontoa. Tuurala tunsu elävänsä murrosvaiheessa, jossa hindulaisuutta ja buddhalaisuutta kristinuskoon yhdistelevä renessanssi uudistaisi perinpohjaisesti sekä uskonnolliset että poliittiset periaatteet. Hän totesi intialaisen sivistyksen kukoistavan juuri Teosofisen Seuran

kaltaisissa liikkeissä, joilla oli Tuuralan sanoin ”tieteellinen ja samalla kertaa uskonnollinen luonne”. Seuran toiminta oli hänelle elävä todiste vireämmän aatteellisen ilmapiirin kukoistuksesta, jossa yhteiskunnallinen toiminta ja tiede oli viimein saatu sovitettua yhteen ”täydellisesti karille” ajaneen eurooppalaisen uskonnollisen elämän kanssa. Tuurala näki, että tieteellisen otteen ansiosta Teosofisen Seuran edustamat aatteet olivat juurtumassa syvälle länsimaiseen sivistysperinteeseen aina yliopistollista tutkimusta myöten. Hengellisessä elämässä renessanssi näkyi dogmittomana uskonnollisuutena ja elämäntavoissa ”askeesina”, mikä tarkoitti Tuuralalle lyhyesti sanottuna moraalista kilvoittelua, jonka tuli johtaa ”aatteelliseen innostukseen [ja] luovaan mielentilaan”.³²

Tuuralan artikkelisarja huokui Kalliselta, Valvanteelta ja Jalovaaralta tuttua optimismia, jonka mukaan sosialismi voisi uudistua universaaliksi yleisinhimilliseksi aatteeksi ”puhtaan” uskonnon ja sen varaan rakentuvan yhteiskuntamoraalin kautta. Artikkelit osoittavat, että Tihlän piirin vakaassa uskossa sosialismin hengelliseen uudistamiseen oli kosketuspintaa nuoren sosialismista innostuneen teosofisukupolven uudistustyöhön. Yhtymäkohdista huolimatta Urho Tuurala ja Hilda Tihlä eivät olleet Teosofisen Seuran jäseniä. Tuuralan artikkelisarja kertookin teosofissävyyteisen ”paremman sosialismin” idealin saaneen vastakaikua ja näkyvyyttä työväenliikkeessä myös niissä piireissä, jotka olivat Teosofisen Seuran välittömän vaikutuksen ulkopuolella. Artikkelisarja on edellä esittelemiemme tapausten ohella näyte esoteeristen liikkeiden kautta työväenliikkeeseen tulleiden uskonnollisten ja ideologisten vaikutteiden elinvoimaisuudesta. Sosialistisena kirjailijana, toimittajana ja työväenliikkeen aktiivina tunnetun Tihlän kautta Tuuralan esittelemä teosofian ja sosialismin yhdistävä aaterakennelma sai julkisuutta työväenliikkeessä läpi 1910-luvun.

Uskonnon ja sosialismin synteesi

Alexandra Owen on tehnyt hedelmällisen yleistyksen 1900-luvun taitteen sosiaaliradikalismin, uskonnollisuuden ja esoteeristen liikkeiden

30. H. T. [Hilda Tihlä], Työläisluokan naisille. Kirjoitti Kata Dalström. *Työläisnainen* 14/1907, 105–106.

31. Mikko Kemppainen, ”Korkein olkoon kanssamme!” Kirjailija Hilda Tihlä ja teosofia suomalaisessa työväenlehdissä vuosina 1910–1918. *Historiallinen Aikakauskirja* 115 (2017), 192–196.

32. Urho Tuurala, Indialainen renessanssi I–III. *Vapaa Ajatus* 3–4, 6/1917, 31–34, 47–48, 84–87.

välisestä dynamiikasta. Owenin mukaan ideaali tasa-arvoisesta ja rationaalisesta modernista yhteiskunnasta, joka innoitti uudistuksia ajaneita toimijoita, haki tukea darvinismin kaltaisista luonnontieteellisistä teorioista. Hänen aineistonsa kuitenkin osoittavat, että näitä teorioita tulkittiin myös tavoilla, joka ei edellyttänyt vakuumuksellista täyskäännöstä uskonnollisuudesta materialismiin vaan salli avoimien tai "moniselitteisten" (*ambiguous*) uskontokäsitysten konstruoinnin. Owen on todennut, kuinka yksilön ja yhteiskuntien evoluutiota koskevat mielikuvat jäsenyivät usein eräänlaisen periaatteellisuuden kautta, joka palautui käsitteellisessä mielessä 1800-luvun alkupuoliskon mannermaisen idealismin ja liberaaliteologioiden kaanoneihin. Kehityksen ja jalostumisen prosesseja sääтели ajatus siitä, että vallitseva järjestelmä ei ollut yksinomaan immanentti rakenne vaan siihen kuului myös tietynlainen jumalakäsitys ja teologia, jotka sanelivat osaltaan, miten kunkin yksilön status perheessä, yhteisössä ja yhteiskunnassa määrittyi. Kun tätä asetelmaa lähdettiin kehittämään tai murtamaan, ratkaiseva askel ei ollut uskonnosta irtautuminen vaan militanttiin vastaprinsippiin sitoutuminen. Sen kautta oli mahdollista uudistaa Jumalan, ihmissielun ja uskonnonharjoittamisen ideologiset muodot, joiden varassa myös materiaalisin kehityksen prosessit saivat moraalisesti mielekkään sisällön.³³

Owenin tulkinnan pohjalta sopii hahmotella vastauksia myös tämän artikkelin tutkimustehtävään: aineistojemme perusteella on jokseenkin selvää, että 1900-luvun ensimmäisen vuosikymmenen jälkipuoliskolta 1910-luvun loppuun ulottuvan ajanjakson aikana SDP:n ja sen yhteydessä toimineiden sivistys- ja valistusorganisaatioiden piirissä oli naturalistisen ja materialistisen sosialismikäsityksen ohella tilaa myös jäsenyyksille, joissa sosialismi merkitsi Owenin – ja muidenkin artikkelin johdannossa mainittujen historiantutkijoiden – esittämien tulkintojen tapaan uskonnosta käsin alkavaa murrosta. Kirkon instituutioiden ulkopuolelta tulevat toimijat ottivat valtuuden määrittellä uskonnollisia ideoita uudelleen kuitenkin niistä irtautumatta. Selvää

on myös, että 1900-luvun taitteen oleellisimpiin esoteerisiin liikkeisiin kuuluvan Teosofisen Seuran ja Idän Tähtien Järjestön edustamalla käsityksillä oli merkitystä aikalaisten tekemien uskonnon ja sosialismin synteisien rakentumisessa. Esimerkiksi Teosofisen Seuran ideologiaan kytkeytyneet ideaalit "puhtaasta Jeesuksen opista", "korkeammasta totuudesta" ja "veljeyden uskonnosta" autoivat artikkelimme kohdehenkilöitä jäsentämään ja ilmaisemaan, millaiseen sosialismiin ja millaiseen uskonnollisuuteen he kokivat sitoutuneensa. Oleellista oli, että esoteeristen liikkeiden ideologia salli liikkumavaraa sekä tieteellisen että uskonnollisen puheen rekisterissä, kuten Urho Tuurala totesi luonnehtiessaan teosofiaa yhdessä lauseessa sekä tieteelliseksi uskonnoksi että uskonnolliseksi tieteeksi.

Ajatus 1900-luvun taitteen työväenliikkeen ideologiasta ja sen rajankäynneistä uskonnon suunnalla ei tietenkään ole uusi ja myös teosofian vaikutus liikkeen piirissä on ollut kotimaisten tutkijoiden tiedossa. Tässä on kuitenkin mahdollista esittää täydentäviä ja paikoin kyseenalaistaviakin tulkintoja suhteessa kotimaisen tutkimuksen tekemiin yleistyksiin. Niistä keskeisimpiin kuuluu nähdäksemme Hannu Soikkasen esittämä tulkinta, jonka mukaan Teosofisen Seuran käsitykset olivat esillä työväenliikkeessä 1890-luvun lopulta alkaen, mutta eivät lopulta muodostaneet "elinkelpoista synteesiä" liikkeen ideologian kanssa. Soikkanen ja hänen tulkintaansa pohjaava tutkimus on tulkinnut teosofian päätyneen työväenliikkeen julkisuuteen lähinnä toimittajakirjailija Matti Kurikan (1963–1915) sekä Pekka Ervastin ja toimittaja-asianajaja Jean Boldtin (1865–1920) kautta. Soikkanen katsoo ilmiön marginalisoituneen Kurikan poliittisen vaikutusvallan murentuessa vuosien 1903 ja 1906 välillä, jolloin teosofiselle sosialismille jäi tilaa korkeintaan Sörnäisten ja Viipurin työväenyhdistyksissä. Muun Suomen osalta teosofiasta puhuminen ja sen "aktiivinen levittäminen" loppui vuoteen 1904 tultaessa, jolloin puolueen johto kielsi *Työmieslehdeltä* ja sen liitteenä ilmestyneeltä *Työmiehen illanvietolta* teosofiaa käsittelevien artikkelien julkaisemisen.³⁴

33. Owen 2004, 238–257.

34. Soikkanen 1961, 158–160, 270–272. Ks. myös Mikko Pollari, Vihan ja sovun sosialistit. Teoksessa: Anu-Hanna Anttila et al. *Kuriton kansa. Poliittinen mielikuvitus vuoden 1905 suurlakon Suomessa*. Vastapaino 2009, 81–109; Anna Rajavuori, Kirkkomellakat Helsingissä 1917. Teoksessa Sami Suodenjoki & Risto Turunen (toim.) *Työväki kumouksessa. Väki voimakas* 30. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura 2017, 175–202.

Soikkasen tulkinnan vastapainoksi muutamissa tutkimuksissa on huomioitu, kuinka esimerkiksi Ervast ja toimittaja Veikko Palomaa (1865–1933) kiersivät myös vuoden 1904 jälkeen maakuntien työväentaloilla pitämässä teosofisia esitelmiä.³⁵ Yrjö Kallisen ja Helmi Jalovaaran tapaukset sopivat yhteen näiden havaintojen kanssa. Niiden perusteella teosofian ja sosialismin synteesi näyttää pysyneen elossa Kurikan poliittisen uran päättymisestä huolimatta vielä 1910-luvullakin. Tässä mielessä kiinnostavalta tuntuu myös Hilja Pärssisen ja Jalovaaran työ SDP:n koulutuspolitiikan parissa. Sen kautta avautuu tarkentava näkökulma, jossa teosofian ja myös Idän Tähtien Järjestön kautta käsitteellistyneet ideaalit saivat puolueen eliitin kielteisistä näkemyksistä huolimatta merkitystä osana Pärssisen ja Jalovaaran hahmottelemaa 1910-luvun sosialidemokraattista koulutusideologiaa ja laveammin ajateltuna osana SDP:n kansansivistys- ja -valistustyötä, jota myös Yrjö Kallinen teki sekä sosialistisen ideologian sekä Teosofisen Seuran nimissä.

Näkökulmamme pohjalta on mahdollista pohdita myös kysymystä teosofian ja sosialismin synteessin marginaalisuudesta. Soikkasen tulkintaa vasten asetettuna artikkelimme korostaa, kuinka yleistys 1900-luvun alun SDP:n ”kärkiryhmän” ja teosofian mittelöstä sekä sen jälkeen tapahtuneesta työväenliikkeen uskonnonvastaisen linjan eheytymisestä edellyttää eräänlaista sukupuolitunutta ennakoasetelmaa. Siinä työväenliike ja sen ideologia tulee homogenisoiduksi muutaman puolueen eliittiin kuuluneiden miesten näkemysten varassa. Myös sitä vastustava linja määrittyy suppean miestoimijoiden joukon – kuten Kurikan, Ervastin, Boldtin ja Palomaan – kautta. Aineistomme pohjalta ei ole tietenkään mahdollista ottaa kantaa SDP:n ”kärkiryhmän” käsitteeseen sen kummemmin kuin Kurikan ja hänen aatekollegojensa toimintaankaan. Sen sijaan siitä avautuu näkymä molempien edellä mainittujen ryhmittymien ohi, jolloin kuva muuttuu monitulkintaisemmaksi. Esimerkiksi Hilja Pärssisen asema ja toiminta yhtenä SDP:n ideologisena

auktoriteettina ja toisaalta hänen käsityksensä ”totuudesta korkeimpana uskontona” ovat vaikeasti sovitettavissa kuvaan, jossa SDP:n uskontopoliittinen linja määrittyy yksiselitteisesti luonnontieteellisen materialismin keskittämisenä teosofisten utopioiden kustannuksella. Helmi Jalovaaran kohdallakaan avoimesti ilmaistu ja levitetty teosofinen vakaumus ei näyttänyt sanottavasti marginalisoineen hänen toimintaansa SDP:n jäsenenä ja uuden sosialistisen kasvatustieteologian muokkaajana.

Jalovaaran ja Väinö Valvanteen edustama vakaumus, johon kuului aineksia myös Idän Tähtien Järjestön ideologiasta nostaa esiin, kuinka historiantutkimuksen kuva työväenliikkeen ja kansainvälisten esoteeristen virtausten vuorovaikutuksesta on paikoin kapea myös käsitteellisessä mielessä. 1900-luvun jälkipuoliskon tutkimuksessa sitä on jäsenetty paljolti Teosofisen Seuran kautta, vaikka 1900-luvun taitteen Suomen uskonnollisuuden kenttä oli esoteeristen aatteiden osalta huomattavasti kirjavampi. Viimeaikaisessa tutkimuksessa on noussut esiin, kuinka esimerkiksi Yhdysvalloissa syntyneellä spiritualistisella liikkeellä oli omat kotimaiset verkostonsa, joihin kuului työväenliikkeessä toimineita henkilöitä.³⁶ Pärssisen, Jalovaaran, Kallisen ja muiden sosialismia, uskontoa ja esoteerisia käsityksiä yhdistelleiden toimijoiden kautta nähtynä 1900-luvun taitteen työväenliikkeessä vallinneissa uskontokäsityksissä voisi olla siis ainesta myös laajemmalle uudelleentulkinnalle: suomalaisen sosialismi tuntui olleen kokijasta riippuen toisinaan yhteinen rationalismin rintama, toisinaan kirkko, jonka katto on korkealla ja seinät lavealla.

FM Antti Harmainen on historian tohtorikoulutettava Tampereen yliopistossa.

Sähköposti: antti.harmainen@tuni.fi

FM Mikko Kemppainen on historian tohtorikoulutettava Tampereen yliopistossa.

Sähköposti: mikko.kemppainen@tuni.fi

35. A. E. Jokipiä, *Teosofinen liike Suomessa*. WSOY 1937, 36–37; Ahlbäck 2000, 137, 143; Harmainen 2010, 82–86.

36. Ks. Juuso Järvenpää, Vainotun totuuden esitaistelija. Jaakko Jalmari Jalo-Kiven spiritualistisen identiteetin rakentuminen 1900-luvun alun Suomessa. *Historiallinen Aikakauskirja* 115 (2017), 198–210.

Riku Kauhanen & Olli Kleemola

Maanlunastukset Lounais-Suomen rannikolla vuosina 1945–1951

Talvi- ja jatkosodan seurauksena kotinsa menetti 420 000 suomalaista, joiden asuinpaikka oli sijainnut Karjalassa, Pohjois-Suomessa ja Neuvostoliitolle sotilastukikohdaksi vuokratun Porkkalan alueella. Karjalan myötä menetettiin myös 12% peltopinta-alasta. Evakoista yli puolet oli maataloudesta elantonsa saavia, joten korvaavien tilojen luominen oli välttämätöntä. Se edellytti maan luovuttamista ja lunastamista niin valtiolta, yrityksiltä, yhdistyksiltä, seurakunnilta kuin yksityishenkilöiltä.

Karjalaisten evakko- ja asuttamisvaiheista on tehty verrattain runsaasti tutkimusta, minkä lisäksi valtaosasta menetettyjen alueiden pitäjistä, kaupungeista ja kylistä on tehty historiallisia teoksia.¹ Siirtoväen sijoittumista ja sopeutumista on tutkittu lähinnä uudelle paikkakunnalle muuttaneiden evakuoitujen näkökulmasta. Pääosa evakotutkimuksesta perustuukin muistitietoon, toisin sanoen erilaisiin kyselyihin ja haastatteluihin.² Tällöin tutkimuksissa jää epäselväksi, miten tyypillisiä ja yleistettäviä muistelijoiden kokemukset ovat olleet. Maanlunastuksista huolehtivat keskeisesti maanlunastuslautakunnat, mutta niitä ei ole juuri tarkasteltu. Yleensä ne mainitaan muissa yhteyksissä lyhyesti, lähinnä mikäli työ-

kentely on epäonnistunut ja osaltaan hankaloittanut siirtoväen asemaa.³ Lautakunnat kuitenkin muodostivat keskeisen toimeenpano- ja valvontaelimen maanlunastustoiminnassa. Artikkelisamme tarkastelemme tapaustutkimuksen avulla maanlunastuslautakuntien toimintaa yleisesti. Joiltakin osin voidaan tehdä vertailua muualla toteutuneen siirtoväen sijoittumisen ja maanlunastustoiminnan suhteen.

Joissakin tutkimuksissa on huomioitu myös maanluovuttajien näkökulmaa, kun taas maanhankintalain toimeenpanoa viranomaisnäkökulmasta on käsitelty lähinnä asutusasiaa hallinnoineen Maatalousministeriön Asutusasianosaston (ASO) johdossa toimineiden muistelmista.⁴ Paikallisten lautakuntien toimintaa käsitellään evakoita vastaanottaneiden pitäjien historioidissa vähän, ja silloinkin yleensä lopputuloksen eli paikalle sijoitetun väestön näkökulmasta ja asutuksen toteutumista tarkastellen: varsinaisia asuttamisvaiheita vuosina 1945–1948 ei juurikaan esitellä.⁵ Siitä, mitä tätä ennen tapahtui, eli millä toimenpiteillä ja periaatteilla uusi tila muodostettiin, on vain vähän käytäntöön perustuvaa tutkimusta. Väestön sijoittamisesta käyty keskustelu, kuten sanomalehtikirjoituksista tehty tutkimus,

1. Esim. Martti V. Hilska, *Koivistolaiset 1939*. Helsingin koivistolaiset ry. 1988; Erkki Kuujo, *Sortavalan kaupungin historia*. Sortavalaisten seura 1970; Marjatta Haltia, *Kaijala. Kylä Karjalassa Viipurin läänin Johanneksen pitäjässä*. Kaijala-kirjan toimituskunta 2000.

2. Esim. Leo Paukkunen, *Siirtokarjalaiset nyky-Suomessa*. Jyväskylän yliopiston yhteiskuntapolitiikan laitoksen tutkimuksia A5 1989; Marja Naskila (toim.) *Rakentamisen aika. Asutus ja maanhankinta Maanhankintalain 40-vuotisjuhlakaisuuksien*. Oy Länsi-Suomi; Pirkko Kanervo, Terhi Kivistö & Olli Kleemola (toim.) 2018. *Karjalani, Karjalani, maani ja maailmani. Kirjoituksia Karjalan menetyksestä ja muistamisesta, evakoiden asuttamisesta ja selviytymisestä*. Sigillum Oy; Heikki Waris & V. Jyrkilä, K. Raitasuo, J. Siipi. *Siirtoväen sopeutuminen. Tutkimus Suomen karjalaisen siirtoväen sosiaalisesta sopeutumisesta*. Yhteiskunnallisen korkeakoulun julkaisuja 4. 1952. Waris et al. käytti niin maansaajille kuin -luovuttajille lähetettyjä kyselyjä.

3. Esimerkkejä myöhemmin tässä artikkelissa.

4. Luovuttajista ks. esim. Raija Hotokka, *Siirtokarjalaisten ja kantasuomalaisten sopeutuminen sodan mukanaan tuomiin elinolosuhteisiin*. Lisensiaattitutkimus, Turun yliopisto, sosiologia. Lokakuu 2008. ASO:n johdossa olleista ks. esim. Veikko Vennamo & P. O. Väisänen, *Jälleenrakennuksen ihme. Suomi nousi aallonpohjasta*. Gummerus 1988; Johannes Virolainen, *Karjalaiset Suomen kohtaloissa*. Otava. Toinen painos 1988.

5. Esim. Lennart Saari & Eeva Matinolli, Marja Kalske. *Rymätylän Historia II.1*. Painotalo Gillot Oy 2000, 157–165, 205–206.

keskittyy etupäässä mielipiteisiin ja asenteisiin, ei käytännön viranomaistyöhön.⁶

Tässä artikkelissa käsittelemme 50. maanlunastuslautakuntaa (50. MLL) joka oli maanhankintalain (MHL) toimeenpanijana Varsinais-Suomen ruotsin- ja kaksikielisillä alueilla eli saaristossa, jonne maakunnan ruotsia puhuva väestö on keskittynyt.⁷ Kyseinen maanlunastuslautakunta on yksittäisenä tutkimuskohteena ja tapaustutkimuksena erinomainen ja monipuolinen esimerkki, sillä sen alueella oli asutettavana kaikkia maanhankintalain perusteella maahan oikeutettuja, kuten suomenkielistä siirtoväkeä, ruotsin- ja suomenkielisiä rintamamiehiä sekä tiloilta vapautuvia muonamiehiä ja vuokratilajelijöitä. Lautakunnan toiminta-alueella oli myös suuri merkitys muodostettaessa kalastustiloja menetettyjen alueiden kalastajille.

Alueen maantieteellisestä ja väestöllisestä monipuolisuudesta kumpuaa monia tutkimuskysymyksiä. Mitä huomioitiin maata suomenkielisille siirtoväelle lunastettaessa? Miten päätöksenteko maanlunastuksista toimi hajanaisen, kaksikielisen saariston kyseessä ollessa, ja miten paikalliset erityispiirteet vaikuttivat päätöksiin? Kysymys siitä, miten maanlunastuspäätöksiä käytännössä tehtiin ja arvioitiin, nostaa esille viranomaistoiminnan, maanhankintalain käytännön toteutuksen lain kirjaimen ja hengen mukaan sekä yksittäiset ratkaisut, joiden perusteella maata tarvitsevan tarve tyydytettiin osoittamalla tälle alue maata omistavalta.

Sivuumme vuonna 1945 säädetyn maanhankintalain 92 pykälää eli ”kielipykälää”, joka rajoitti ruotsin- ja kaksikielisiin kuntiin sijoitetun suomenkielisen siirtoväen määrää, mutta se ei ole tarkastelun lähtökohta tai ydin. Varsinaiseen paikalliseen maanlunastustoimintaan tämä pykälä vaikutti vain vähän, sillä käytännössä se asetti

ylhäältä käsin eli Asutusasiainosaston määräyksestä ylärajan kuntiin sijoitettavien suomenkielisten määrälle,⁸ eivätkä maanlunastuslautakunnat voineet suoraan vaikuttaa määriin.

Artikkeli keskittyy vuosiin 1945–1948 eli aikaan maanlunastuslautakuntien perustamisesta ja toiminnan alkamisesta asuttamisen hiljentymisvaiheeseen. Tarkastelemme myös lyhyesti joitakin tapauksia vuosilta 1949–1951, jolloin maanlunastustoiminta oli jo hiljentynyt ja lautakunnan toiminta päättymässä. Kokonaiskuvaa eli alueille jääneen siirtoväen kokonaismäärää ei tässä yhteydessä esitetä, sillä hallintasopimukset, joilla hankittu tila aluksi päätyi maansaajalle, päättyivät usein vasta tarkasteluajanjakson jälkeen, jolloin ratkesi, ostiko maansaaja saamansa ja kunnostamansa tilan, vai luopuiko hän siitä ja muutti pois, jolloin sijoittuminen oli lopullista.⁹

Keskeisiä lähteitä ovat maanlunastuslautakuntien pöytäkirjat ja kirjeenvaihto. Vertailun vuoksi on myös tarkasteltu Asukkaanottolautakuntien ja Turun Tarkastusoikeuden asiakirjoja. Maanlunastuslautakunnan asiakirjavaihto koostuu muun muassa erilaisista ilmoituksista, vastauksista tiedusteluihin, raporteista ja kuiteista. Juokseva pöytäkirja kattaa maanlunastuslautakunnan toiminnan alusta loppuun, mutta monin paikoin niukkasanaisesti. Lisäksi pöytäkirjaa pidettiin yleensä ainoastaan kokouksista. Paikallisten viranomaisten ja toimeenpanijoiden arkistot ja asiakirjat ovat siirtoväkitutkimuksessa yllättävän vähän hyödynnetty aineisto.

Maanhankintalaki ja maanlunastuslautakuntien toiminta

Jatkosodan jälkeen säädetty maanhankintalaki perustui aikaisempaan, talvisodan evakkoja varten vuonna 1940 säädettyyn pika-asutuslakiin, joka taas perustui vuoden 1936 asutuslakiin.¹⁰

6. Esim. Keijo Kulha, *Karjalaisen siirtoväen asuttamisesta käyty julkinen keskustelu vuosina 1944–1948*. Gummerus 1969.

7. Toinen, läntisissä ruotsinkielisissä saaristokunnissa toiminut 49. maanlunastuslautakunta liitettiin maaliskuussa 1947 vain parin vuoden toiminnan jälkeen 50. maanlunastuslautakuntaan, joten sen toimintaa käsitellään vähäisemmässä määrin. 49. Maanlunastuslautakunta perustettiin uudelleen elokuussa 1948. Maanlunastustoiminnan alkuvaiheessa Niö ja Houtskari kuuluivat 38. maanlunastuslautakuntaan 1945–1946, mistä ne siirrettiin 49. maanlunastuslautakuntaan.

8. ks. Kansallisarkisto, Hämeenlinnan toimipiste. Maa- ja metsätalousministeriön asutusasiainosaston arkisto. Hkc:4. Asutustoiminta ja maan jälleenrakennus (1945–1956). Siirtoväen sijoittaminen ruotsinkielisiin ja kaksikielisiin kuntiin & koltalappalaiset (1945–54).

9. Mikäli maansaaja halusi pitää tilan ja oli noudattanut hallintasopimuksen ehtoja, tehtiin hallintasopimuksen jälkeen varsinainen myyntisopimus, jolla tila lopullisesti siirtyi saajan hallintaan. Myyntisopimuksia löytyy niin hallintasopimusten yhteydestä kuin erillisinä kortistoina.

10. Hietanen, Silvo. 1983. Siirtoväen sijoittaminen ja sijoittuminen. Teoksessa *Karjala 4. Karjalan vaiheet*. Arvo A. Karisto Oy, Hämeenlinna, 276.

Keväällä vuonna 1945 hyväksytty maanhankintalaki oli muutamaa poikkeusta lukuun ottamatta kopio pika-asutuslaista.¹¹ Maanhankintalaki erosi pika-asutuslaista siinä, että uusi laki kattoi myös rintamamiehet, sotalesket, sotainvalidit ja muut maan tarpeessa olevat, kuten muonamiehet, vuokraviljelijät ja lain vuoksi maata luovuttaneilta tiloilta vapautuvat maatyöläiset, kuten ne muonamiehet, joiden palkkaamiseen pienentyneillä tiloilla ei enää ollut varaa. Maan käyttöä rintamamiesten hyväksi oli pohdittu jo vuonna 1943, jolloin tiloja suunniteltiin annettavaksi valatusta Itä-Karjalasta. Koska maanhankintalain tarkoitus oli perustaa elinkelpoisia tiloja, sisältyi siihen myös mahdollisuus lisämaan hankkimiseen pientiloille.¹²

Maanluovuttajat jaettiin laissa ensi- ja toissijaisiin luovuttajiin. Keskeinen kysymys lakia laadittaessa oli, otetaanko maantarvitsijoiden asuttamiseen maata ensisijaisesti valtiolta vai valmiina peltona tai maatalouskelpoisena maana suoraan viljelijöiltä. Lain lopullisen tulkinnan mukaan ensisijaisia luovuttajia olivat valtio, rappiotilat, tilakeinottelijat, yhtiöt, seurakunnat, kunnat, säätiöt ja muut yhteisöt sekä harrastelijaviljelijät, siis ryhmittymät, joille maatalous ei ollut ensisijainen elinkeino. Toissijaisia luovuttajia taas olivat varsinaiset maanviljelijät. Hakijoiden maantarve pyrittiin tyydyttämään muodostamalla tiloja ja tontteja ensisijaisesti muusta kuin yksityishenkilöiden, maanviljelijöiden, olemassa olevista tiloista otetulla maalla, mutta monin paikoin jouduttiin turvautumaan maanhankintalain nojalla pakkolunastuksiin tai vapaaehtoisein kauppoihin maanomistajalta suoraan ostajalle.¹³

Maanhankintalain tavoitteena oli, että evakuidulle väestölle osoitettaisiin suurin piirtein samankaltainen tila kuin menetetyllä alueella. Lain mukaan siirtoväelle tuli perustaa viljelys-tiloja, asuntoviljelys-tiloja, asuntotiloja, kalastus-tiloja tai asuntotontteja. Viljelys-tilat olivat suurimpia, 6–15 peltohehtaarin kokoisia tiloja, jotka

tasasivat ainakin 75% omistajan elannosta. Asuntoviljelys-tilat olivat pienempiä, maksimissaan 6 hehtaarin tiloja, joilla oli mahdollista harjoittaa voimaperäistä maanviljelyä, kuten puutarhaviljelyä. Asuntotilat olivat tätäkin pienempiä, maksimissaan 2 hehtaarin tiloja, jotka tarjosivat mahdollisuuden kotitarveviljelyyn ja kahden lehmän laiduntamiseen. Kalastustila oli samanlainen kuin asuntotila, mutta siihen erotettiin vesi-alueita kalastamiselle. Asunto- ja kalastustilojen pääasiallinen elanto tuli siis tilan ulkopuolisista ansioista.¹⁴ Asuntotontit olivat lähinnä taajamiin liittyviä ratkaisuja asuntorakennuksille. Tiloihin kuului myös metsää, josta piti riittää puuta ainakin omaan käyttöön, usein myös myyntiin. Pääosa viljelys-tiloista ja asuntoviljelys-tiloista annettiin siirtoväelle, kun taas perheelliset rintamasotilaat saivat etupäässä asuntotiloja ja asuntotontteja.¹⁵

Varsinais-Suomen ruotsinkielinen väestö oli keskittynyt etenkin alueen saaristoon. Saaristolla taas oli evakoiden sijoittamissuunnitelmassa suuri merkitys merellisistä elinkeinoista, kuten kalastuksesta ja laivanrakennuksesta elantonsa saaneelle menetettyjen alueiden väestölle, käytännössä siis koivistolaisille¹⁶ ja Suomenlahden ulkosaaristosta kotoisin oleville. Etenkin kalastukseen sopivia alueita oli vaikea löytää Suomen rannikolta. Kalastus oli myös kausiluontoista, joten sivutöiden merkitys oli suuri. Tästä syystä merellisistä elinkeinoista elantonsa saaville oli luotava omat erilliset ratkaisut, joissa piti huomioida suuri määrä eri tekijöitä: kielisuhteet, riittävä vesialue sekä metsä- pelto- ja laidunalueet. Yksi- ja kaksikielisten kuntien sekä Porkkalan maataloussiirtoväen sijoitussuunnitelmat valmistuivat 21.2.1946 ja suomenkielistä kalastajaväestöä varten vahvistettiin oma sijoitussuunnitelma myöhemmin, vasta 30.8.1946.¹⁷

Varsinais-Suomen ruotsin- ja kaksikielisille alueille tullut siirtoväki oli pääasiassa kolmelta alueelta: Koivistolta, Muolaasta sekä Säkkijärveltä. Lisäksi muistakin kunnista oli muutamia

11. Hietanen 1983, 278.

12. Hietanen 1983, 276; Maatalousministeriön asutusasiainosasto, *Maanhankintalaki ja siihen liittyvä lainsäädäntö sekä sen toimeenpano-ohjeita*. Maatalousministeriön Asutusasiainosaston julkaisuja N:o 7. Valtioneuvoston kirjapaino 1945, 19–28.

13. Kanervo 2018, 129.

14. Hietanen 1983, 281–283.

15. Hietanen 1983, 288.

16. ks. Leena Rossi, *Koivistolaiset evakossa 1939–1949*. Koivisto-Säätiö 2006, 257–268.

17. Naskila 1984, 61.

ÅBO UNDERRÄTTELSE		
	TILL SALU	KUNGORELSER
	Evakuerade och Frontmän Obebyggda Martinmas benämnda ägenhet i Tjuda by av Kimito socken, 20 ha, 5,1 odlat, en stor god lada finnes, pris 225,000:--. Jordägarnas Fastighetsbyrå Vicehäradshövding HENRIK W. RAMSAY, Norra Kajen 10, Helsingfors, tel. 60 110. (TA14634)8050	En kartografbefattning vid Åbo stads mättningskontor anslås härmed ledig att sökas av personer med vana vid stadsplansmätningar och -utställningar medlat till Åbo stads fastighets- och byggnadsnämnd skilda skriftliga ansökningar, vilka skola vara inlämnade till nämndens kansli, Hottagatan 43, senast den 31 september juli kl. 12.

evakkoja, mutta heidän lukumääränsä oli käytännössä merkityksetön. Muolaan väestö oli "vanhaa siirtoväkeä" eli talvisodan jälkeen alueelle tullutta, etenkin venäjänkielistä väestöä. Muolaan neljästä venäjänkielisestä kylästä. Koivistolaiset olivat peräisin Koiviston kauppalasta, saarelta sekä maalaiskunnasta. Koivistolaiset olivat etupäässä saaristosta kalastustiloja hakevia ja alueelle pysyvästi maanhankintalain turvin jäävää väestöä. Säkkipjärveläiset olivat jatkosodan alla suurhyökkäyksen aikana kesällä vuonna 1944 kuntiin evakuoitua väestöä, joiden määrä oli suurimmillaan viranomaisien raporttien mukaan heinä-elokuussa vuonna 1944.

Säkkipjärveläiset alkoivat siirtyä vuoden 1944 lopulla muille alueille ja määrä väheni nopeasti: esimerkiksi Vestanfjärdissä oli elokuussa peräti 520 evakuoitua, kaikki säkkipjärveläisiä, ja vanhaa siirtoväkeä oli vain 12 Hangon evakkoa. Tasoitus-siirtojen myötä säkkipjärveläisten määrä putosi lokakuussa 207 henkeen. Viimeisen poliisiviranomaisten laatiman luettelon perusteella kunnassa oli kesäkuussa vuonna 1949 enää 48 siirtoväkeen kuulunutta.¹⁸ Onkin tärkeää erottaa toisistaan vuoden 1944 evakkoon lähteneet ja myöhemmin maanhankintalain toteuttamisen aikana sijoitettu väestö. Vuoden 1944 lopun aikana tehdyillä tasoitussiirroilla ei ollut mitään tekemistä kielisuhteiden kanssa, vaan sillä pyrittiin tasoittamaan rasitusta. Pienet ruotsin- ja kaksikieliset kunnat olivat yksinkertaisesti vastaanottaneet väkeä yli majoituskapasiteetin, minkä lisäksi kunnissa oli satoja pommituksia kaupungeista paenneita.

■ Kemiöstä tarjottiin lehti-ilmoituksilla hyvin nopeasti maanhankintalain tultua voimaan tonttimaata myyntiin rintamamiehille ja siirtoväelle vuonna 1945. *Åbo Underrättelser* 19.7.1945.

Maanhankintalakia toteuttaviin toimielimiin kuului ylimpänä maatalousministeriö, jonka neuvoa-antavana elimenä toimi maalauslautakunta. Maatalousministeriössä asutustoimintaa johti Asutusasiainosasto. Asutustoiminnan paikallisia toimielimiä olivat maanlunastus- ja asukkaanoittolautakunnat, tarkastusoikeudet ja asutuslautakunnat sekä lain toimeenpanon tarkastajat.¹⁹ Maanlunastus- ja asukkaanoittolautakunnilla oli sama toimialue. Yksinkertaisesti määriteltynä maanlunastuslautakunta perusti tarvittavat tilat, tontit sekä alueet ja asukkaanoittolautakunta osoitti niille asukkaat pohtimalla hakijan tilantarvetta periaatepäätöksellä ja osoittamalla nimeämispäätöksellä tälle tilan.²⁰

Maanlunastuslautakuntien keskeisenä tehtävänä oli siis selvittää, kuinka paljon sen alueelta saattoi saada maata ensi- ja toissijaisilta luovuttajilta. Arvioista laadittiin luettelot, jotka lähetettiin Asutusasiainosastolle. ASO vahvisti, kuinka paljon tiloja piti perustaa, ja tämän mukaan maanlunastuslautakunta teki paikallisen perustamistoimituksen. Toimituksen yhteydessä pidettiin katselmus, jossa alueelle tehtiin asutussuunnitelma ja määrättiin mahdollisia parannustoimia. Tämän jälkeen maan omistajilla oli mahdollisuus myydä tila vapaaehtoisilla kaupoilla asutettaville

18. Kansallisarkiston Turun toimipiste (TMA). Turun ja Porin lääninhallituksen yhteisarkisto. III Hc:20 Poliisipäälliköiden ilmoitukset siirtoväen lukumäärästä 1944–1944; III Hc:21 Poliisipäälliköiden ilmoitukset siirtoväen lukumäärästä 1944–1944; III Bp:15. Luettelot siirtoväen lukumäärästä Turun ja Porin läänissä 1948–1949.

19. Heinämies 1945, 25.

20. Naskila 1984, 51.

tai valtiolle. Jollei näin tapahtunut, lautakunta teki tilasta pakkolunastuspäätöksen valtiolle.²¹ Yleensä uudesta tilasta laadittiin aluksi viideksi vuodeksi hallintasopimus, joka sisälsi työ- ja muut mahdolliset velvoitteet eli käytännössä tilan raivaamisen ja rakentamisen. Tämän jälkeen maansaaja sai lunastaa kiinteistön omakseen, ellei hallintasopimusta tarvinnut jatkaa.²² Maa-alueiden käytön lisäksi lautakunnat antoivat määräyksiä myös metsän, laidunalueiden ja vesialueiden käytöstä, rakennuspuiden luovuttamisesta rakennustöihin ja maanottoaikoista teiden rakentamiseen.

Maanlunastustoiminnan alkaessa vuonna 1945 toiminnassa oli 145 lautakuntaa. Vuoteen 1950 tultaessa niiden määrä oli pudonnut 69:ään.²³ Yhden lautakunnan toiminta-alueeseen kuului yleensä useampi kunta. Varsinais-Suomen kymmenessä ruotsin- tai kaksikielisissä kunnassa toimivat 49. ja 50. maanlunastuslautakunnat. Edellisen eli 49. maanlunastuslautakunnan alaisuudessa – sen toimiessa itsenäisenä – olivat Iniön, Houtskarın, Korppoon, Nauvon ja Paraisten kunnat. Tässä artikkelissa käsiteltävän 50. maanlunastuslautakunnan alaisuuteen kuuluivat aluksi Dragsfjärdin, Kemiön, Hiittisen, Särkisalon²⁴ ja Västanfjärdin kunnat.²⁵ 50. maanlunastuslautakunta aloitti toimintansa 12.7.1945 ensimmäisessä kokouksessaan Kemiön kirkonkylässä niin sanotussa kunnantalossa, jolloin läsnä olivat insinööri E. J. Lerbacka, agronomi U. Heiskanen, N.N. Böök ja jäsenenä J. O. Söderblom.²⁶ Lautakunnan toiminta päättyi marraskuussa vuonna 1951, jolloin sen irtaimisto ja asiakirjat siirrettiin pääasiassa 48. maanlunastuslautakunnalle. Lautakunnan

toimihenkilöt olivat eronneet sen palveluksesta jo kevään aikana.²⁷

Toiminta ei ollut alueellisesti yhtenäistä, sillä vuoden 1947 alussa ASO kaavaili 49. maanlunastuslautakunnan lakkauttamista ja sen alaisten kuntien yhdistämistä 50. maanlunastuslautakuntaan. Lakkauttamista vastustettiin jyrkästi 50. maanlunastuslautakunnassa, sillä se olisi heikentänyt lautakunnan toimintamahdollisuuksia huomattavasti ja pakottanut jäsenet kerran vuodessa tai useamminkin muuttamaan Kemiöstä Paraisille ja takaisin. Ratkaisu olisi ollut heidän mielestään kallis ja tehoton sekä olisi syönyt jäsenten tärkeää kenttätöaika – ja olisi lisäksi ollut lautakunnan jäsenille henkilökohtaisesti hyvin raskas.²⁸ Lautakunnat kuitenkin yhdistettiin maaliskuussa vuonna 1947²⁹ ja samalla kaikki Varsinais-Suomen ruotsin- tai kaksikieliset kunnat tulivat saman lautakunnan alaisuuteen. Joulukuussa 1947 lautakunta totesikin, että sillä oli ”jäljellä enemmän työtä”. Työmäärä sekä työskentelyalue olivat suuret luovutusvelvollisuusmäärän vuoksi. Lautakunnalla oli oltava toimistot sekä asunnot henkilökunnalleen Paraisilla, Kemiössä ja Västanfjärdissä ja lautakunnassa pelättiin pätevien henkilöiden, kuten harvinaisen tehokkaaksi ja pystyväksi mainitun teknillisen apulaisen metsäteknikko P. Törnrothin, eroavan palveluksesta liian suuren työmäärän vuoksi. Maanhankinnan tarkastustoimistolle osoitetun kirjeen päätteeksi toivottiin 49. maanlunastuslautakuntaa uudelleenperustettavaksi.³⁰ Vielä 14.6.1948 maanlunastuslautakunta totesi työsuunnitelmassaan loppukesälle työskentelyn määrältään ja laadultaan alentuneeksi sekä työskentelyn liian rasitta-

21. Arkistojen portti. Maanhankintalain toimeenpano. http://wiki.narc.fi/portti/index.php/Maanhankintalain_toimeenpano (19.5.2019)

22. Pirjo Markkola (toim.) *Suomen maatalouden historia. 3. Suurten muutosten aika. jälleenrakennuskaudesta EU-Suomeen.* Suomalaisen kirjallisuuden seura 2004, 64–65.

23. Maatalousministeriön Asutusasiainosasto. *Suomen Virallinen Tilasto. Asutustilasto XXX B. C. 1. Asutustoiminta 1948–1950.* Valtioneuvoston kirjapaino, Helsinki 1953, 21.

24. Särkisalo oli vuonna 1940 kaksikielinen kunta ruotsin ollessa poikkeuksellisesti vähemmistön (28,8, % kunnan väestöstä) kieli.

25. Arkistojen portti. Kartta maanlunastuslautakunnista ja maanviljelysseurojen alueista vuonna 1945 <http://wiki.narc.fi/portti/images/7/79/Maanlunastuslautakunnat.jpg> (10.4.2019).

26. TMA. 50. MLL. Ca:1. Löpande protokoll 1945–1951. 12.7.1945. §1.

27. TMA. 50. MLL. Ha:7. Pöytäkirjojen liitteet 1951. 21.11.1951. 50. maanlunastuslautakunnan kalustoa koskeva palautus- ja luovutusluettelo; 6.2.1952. Kd n:o 8446. Luovutuspyytäkirja.

28. Turun Maakunta-arkisto (TMA). Jordinsömningsnämndens nr 50 arkiv (50. MLL:n arkisto. Da:3 Lähetetyt kirjeet 1947. 12.2.1947. Kirje n:o 2227a Maatalousministeriön asutusasiainosastolle.

29. TMA. 50. MLL. Ca:1. Löpande protokoll 1945–1951. 31.3.1947. §322.

30. TMA. 50 MLL. Da:3 Lähetetyt kirjeet 1947. 5.12.1947. Kirje n:o 3458 Varsinais-Suomen maanhankinnan Tarkastustoimistolle.

vaksi alueen laajuuden vuoksi.³¹ Lakkautettu 49. maanlunastuslautakunta perustettiin uudelleen elokuussa 1948 ja se kattoi taas Houtskärin, Iniön, Korppoon, Nauvon ja Paraisten kunnat.³²

Maanlunastuslautakunnissa oli niin maansaajien kuin -luovuttajien edustajia.³³ 50. maanlunastuslautakunnan puheenjohtajana toimi koko sen olemassaolon aikana maanmittausinsinööri Erik J. Lerbacka, joka oli itsekin maanluovuttaja. Kenttätöitä tekivät teknilliset jäsenet ja lautakunnan jäsenet, joiden lisäksi palveluksessa oli myös toimistoapulaisia. Ruotsin- ja kaksikielisillä alueilla korostui käsittelykielten vuoksi ruotsi, joten esimerkiksi 50. maanlunastuslautakunta toivoi kirjeessään 9.7.1945 ”pystyvän ruotsinkielisen paikkakuntalaisen” määräämistä maansaajia edustavaksi jäseneksi aiemman särkisalolaisen suomenkielisen jäsenen tilalle.³⁴ Samoin 49. maanlunastuslautakunta huomautti 15.6.1945 Maatalousseurojen Keskusliiton nimittämästä

■ Yksi Skinnarvikiin (nyk. Kemiönsaarta) tulleiden karjalaisperheiden 1940-luvulla rakentamista taloista. Alueen maanhankintalain nojalla perustetut tilat katosivat, kun maat pakkolunastettiin osaksi Dragsfjärdin varuskuntaa. Kuva: Evakot Suomen ruotsinkielisillä alueilla -hankkeen arkisto

henkilöstä, sillä tämä ”ilmeisesti ei hallinnut ruotsin kieltä”, ja tilalle ehdotettiin ruotsin kieltä taitava henkilö ”mielummin sellainen, jolla myös on kalastusasiain tuntemusta”. Seuraavassa kirjeen kohdassa toivotaan, että henkilö olisi paraislainen, koska 49. maanlunastuslautakunta toimi kyseisessä kunnassa. Vaihtoehtona oli määrätä erikseen kuhunkin kuntaan (Parainen, Nauvo, Korppoo) jäseneksi paikkakunnalla asuva henkilö.³⁵ Valtaosassa lautakuntien asiakirjoja on käsittelykielenä suomi, koska asiakirjat on laadittu Varsinais-Suomen viranomaisten tai ASO:n käyttöön: ruotsia on käytetty lähinnä suorassa

31. TMA. 50 MLL. Da:4 Lähetetyt kirjeet 1948. 50. maanlunastuslautakunnan työsuunnitelma ajalle 1/7 - 30/9 1948.

32. TMA. 50. MLL. Ca:1. Löpande protokoll 1945-1951. 1.8.1948. §488.

33. Hietanen 1983, 286.

34. TMA. 50 MLL. Da: 1. Lähetetyt kirjeet 1945. 9.7.1945. Ehdotus maansaajia edust. jäsenen vaihtaminen 50 maanlunastuslautakuntaan Maatalousseurojen Keskusliitolle.

35. TMA. Jordinlösningsnämndens nr 49 arkiv. Ff:1 Brevväxling med diverse anstalter och privatpersoner (1945-1951). 15.6.1945. Kirje 9 Maatalousseurojen Keskusliitolle.

kirjeenvaihdossa paikallisten kanssa. Kuulutukset sanomalehtiin lähetettiin sekä ruotsin että suomen kielellä.

Maanlunastuskuntien toiminta pyrki mahdollisimman suureen tarkkuuteen maanmittausasioissa. 50. maanlunastuslautakunnan kirjeenvaihdossa on runsaasti toiveita karttamateriaalin ja ilmakuvien saamisesta lautakuntien käyttöön. Usein ilmoitetut maa-alueiden laskelmat ja niitä esittävät kartat todettiin epätarkoiksi. Samoin aineistoon kuuluu ASO:lle osoitettuja matkalaskuja ja toiveita moottoriajoneuvojen sekä polttoaineen saamisesta lautakunnan käyttöön. Lautakuntien jäsenet joutuivat luonnollisesti tämännästä kentälle tutustumaan paikan päällä mahdollisesti lunastettavaan maa-alueeseen, ja etenkin Varsinais-Suomen saaristossa osa alueista oli todella ”teillä tietämättömillä”. Esimerkiksi 13.9.1946 50. maanlunastuslautakunta kirjoitti auton vuokraamisen puolesta ASO:lle:

Se seikka, että MLL:lla on käytettävissään yksinomaan sen omaa tarvetta varten varattu sopiva auto, tekee kenttätöiden järjestelyn yksinkertaiseksi ja jouduttaa työtä huomattavasti, halvemmalla MLL. ei ole onnistunut saamaan k. o. autoa eikä toista autoa ole tarjolla. Vuokra-autoilijat eivät tule kuin pääteille ja niiden saanti on epävarma. Kun lautakunnan yöpymis- ja lämpimän ruuan saantimahdollisuudet kenttätyöpaikoilla ovat miltei olemattomat, joutuvat sen jäsenet usein matkustamaan yöksi asunnoilleen. [...]

Pelkästään heinäkuussa vuonna 1946 lautakunta ajoi autolla 25 edestakaista matkaa noin 1023 kilometrin edestä.³⁶ Hankalien kulkuyhteyksien suhteen on huomattava, että maanlunastuslautakuntien velvollisuuksiin kuului myös uusien maanteiden määrittäminen alueille. Sodan jälkeen saariston infrastruktuurin kehittäminen oli yksi Varsinais-Suomen polttavimpia kysymyksiä. Moni alue saikin tiensä paikalle muuttaneen siirtoväen ansiosta tavallista edullisemmin ja kylät rakensivat ne yhteistyössä.³⁷

Maanlunastustoimintaan liittyvä kenttä- ja toimistotyö ei ollut itsestään selvää eikä aina onnistunutta. Esimerkiksi Kymenlaaksoon Pyhtäälle muodostettujen kalastustilojen kanssa esiintyi useita, pääasiassa paikallisesta maanlunastuslautakunnasta johtuvia ongelmia, jotka kestivät yli vuosikymmenen. Asiaa on käsitelty yleensä hyvin poleemiseen sävyyn. Veikko Vennamo on muistellut näihin liittyviä sotkuja teoksessaan *Jälleenrakennuksen ihme* (1988). Pyhtäälle syntyi maanhankintalain perusteella 33 kalastustilaa, joista 13 sijaitsi Munapirtin saarella. Paikallinen maanlunastuslautakunta edellytti, että vesialueet olivat seudulla jakamattomia ja osoitti sen mukaisesti kalastustiloille kalastusalueet. Kun kalastajat ryhtyivät kalastamaan vesialueilla, selvisi, ettei heillä ollutkaan oikeutta vesiin. Sekaannus johtui maarekisterin merkintöjen puutteellisuudesta ja siitä, että läänien raja oli merkitty väärin vesialueiden osalta. Maanlunastuslautakunta joutui ottamaan kalastustilojen vesialueet uudelleenkäsiteltäväksi, minkä vuoksi kalastustoimintaa ei voitu harjoittaa pitkään aikaan. Kaiken kukkuraksi kalastajille osoitetut vesialueet olivat sodassa kalastajien menettämiä pienempiä ja matalavetisiä, joten pyyntivälineet olivat sopimattomia näillä alueilla käytettäväksi. Kalastajien sotkun vuoksi kokemat taloudelliset tappiot jäivät suuriksi ja maatalousministeriö asetti vuonna 1956 toimikunnan tutkimaan asiaa. Se esitti rahakorvausta kalastajille.³⁸ *Helsingin Sanomat* uutisoi kalastajien ahdingosta 19.6.1958 värikäästi: ”Pyhtään siirtolaiskalastajia petetty nyt kymmenen vuotta – Halukkaitten saatava luopua kalastustiloistaan viipymättä, sanoo eduskunnan oikeusasiamies”. Syyksi kalastajien sijoittamiselle Pyhtäälle lehti mainitsi kielipykälän ja kertoi, että tilat muodostettiin, vaikka vesirekisterin mukaan ne oli jaettu kyläläisten kesken jo vuosisadan vaihteessa. Asia oli ilmeisesti hyvin tunnettu Pyhtäällä, mutta maanlunastuslautakunta oli laiminlyönyt vesirekisteriotteiden tarkastamisen eikä maanluovuttajien edustaja lautakunnassa maininnut asiasta. Alueita oli vielä osoitettu saastuneilta alueilta, joiden johdosta Stockforsin

36. TMA. 50 MLL. Da:4 Lähetetyt kirjeet 1946. 13.9.1946. Kirje n:o 1778 ASO:n hankintajaostolle auton vuokrasopimuksesta. 37. ks. esim. Museoviraston Kansatieteellinen Arkisto. 1982. 29. Kansanperinteen keruukilpailu asutustoiminnasta. Vastaus 214, Dragsfjärd.

38. Vennamo & Väisänen 1988, 232–233.

tehdas oli vuodesta 1938 asti maksanut korvausta paikallisille. Kalastajat eivät myöskään saaneet käyttää satamaksi saamaansa rantaa, koska vesialue sen ulkopuolella oli yksityisomistuksessa. Helsingin Sanomien mukaan virkamiestyöskentely asian suhteen oli tehotonta ja ASO painosti kalastajia käymään kauppaa tiloista, vaikka kalastajat halusivat luopua niistä. Kalastajat halusivat ennen luopumissopimuksen allekirjoittamista saada arvion omistamiensa rakennusten arvosta, mutta ASO ei tähän arviointiin suostunut.³⁹ Pyhtään siirtolaiskalastajien tapaus on hyvä esimerkki epäonnistuneesta maanlunastuslautakunnan toiminnasta. Tilannetta pahensi pitkittynyt ja ilmeisen tehoton virkamies- ja eduskuntakäsittely. 50. maanlunastuslautakunnan alueella näiltä ongelmilta on nähtävästi vältytty. Kirjeenvaihdon perusteella maanlunastuslautakunnan tilaamien asiakirjojen ja karttojen määrän osalta voidaan todeta, etteivät lautakunnan edustajat alueen hankaluudesta huolimatta laiminlyöneet perustavaa laatua olevia toimistotöitä.

Maanlunastuslautakunta kokousti epäsäännöllisesti: toisinaan kokouksia järjestettiin vain yksi kuukaudessa, välistä niitä saattoi olla useita kertoja ja muutaman päivän välein. Samoin kokouksissa käsiteltävien asioiden määrä ja laatu vaihteli suuresti.⁴⁰ Lunastustoiminnan alkupuolella 20.10.1945 Kemiön kunnallistalolla järjestetty lyhyt kokous kertoo hyvin toiminnasta. Aluksi kirjattiin kokoukseen osallistuvat ja todettiin kokouksen olevan lain mukainen. Tämän jälkeen käytiin läpi esiin tulleet asiakirjat, kuten lopulliset tilusselitelvät, arviokirjat sekä jotkin pika-asutustiloja koskevat asiat. Kokouksessa käsiteltiin kahdeksan asuntotilaa (asuntotonttia) ja 17 viljelystilaa. Lautakunta hyväksyi yksimielisesti tontit, tilat, luonnokset ja muut näihin liittyvät asiakirjat, minkä jälkeen asiakirjat ohjattiin asukkaanoitolautakunnalle.⁴¹ Tällaiset arviointien käsittelyt ja hyväksynnät ja tietojen välitys asukkaita kuntiin ottaville asukkaanoitolautakunnille olivat nimenomaan maanhankintalain toteutuksen

aluslla yleisiä. Lunastustoiminnan loppupuolella 21.2.1951 järjestetyssä kokouksessa taas käsiteltiin yksi tapaus, jossa aviopuolisot olivat ostaneet noin hehtaarin suuruisen maatila-alueen Gunbystä Kemiössä 200 000 markalla, josta 180 000 markkaa oli rahoitettu maanostolainalla Kemiön Säästöpankista. Pariskunta oli toimittanut kokoukseen kauppakirjan ja tutkittuaan asiaa lautakunta päätti, että hakija oli maanhankintalain mukaisesti oikeutettu asuntoviljelystilaan, ja että ostetun alueen hinta maanhankintalain säännösten mukaan oli 100 000 markkaa.⁴² Lautakunta totesi myös, ettei aluetta voisi luovuttaa maanhankintalain mukaisesti asutustarkoituksiin ilman omistajien lupaa. Lainasta lautakunta totesi, että maanlunastuslautakunta puoltaa haetun lainamäärää myöntämistä katsoen, että kaupan myötä rakennuskysymys on ratkaistu halvimalla mahdollisella tavalla, ja että muussa tapauksessa merkittävä rakennuslaina täytyisi myöntää hakijalle, jolla on harvinaisen suuri perhe.⁴³ Maanlunastustoiminnan loppuvaiheessa lautakunnat tutkivat yleensä kauppojen ja niiden hintojen pätevyyttä, myönnettyjen lainojen tarkoituksenmukaisuutta ja etenkin sitä, että toiminta oli mahdollisimman edullista kaikille osapuolille. Maa-alueiden ja kiinteistöjen tutkiminen maanlunastuslain näkökulmasta oli rutiinia. Maanluovuttajan oli saatava asianmukainen korvaus ja maansaajan ja rahoittajan tai lainoittajan oli saatava säännöstenmukainen ja mahdollisimman halpa hinta. Toisinaan tapaukset eivät olleet edellä kuvattujen tavoin suoraviivaisia, vaan osaa maanluovutusasioista puitiin useamman vuoden ajan.

Maanhankintalakiin kirjattu ”kielipykälä” eli 92. pykälä määräsi, etteivät kielisuhteet ruotsin- ja kaksikielisissä kunnissa saisi muuttua olennaisesti, mikä rajoitti kuntiin tulevien suomenkielisten määrää. Pykälä ei kuitenkaan vapauttanut ruotsinkielistä väestöä taloudellisesta rasituksesta ja nämä joutuivat suorittamaan niin sanottua vastikeraivausta säilyttääkseen maansa jakamattomana.⁴⁴ Käytännössä pykälä tarkoitti alkupe-

39. Helsingin Sanomat 19.6.1958.

40. Seuraavat esimerkit on valittu pöytäkirjoista niiden tyypillisyyden ja käsittelyn lyhyiden perusteella.

41. TMA. 50. MLL. Ca:1. Löpande protokoll 1945–1951. 20.10.1945. §85–87.

42. Rahamuseon verkosta löytyvän rahanarvonlaskurin mukaan 200 000 markkaa on vuoden 2019 euroissa 6606 euroa, 180 000 mk on 5946 euroa ja 100 000 mk on 3303 euroa.

43. TMA. 50. MLL. Ca:1. Löpande protokoll 1945–1951. 21.2.1951. §659–660.

44. MHL 8. Luku, 92 Pykälä: ”Siirtoväen sijoittaminen on toimitettava siten, ettei ruotsinkielisten ja kaksikielisten kuntien luonnetta kielisessä suhteessa muuteta, kuitenkin niin, ettei maanluovutusvelvollisuuden aiheuttama taloudellinen

luovutusvelvollista maata yli asutustarpeen edellyttämän määrän”. Maanlunastuslautakunta tiedusteli myös, voisiko asukkaannottolautakunta siirtää omassa piirissään ei-siirtoväkeen kuuluvan tämän tahdosta tai sitä vastoin sijoitettavaksi kuntaansa. Asutusiasianoston vastauksen mukaan ”Aol [asukkaannottolautakunta] siirtää omalla alueellaan, tark. tsto tark. piirissään ja ASO koko maassa”.⁴⁷ Käytännössä kielipykälä vaikutti 50. maanlunastuslautakunnan alueella enimmäkseen tutkittaessa vapaaehtoisia kaupunjoja, joiden hyväksi lukemista MHL:n mukaiseen sijoittumiseen puntaroitiin useaan otteeseen.⁴⁸ Kielipykälää kierrettiin toisinaan suomenkielille edullisella tavalla siirtämällä joitakin lautakuntien rajoilla olevia alueita suomenkielisen lautakunnan alueeseen tai lunastettaessa metsää yhteismetsäkäyttöön kuntarajojen yli, minkä maanhankintalaki suoraan mahdollisti.⁴⁹

Maanlunastuslautakuntien asiakirjat ovat hyviä katsauksia maanomistussuhteisiin ja niiden arviointiin, mutta ne eivät kerro kaikkea toteutuneista maanluovutuksista. On muistettava, että 50. maanlunastuslautakunta pyrki saamaan maata siirtoväen lisäksi myös paikallisten asukkaiden tarpeisiin: lisämaata, laidunalueita tai metsää pienille tiloille. Niin siirtoväelle kuin paikallisille tehtyihin maanluovutuksiin tehtiin valituksia. Varsinais-Suomen maanluovutustapaüksissa Turun tarkastusoikeus saattoi valitusten jälkeen tehdä muutoksia maanlunastuslautakunnan päätöksiin. Näin ollen maanlunastus- sekä asukkaannottolautakuntien asiakirjojen lisäksi tarkastusoikeuden pöytäkirjojen läpikäyminen on edellytyksenä sille, että yksittäistä maanluovutustapahtumaa pystyisi seuraamaan jotakuinkin luotettavasti. Tarkastusoikeuden lisäksi jotkut maanluovuttajat pyrkivät ottamaan yhteyttä

■ Maanlunastuslautakunnan ilmoitus perustamistoimituksista paraislaisilla tiloilla. *Paraisten Kuulutukset* 7.8.1946.

muihin viranomaisiin ja viranhaltijoihin, jolloin henkilökohtaiset kontaktit ovat saattaneet olla ratkaisevassa asemassa. Myös tasavallan presidentin ja pääministerin (C. G. E. Mannerheimin ja Juho Kusti Paasikiven) arkistoista voi löytyä tietoa yksittäisistä tapauksista: esimerkiksi marraskuussa vuonna 1945 muuan kemiöläinen maanluovuttaja vetosi suoraan kirjeitse tasavallan presidenttiin mainiten ”arkaluontoisia seikkoja”, joita 50. maanlunastuslautakunta ei lausunnossaan ja pöytäkirjassaan sen kummemmin eritelty. Lautakunnan mukaan kyseinen henkilö oli selvästi rappiotilan viljelijä, koska satoa oli jäänyt korjaamatta eikä omistaja kyennyt edes välttävästi viljelemään maitaan. Lautakunnan tarkoitus oli pakkolunastaa maat ja jättää omistajalle alue vain asuntotilaa varten.⁵⁰

Maanlunastuslautakuntien hankalat päätökset

Maanlunastuslautakunnan vuoden 1946 alun kirjeenvaihdossa nousevat esiin, toiminnan varsinaisesti käynnistyessä, valtion maita koskevat kysymykset yritysten sekä niin sanottujen rappio- ja harrastelijaviljelijöiden ohella. Lautakunnat esittivät useassa kunnassa valtion omistamia sotilasvirkataloja käytettäväksi kokonaisuudessaan asutustoimintaan. Esimerkiksi Kemiön Kärkullan kylässä sijaitsevassa korpraalinvirkatalossa Mellangårdissa suoritettiin asutustoiminnan alkupuolella pika-asutustiloja täydentävä perustamistoimitus,⁵¹ kuten myös Germundsvedjassa sijaitsevassa metsähallituksen sotilasvirkatalossa.⁵²

47. TMA. 50 MLL. Da:4 Lähetetyt kirjeet 1948. 21.2.1948. Kirje 4056 Maatalousministeriön asutusiasianosastolle.

48. Vapaaehtoisista kaupoista tuli pitkään kestänyt kiistakapula, johon valtioneuvostokin joutui ottamaan kantaa. ks. Paasikivi 1985, 553; Helsingin Sanomat 14.2.1948; TMA. 50 MLL. HA:7 Pöytäkirjojen liitteet 1951. 12.2.1948. Maatalousministeriön Asutusiasianoston kiertokirje n:o 36 maanlunastus- ja asukkaannottolautakunnille; 11.11.1947. Maatalousministeriön Asutusiasianoston kiertokirje n:o 151 maanlunastus- ja asukkaannottolautakunnille; TMA. 50 MLL. Da:3 Lähetetyt kirjeet 1947. 6.10.1947. Kirje 3203 Maatalousministeriön asutusiasianosastolle; Eduskunta.fi. Hallituksen kertomus 1947. II. Eräitä oikeuskanslerinvirastossa syntyneitä asiakirjoja. IV/V. Oikeuskansleri Toivo Tarjanteen kirje maatalousministeriölle tammikuun 9 päivältä 1947, N:o 25. 23–24. <http://avoindata.eduskunta.fi/digitoidut> (käytetty 18.8.2019).

49. ks. esim. TMA. 50 MLL. Da:2 Lähetetyt kirjeet 1946. 23.10.1946. Kirje n:o 1872 Maatalousministeriön asutusiasianosastolle.

50. TMA. 50. MLL. Da:1 Lähetetyt kirjeet 1945. 17.11.1945. Kirje n:o 693 Maatalousministeriön asutusiasianosastolle; Ca:1. Löpande protokoll 1945–1951. 17.11.1945. §114–117.

51. TMA. 50 MLL. Da:4 Lähetetyt kirjeet 1946. 2.4.1946. Kirje n:o 1238 Maatalousministeriön asutusiasianosastolle.

52. TMA. 50 MLL. Da:4 Lähetetyt kirjeet 1946. 2.4.1946. Kirje n:o 1237 Maatalousministeriön asutusiasianosastolle.

Maanlunastuslautakunnat pyrkivät hoitamaan maanluovutuksen ensisijaisesti kannustamalla asukkaita myymään maata vapaaehtoisesti. 50. maanlunastuslautakunta pyysi 20.9.1947 Särkisalon asukkaanoittolautakunnan puheenjohtajalta, että luovuttajat pääsisivät tilaisuuteen ”MHL 74 §:n mukaisesti myymään vapaaehtoisesti suoraan saajalle ja täten voisi käyttää hyväksien kaikki sanotun pykälän tarjoamat edut.”⁵³ Maanlunastuslautakunta korosti myös muissa yhteyksissä vapaaehtoisten kauppohenkilöiden merkitystä, ja niitä koskevia maanluovutustapauksia esiintyykin lautakunnan kirjeenvaihdossa tämän tästä. Esimerkiksi 50. maanlunastuslautakunnan työsuunnitelma 1.4.-30.6.1948 oli kokonaisuudessaan lyhyt ja ytimekäs: ”Katselmuksia, suunnitteluja ja tarpeellisia arviointeja, päähuomio kiinnitettynä maan hankkimiseen siirtoväelle. Luovutukset yritetään saada tapahtumaan vapaaehtoisesti saajille.”⁵⁴

Vapaaehtoiset kaupat olivat enemmistönä monilla paikkakunnilla. Pohjois-Karjalassa Kesälahden ja Kiteen asutustoimintaa tutkineen Kari Väkeväisen⁵⁵ mukaan vapaaehtoiset kaupat olivat yleisiä, sillä täällä kuntiin tuli väkeä lähinnä evakuoituista naapurikunnista tai samasta, rauhansopimuksen vuoksi jakautuneesta kunnasta. Evakuoidut tunsivat yleensä hyvin mahdolliset paikalliset maanmyyjät entuudestaan ja tiesivät hyvät ostokohteet. Monilla oli lisäksi sukulaisia näillä paikkakunnilla. Maanluovuttajien puolelta vapaaehtoinen myynti suoraan ostajalle oli helppoa, koska tällöin sai valita mieleisensä kaupakumppanin ja ostajaehdokkaita riitti. Kaikkiaan vapaaehtoisia kauppohenkilöitä tehtiin 60% näiden kuntien kaupoista. Loput 40% olivat maanhankintalain mukaisia kauppohenkilöitä.⁵⁶ Varsinais-Suomessa sukulaisuus tai alueiden aiempi tuntemus ei ollut vetävä tekijä siirtoväelle, pikemminkin sukulaiset muualla Suomessa vetivät väkeä pois ruotsin- ja kaksikielisiltä alueilta. Esimerkiksi talvisodan evakointien perua olevat Muolaan

venäjänkieliset muuttivat monesti Hämeenlinnaan, vaikka osa oli ehtinyt saada maata. Paraisilla haastatellun, paikallisessa kunnallistoiminnassa pitkään mukana olleen koivistolaisen Pauli Heinon mukaan Paraisien Malmille perustetuista tonteista vain yhdelle jäi asumaan muolaalainen. Muut myivät maansa ja muuttivat muualle.⁵⁷

Hyviä esimerkkejä siitä, että jokaisen maanluovuttajan asia tutkittiin tarkkaan, löytää Varsinais-Suomen tarkastustoimiston 18.9.1945 järjestämille neuvottelupäiville lähetetyistä kysymyksistä. Olennaista oli tutkia, olivatko maanluovuttajat ensisijaisia vai toissijaisia luovuttajia. Esimerkiksi Garantiföreningen för X-lands Lantmannaskola r.f. -niminen kannatusyhdistys oli ostanut vuonna 1940 maatilan, johon oli tarkoitus perustaa maamies-maanviljelyskoulu. Yhdistys oli ”jotenkin hoitanut asiansa niin huonosti, ettei maatalousministeriössä eikä maataloushallituksessakaan ole asiasta mitään selvää paperia”. Keväällä vuonna 1941 pika-asutuksen yhteydessä yhdistyksen erivapautusanomus oli hylätty, mutta yhdistys ”väitti tehneensä kaiken voitavansa asian eteenpäin saamiseksi siinä kuitenkin ’sodan takia’ onnistumatta”. Yhdistyksen pöytäkirjoja tutkimalla todettiin, että yhdistys oli aidosti yrittänyt parantaa tilaansa, joten sen asema luovuttajana annettiin neuvottelupäivien ratkaistavaksi. Maanlunastuslautakunnan ehdottama ratkaisu oli jossakin ensisijaisen ja toissijaisen luovuttajan välimaastossa: ”Oma lausunto: Yhdistys on ensisijainen luovuttaja. Perustamistoimitukseen olisi kuitenkin ryhdyttävä vasta juuri ennen toissijaisiin luovuttajiin siirtymistä, jotta yhdistykselle jäisi aikaa asemansa parantamiseen.”⁵⁸ Ratkaisu muistutti maanhankintalain tulkintaa, jonka mukaan niin sanotun rappiotilan lunastamisessa oli huomioitava, oliko rappeutuminen sodasta johtuvaa.

Toisessa kysymyksessä pohdittiin pian tapausta, jossa eläköityvä pankinjohtaja omisti sukunsa hallussa 250 vuotta olleen maatilan,

53. TMA. 50 MLL. Da:3 Lähetetyt kirjeet 1947. 20.9.1947. Kirje 3137 Särkisalon asukkaanoittolautakunnan puheenjohtajalle.

54. TMA. 50 MLL. Da:4 Lähetetyt kirjeet 1948. 50. maanlunastuslautakunnan työsuunnitelma ajalle 1/4 - 30/6 1948.

55. Kari Väkeväinen, Asutustoiminta Kesälahdella ja Kiteellä. Mauno Jokipii (toim.). *Tutkielmia sodanjälkeisestä asutustoiminnasta Suomessa. Jyväskylän yliopistossa marraskuussa 1987 pidetyn tutkijaseminaarin esitelmät*. Jyväskylän yliopiston historian laitos, Suomen historian julkaisuja n:o 13 1988, 38–53.

56. Väkeväinen 1988, 38–39, 48.

57. Pauli Heino. Haastattelu Paraisilla 29.1.2019. Haastattelu tekijöiden hallussa.

58. TMA. 50. MLL. Da:1 Lähetetyt kirjeet 1945. 9.9.1945. Varsinais-Suomen tarkastustoimiston 18.9.1945 järjestämälle neuvottelukokoukselle esitettävät kysymykset.

johon hän oli kiintynyt ja jota pystyi apuvoimin viljelemään. Kysymyksessä todettiin, että säästöpankinjohtajan ”palkka on pieni ja eläke, jos sellainen hänelle myönnetään, jäänee vähänpätoiseksi”. Kysymystä mutkisti eläköityminen: ”Jos vanhuutensa takia eroaa pankinjohtajavirastaan ennen perustamistoimituksen alkukokousta, voidaanko lukea toissijaisiin luovuttajiin kuuluvaksi?” Toissijaisena luovuttajana, eli eläköityneenä ja tilallaan asuvana johtajalle olisi jäänyt viljelystila, kun taas ensisijaisena luovuttajana eli muuna kuin maanviljelystä pääelinkeinonaan harjoittavana hänelle olisi jäänyt vain asunto-tontti tai -tila. Maanlunastuslautakunnan oman lausunnon mukaan virassa jatkavana pankinjohtajana hän olisi ensisijainen luovuttaja, jolle jäisi rakennukset ja niin pieni asuntoviljelys- tai viljelystila kuin rakennuspääoma sallii, mutta 21 hehtaarin sukutilasta olisi jäänyt korkeintaan 15 hehtaaria peltoa. Mikäli pankinjohtaja eläköityisi, olisi hän ”pienellä eläkkeellä” toissijainen luovuttaja.⁵⁹

Toisinaan lautakunta kohtasi myös hyvin myötämielisiä maanluovuttajia ja huomioi näiden asenteen. Esimerkiksi Kemiön Engelsbyssä valtiolle laidunmaata myynyt pariskunta toivoi heikon taloudellisen asemansa vuoksi osaa maksusta pikaisesti voidakseen suorittaa kuun lopussa erääntyviä veroja. Maanlunastuslautakunta kirjelmöi asiasta ASO:n maksattamisjaostolle ja pyysi kiirehtimään maksua, koska ”luovuttajat [...] ovat erittäin myötämielisesti suhtautuneet mll:n asutustoimintaan.”⁶⁰ Samoin Särkisalossa toimiva Karl Forsström AB suhtautui hyvin myönteisesti maanluovuttamiseen, mutta toivoi, että sille tärkeät kalkkikivialueet ja erinomaisesti hoidetut metsäalueet säilytettäisiin yhtiöllä. Yhtiö tunnusti itse olevansa maanhankintalain mukaisesti maanluovutusvelvollinen, ja 50. maanlunastuslautakunta puolsi voimakkaasti yhtiön halukkuutta taloudellisesti arvokkaimpien

maiden säilyttämiseen. Vuoden 1946 katselmuksessa suunniteltiin lähinnä kalastustiloja siirtoväkeen kuuluville kalastajille kalkkikivijakson eteläpuolisille alueille.⁶¹

Ruotsin- ja kaksikielisille alueille tulevan siirtoväen tilat yritettiin sijoittaa toistensa läheisyyteen. Tällöin yksittäiset, syrjäiset tilat maanlunastuslautakunnan alueilla pyrittiin antamaan ruotsinkielisille rintamasotilaille. Esimerkiksi Dragsfjärdissä Söderlångvikin talouskeskuksesta kolmen kilometrin päässä oleva kalastustila annettiin paikan vuokraajalle, jonka vanhemmatkin olivat asuneet vuokraajina tilalla vuosikymmenien ajan.⁶²

Samanlaista keskittämistä näkee myös siinä, että kaksikielisissä kunnissa siirtoväkeä ohjattiin kuntien valmiiksi suomenkielisille alueille. Esimerkiksi Särkisalossa suomenkielisten ja ruotsinkielisten osien perustustoimitusten väli- ja loppukokoukset järjestettiin erikseen vuoden 1947 lopulla.⁶³ Lautakunta käsitteli 7.7.1946 neuvottelutilaisuudessa erittäin monimutkaista Finbyn ja Pensalan tilojen tilusvaihtoa Särkisalossa. Lautakunnan pöytäkirjassa mainitaan neuvottelutilaisuuteen liittyvässä kirjeenvaihdossa, ettei ollut tarkoituksenmukaista muodostaa suomenkieliselle kalastajasiirtoväelle kalastustiloja kunnan ruotsinkieliseen osaan saaristoa, ”johon he itsekään eivät halua siirtyä.”⁶⁴

Suurmaanomistajat pystyivät lieventämään maanluovutusta tietyillä alueilla antamalla maataan ensisijaisesti toisesta kunnasta. Kun 50. maanlunastuslautakunnan alueella todettiin olevan luovutusvelvollista maata yli maanhankintalain tarpeiden, suostuttiin vuonna 1947 erään Särkisalossa ja Sauvossa maata omistavan hakijan⁶⁵ toiveeseen käyttää ensisijaisesti luovutusvelvollisuuden täyttämiseen tämän Sauvossa olevia maita, ja vasta tämän jälkeen Särkisaloon kunnan maita. Hakija oli itse ollut yhteydessä maanlunastuslautakuntaan jo ennen kuin tämän maille oli

59. TMA. 50. MLL. Da:1 Lähetetyt kirjeet 1945. 9.9.1945. Varsinais-Suomen tarkastustoimiston 18.9.1945 järjestämälle neuvottelukokoukselle esitettävät kysymykset.

60. TMA. 50 MLL. Da:4 Lähetetyt kirjeet 1948. 13.8.1948. Kirje n:o 4667 Maat. mi. as. os. Maksattamisjaostolle.

61. TMA. 50 MLL. Da:4 Lähetetyt kirjeet 1946. 18.6.1946. Kirje no 1499 Maatalousministeriön asutusasiainosastolle Karl Forsström Osakeyhtiön luovutusvelvollisuudesta.

62. TMA. 50 MLL. Da:3 Lähetetyt kirjeet 1947. 14.1.1947. Kirje Turun Tarkastusoikeudelle.

63. TMA. 50 MLL. Da:3 Lähetetyt kirjeet 1947. 3.10.1947. Kirje n:o 3194 Varsinais-Suomen maanhankinnan tarkastustoimistolle.

64. TMA. 50 MLL. HA:3. Pöytäkirjojen liitteet 1947. Kirje n:o 2334 15.3.1947 Särkisaloon kirkkovaltuuston puheenjohtajalle.

65. Sukunimen perusteella luovuttaja oli suomenkielinen, joten kielikysymys tuskin vaikutti valintaan. Kirj. huom.

tehty asutussuunnitelmaa. Alustavasti lautakunta arvioi hakijan olevan toissijainen luovuttaja.⁶⁶

Uusien tilojen korvausraivaaminen esiintyy asiakirjoissa harvoin, mutta sangen hyvän kuvan saa 15.10.1948 Korkeimmalle oikeudelle lähetetystä kirjeestä. Asia koski Särkisalossa annettujen maanlunastuslautakunnan ja tarkastusoikeuden päätösten purkamista maanluovuttajan vaatimuksesta. Pitkässä kirjeessä mainitaan, että luovuttaja oli alueillaan tehdyn toimituksen aikana toivonut, että saisi täyttää osan luovutusvelvollisuudestaan 53§:n mukaisella raivauskustannusten suorittamisella. Kirjeen mukaan 50. maanlunastuslautakunnan alueella 92§:n mukainen ehto taloudellisesta rasituksesta täyttyi, mikäli paperitilat (suunnitellut) mitoitettiin reaalitylojen ja -alueiden veroisiksi. Tiedusteltuaan vielä asiasta ASO:n raivaustoimistosta lautakunnan puheenjohtaja arvioi, että 92 §:n ja 53 §:n mukaiset maanomistajat veloitettaisiin raivaamaan tai maksamaan raivauskustannukset, jolloin raskaus näille ei olisi lievempi kuin muille.⁶⁷

Joillakin ruotsinkielisillä kunnilla oli suoranaisia vaikeuksia saada suomenkielistä siirtoväkeä, vaikka näille olisi ollut mahdollista tarjota maata ja/tai kalastustiloja, ja asukkaanottolautakunnat ja maanlunastuslautakunnat sanojensa mukaan ”ponnistelivat vakavasti” löytääkseen sijoitettavia. Maaliskuun 1947 lopulla Hiittisissä kävi seiskarilaisia tutustumassa viiden perheen puolesta muodostettaviin kalastustiloihin. Paikat olivat ilmeisesti selostuksen perusteella syrjäisillä saarilla, koska ne näytettiin vierailijoille karttojen ja piirrosten avulla vastarannan puolelta. 50. maanlunastuslautakunnan puheenjohtajan mukaan vaikutti siltä, etteivät seiskarilaiset haluaisi siirtyä Hiittisiin.⁶⁸ Maanhankinnan tarkastustoiminnalle lähetetyn kirjeen mukaan nämä pitivät kuntia liian syrjäisinä.⁶⁹ Kesäkuussa vuonna 1947 todettiin, ettei siirtoväki halua lähteä Hiittisiin tai Västanfjärdiin. ASO:n sijoitusjaoston kanssa tehtiin suullinen sopimus, ettei kuntiin toistaiseksi muodostettaisi siirtoväelle tiloja. Kemiössä,

Särkisalossa ja Dragsfjärdissä taas mahdollisesti tiloista luopuvien tilalle etsittiin aina uusi sijoitettava.⁷⁰

Aiheeseen palattiin seuraavan vuoden lopussa, kun 50. maanlunastuslautakunta kirjelmöi 25.10.1948 yhdessä asukkaanottolautakunnan kanssa ASO:lle Västanfjärdin kunnan sijoitussuunnitelmasta, jonka valtioneuvosto oli vahvistanut 30.8.1946 osana Turun saariston sijoitussuunnitelmaa. Tämän mukaan Västanfjärdiin tuli sijoittaa suomenkielistä siirtoväkeä kaksi kalastajaperhettä sekä kolme maanviljelijäperhettä. Maanlunastuslautakunta oli kuitenkin vastaanottanut vain kaksi maansaantihakemusta, yhden kalastajalta ja yhden siirtoväen rintamamieheltä, joista viimeinen oli isänsä kanssa ostanut yhden viljelysosan Kemiöstä. Västanfjärdiin oli jo asettuut kaksi siirtoväkiperhettä, kumpikin maanhankintalain mukaiselle viljelystilalle, joten kunnassa oli kahden siirtoväeltä tulleen maansaantihakemuksen vajuus. Saman suunnitelman mukaan Hiittisiin oli määrätty sijoitettavaksi kuusi siirtoväkiperhettä, mutta ainoatakaan hakemusta ei ollut toimitettu. Sijoitusjaoston päällikkö ilmoittikin ”jo suhteellisen aikaisessa toimintavaiheessa puhelimitse, että hänen käsityksensä mukaan ei olisi kohtuullista sijoittaa Hiittisten ja Västanfjärdin kuntiin suomenkieliseen siirtoväkeen kuuluvia vastoin näiden tahtoa.” Vaikeuksien vuoksi maanlunastuslautakunnan ja asukkaanottolautakunnan puheenjohtajat katsoivat että “[...] olisi asutuksen kannalta hyvin edullista, ellei tarvittaisi muodostaa kuntaa siirtoväkeä varten täyttää sijoitussuunnitelman mukaista määrää tiloja.”⁷¹

Sytä hakemusten vähäisyyteen lienee ollut saariston kuntien syrjäisyyden lisäksi muitakin. Kalastajat kieltäytyivät usein kalastuspaikoista tietyissä kunnissa, koska pyydyksille sopivia kalastusvesiä ei ollut tai ranta ja kalastusvedet olivat liian kaukana tilasta. Sama ilmiö on havaittavissa muuallakin. Viipurin edustalta lähtenyt rysäkalastaja Valter Louko tutustui talvisodan jälkeen hänelle Espoon Soukasta tarjottuun alueeseen

66. TMA. 50 MLL. Da:3 Lähetetyt kirjeet 1947. 22.5.1947. Kirje n:o 2591 Maatalousministeriön asutusasiainosastolle.

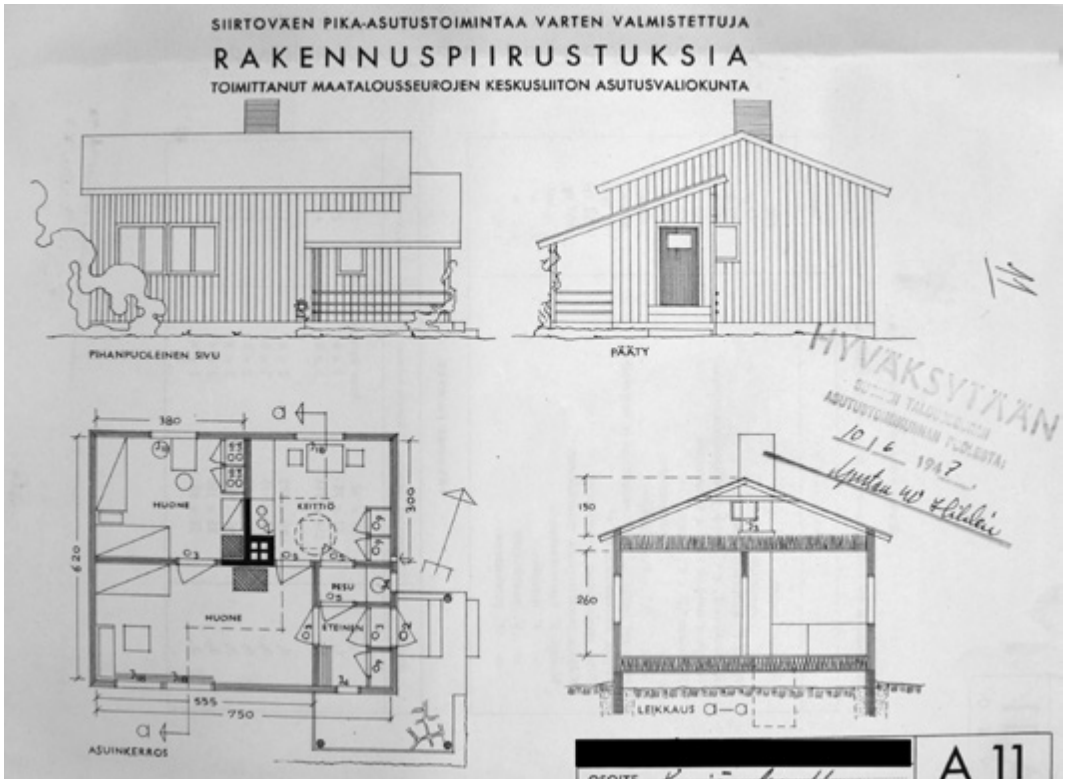
67. TMA. 50 MLL. Da:4 Lähetetyt kirjeet 1948. 15.10.1948. Kirje Korkeimmalle oikeudelle.

68. TMA. 50 MLL. Da:3 Lähetetyt kirjeet 1947. 28.3.1947. Kirje n:o 2357 maanviljelijä H. Inkiselle

69. TMA. 50 MLL. Da:3 Lähetetyt kirjeet 1947. 28.3.1947. Kirje n:o 2363 Varsinais-Suomen maanhankinnan tarkastustoimistolle

70. TMA. 50 MLL. Da:3 Lähetetyt kirjeet 1947. 3.6.1947. Kirje 2609. Selvitys ensisijaisille maansaajille tarkoitettujen tilojen muodostamisvaiheesta 50. MLL:n alueella 1/6 1947.

71. TMA. 50 MLL. Da:4 Lähetetyt kirjeet 1948. 4883. 25.10.(194)8. Västanfjärdin kunnan sijoitussuunnitelma.

seen kouluatlaksen karttojen avulla ja totesi, ettei paikka sopisi kalastukseen. Hän hankki tilan ja kalastusvedet sotien päätyttyä muualta.⁷²

Koska saaristo sijoitusalueena korostui Karjalankannaksen kalastusväestöä sijoitettaessa, on mahdollista verrata niiden vaiheita toisiin evakkoon lähteneisiin kalastajaryhmiin, kuten Petsamon kalastajien vaiheisiin tai muihin kalastajia vastaanottaneisiin alueisiin. Kaikkiaan kalastustiloja perustettiin maahan vain 685 kappaletta, mikä on murto-osa kaikista maanhankintalain aikana perustetuista tiloista.⁷³ Määrä oli vähäinen, mutta kalastustiloille asetetut vaatimukset olivat korkeat. Eri asia oli, vastasivatko lunastetut ja ostetut alueet näitä vaatimuksia. Pyhtäällä kalastajien sijoittaminen kohtasi aiemmin mainittuja vaikeuksia maanlunastuslautakunnan laiminlyötyä tehtäviään.

■ Maatalousseurojen keskusliiton asutusvaliokunnan rakennuspiirustus Kemiön Gundbyhyhyn nousseesta asuinrakennuksesta. Kuva: Kansallisarkiston Hämeenlinnan toimipiste, Suomen talousseuran asutustoiminnan johtajan arkisto

Veikko Riihinen on tutkinut Petsamon kalastajia, ja vaikka tulokset ovat tiivistetyt, voidaan joitakin yhtäläisyyksiä havaita.⁷⁴ Petsamosta lähti evakkoon noin tuhat kalastuksesta elantonsa saanutta henkeä, jotka harjoittivat pääasiassa avoamerikalastusta. Evakuoitaessa he menettivät kaiken kalastusvälineistönsä. Näiden lisäksi sijoitettavana oli Petsamon varsinaista maatalousväestöä sekä kolttasaamelaisia. Näistä kolmesta ryhmästä enemmistö oli maatalousväestöä. Petsamolaiset sijoitettiin pääasiassa Tervolan kuntaan Vare- ja Sivakkajokien varrelle ja Ylitornion kunnan alu-

72. Lena Selén, Lena & Berndt Gottberg, *Främlingar i eget land. Muukalaisina omassa maassaan. Strangers in their own country*. Porkkala Parentesen rf 2015, 96–99.

73. Markkola 2004, 58.

74. Veikko Riihinen, Havaintoja Petsamon siirtokalastajien sijoittumisesta. Teoksessa Mauno Jokipii (toim.) *Tutkielmia sodanjälkeisestä asutustoiminnasta Suomessa. Jyväskylän yliopistossa marraskuussa 1987 pidetyn tutkijaseminaarin esitelmät*. Jyväskylän yliopiston historian laitos, Suomen historian julkaisuja n:o 13 1988, 81–90.

eella olevalle Kuivasjoen Mellankosken ja Kapustavuoman alueelle. Alueet olivat erämaata, suota ja korpea. Maanlunastuslautakunnat perustivat tilat ja alueet, jotka 50. maanlunastuslautakunnan alaisten kuntien tapaan siirtyivät uusille asukkaille pääasiassa vapaaehtoisin kaupoin. Valtaosa petsamolaisista hankki vapaaehtoisella kaupalla viljelys- tai asuntotilan, asuntotontin tai kaupunkiasunnon. Kuten etelässä, myös pohjoisessa kalastusväestön sijoittaminen oli vaikeaa. Suunnitelmana oli sirotella Petsamon kalastajat pitkin Perämeren rannikkoa sekä Inariin ja Utsjoelle, mitä varten piti perustaa 80 kalastustilaa, joista 27 sijaitsi Inarissa. Kalastajien sijoittumisessa on paljon yhtäläisyyksiä. Ensinnäkin Pohjois-Suomessa kalastustilojen perustaminen eteni yhtä hitaasti kuin Etelä-Suomessa. Vuoden 1947 alkuun mennessä oli Oulun läänissä tehty hallintasopimus vain neljästä ja Peräpohjolassa kuudesta tilasta. Lapin läänissä ei ollut tehty ainuttakaan. Toiseksi monet kalastajista luopuivat kokonaan kalastustilojen hankkimisesta, koska niiden kalastusolot olivat heikot. Kolmanneksi samankaltaisuuksia löytyy myös siinä, että paikallisten kanssa tuli riitoja kalavesistä.⁷⁵

Samaan tapaan kuin Petsamosta, myös Koivistosta lähteneen maatalousväestön sijoittaminen oli suhteellisen helppoa verrattuna kalastajiin, joten heitä pystyttiin sijoittamaan Askolaan, Mäntsälään, Pornaisiin ja Kymiin. Vain Kymissä oli kapea kaistale merialuetta Suomenlahden rannalla. Kalastajia varten suunniteltiin 180 kalastustilan perustamista 12 eri rannikkokuntaan, joista 10 oli Varsinais-Suomessa ja Rymättylää lukuun ottamatta kaikki ruotsin- tai kaksikielisiä: Merikoivisto-hanketta ajettaessa tämä määrä katsottiin riittämättömäksi Koiviston ammattikalastajille. Neljäntenä yhtenäisenä piirteenä nimenomaan kalastusammatit hajottivat Petsamon ja Koiviston kuntien väestöä, joita ei ammattien vuoksi sijoitettu samoille alueille ja samoihin kuntiin.⁷⁶

Kuvaavaa toiminnan sujuvuudelle Varsinais-Suomessa lukuisista vaikeuksista huolimatta on

se, että suhteellisen harvasta maanlunastuksesta tehtiin valitus ja se vietiin Turkuun tarkastusoikeuden käsittelyyn. Tarkastusoikeudelle tuli Turun ja Porin läänistä yksinomaan Liedon kunnasta enemmän valituksia kuin kaikista 50. maanlunastuslautakunnan alaisista kunnista yhteensä.⁷⁷ Tämä kertoo toisaalta siitä, että monet maanlunastuslautakunnan alueella suostuivat vapaaehtoisin kauppoihin ja että maanlunastuspäätöksiin yleensä tyydyttiin myös maanluovuttajien puolella. 50. maanlunastuslautakunnan ratkaisut oli siis kaiken kaikkiaan toimivia ja pääasiassa maanluovuttajien hyväksymiä.

Oikeudenmukaista työtä vaikeissa oloissa

50. maanlunastuslautakunnan toiminta sille määrättyissä kunnissa oli jo lähtökohdiltaan vaikea. Pula-aika heijastui kaikkeen maanlunastuslautakunnan käytännön työhön, jota piti tehdä niin toimistossa, kokouksissa kuin kentällä. Pelkätään maanlunastusta edeltävät kenttätööt olivat fyysisesti rasittavia ja vastuualueen kasvattaminen keväällä 1947 yhdistämällä 49. ja 50. maanlunastuslautakunta vuosiksi 1947–1948, eli kaikkein kiihkeimmän asuttamistoiminnan ajaksi, lisäsi paineita entisestään. Yhdistäminen hidasti maanhankintalain toteutumista Varsinais-Suomen ruotsinkielisissä kunnissa merkittävästi. Kun valtaosassa maata siirtoväki oli saatu asutettua vuoteen 1948 mennessä, oli 50. maanlunastuslautakunnan toimialueella työ yhä kesken: monissa sen alaisissa kunnissa loppusijoittelu alkoi vasta loka-joulukuussa vuonna 1948 ja jatkui paikoin sen jälkeen 1950-luvun alkuun.⁷⁸

Arkistoaineiston valossa 50. maanlunastuslautakunnan toiminta ei muodostanut selkeää ja suoraviivaista kokonaisuutta, jossa luovutus päätöksiä olisi tehty kaavamaisesti, vaan jokainen maa-asia käsiteltiin erikseen. Toisinaan saapuneita asiakirjoja käsiteltiin kokouksessa pikaisesti ja niputettuna, mutta tällöin kyseessä olivat samalta alueelta tulleet asiakirjat. Asiakirja-aineistosta ei käy ilmi lautakunnan jäsenten henkilökohtaisesti kulussien takana käymät keskuste-

75. Riihinen 1988, 81–84.

76. eduskunta.fi Kunnallislainsäädäntöä, köyhäinhoitoa, Merikoiviston kunnan perustamista, metsästyistä, rakennustoimintaa, maanjakoa ja -lunastusoikeutta, väestötilastoa, huvitilaisuuksia, ym. koskevia laki- ja toivomusaloitteita. Liite 1947. I/XII. Pusa y. m. Ehdotus laiksi Merikoiviston kunnan perustamisesta ja asuttamisesta. 282–283. <http://avoindata.eduskunta.fi/digitoidut> (käytetty 18.8.2019).

77. ks. TMA. Turun tarkastusoikeuden arkisto. CA:1–8. Kantapöytäkirjat 1945–1949.

78. Vuonna 1948 vain 4% siirtoväestöstä oli asuttamatta. ks. Hietanen 1983, 289.

lut, joissa todennäköisesti huomioitiin virallisesta dokumentoinnista pois jätetyt jännitteet ja paikalliset erikoisuudet. Joistakin asiakirjoista käy ilmi, että tiettyjen toimintatapojen ja ratkaisujen takana oli suullinen puhelimitse tehty sopimus ASO:n kanssa. Nämä yleiset päätelmät ovat yleistettävissä muihinkin maanlunastuslautakuntiin, ja 49. maanlunastuslautakunnan arkistot vuosilta 1945–1947 ja 1948–1951 antavat samansuuntaisia viitteitä.

Tässä artikkelissa käsitellyissä aineistoissa käy hyvin ilmi, ettei maanlunastustoiminta ja sen myötä asutustoiminta ollut yksinkertaisten ”kyllä tai ei -ratkaisujen” varassa. Lautakunnat keräsivät paljon olennaista tietoa, punnitsivat sitä ja pyysivät usein ennen päätöstään tarkennuksia maanhakijalta, maansaajalta ja myös ylemmiltä viranomaisilta kuten ASO:lta, että kaikkia tahoja enemmän tai vähemmän tyydyttävä, lainmukainen ratkaisu saataisiin aikaiseksi. Tätä pitkäjänteistä toimintaa ei ole aiemmin tutkimuksessa purettu. Tämä voi johtua siitä, että maanlunastustoimikunnan työ herätti yleensä laajempaa huomiota vain epäonnistuessaan, kuten Pyhtään siirtolaiskalastajien tapaus osoittaa.

Samoin vähälle huomiolle on jäänyt se, että 50. maanlunastuslautakunta pyysi muutoksia aikaisemmin maatalousministeriössä ja ASO:ssa tehtyihin päätöksiin ja suunnitelmiin maanturvitsijoiden määristä ja maanhankinnan tavoista, usein maansaajille edullisella tavalla. Etenkin maanhankintalakiin liittyviä vapaaehtoisia kauppia ja niiden taustoja on tulevaisuudessa tutkimuksissa syytä tarkastella tarkemmin. Maanlunastuslautakunnan arkistojen läpikäyminen voi olla tarpeen, mikäli jollakin paikkakunnalla on käsitys lautakunnasta joko maansaajien tai -luovuttajien kannalta epärealistista toiminnasta. Tällaiset ristiriidat ja käsitykset niistä ovat yleisiä etenkin ruotsin- ja kaksikielisillä alueilla, mutta tutkimus voi osoittaa, että maanlunastusta tehtäessä valittiin aina-

kin kaikkien osapuolien kannalta vähiten huono vaihtoehto.

50. maanlunastuslautakunta toimi säädettyjen lakien ja asetusten puitteissa ja kaikkiaan asiakirjavaihdosta välittyy kuva ammattimaisesta ja tasapuolisesta toiminnasta. Kielipykälän vaikutus jäi varsinaisessa toiminnassa vähäiseksi, sillä se yksinkertaisesti asetti ylärajan kuntiin tulevan siirtoväen määrälle: maanlunastuslautakunnan tehtäväksi jäi hankkia tai välittää vapaaehtoisia kauppia tarjoamalla tai maata pakkolunastamalla tilat ja tontit sekä välittää tiedot niistä asukkaanoittolautakunnalle. 50. maanlunastuslautakunta huomioi myös maanluovuttajien aseman ja erityistoiveet.

Niin maanlunastuslautakuntien kuin asukkaanoittolautakuntien toiminnassa olisi aihetta lukuisiin lisätutkimuksiin. Kuten artikkelissa on useaan otteeseen nostettu esille, perustuu nykyinen tutkimus ja tieto evakkojen asutustoiminnasta pieniin mikrotutkimuksiin ja hyvin laajoihin makrotutkimuksiin: makrotutkimuksessa tarkastellaan koko Suomea tai yksittäistä läänää, kun taas mikrotutkimus perustuu muistitietoon ja yksittäisiin haastatteluihin. ”Välitason” tutkimus kunnista tai pitäjistä on yleensä sivuutettu liian vaikeana toteuttaa ja sen sijaan on esitetty yleensä maanhankintalain toteutumisen loppupuolelta ”valmis” tilasto. Tällöin tarkastellaan prosessin lopputulosta, ei itse prosessia.

Riku Kauhanen on filosofian maisteri, joka tekee väitöskirjaa Turun yliopiston arkeologian oppiaineeseen. **Sähköposti:** rrikukauhanen@gmail.com

Olli Kleemola on valtiotieteiden tohtori ja post doc -tutkija Turun yliopiston poliittisen historian oppiaineessa. **Sähköposti:** owklee@utu.fi

Jan Kuhanen & Markku Hokkanen

Kolonialistista kosmopoliittiin

Länsimaisen humanitarismin ja kehitysavun historialliset jatkumot

Vuoteen 1990 mennessä – noin neljä vuosikymmentä länsimaisen kehitysavun aloittamisen jälkeen – elintasokuilu teollistuneen maailman ja kehitysmaiden välillä oli repeytynyt suuremmaksi kuin koskaan aiemmin.¹ Vielä 1970-luvulla vallinnut kehitysoptimismi oli haihtunut, kehitysmaiden velkakriisi syveni, köyhyys lisääntyi ja lääkkeeksi tarjoiltu Maailmanpankin ja Kansainvälisen valuuttarahaston talouden rakennesopeutus syvensi köyhien maiden ahdinkoa. Kylmän sodan päättyminen lopetti blokkien välisen kilpailun kehitysavun saralla ja sodan voittanut länsi tiukensi apunsa ehtoja. Vastaanottajamailta alettiin vaatia sitoutumista länsimaisiin arvoihin, kuten demokratiaan, ihmisoikeuksien kunnioittamiseen ja hyvään hallintoon.²

Kehitysapukeskustelun keskiöön nousi 1990-luvun alussa *post-development*-koulukunta, joka pyrki kyseenalaistamaan länsimaisen kehitysavun motiiveja, päämääriä ja saavutuksia, sekä siten koko kehitysavun mielekkyyttä ja oikeutusta.³ Post-developmentalisten näkemyksen

mukaan kehitysavun tarkoituksena oli alusta asti ollut maailman länsimaalaistaminen.⁴ Kehitysapu nähtiin amerikkalaisen markkina- ja taloususkonnon levittämisen välineenä alikehittyneiden kansakuntien kehittämiseksi ja pelastamiseksi kommunismilta. Kehitysapua syytettiin länsimaisen elämäntavan epärealistisesta markkinoinnista kehitysmaihiin, ei-länsimaisten yhteiskuntien ja elämäntapojen leimaamisesta takapajuisiksi, kapitalismin esittämisestä ainoa vaihtoehtona kehityksen aikaansaamiseksi, sekä avun käyttämisestä länsimaiden interventoiden oikeutuksena köyhissä maissa. Koulukunnan mukaan kehitysapu oli tullut tiensä päähän, koska markkinoitu kehityksen malli tarjosi ekologisesti kestävämmän vaihtoehdon kehittyvälle maailmalle, johon ei ollut varaa. Lisäksi länsimaiden, niin sanotun globaalin pohjoisen, katsottiin menettäneen avun keskeisen motiivin – kommunismin uhan – ja siten laiminlyövän entisestään kehitysapua, joka ei siihen astikaan ollut onnistunut muuttamaan köyhien maiden oloja parempaan suuntaan.⁵

1. Artikkelin perustuu Koneen Säätiön rahoittamaan tutkimushankeeseen ”Kehitysyhteistyön mieli ja mielettömyys: Koetut merkitykset ja maailmankansalaisuuden muisti suomalaisessa kehitysavussa 1950–2020” (Oulun yliopisto, 2017–20). Kii-tämme Koneen Säätiötä rahoituksesta, Historiallisen Aikakauskirjan anonyymejä arvioitsijoita arvokkaasta palautteesta ja kommentista, sekä Kalle Kananojaa ja Matti Tähtistä.
2. Kolonialismin aikakaudelta periytyvät valta-asetelmat ja epätasa-arvoiset käytännöt ovat yhä läsnä ihmisoikeuksien ja hyvän hallinnon edistämiseen sitoutuneissa länsimaisissa apuorganisaatioissa. Ks. Mishal S. Khan, Oxfam: Sex scandal or governance failure? *The Lancet* 391 (2018), 1019–1020.
3. Wolfgang Sachs (toim.) *The Development Dictionary. A Guide to Knowledge as Power*. Witwaterstrand University Press 1992; Carol Lancaster, *Foreign Aid. Diplomacy, Development, Domestic Politics*. University of Chicago Press 2006, 39–44.
4. Wolfgang Sachs, Introduction. Teoksessa Sachs (toim.) 1992, 3–4.
5. Aram Ziai, Post-development 25 years after *The Development Dictionary*. *Third World Quarterly* 38 (2017), 2547–2548.

Post-developmentalista näkemystä kritisoivat tahot eli kehitysavun puolustajat ovat kiinnittäneet huomiota siihen, että kehitysavun oikeutus nousee ensisijaisesti vastaanottajamaiden ja niiden asukkaiden tarpeesta ja halusta kehitykseen, joka ei ole historian saatossa osoittanut vähenemisen merkkejä. Heidän mukaansa kehitysapua saa ja tulee arvioida kriittisesti ilman, että järjestelmän puutteet ja epäonnistumiset romuttavat sen koko olemassaolon oikeutuksen.⁶ Myös avunantajamaissa kehitysapu nauttii verrattain vankkaa suosiota. Avunantajamaiden yleisölle kehitysyhteistyö näyttäytyy edelleen ennen muuta “humanitaristisesta imperatiivista” kumpuavaksi ylevien tavoitteiden, kuten köyhyyden vähentämisen ja ihmisoikeuksien, tasa-arvon, demokratian ja hyvän hallinnon edistämisen puolesta tehdyksi pyyteettömäksi “moraaliseksi työksi”, joka koetaan ikään kuin rikkaiden velvollisuutena köyhiä ja vähäosasia kohtaan.⁷

Post-development-koulukunnan esittämä kritiikki on toiminut kehitysyhteistyön menetelmien ja päämäärien keskustelun herätteenä. Se haastaa pohtimaan kehitysavussa omaksuttujen tavoitteiden ja käytänteiden perusteluja ja oikeutusta. Näkemyksen innoittamat kehitysavun kriitikot ovat nähneet kehitysavun lähinnä koloniaalisen sivistystehtävän jatkumona ja pohjoisen vaikutusvallan välineenä.⁸ Jopa niissä kehitysapua antavissa Euroopan maissa, joilla ei ollut merkittävää omaa siirtomaahistoriaa, kehitysapuun pesiytyneet koloniaaliset toimintamallit otettiin vastaan ikään kuin ainoina mahdollisina, joiden puitteissa ajettiin paitsi yleismaailmallisia ja solidaarisia, myös itsekkäitä, kansallisia tavoitteita.⁹ Radikaaleimmat kehitysavun kriitikot ovat sittemmin vaatineet jopa nykyisenlaisen avun täydellistä alasajoa, koska sen katsotaan ylläpitävän

haitallisia, siirtomaa-ajalta periytyviä rakenteita ja siten estävän kehitykselle suotuisten olosuhteiden syntyä avun vastaanottajamaissa.¹⁰

Millaisia näkökulmia historiantutkimus tarjoaa keskusteluihin kehitysavun merkityksistä, motiiveista, hyödyistä, haitoista ja mielekkyydestä? Historiallinen lähestymistapa mahdollistaa kehitykseen ja kehitysapuun eri aikoina liitettyjen ajatusten, politiikan ja käytäntöjen pitkän aikavälin tarkastelun, jolloin niiden “ajallisuus” avautuu lukijalle selkeämmin osana laajempia globaaleja, yllirajaisia prosesseja ja historiallisia kehityskulkuja.¹¹ Tämä artikkeli avaa länsimaisen kehitysavun historiallisia, koloniaalisia sisältöjä ja jatkumoa erityisesti kahden siihen läheisesti liittyvän universalismin, kosmopolitaneismin ja humanitarismin, kautta.

Kosmopolitanismia ja humanitarismia yhdistävät usko ihmisten tasavertaisuuteen, pyrkimys kärsimyksen lieventämiseen, edistykseen ja siten maailman “parantamiseen.” Niiden oikeutuksena on toiminut pyrkimys kollektiiviseen hyvään, rauhaan ja tasa-arvoon. Näihin tavoitteisiin ne ovat kuitenkin usein pyrkineet imperiumin ja kolonialismin paternalistisessa, väkivaltaisessa kontekstissa, joissa hyvän tekemistä on käytetty valloituksen ja kolonisaation oikeutuksena.

Kosmopolitanismin, humanitarismin ja kolonialismin välisten yhteyksien ohella artikkeli hahmottaa koloniaalisten jatkumoiden rakentumista länsimaisessa kehitysavussa 1950-luvulta eteenpäin, sekä havainnollistaa nykypäivän kehitysajattelun kosmopolitiittisten sisältöjen ja kolonialismin välisiä yhteyksiä. Lopuksi artikkeli pohtii kolonialismin, kehitysavun ja uuskolonialismin välisiä suhteita tämän päivän kehitysavun näkökulmasta. Näiden yhteen kietoutuneiden historioiden tarkastelu auttaa ymmärtämään sekä

6. Sally Mathews, *Colonised minds? Post-development theory and the desirability of development in Africa*. *Third World Quarterly* 38 (2017), 2650–2663; Anastasia Chung, *Colonial continuities and impossible attempts: Critical engagements in development*. *Progress in Development Studies* 15 (2015), 186–196.

7. Anne-Mieke Fechter, *Aid work as moral labour*. *Critique of Anthropology* 36 (2016), 228–243; Panayotis M. Protopsaltis, *Deciphering UN development policies. From the modernisation paradigm to the human development approach?* *Third World Quarterly* 38 (2017), 1736–1738.

8. William Easterly, *The White Man's Burden. Why the West's Efforts to Aid the Rest Have Done So Much Ill and So Little Good*. The Penguin Press 2006.

9. Thorsten Borring Olesen & Jan Pedersen, *On the side of the angels. Altruism in Danish development aid 1960–2005*. *European Review of History* 17 (2010), 881–903.

10. Dambisa Moyo, *Dead Aid. Why Aid Is Not Working and How There Is A Better Way for Africa*. Farrar, Strauss, Giroux 2009.

11. Ks. Arturo Escobar, *Encountering Development. The Making and Unmaking of the Third World*. Princeton University Press 1993; Michael Cowen & Robert Shenton, *The Invention of Development*. Teoksessa Jonathan Crush (toim.) *Power of Development*. Taylor & Francis 1995, 25–41.

2020-luvun kehitysapua että globaaleja valta- ja vuorovaikutussuhteita.

Artikkeli perustuu suurelta osin tuoreeseen kosmopolitanismin, humanitarismin ja kehitysavun historiaa ja nykyisyyttä käsittelevään tutkimukseen. Nykytutkimus lähestyy aihetta monitahoisesti usein filosofisesta, oikeudellisesta, taloudellisesta, antropologisesta tai kehityspoliittisesta näkökulmasta.¹² Yksinomaan historiaan painottuvat laajemmat esitykset ovat harvalukuisempia, mutta aihetta monipuolisesti valaisevia. Kosmopolitanismin kohdalla esiin voidaan nostaa esimerkiksi Walter D. Mignolon kosmopolitanismin koloniaalista historiaa kriittisesti käsittelevät kirjoitukset, sekä Magdalena Novickan toimittama *Cosmopolitanism in Practice*, joka avaa kosmopolitanismin nykyisiä ja menneitä käytäntöjä monipuolisesti. Samuel Moynin *The Last Utopia* kuvaa historiallista kehityskulkua, jonka seurauksena universaalit ihmisoikeudet nousivat vähitellen kansainvälisen politiikan keskiöön kylmän sodan vastakkainasettelun, sosialismin haaksirikon ja totalitarismin kontekstissa.¹³

Vaikka kosmopolitanismi näyttäytyy humaanina, liberaalina, anti-imperialistisena ja anti-kolonialistisena, sekä Manji ja O’Coill että Stirrat katsovat sen ilmentävän myös globaalin pohjoisen tieteellis-teknillistä ja poliittis-taloudellista hegemoniaa post-koloniaalisessa maailmassa, jossa se toimii työkaluna maailman yhdenmukaistamisessa länsimaisten arvojen mukaiseksi.¹⁴ YK:n perustamisen myötä kosmopoliittinen agenda yleisistä ihmisoikeuksista ja tasa-arvosta rantautui myös orastavan kansainvälisen kehitys-

yhteistyön maailmaan, jossa se jäi aluksi dekolonisaation, nationalismin ja kehitysoptimismien jalkoihin, mutta josta se kylmän sodan päätyminen myötä nousi yhdeksi pohjoisen kehityspoliittikkaa ohjaavaksi keskeiseksi periaatteeksi.¹⁵

Myöskään humanitarismin suhde Euroopan imperialistiseen ja koloniaaliseen menneisyyteen ei ole nykytutkimuksen valossa ongelmaton. Humanitarismin historian keskeisiin teoksiin lukeutuvat Michael Barnettin *Empire of Humanity*, joka käsittelee länsimaisen humanitarismin historiaa 1800-luvulta nykypäivään, sekä Barnettin ja Janice Gross Steinin toimittama teos *Sacred Aid*, joka käsittelee kristillistä humanitarismia imperialismin ja kolonialismin kaudelta lähtien.¹⁶ Kirjassaan *Hyvän tekemisen markkinat* Frank Johansson avaa ansiokkaasti humanitarismin ristiriitojen sävyttämää historiaa sekä valottaa humanitaarisen toiminnan motiiveja tämän päivän globaalissa maailmassa.¹⁷ Mainitut teokset osoittavat, kuinka humanitaariset periaatteet ovat aina 1500-luvulta lähtien toimineet länsimaisen imperialismin ja kolonialismin oikeutuksena.¹⁸ Viime vuosina kasvavaa huomiota tutkimuksessa ovat saaneet juuri imperiumin ja humanitarismin väliset yhteydet.¹⁹

Kehityksen ja kehitysavun historiaa on tutkittu varsin paljon. Oivallisen johdatuksen aihepiiriin ja siihen liittyviin moninaiisiin kysymyksiin tarjoaa Juhani Koposen ja muiden toimittama *Kehityksen tutkimus*, joka lähestyy aihetta monitieteisesti historiaa unohtamatta. Koposen ja Sakari Saaritsan toimittama uusi artikkelikokoelma *Nälkämaasta hyvinvointivaltioksi* yhdistää puolestaan kehitys- ja historian tutkimuksellisia lähestymis-

12. Ks. Frank Johansson (toim.) *Hyvän tekeminen ja valta. Humanitarismin kriittistä tarkastelua*. Gaudeamus 2013; Juhani Koponen, Jari Lanki, Mariko Sato & Anna Kervinen (toim.) *Kehityksen tutkimus. Johdatus perusteisiin*. Gaudeamus 2016.
13. Walter D. Mignolo, The Many Faces of Cosmopolis. Border Thinking and Critical Cosmopolitanism. *Public Culture* 12 (2000), 721–748; Walter Mignolo, Cosmopolitanism and the De-colonial Option. *Studies in Philosophy and Education* 29 (2010), 111–127; Magdalena Nowicka (toim.) *Cosmopolitanism in Practice*. Taylor and Francis 2009; Samuel Moyn, *The Last Utopia. Human Rights in History*. Belknap Press 2010.
14. Firoze Manji & Carl O’Coill, The missionary position. NGOs and development in Africa. *International Affairs* 78 (2002), 573–574; R. L. Stirrat, Mercenaries, Missionaries and Misfits. Representations of Development Personnel. *Critique of Anthropology* 28 (2008), 406–425.
15. Ks. Moyn 2010, luku 3.
16. Michael Barnett, *Empire of Humanity: A History of Humanitarianism*. Cornell University Press 2011; Michael Barnett & Janice Gross Stein (toim.) *Sacred Aid: Faith and Humanitarianism*. Oxford University Press 2012.
17. Frank Johansson, *Hyvän tekemisen markkinat*. Gaudeamus 2017.
18. Ks. Mark Mazower, *No Enchanted Palace. The End of Empire and the Ideological Orings of the United Nations*. Princeton University Press 2009; Emily Baughan & Bronwen Everill, Empire and Humanitarianism. A Preface. *The Journal of Imperial and Commonwealth History* 40 (2012), 727–728; J. P. Daughton, Behind the Imperial Curtain: International Humanitarian Efforts and the Critique of French Colonialism in the Interwar Years. *French Historical Studies* 34 (2011), 504–528.
19. Rob Skinner & Alan Lester, Humanitarianism and Empire: New Research Agendas. *The Journal of Imperial and Commonwealth History* 40 (2012), 729–747.

tapoja Suomen talous- ja yhteiskuntahistorian uudelleenarvioinnissa.²⁰

Aatehistoriallisen näkökulman kehitykseen tarjoaa Michael Cowenin ja Robert Shentonin teos *Doctrines of Development*, joka tutkii länsimaisen kehitysajattelun juuria aina 1700- ja 1800-luvulta lähtien, jolloin ”kehitys” syntyy ikään kuin vastavoimaksi ”edistykselle” ja sen tuottamille epäkohdille.²¹ Länsimaisen kehitysajattelun historiaa ja kehitysavun institutionaalista historiaa yhdistelevistä teoksista on perusteltua nostaa esiin Arturo Escobarin *Encountering Development*, joka on post-development-koulukunnan keskeisiä tekstejä, sekä Gilbert Ristin *The History of Development*, joka on kattava esitys kehitysajattelun ja -avun historiasta modernin maailman rakentumisessa. Mainituksi ansaitsee myös tulla Gerard Van Blizenin massiivinen *The Development of Aid*, joka on verraton tietolähde kehitysavun historiaan eri organisaatioiden tasolla 1940-luvulta eteenpäin. Roger Riddellin *Does Foreign Aid Really Work?* lähestyy kehitysapua monelta eri kantilta ja tarjoaa oivan yleisesityksen kehitysavusta ja kehitysapukeskustelun keskeisistä argumenteista. Kolonialistisia kehityshankkeita ja kehitysajattelua Afrikassa analysoidaan monipuolisesti historian, yhteiskuntatieteen ja kulttuurintutkimuksen lähestymistavoin artikkelikokoelmassa *Developing Africa – Concepts and practices in twentieth-century colonialism*.²² Kehityspolitiikan periaatteiden ja kehitysavun

ja -yhteistyön käytäntöjen välisiä ristiriitoja ovat antropologisesta näkökulmasta tutkineet muun muassa James Ferguson, David Mosse, sekä Jean-Pierre Olivier de Sardan. He kaikki kuvaavat paikallistasolle palautuvien esimerkkien kautta, kuinka kohdeyhteisöjen historiallisesta todellisuudesta irrallaan olevaan kehitysuunnitteluun perustuvat kehityshankkeet tuottavat paikallistasolla ajoittain absurdeja ylikulttuurisia kohtaamisia ja ongelmatilanteita.²³

Kehityksen antropologiassa ja historiassa on viime vuosina erityisesti painottunut kaksi teemaa, uskonnollisten organisaatioiden rooli kehityksessä sekä ”apumaa” (*aidland*) itsessään omaleimaisena ja ristiriitaisena toimintakulttuurina ja -ympäristönä.²⁴ Kyseisten teemojen puitteissa myös kosmopolitanismin, humanitarismin ja kehitysavun koloniaaliset jatkumot ovat toistuvasti nousseet esiin.²⁵ Niiden tutkimuksessa myös historioitsijoilla voi tulevaisuudessa olla merkittävä rooli.²⁶

Kosmopolitanismin määritelmiä

Länsimaisen kosmopolitanismin juuret ulottuvat aina antiikin Kreikkaan. Kosmopolitanismin käsite muotoutui stoalaisten filosofien keskuudessa, joiden käyttämä termi kosmopolis viittasi tasavertaisten ihmisten maailmaan. Käsite rakentuu kreikan sanoista *polis*, joka tarkoitti tasavertaisien ihmisten yhteisöä, ja *kosmos*, kaikkeus, joka määritteli sen laajuutta.²⁷ Kosmopolitanismi

20. Koponen et al. 2016; Juhani Koponen ja Sakari Saaritsa (toim.) *Nälkämaasta hyvinvointivaltioksi. Suomi kehityksen kiinnittäjänä*. Gaudeamus 2019.
21. M. P. Cowen & R. W. Shenton, *Doctrines of Development*. Routledge 1996.
22. Escobar 1993; Gilbert Reis, *The History of Development. From Western Origins to Global Faith*. 3. painos. Zed Books 2008; Gerard Van Blizen, *The Development of Aid*. Cambridge Scholars Publishing 2015; Roger C. Riddell, *Does Foreign Aid Really Work?* Oxford University Press 2007; Joseph M. Hodge, Gerald Hödl & Martina Kopf (toim.) *Developing Africa: Concepts and practices in twentieth-century colonialism*. Manchester University Press 2014.
23. James Ferguson & Larry Lohmann, The Anti-Politics Machine. ”Development” and Bureaucratic Power in Lesotho. *The Ecologist* 24 (1994), 176–181; David Mosse, *Cultivating Development. An Ethnography of Aid Politics and Practice*. Pluto Press 2004; Jean-Pierre Olivier de Sardan, *Anthropology and Development. Understanding Contemporary Social Change*. Zed Books 2005.
24. Elina Vuola, *Uskonto ja kehitys. Näkökulmia suomalaiseen kehitysyhteistyöhön ja -tutkimukseen*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2015; Emma Tomalin, Thinking about faith-based organisations in development. Where have we got to and what next? *Development and Practice* 22 (2012), 689–703; Elizabeth Harrison, Beyond the looking glass? ’Aidland’ reconsidered. *Critique of Anthropology* 33 (2013), 263–279.
25. Anne-Meike Fechter, ”Living Well” while ”Doing Good”? (Missing) debates on altruism and professionalism in aid work. *Third World Quarterly* 33 (2012), 1475–1491; Uma Kothari, From Colonialism to Development. Reflections of former Colonial Officers. *Commonwealth & Comparative Politics* 44 (2006), 118–136.
26. Suomalaisen kehitystyöntekijöiden historiaa ja muistoja tutkitaan esim. projektissa *Kehitysyhteistyön mieli ja mielettömyys. Koetut merkitykset ja maailmankansalaisuuden muisti suomalaisessa kehitysavussa 1950–2020*. (Koneen Säätiö, Oulun yliopisto 2017–20).
27. Isabel Trujillo, Cosmopolitanism and Human Rights. Teoksessa Lorena Cebolla Sanahuja & Francesco Ghia (toim.) *Cosmopolitanism. Between Ideals and Reality*. Cambridge Scholars Publishing 2015, 10–33.

on ymmärretty eri aikoina eri tavoin. Staalaisen maailmankansalaisuuden ideassa keskeistä oli jokaisen ihmisen kuuluminen sekä paikalliseen että maailmanlaajuiseen yhteisöön: ensimmäiseen syntyperän, toiseen moraalien, järjen ja ihmisyysperusteella. Rooman valtakunnassa tunnettuja staalaisia tai staalaisvaikutteisia ajattelijoita olivat keisari Marcus Aurelius ja Cicero, jonka teos *Velvollisuuksista* muodostui länsimaisen poliittisen filosofian yhdeksi kulmakiveksi.²⁸ Staalaista perinnettä poliittisessa filosofiassa jatkoi uuden ajan alussa Hugo Grotius, jolle moraaliperiaatteet olivat ihmisiä kosmopoliittisesti velvoittavia. Grotiukselle luonnollinen moraalilaki ulottui myös kansainvälisiin suhteisiin uusien kansallisvaltioiden aikakaudella – hänen ajattelussaan myös aineellisen auttamisen velvoite ulottui ainakin periaatteessa valtioiden rajojen yli.²⁹ Valistusajalla Immanuel Kant katsoi puolestaan, että aineellisen auttamisen velvollisuus rajoittui vahvasti suvereenien valtioiden rajojen sisälle. Toisaalta Kant näki kosmopoliittisen lainsäädännön olevan välttämätöntä oman aikansa kolonialistisen vallankäytön ja riiston rajoittamiseksi.³⁰

Kantin ajatukset universaalista moraalista ja ihmisestä päämääränä sinänsä loivat pohjaa myöhemmille kosmopoliittisuuden pohjaaville ajatuksille yhtäläisestä ihmisarvosta ja -oikeuksista. Moderni 1900- ja 2000-luvun kosmopolitanismi voidaankin ymmärtää sekä yksilöllisenä ”maailmankansalaisuutena” tai yleisemmin ”kansainvälisyytenä”, kansojen välisenä solidaarisuutena, joita ohjaa vahva usko ihmisyyteen ja ihmisten samankaltaisuuteen, sekä tästä uskosta kumpuavaan eettiseen periaatteeseen, jonka mukaan kaikkia ihmisiä on kaikkialla kohdeltava samanarvoisina.³¹ Yksilötasolla moderni maailmankansalaisuus voidaan määritellä yksilön

tietoisuudeksi, asenteiksi ja toiminnaksi, jotka heijastavat hänen kokemaansa myötätuntoa ja huolta vähäosaisia kohtaan maailmanlaajuisesti, kulttuurista ja uskonnosta riippumatta.³²

Kosmopolitanismilla on täten moraalisia, poliittisia ja kulttuurisia ulottuvuuksia. Moraalinen kosmopolitanismi vaatii sitoutumista yleiseen ja yhtäläiseen ihmisarvoon, joka kuuluu kaikille yksilöllisistä ominaisuuksista ja sidonnaisuuksista huolimatta. Se edellyttää pitkälle menevää suvaitsevaisuutta, ymmärtämystä ja myötäelämistä ”toiseuden” kohtaamisessa. Siinä missä poliittinen kosmopolitanismi tavoittelee universaaleihin arvoihin perustuvaa globaalia yhteisöä ja hieman utopistisesti maailmanhallitusta, kulttuurinen kosmopolitanismi pyrkii ratkomaan tästä vaatimuksesta nousevaa universalismin ja partikularismin välistä ristiriitaa, jossa maailman kulttuurien kirjo ja arvojen ja tapojen moninaisuus asettavat esteitä universaalille moraalille perustuvan kosmopoliittisen maailman synnylle.³³

Moderni kosmopolitanismi sai alkunsa 1500-luvulla eurooppalaisten hegemoniapyrkimysten myötä. Euroopan laajentumisen mukana sen arvomaailma, ensi sijassa kristinusko sen eri tulkintoina, levisi ympäri maailmaa. Walter Mignolo puhuu ”koloniaalisesta kosmopolitanismista” modernin kosmopolitanismin ensivaiheena, joka liittyi Euroopan ensimmäisiin, 1500- ja 1700-lukujen ekspansioaaltoihin, joista ensimmäinen pyrki muun muassa maailman ”kristillistämiseen”.³⁴ Jo 1500-luvulla alueiden haltuunottoa ja kolonisaatiota perusteltiin paitsi uskonnollisin myös humanitaarisin syin, joilla pyrittiin verhoamaan valloituksen banaalit, itsekäät motiivit. Kahden espanjalaisen dominikaaniveljen, Bartolomé de las Casas’n ja Juan Ginés de Sepulvedan sittemmin historialliseksi muodos-

28. Juha Sihvola, *Maailmankansalaisuuden etiikka*. Otava 2004, 106–111, 116–125. Kuten Sihvola toteaa, siinä missä Ciceron mukaan aineellisen auttamisen velvollisuus ei kohdistunut koko ihmiskuntaan samalla tavoin kuin lähimpiin, Marcus Aurelius piti kaikkia moraalisia velvoitteita kosmopoliittisina ja täten koko ihmiskuntaa koskevinä.

29. Sihvola 2004, 142–156.

30. Sihvola 2004, 168–180.

31. Graham Maddox, *Cosmopolitanism*. *Social Alternatives* 34 (2015), 3–7; Magdalena Nowicka & Maria Rovisco, *Introduction. Making sense of Cosmopolitanism*. Teoksessa Nowicka (toim.) 2009, 1–16.

32. Rebecca Tiessen, *Global Subjects or Objects of Globalisation? The promotion of global citizenship in organisations offering sport for development and/or peace programs*. *Third World Quarterly* 37 (2011), 573; Stephen Reyzer & Iva Kazarska-Miller, *A model of global citizenship: antecedents and outcomes*. *International Journal of Psychology* 48 (2013), 858–870.

33. Nowicka & Rovisco 2009, 3–4.

34. Mignolo 2000, 721–723; Mignolo 2010, 111–127.

tunut väittely Valladolidin kaupungissa vuonna 1550 kiteytti Euroopan ekspansioon olemuksen: se nähtiin paitsi omaa myös koko ihmiskunnan etua palvelevana, mutta sitä seurasi vastuu valloitetujen kansojen kohtelusta ja kohtalosta. Tässä kontekstissa de las Casasin esittämä näkemys, että myös alistetuilla kansoilla oli oikeus olemassaoloon ja ihmisarvoiseen elämään, oli kosmopoliitti vaateessaan yhtäläisestä, humanista kohtelusta kaikille kruunun alamaisille.³⁵

Maailman ”kristillistämistä” seurasi 1700-luvun lopulta alkanut ”sivistysmissio”, jonka varjolla Euroopan johtavat suurvallat oikeuttivat uusien merentakaisen alueiden haltuunoton ja hyödyntämisen. Sivistysmissio voidaan nähdä kosmopoliittisena projektina, joka pyrki maailman yhdenmukaistamiseen länsimaisten periaatteiden mukaiseksi poliittiseksi, taloudelliseksi ja uskonnolliseksi järjestelmäksi. Ihmiskunnan kehitys ymmärrettiin hegeliläisittäin teleologiseksi prosessiksi, joka pyrki kaikkialla kohti samaa päämäärää – eurooppalaistyylisiä kapitalistista, liberalistista ja individualistista yhteiskuntaa. Euroopan ekspansio miellettiin peruuttamattomaksi, mutta sen myötä maailmaa uskottiin voitavan muuttaa paremmaksi. Imperiumi tarjosi puitteet, joissa tätä päämäärää voitiin edistää, ja jossa ajan kosmopoliittiset ja humanitaariset ihanteet, vapaakauppa, orjakaupan kieltäminen, sivistys, kristinusko ja usko edistykseen, saattoivat kukoistaa ja samalla verhota taakseen kolonialismin vähemmän yleviä piirteitä.³⁶ Moderni kolonialismi perustui eksplisiittisesti tai implisiittisesti rotujatteluun ja rasismiin, jotka voitiin sovittaa yhteen sivistysmission kanssa melko sujuvasti toiseen maailmansotaan asti. Jännitteet emämaiden kansalaisten kasvavien poliittisten ja sosiaalisten oikeuksien ja siirtomaiden alamaisien viime kädessä väkivaltaan perustuvan alista-

misen välillä kasvoivat kuitenkin ”uuden imperialismin” alkuajoista saakka.³⁷

Toinen maailmansota sinetöi kolonialismin kohtalon ja pakotti Euroopan siirtomaavallat etsimään uusia tapoja järjestää suhteet aiempiin alusmaihin. Yhdistyneiden Kansakuntien perustaminen oli ensiaskel kohti oikeudenmukaisempaa maailmaa ja järjestön antama ihmisoikeuksien julistus totesi ihmisarvoinen elämän ja ihmisoikeuksien kuuluvan kaikille ihmisille. Julituksen periaatteiden käytännön toteutus nivoutui yhteen uudessa kylmän sodan maailmassa heränneen kehitysajattelun kanssa. Kehityksestä muodostui 1950-luvulta lähtien ”Troijan hevonen”, jonka varjolla länsimaista arvomaailmaa ja elämäntapaa pyrittiin levittämään ”alikehittyneisiin” maihin, ensin lähinnä materiaalisin keinoin. Kuitenkin vasta kylmän sodan päättyminen ja sitä seurannut globalisaatio toivat ihmisoikeudet laajasti osaksi globaalin pohjoisen kehitysagenda, jossa ne edelleen toimivat nykyisen kosmopoliittin eliitin iskulauseina länsimaisten ihanteiden ja toimintamallien markkinoinnissa maailmalle.³⁸

Ihmisoikeuksien ja demokratian ideat, jotka ovat modernin kosmopoliittisuuden ytimessä, ovat pitkälti eurooppalaista alkuperää, ja niiden levittämistä maailmalle ihmiskunnan yhteisen hyvän nimissä on pidetty jopa vihamielisenä toimintana, joka ei kunnioita kulttuurien ja historiallisen kokemuksen erilaisuutta. Käytännön kosmopoliittisuus asettaa näin itsensä vaikean ongelman eteen: kuinka suhtautua kulttuureihin, joiden arvopohja poikkeaa radikaalisti länsimaaisesta humanismista ja jotka omaavat piirteitä, jotka ovat räikeässä ristiriidassa humanismia ja kosmopoliittista ideaalia vastaan? Filosofin John Ryderin mukaan kosmopoliittisuuden nimessä on oikein tuomita minkä tahansa kulttuurin ihmisiä sortavat ja alistavat käytännöt, mutta ei

35. Johansson 2017, 28–29; Georg Cavallar, *Imperfect Cosmopolis. Studies in the History of Legal Theory and Cosmopolitan Ideas*. University of Wales Press 2011, 20–21; Anthony Pagden, *Stoicism, Cosmopolitanism and the Legacy of European Imperialism. Constellations* 7 (2000), 3–22; Mignolo 2000, 721–748; Mignolo 2010, 111–127.

36. Mignolo 2000, 721–748; Mignolo 2010, 111–127 Davide Rodogno, *Against Massacre. Humanitarian Interventions in the Ottoman Empire, 1815–1914*. Princeton University Press 2011, 4–5.

37. Markku Hokkanen & Timo Särkkä, Puheenvuoroja kolonialistisen vallan ja väkivallan tutkimuksesta. *Historiallinen Aikakauskirja* 106 (2008), 189–197. Mahmood Mamdani on kärjekkäästi todennut, että Etelä-Afrikan apartheid-järjestelmä oli yleinen malli kolonialistiselle valtajärjestelmälle Afrikassa – kaikki siirtomaahallinnot perustuivat lopulta rotuerottelulle. Mahmood Mamdani, *Citizen and Subject. Contemporary Africa and the Legacy of Late Colonialism*. Princeton University Press 1996.

38. Glenda Sluga, UNESCO and the (One) World of Julian Huxley. *Journal of World History* 21 (2010), 393–418; Escobar 1993, 3–4; Moyn 2010, 213.

kulttuuria kokonaisuudessaan.³⁹ Kuinka tämä toteutuu käytännössä ilman paternalismia ja kosmopolitanismin ideologian kohottamista moraalisesti korkeammalle tasolle on kysymys, jonka syvällisempi pohtiminen on mahdotonta tämän kirjoituksen puitteissa. Riittää, että ymmärrämme kosmopoliittisuuden ideaalin levittämisen maailmassa edellyttävän sen arvopohjasta poikkeavien kulttuurien ymmärtämistä ja kehittämistä siihen suuntaan, että asteittainen muutos kohti universaalia arvoja ja tasa-arvoisia kulttuurisia käytäntöjä olisi mahdollinen.

Käytännön kosmopoliittisuus tai maailmankansalaisuus on harvoin täysin suvaitsevaa, ymmärtävää ja maailmoja syleilevää arvo- ja kulttuuri relativismia. Sen sijaan, kuten historia osoittaa, se on kontekstuaalista, aikaan ja vallitseviin olosuhteisiin sidottua asennoitumista ja toimintaa, jossa tietyt yksilöt ja ryhmät ovat toisiin yksilöihin ja ryhmiin nähden paremmassa asemassa toteuttaakseen maailmankansalaisuuden moraalista ideaa ihmisten ykseydestä ja globaalista moraalista yhteisöstä. Se näyttäytyy usein elitistisenä, taloudellisesti hyvinvoivana, jopa hieman boheemina tapana jäsentää maailmaa, olla läsnä ja toimia, johon tänä päivänä liittyvät muun muassa elämyksellisyys ja uusien kokemuksien etsintä, kulutus ja matkustaminen. Moderni maailmankansalaisuus näyttäytyy helposti etuoikeutettujen moraalisenä yhteisönä ja normatiivisena ympäristönä, joka pyrkii uusintamaan itsensä luomiensa rakenteiden kautta, ja jossa huoli omasta maailmankansalaisen moraalista ja taloudellisesta statuksesta usein ohittaa toiseuden ongelmien parissa kamppailevien ”toisten” tarpeet.⁴⁰

Kärsimyksen lievittämisen jännitteinen perintö

Kosmopoliitin arvopohjan levittämisen käytännön välineenä toimii usein humanitarismi, joka on yksinkertaisesti määriteltävissä inhimillisen

hädän ja kärsimyksen lievittämiseen tähtääväksi toiminnaksi. Humanitarismi käsitetään usein kapeasti ainoastaan kansainvälisten avustusorganisaatioiden kriisitilanteissa antamaksi kriisiavuksi, mutta todellisuudessa kriisiapu on vain osa länsimaisen humanitarismin perintöä. Sen rinnalla on vaikuttanut jo pitkään humanitarismin syvempi virtaus, joka puuttuu akuutin hädän lievittämisen ohella myös monien ongelmien kroonisiin syihin ja jota voitaneen sen tähden pitää myös kehitysavun eräänlaisena varhaismuotona.⁴¹

Länsimaisen humanitarismin historiaa tutkineen Michael Barnettin mukaan humanitarismi heijastaa aina aikaansa. 1800-luvulla humanitarismi kumpusi teollistumisen, kolonialismin, vapaakaupan ja kristinuskon luomista jännitteistä, kun taas 1900-luvun lopulla liberaali rauhanaate, globalisaatio ja ihmisoikeudet olivat keskeisiä humanitarismin liitettäviä määreitä. Humanitarismi ei myöskään ole yksi ja jakamaton, vaan siihen on kautta historian yhtäältä kuulunut akuutin inhimillisen hädän lievittämiseen tähtäävä avustustoiminta, jota tarjoavat Kansainvälisen Punaisen Ristin kaltaiset avustusjärjestöt, sekä toisaalta kärsimyksen syihin paneutuva pidempikestoinen ja jalostava ”alkemistinen” toiminta, jonka tavoitteena on elinolojen pysyvä parantaminen. Koska humanitarismi on oman aikansa kuva, on sen etiikka samanaikaisesti sekä universaalia että tapauskohtaista, aikaan sidottua.

1800-luvulla kristinuskon usko edistykseen ja sivistysmissio tarjosivat humanitaristisen toiminnan eettiset raamit, kun taas 2000-luvulla demokratia ja ihmisoikeudet nähdään keskeisinä tekijöinä matkalla kohti globaalia, kosmopoliittista yhteiskuntaa. Ajaessaan universaaleiksi koettuja aatteita humanitarismi, kuten kosmopolitanismi, törmää emansipaation ja dominoinnin väliseen paradoksiin: vapauttavan ja eettisesti ylevän sanoman levittämiseen kätkeytyy aina myös vallankäyttöä, kontrollia ja paternalismia. Bar-

39. John Ryder, *Things in Heaven and Earth. An essay on Pragmatic Naturalism*. Fordham University Press 2013, 279–280. Kysymykset siitä, missä määrin ihmisoikeudet ovat alkuperältään länsimaisia tai nimenomaisesti toisen maailmansodan jälkeisen maailmantilanteen tulosta, ovat edelleen ajankohtaisia ihmisoikeuksien historian kirjoituksessa. Tuoreen afrikanistisen historiallisen näkökulman näihin keskusteluihin tarjoaa Bonny Ibhawoh, *Human Rights in Africa*. Cambridge University Press 2018.

40. Ks. Ryder 2013, 277; Magdalena Nowicka & Ramin Kaweh, *Looking at the Practice of UN Professionals: Strategies for Managing Differences and the Emergence of Cosmopolitan Identity*. Teoksessa Nowicka (toim.) 2009, 51–71; Reyzer & Kazarska-Miller 2013, 866–867.

41. Eleanor Davey, *A history of the humanitarian system. Western origins and foundations*. HPG Working Paper, June 2013. <http://www.odi.org.uk/hpg> (ladattu 10.10.2017); Barnett 2011, 10.

nettiin mukaan humanitarismin kuuluu ikään kuin sisäänrakennettuna eräänlainen kaksinaismoralismi, joissa tiettyjen eettisten periaatteiden edistäminen yhtäällä tapahtuu samanaikaisesti samojen periaatteiden laiminlyönnin kanssa toisaalla. 1800-luvulla valistuneet ihmiset, jotka tuomitsivat orjuuden ja vaativat orjien vapauttamista ihmisyyden nimissä, hyväksyivät mielihyvin kristillisten lähetyseurojen toimet ”lapsenomaisten villien” sivistämiseksi. Humanitarismin lähtee siten paitsi toisen myös omasta tarpeesta, joka usein kumpuaa ylemmydentunnosta, syyllisyydestä tai sovituksen tarpeesta menneen vääryyden korjaamiseksi.⁴²

Humanitarismi, imperialismi, kolonialismi ja kehitys

Valistuksen aikana kristillisen altruismin ja auttamiseetoksen rinnalle nousi ajatus talouden ja vapaan kaupankäynnin merkityksestä kansojen kärsimysten lieventäjänä. Taloustieteilijä ja filosofi Adam Smith uskoi, että aito kansojen välinen solidaarisuus oli mahdollista ainoastaan elintason nousun ja elinolojen parantumisen myötä, joka lieventäisi kulttuurieroja ja lisäisi ihmisten ja kulttuurien samankaltaisuutta.⁴³ Valistusfilosofien ajatukset vauraudesta, universaalista ihmisarvosta ja sen turvaamisesta kaikille olivat yleviä ja käyttökelpoisia myös eurooppalaisen imperialismin oikeutuksena; vapautuksen humaani sanoma ylevöitti ”sivistymättömien”, ”moraalittomien” ja ”laiskojen” kansojen ”vapauttamisen” ja liittämisen imperiumin yhteyteen.⁴⁴ Euroopassa valistuksen aika kirvoitti idean kollektiivisesta toiminnasta paitsi kärsimyksen lievittämiseksi myös sen syiden poistamiseksi. Imperialismi, teollistuminen ja kapitalismin nousu synnyttivät suuria, kansallisia ja ylikansallisia epäkohtia, jotka vaativat yhteiskunnallisesti ja moraalisesti kestäviä ratkaisuja. Nopean teollistumisen ja kaupungis-

tumisen synnyttämien ongelmien ratkaisuksi ei riittänyt perinteinen hyväntekeväisyys, vaan tarvittiin laajamittaista yhteiskunnallista reformia. Ranskassa varhaiset sosialistit ja positivistit alkoivat vaatia yhteiskunnallisen kehityksen johdonmukaista suunnittelua, joka hyödyttäisi koko yhteiskuntaa ja loisi järjestystä kapitalismin aikaansaamaan epäjärjestykseen. Erityisen aktiivisia reformisteja olivat myös protestanttiset kristilliset herätysliikkeet, joista muodostui yksi keskeinen yhteiskunnallista ja moraalista reformia ajava voima.⁴⁵

Imperialismin aikakausi merkitsi länsimaisen humanitarismin ensimmäistä suurta esiinmarssia sekä kansallisessa että globaalissa kontekstissa. Se saavutti huippunsa orjuuden vastaisessa liikkeessä, jonka puitteissa massat läntisessä maailmassa ensi kertaa kiinnostuivat toisten, länsimaiden ulkopuolisten massojen oikeuksista ja hyvinvoinnista. Orjuuden vastustamisen myötä erityisesti länsimaisen porvariston ja yläluokan tietoisuuteen iskostui ajatus syyllisyydestä, olihan heidän ennenkokematon elintasonsa suurelta osin rakennettu orjatyön varaan. Orjuuden vastustamisesta syntyi omantunnonkysymys, jolla oli merkitystä myös yksilön identiteetin ja samaistumisen kannalta.⁴⁶ On huomionarvoista, että orjuuden ja orjakaupan vastustaminen olivat merkittäviltä osin transatlanttista, Eurooppaa, Afrikkaa ja Uutta maailmaa yhdistävää, ylirajaista toimintaa, jossa myös orjien vastarinnalla ja entisten orjien, kuten Olaudah Equianon ja Ottobah Cuguanon, puheilla ja kirjoituksilla oli merkittävä rooli.⁴⁷

Humanitarismin muodostui 1800-luvulla myös yhä selvemmin imperiumin työkalu. Humanitaarisen intervention käsite yleistyi eurooppalaisen valtiopoliittian seurauksena oikeutuksena puuttua toisen suvereenin valtion sisäisiin asioihin humanitaarisiin perustein esimerkiksi

42. Barnett 2011, 9–15. Sama vapauden ja vallankäytön välinen jännite voidaan nähdä liberalismien kansainvälisissä ulottuvuuksissa laajemminkin.
43. Juha Sihvola, Kotiseutu, kansainvälisyys, maailmankansalaisuus. *Tiedepoliittikka* 1 (1998), 7–14.; Kari Saastamoinen, Adam Smith kotimaasta ja kosmopoliksista. *Tiede & Edistys* 2 (2013), 175–177; Cavallar 2011, 45.
44. Mignolo 2010, 731–737.
45. Barnett 2011, 52–54; Cowen & Shenton 1996, 22–27.
46. Skinner & Lester 2012, 732–733; Barnett 2011, 57–60; Johansson 2017, 32–34. Orjuuden ja orjakaupan vastaisessa liikkeessä 1700-luvulta alkaen on eroteltavissa maallisempia (erityisesti vallankumousajan Ranskassa) ja uskonnollisempia (erityisesti angloamerikkalaiset protestanttiset herätysliikkeet) virtauksia.
47. Ks. esim. Manisha Sinha, *The Slave's Cause. A History of Abolition*. Yale University Press 2016. Seymour Drescher, *Abolition. A History of Slavery and Antislavery*. Cambridge University Press 2009; Peter Fryer, *Staying Power. The History of Black People in Britain*. Pluto Press 1984; Ibhawoh 2018.

■ Keskeinen kansainvälinen humanitaarinen toimija on 1800-luvulta saakka ollut Punainen Risti. Kuvassa Paraguayan pääkaupungin Asuncionin Punaisen Ristin naisten komitean jäseniä Bolivian ja Paraguayan välisen Chacon sodan ajalta (1932–1935). Lähde: Rodolfo Talice, ICRC.

väkivallan tai orjuuden lopettamisen nimissä. Humanitaarinen interventio merkitsi sotilaallisesti ylivoimaisen tahon (imperiumi) suorittamaa sotilaallista toimenpidettä poliittisen ja sotilaallisen vaikutusvallan kasvattamiseksi ”sivistyneen” ja ”sivistymättömän” maailman välisillä kohtauspinnoilla.⁴⁸

Moderni kolonialismi merkitsi kristillisyyden ja poliittis-taloudellisen liberalismien kumppanuutta alistettujen kansojen sivistysmissiossa, jonka puitteissa rodullisesti ja kulttuurisesti alempiarvoisiksi luokitellut kansat saatettaisiin kristinuskon ja sivistyksen piiriin. Siirtomaajan kristillinen humanitarismi lähti ajatuksesta kaikista ihmisistä Jumalan lapsina. Toisin kuin rotuajattelun läpikäynnissä tieteessä, kristillisessä perinteessä ihmiset miellettiin yhä tasa-vertaisiksi, joskin yksittäisten lähetyssaarnaajien näkemyksissä esiintyi tässä suhteessa vaihtelua.⁴⁹ Kolonialismi edesauttoi monin tavoin kristillisten lähetyssurojen pyrkimyksiä. Lähettien ajoittain kielteinen suhtautuminen paikallisiin kulttuurisiin ja uskomuksiin synnytti kritiikkiä länsimaaisissa metropoleissa erityisesti kolonialismin vastaisen liikkeen piirissä, jossa lähetysoikeudet, huolimatta usein hyvistä aikeistaan, nähtiin siirtomaavallan kätyreinä. Toisaalta lähetysoikeudet toivat metropolien yleisön tietoisuuteen siirtomaiden hyväksikäytön räikeimpiä epäkohtia. Siirtomaajan voimistunut kristillisten lähetyssurojen lääkitä- ja opetustyö alkuperäiskansojen parissa, jonka perusta oli kristinuskon opinkappaleissa ja aikansa tieteellisissä saavu-

tuksissa, hämärsi rajaa kristillisen ja sekulaarin humanitarismin välillä antaen lähetysoikeudelle myös humanitaarisen oikeutuksen.⁵⁰

Siirtomaajan humanitaariset, kristilliset ja edistystä korostavat ideat olivat usein ilmeisessä kontrastissa kolonialismin todellisuuden kanssa. Ne eivät olleet kuitenkaan vain kyynistä kulissia hyväksikäytölle. Modernien imperiumien täytyi näyttäytyä hyväntahtoisina sivistäjinä legitimaationsa vuoksi, ja mikäli tämä kuva emämaissa ja yleisessä keskustelussa särkyi, kuten Leopoldin Kongon hyvin tunnetussa tapauksessa, seurauksena oli poliittinen kriisi – tässä tapauksessa myös poikkeuksellisen kansainvälisen humanitaarisen protestiliikkeen vaikutuksesta.⁵¹

Maailmansotien välisenä aikana valtion rooli väestön kärsimyksen lievittäjänä nousi maailmanlaajuisen talouslaman koettelemusten myötä. Köyhyys miellettiin yhteiskunnallisen ja poliittisen epävakauden kasvualustaksi, jolloin köyhälistön olojen kohentaminen valtion kustannuksella oli poliittisesti ja yhteiskunnallisesti järkevää. Siirtomaiden väestöjen olojen kehittäminen nousi niin ikään esiin 1920-luvulla ennen muuta oikeutuksena kolonialismin jatkamiselle, kunnes siirtomaiden kurjat olosuhteet tulivat ensi kertaa laajasti emämaiden kansalaisten tietoisuuteen ja yleinen ilmapiiri Euroopassa ja Pohjois-Amerikassa kääntyi vahvasti siirtomaavaltaa vastaan. Britanniassa toisen maailmasodan jälkeen valtaan noussut Työväenpuolue ryhtyi ajamaan merentakaisen alueiden kehittämistä vuoden 1940 Colonial Development and Welfare Actin pohjalta, joka pyrki modernisoimaan siirtomaiden taloudellisia, sosiaalisia ja poliittisia rakenteita ajan vaatimusten edellyttämällä tavalla. Ranskassa samansuuntainen laki säädettiin vuonna 1946.⁵²

1940-luvun lopulla heräävä ”kehitysajattelu” tuntui tarjoavan vastauksia siirtomaiden laajan köyhyysongelmaan. Yhdysvaltojen mittava

48. Christopher J. Coyne, *Doing Bad by Doing Good. Why Humanitarian Action Fails*. Stanford University Press 2014, 30–31; Rodogno 2011, luku 1.

49. Barnett 2011, 61–65; Charlotte Walker-Said, Science and Charity. Rival Catholic Visions for Humanitarian Practice at The End of Empire. *French Politics, Culture & Society* 33 (2015), 33–54.

50. Barnett 2011, 94; Emily Baughan & Bronwen Everill, Empire and Humanitarianism; A Preface. *The Journal of Imperial and Commonwealth History* 40 (2012), 727; Johansson 2017, 35–36. Kristityt ja maalliset humanitaarit yhdistivät voimansa mm. Belgian kuningas Leopold II:n brutaalista siirtomaavaltaa Kongossa kritisoivassa ylikansallisessa liikkeessä. Adam Hochschild, *King Leopold's Ghost. A Story of Greed, Terror and Heroism in Colonial Africa*. Mariner Books 1998.

51. Hochschild 1998. Ks. myös Jock MacCulloch, *Empire and Violence, 1900–1939*. Teoksessa P. Levine (toim.) *Gender and Empire*. Oxford University Press 2004.

52. Paul Kelemen, Modernising colonialism. The British Labour movement and Africa. *The Journal of Imperial and Commonwealth History* 34 (2006), 223–244; Andrea Cornwall, Historical perspectives on participation in development. *Commonwealth & Comparative Politics* 44 (2006), 62–83; Van Blizen 2015, 113–114.

talousapu ja Bretton Woods -instituutioiden (Maailmanpankki ja Kansainvälinen Valuutta-rahasto) tuki olivat nostaneet Länsi-Euroopan jaloilleen sodanjälkeisestä kurimuksista ja tyrehtyneet kommunismin leviämisen. Länsivaltojen, erityisesti siirtomaavalttojen, näkökulmasta samaa reseptiä saattoi soveltaa myös muualla maailmassa alueilla, joita riivasivat köyhyys, tyytymättömyys ja kommunismin uhka. Yhdysvaltojen ja YK:n johdolla Afrikka ja muut maailman "alikehittyneet" alueet pyrittiin saamaan "kehityksen" uralle metropolijohtoisen suunnittelun ja teknisen avun voimin. Kehitys tarjosi uuden, ajan henkeen sopivan ja poliittisesti korrektein diskurssin, joka korvasi paternalistisen kolonialistisen "sivistysmission" ja "sivistymättömyyden" moderneilla "kehityksen" ja "alikehityksen" terminologialla.⁵³

Myöhäiseltä siirtomaa-ajalta nykypäivään asti kehitysajattelussa on nähtävissä pyrkimys toisaalta kehitettävien alueiden tuotannon ja tuotavuuden nostamiseen, toisaalta kehitettävien pidettyjen ihmisten elintason nostamiseen, ja nämä tavoitteet ovat toisinaan olleet ristiriidassa. Kuten Hodge ja Hödl toteavat, se miten näitä kehityspoliittisia päämääriä painotetaan, riippuu tärkeiltä osin valtasuhteista eri toimijoiden välillä. Kehitysajattelulla ja -toiminnalla oli huomattavaa potentiaalia vallankäytön ja kontrollin välineenä, niin kolonialistisella kuin postkolonialistisella ajalla.⁵⁴ Kolonialismia kritisoidessaan ja siirtomaahallintoa painostaessaan myös afrikkalaiset nationalistit saattoivat hyödyntää kehityksen käsitettä siirtomaa-ajan lopulla.⁵⁵

Frederick Cooper on havainnollistanut osuvasti "ulkomaanavun" historian avulla vallankäytön ja poliittisten muutosten merkitystä eurooppalaisen emämaan ja afrikkalaisen siirtomaan välillä, käyttäen esimerkkinä Ranskaa ja Senegalia. 1950-luvun alussa senegalilaiset saattoivat tavoitella elinolojensa parantamista osana

■ Kolonialistista kehitystyötä. Maanviljelyn kehityshanke brittien hallitsemassa Gambiassa 1950-luvulla. Lähde: The National Archives, UK

Ranskan monikansallista imperiumia ja sen kansalaisina, poliittisten edustajiensa kautta, joita he saattoivat lähettää Pariisiin. Senegalin itsenäistyttyä he saattoivat vain anella apua, joka oli nyt ulkomaanapua kahden suvereenin valtion välillä, ja josta päättäisi lopulta avunantaja.⁵⁶

Kehitysapu saa muotonsa

Vaikka YK:n peruskirja korosti kaikkien kansojen oikeutta tasapainoiseen taloudelliseen ja sosiaaliseen kehitykseen, idullaan olevassa kehitysavussa taloudellinen ulottuvuus painottui sosiaalisen, ihmisoikeuksien ja tasa-arvoa painottaneen suuntauksen kustannuksella. Taloudellisen kehityksen ja siitä seuraavan elintason kohoamisen uskottiin tuovan mukanaan sosiaalisten olojen ja yksilön oikeuksien kohentumisen ikään kuin sivutuotteena. Euroopan siirtomaavallat pyrkivät avun keinoin ensisijaisesti luomaan siirtomaiden väestölle siedettävät elinolot, jotka veisivät pohjan orastavalta nationalismilta ja antkolonialismilta sekä oikeuttaisivat kyseisten alueiden ja kansojen hallinnan myös tulevaisuudessa. Yhdysvallat,

53. Reis 2008, 69–75; Patrick Develtere, *How do we help? The Free Market of Development Aid*. Leuven University Press 2012, 58–60; Manji & O’Coill 2002, 573–574. Myöhäisten imperiumien, kansalaisten oikeuksien ja orastavien hyvinvointivaltioiden suhteista Afrikassa ja Euroopassa laajemmin ks. Frederick Cooper, *Africa in the World. Capitalism, Empire, Nation-State*. Harvard University Press 2014.

54. Hodge & Hödl, Introduction. Teoksessa Hodge et al. (toim.) 2014, 3–4.

55. Emma Hunter, *A history of maendolo*. The concept of ‘development’ in Tanganyika’s late colonial public sphere. Teoksessa Hodge et al. (toim.) 2014, 87–108.

56. Cooper 2014, 91–95. Senegalin ensimmäinen presidentti Léopold Senghor ei olisi halunnut Ranskan Afrikan-siirtomaiden nopeaa täyttää itsenäistymistä, koska hän näki näiden olevan liian pieniä ja heikkoja, pitäen parempana Ranskan imperiumin uudistamista tasa-arvoisemmaksi kansainyhteiseksi.

joka suhtautui myötämielisesti siirtomaavallan purkamiseen, pyrki kehitysavun keinoin edistämään vapaakauppaa ja siirtomaiden markkinoiden avautumista yhdysvaltalaisille yrityksille sekä patoamaan kommunismin leviämistä. Uudessa kylmän sodan maailmassa orastava kehitysapu tähtäsi siten ensisijaisesti siirtomaaimperiumien säilyttämiseen ja länsivaltojen vaikutusvallan jatkuvuuden turvaamiseen. Toisaalta monet uudet kolmannen maailman maat näkivät kansainvälisen kehitysavun mahdollisuutena horjuttaa kolonialismin legitimitettä: Bandungin konferenssissa vuonna 1955 joukko Aasian ja Afrikan maita katsoi, että alueellinen taloudellinen kehitys ja sen tukeminen toimisivat argumenttina siirtomaavallan tarpeettomuuden puolesta.⁵⁷

Dekolonisaation myötä kehitysavusta muodostui keino entisille siirtomaavalloille ylläpitää vaikutusvaltaansa uusissa itsenäisissä valtioissa, jotka olivat monessa suhteessa riippuvaisia entisten emämaiden taloudellisesta tuesta ja asiantuntija-avusta. Dekolonisaation myötä moni aiemmin siirtomaahallinnon palveluksessa toiminut virkailija siirtyi kehitysapua antavien organisaatioiden, kuten Maailmanpankin, Kansainvälisen Valuuttarahaston, YK:n tai kansallisten kehitysapuelinten palvelukseen. Monet näistä organisaatioista olivat syntyneet Euroopan sodanjälkeisen jälleenrakennuksen ja pakolaiskriisin puitteissa ja 1960-luvulta alkaen niiden fokus siirtyi Euroopasta uuteen kolmannen maailmaan. Näissä organisaatioissa siirtomaavirkailijoiden kokemusta arvostettiin, mutta toisaalta heidät nähtiin jäänteinä epämukavasta menneisyydestä, jota leimasivat imperialismi, rasismi, hyväksikäyttö ja kulttuurinen tieteellistekninen ylemmydentunto. He kuitenkin muodostivat kehitysapua antavien organisaatioiden ensimmäisen kosmopoliitin asiantuntijajoukon, joka alkoi vähitellen korvautua nuoremman polven edustajilla, joilla oli tarvittavat tutkinnot, mutta ei juurikaan kokemusta varsinaisesta kenttätyöstä.⁵⁸

Siinä missä entisten siirtomaavirkailijoiden harjoittaman kehitys yhteistyön oikeutus ja motivaatio kumpusivat paikallistuntemuksesta ja tavoitteesta muuttaa kohdeväestöjen elinoloja suotuisampaan, moderniin suuntaan avunantajamaan tarpeet huomioiden, professionaalisen nuoren sukupolven esiinmarssi merkitsi uudenlaisen idealismin ja teknokratian asteittaista nousua johtavaan asemaan kehitys yhteistyössä. Toisin kuin edeltäjänsä, nuori polvi haki innoituksen ja oikeutuksen työnsä itsenäistyneiden valtioiden post-koloniaalisesta poliittisesta ja sosiaalisesta todellisuudesta, jossa korostuivat antikolonialismi, kapitalismin vastustus, sosialismi, yhteisöllisyys ja periferian tarpeet. Länsimaiden uutta vasemmistoa innoittivat sellaiset johtajat kuin Ghanan Kwame Nkrumah ja Tanzanian Julius Nyerere, joiden visioita yhteisöllisyydestä, sosialismista ja kehityksestä kehitys yhteistyön uusi etujoukko kiirehti toteuttamaan.⁵⁹ 1980-luvulla tämän uuden sukupolven vahvaksi toimintakentäksi muodostuvat paitsi etabloituneet kansainväliset avustusorganisaatiot ja kansalliset kehitys yhteistyöelimet myös enenevässä määrin erilaiset kansalaisjärjestöt, jotka keskittyvät kehitys yhteistyöhön ruohonjuuritasolla. Varhaisimmat näistä järjestöistä, kuten Christian Aid, Oxfam ja Plan International, oli perustettu Euroopan jälleenrakennusta silmällä pitäen ja 1960-luvun kuluessa monet niistä löysivät uuden toimintaympäristön entisistä siirtomaista.⁶⁰

Kun 1980-luvulle tultaessa elintasokuilu pohjoisen ja etelän välillä jatkoi kasvamistaan kehitys avusta ja -yhteistyöstä huolimatta, köyhyyden vähentäminen ja sosiaalinen kehitys nousivat kehitys agendalle nopeaa modernisaatiota ja talouskasvua painottaneen näkemyksen edelle. Osansa tässä kehityksessä oli Kansainvälisen Valuuttarahaston rakenteellisilla sopeutusohjelmilla, joihin 1970-luvun alun öljykriisin ja talouden kansallistamisohjelmien köyhdyttämiä, syvästi velkaantuneita kehitys maita sitoutettiin uusliberalistisin markkinaopein. Julkisen sekto-

57. Rist 2008, 81–88; Escobar 1993, 3–4; Develtere 2012, 51–61; Van Blizen 2015, 118–120.

58. Kothari 2006, 118–136; Rosalind Eyben, Fellow Travellers in Development. *Third World Quarterly* 33 (2012), 1406; Olivier de Sardan 2005, 166–167.

59. Michael Jennings, "Almost an Oxfam in itself": Oxfam, *ujamaa* and development in Tanzania. *African Affairs* 101 (2002), 529–530; Kristian Ravn Paaskesen, A Bleak Chapter in Nordic Development Aid History? The Nordic Co-operative Assistance Project in Tanzania. *Scandinavian Journal of History* 35 (2010), 451–470.

60. Manji & O'Coill 2002, 572–573.

rin säästöjä vaativat ohjelmat kurjistivat entisestään köyhien maiden vaikeuksissa olevaa sosiaalisektoria, joka oli monissa maissa romahduksen partaalla. Apuun riensivät pohjoisen kansalaisjärjestöt, jotka ottivat kehitysmaiden sosiaalisektorin apunsa kohteeksi. Kansalaisjärjestöjen vyöry kehitysyhteistyökentälle merkitsi siten humanitarististen motiivien näkyvää nousua kehitysavun keskiöön. Siitä muodostui kehitysyhteistyön uusi, globaali julkikuva, jonka taakse kehitysavun vanhat kauppa- ja valtopoliittiset motiivit verhoutuivat. YK:n esityksen pohjalta köyhyyden ja nälän vähentäminen, ihmisoikeuksien turvaaminen, naisten ja lasten oikeudet, tasa-arvo ja demokratia omaksuttiin nopeasti myös osaksi virallista kehitysyhteistyötä. Nuo päämäärät edustivat jälleen kosmopoliittista ja humanitaristista idealismia, joka oli aikaisempina vuosikymmeninä jäänyt taloudellista ja teknistä kehitystä painottavan suuntauksen varjoon. Nyt niiden toivottiin avaavan tietä myös kehitysmaiden taloudelliselle elpymiselle. Merkittävänä uuden suuntauksen toteuttajina ruohonjuuritasolla toimivat kristilliset avustus- ja kehitysyhteistyöorganisaatiot.⁶¹

Kristillisen humanitarismi ja kehitysapu

Toisen maailmansodan jälkeen kristillisen lähetysseurojen piirissä tapahtui siirtyminen sivistämisestä kehitysapuun. Nousevat vapautus- ja itsenäistymisliikkeet siirtomaissa näkivät lähetystyön ja lähetysseurat koloniaalisina, siirtomaavallan rakenteita tukevinä toimijoina ja tekivät selväksi, että itsenäisyyden myötä aiempi toimintakulttuuri ei olisi enää mahdollinen. Kristilliset lähetysseurat alkoivat siten muokata toimintaansa kansalaisjärjestöjen suuntaan; ne palkkasivat koulutettua paikallista työvoimaa keskeisiin tehtäviin sekä korvasivat vanhan evankelisoimista ja sivistämistä painottaneen diskursin uudella kehityksen ja universaalien diakonian diskurssilla. Lähetysseuroista muodostui siten evankeliumin levittämisen ohella myös kehi-

tysapua antavia organisaatioita, mikä toi niille oikeutuksen olemassaoloon myös siirtomaiden itsenäistymisen jälkeen.⁶² Kuten siirtomaavaloille, myös lähetysorganisaatioille kehitysapu oli ensisijaisesti keino omien intressien turvaamiseen post-koloniaalisessa maailmassa.

1950-luvulta alkaen Afrikassa ja muualla kehityvässä maailmassa toimivat kristilliset uskonnolliset organisaatiot tarjosivat länsimaiden hallitukselle reitin kanavoida alkuvaiheissaan olevaa kehitysapua jo itsenäistyneisiin tai itsenäisyyden kynnyksellä oleviin kohdemaihin. Kristillisten lähetysseurojen kehitysmaissa ylläpitämät rakenteet, kuten sairaalat, osin kansallistettiin seurojen keskittyessä rahoituksen hankkimiseen ja teknisen avun ja koulutuksen tarjoamiseen. 1960-luvulta alkaen suuri osa kristillisten kirkkojen antamasta kehitysavusta kanavoitiin suurten katto-organisaatioiden, kuten Kirkkojen Maailmanneuvoston ja Luterilaisen Maailmanliiton ja niiden alaisten elimien kautta. Toimeenpanosta kentällä huolehtivat paikalliset ja kansainväliset kristilliset apuorganisaatiot, kuten esimerkiksi Tanganyika Christian Refugee Service.⁶³

1970-luvulla YK:n ensimmäisen ”kehityksen vuosikymmenen” aikana vallinnut euforia ja kehitysoptimismi törmäsivät vähitellen kehitysmaiden ja maailmantalouden karuihin realiteetteihin. Virallisen valtioiden välisen kehitysavun keskittyessä yhä suurempiin teknisiin hankkeisiin, monissa syviin talousvaikeuksiin ajautuneissa maissa uskonnolliset organisaatiot, joihin kuuluivat paitsi lähetysseurat ja paikalliset kirkot myös uskonnolliset kansalais- ja hyväntekeväisyysjärjestöt, jatkoivat ruohonjuuritason kehitysavun parissa. Monissa maissa ne tuottivat sosiaalisektorin palveluita valtioiden maksu- ja toimintakyvyn lamaanuttua. Esimerkiksi Ugandassa uskonnolliset organisaatiot tuottivat jopa puolet maan terveyspalveluista 1980-luvulla. Usein toiminta, joka sai alkunsa humanitaarisena hädän lievittämisenä, pitkittyi muuttuen vähitellen jälleenrakennukseksi ja kehitysavuksi.⁶⁴

61. Protosaltis 2017, 1736–1738; Borring Olesen & Pedersen 2010, 881–903.

62. Manji & O’Coill 2002, 572–573; Rebecca C. Hughes, ”Science in the Hands of Love”: British Evangelical Missionaries and Colonial Development in Africa, c. 1940–60. *The Journal of Imperial and Commonwealth History* 41 (2013), 823–842.

63. Walter Bruchhausen, From Charity to Development: Christian International Health Organizations, 1954–1978, 117–134. <http://www.ep.liu.se/ej/hygiea/v13/i1/a08/hygiea16v13i1a08.pdf> (5.3.2018).

64. Jenny Lunn, The Role of Religion, Spirituality and Faith in Development. A critical theory approach. *Third World Quarterly* 30 (2009), 942–943; Francois Audet, From disaster relief to development assistance: Why simple solutions don’t work. *International Journal* 70 (2015), 110–118.

Globaalin etelän sitkeässä istuvat ongelmat, kylmän sodan päättyminen, uskonnollisen oikeiston vaikutusvallan kasvu Yhdysvalloissa, poliittinen islam sekä islamilaisten organisaatioiden vahvistuminen monissa kehitysmaissa ovat osaltaan vaikuttaneet siihen, että 1990-luvulta alkaen kristillisten uskonnollisten organisaatioiden rooli globaalissa kehitysyhteistyössä on kasvanut voimakkaasti. Maailmankatsomuksellinen juopa sekulaarisen ja uskonnollisesti motivoituneen kehitysyhteistyön välillä on kuitenkin säilynyt. Tämä jakolinja voidaan kiteyttää sekulaaristen toimijoiden kritiikkiin uskonnolliselta pohjalta toimivien järjestöjen perimmäisiä motiiveja kohtaan kehityksen näkökulmasta.⁶⁵ Kritiikkiä voi pitää osin perusteettomana, sillä vakiintuneiden uskonnollisten organisaatioiden avustus- ja kehitysyhteistyötä on vuosikymmenet leimannut pitkän aikavälin paikallinen sitoutuminen sekä paikallisen kielen, kulttuurin ja olosuhteiden ymmärtäminen. Tämä erottaa ne selvästi monien sekulaarien kansalaisjärjestöjen

■ Kehitysyhteistyötä suomalais-kenialaisin voimin. The Kenya Power & Lighting Co., Kenian sähköjärjestelmän keskusvalvomo, toiminnassa kesällä 1990. Koko maan kattava käytönvalvontajärjestelmä oli edelleen käytössä 2010-luvulla. Tässä korkean teknologian kehitysapurahoitteisessa hankkeessa saavutettiin tavoiteltu "transfer of technical know-how", eli vastaanottajaorganisaatio vastasi järjestelmän myöhemmästä ylläpidosta. Lähde: Matti Tähtisen yksityiskokoukset.

ja konsulttiyritysten ammattimaisista ekspatriaateista, joiden paikallistuntemus, sitoutuminen ja kyky sopeutua vaikeisiin olosuhteisiin ovat usein rajallisia ja toimintaa rajoittavia tekijöitä.⁶⁶

Kehitysapu globalisoituvassa maailmassa

Kylmän sodan päättyminen ja globalisaatio merkitsivät kosmopoliittisen idealismin nousua kehityspoliitiikan keskiöön. Samaan aikaan globaalilla kansalaisjärjestökentällä tapahtui huomattava kehitysyhteistyön ammattimaistuminen ja byrokratisoituminen. Kehitysyhteistyötä tekevät ei-

65. Tomalin 2012, 689–703.

66. Bertrand Taithe, *Missionaries, Modern Expertise, and Secularizing Technologies*. Teoksessa Barnett & Gross Stein (toim.) 2012, 166–188.

valtiolliset tahot ovat tuloksellisuuden ja resurssien tehokkaan käytön nimissä virtaviivaistaneet toimintatapojaan muun muassa erikoistumisen ja delegoinnin kautta. Niin uskonnollisissa kuin maallisissakin organisaatioissa suunnittelu, toteutus ja arviointi on eriytetty eri tahoille, joiden ammattitaidon varassa hankkeet pyritään toteuttamaan tehokkaasti alusta loppuun. Kansainvälisten ja kansallisten kansalaisjärjestöjen toiminta on saanut siten yhä enemmän virallisia piirteitä. Byrokratisoitumisen ja lyhytkestoisten projektien aikakaudella pitkän ajan sitoutuminen alueen kehittämiseen on vähentynyt, samoin suorat kontaktit kohdealueen väestöön ja heidän elämäänsä. Kehityshankkeiden etääntymistä paikallisen väestön todellisuudesta on yritetty paikata kumppanuudella (*partnership, ownership*), jonka puitteissa vastaanottajamaiden ihmiset otetaan entistä enemmän osaksi hankkeiden suunnittelua ja toteutusta. 2000-luvulla kumppanuudesta tuli kehityksen valtavirtajargonia, jonka alla hyvin erilaisia ja eri arvopohjista lähteviä kehitysyhteistyöhankkeita edelleen toteutetaan vaihtelevin tuloksin.⁶⁷

Byrokratisoinnin myötä kehitysyhteistyötä tekevien arvopohjassa on tapahtunut muutos urakeskeisempään suuntaan. Humanitarismin nimissä tehtävä työ tarjoaa tänä päivänä eri alojen asiantuntijoille mahdollisuuden verrattain hyviin ansioihin, työskentelyyn kansainvälisessä työyhteisössä, verkostoitumiseen ja uralla eteneemiseen. Kosmopoliitin maailmanparantamisen ohella toiminnan motivaationa ovat siten enenevässä määrin myös yksilölliset halut ja tavoitteet. Tänä päivänä mielikuviamme kehitysyhteistyöstä leimaavat yhä altruismi, pyyteettömyys sekä avunantajien ja sen vastaanottajien läheinen vuorovaikutus, jossa esiin nostetaan avun vastaanottaja, hänen heikko tilansa ja huutava tarpeensa. Taustalle on häivytetty varsinainen työ ja sen tekijät, suunnittelijat, rahoittajat ja toteuttajat, joiden kokema ja elämä kehitysyhteistyön todellisuus

poikkeaa yhä enemmän vastaanottajamaiden valtaväestön todellisuudesta.⁶⁸

Onko kehitys yhä, kuten kolonialismin aikana, pohjoisen metropoleissa visioitu ja sieltä käsin johdettu prosessi, jossa toteutuvat globaalin pohjoisen näkemykset siitä, mikä on etelän kehityksen kannalta tavoiteltavaa? Kehitysapua hallinnoi tänä päivänä eri alojen ammattilaisten joukko, joka kommunikoi suunnitelmista, rahoituksesta, toteutuksesta, arvioinnista ja tuloksista pääosin keskenään, ja jonka ensisijainen raportointivollisuus kohdistuu rahoittajia, toisin sanoen kansainvälisiä ja kansallisia rahoituslaitoksia ja avunantajamaiden veronmaksajia kohtaan. Kehitysyhteistyö on toimintaa, jossa tulosvastuullisuus ymmärretään tavalla, joka ei avun tehokkuudesta ja tuloksellisuudesta riippumatta saata kansainvälisen kehitysapujärjestelmän legitimitettä kyseenalaiseksi.⁶⁹

Kuten myöhäisellä siirtomaa-ajalla, myös nyt avun tavoitteena on modernisointi paitsi teknologian ja infrastruktuurin suhteen, myös inhimillisesti ja kulttuurisesti. Vastaanottajamaiden ihmiset pyritään voimaannuttamaan omaksuttamalla heille länsimaiset ihmisoikeus- ja tasa-arvokäsitykset, tiedot, taidot ja jopa kulutustottumukset. Kuten siirtomaa-ajan lähetystyöllä, tämän päivän kehitysyhteistyöhankkeilla pyritään tuottamaan tiedollisesti, taidollisesti ja sosiaalisesti autonominen, perinteen ja vanhojen uskomusten ikeestä emansipoitunut yksilö, jonka esikuvana toimii globaalin pohjoisen liberaali, kosmopoliittinen ihminen.⁷⁰

Kehitysavun koloniaalinen, paternalistinen perintö ilmenee selkeästi avun käytössä vallan välineenä. Äskettäin Iso-Britannia katkaisi apunsa Ugandalle, koska maa ei suostunut muuttamaan homoseksualismin kriminalisoivaa, Britannian siirtomaaherruuden ajalta periytyvää lainsäädäntöään. Vuonna 2005 Iso-Britannia ja neljä muuta EU-maata katkaisivat tai leikkasivat apuaan, koska Ugandan edistyminen kohti moni-

67. Michael Barnett, *Faith in the Machine. Humanitarianism in an Age of Bureaucratization*. Teoksessa Barnett & Gross Stein (toim.) 2012, 203; Stirrat 2008, 413–414. Kansalaisjärjestöjen toiminnan kriittisestä analyysistä esimerkiksi demokratian ja ihmisoikeuksien edistämiseksi ks. Harri Englund, *Prisoners of Freedom. Human Rights and the African Poor*. University of California Press 2006.

68. Fechter 2012, 1475–1491.

69. Ferguson & Lehmann 1994; Matti Kääriäinen, *Kehitysavun kirous*. Into 2015, 20; Roderick Stirrat, *Cultures of Consultancy. Critique of Anthropology* 20 (2000), 31–46.

70. Stirrat 2008, 414–416.

puoluejärjestelmää ei edennyt “suunnitelmien” mukaan.⁷¹ Öljyrikkaan Angolan rahassa kylpevän hallituksen vaatimus läntisestä kehitysavusta torjuttiin EU:n taholta, koska hallituksen varainkäyttö ei ollut läpinäkyvää. Suivaantunut Angola uhkasi ajaa länsimaiset yritykset ulos maan öljykentiltä, minkä jälkeen kehitysapupyynnöihin suostuttiin vähin äänin.⁷²

Globaalin pohjoisen vaatimukset hyvästä hallinnosta, demokratiasta, ihmisoikeuksista ja vähemmistöjen oikeuksista avun ehtona yhtäällä ja markkinaosuuksien lunastamista kehitysavulla toisaalla heijastavat länsimaisen kehitys- ja valtiopolitiikan paternalismia ja kaksinaismoralismia, jossa apua käytetään tarpeen mukaan joko keppinä tai porkkanana omien poliittis-taloudellisten tavoitteiden ajamisessa. Joidenkin kehitysmaiden, kuten Angolan, eliittien vaurastuminen ja vahvistuminen tai strategisen aseman korostuminen viime vuosikymmeninä heijastuu puolestaan näiden ”portinvartijavaltioiden” suhteellisesti vahvistuneeseen asemaan. Kehitysapu on vallankäyttöä, mutta se on myös potentiaalisesti kamppailuvyöhyke, jossa rikkain ja vahvin osapuoli ei aina pääse sanelemaan asioita yksipuolisesti – kuten ei kolonialisminkaan aikana.⁷³

Globalisaation aikakaudella Pohjoisen antamalle kehitysavulle on noussut vaihtoehto, niin sanottu South-to-South -kehitysapu, jota vaurastuneet entiset kehitysmaat antavat vähiten kehittyneille maille.⁷⁴ Uudet avunantajamaat, kuten Kiina, Intia ja Brasilia, irtautuvat länsimaisen kosmopolitanismin ja humanitarismin periaatteista painottaen avussaan vastaanottajamaiden valtiollista suvereniteettia ilman vaatimuksia demo-

kratiasta, ihmisoikeuksien kunnioittamisesta tai korruption kitkemisestä. Vastineeksi avustaan Kiina on vaatinut muun muassa oikeutta hyödyntää Afrikan maiden luonnonvaroja omiin tarpeisiinsa. Kiinalaisten menetelmät ja tavoitteet on helppo leimata uskolonialismiksi, kuten pohjoisessa on tehty, mutta oma kysymyksensä on, poikkeavatko ne tavoitteiltaan juurikaan pohjoisen nykyisestä yksityisen sektorin roolia painottavasta linjasta tai aikaisempien vuosikymmenten teknisen avun menetelmistä. Kiinan kasvanut rooli Afrikassa kertoo paljon myös siitä, mitä mieltä vastaanottajamaiden hallitukset ovat pohjoisen avun ehdoiksi asetetuista kosmopoliiteista ja humanitaristisista periaatteista.⁷⁵

Katsaus kehitysavun, humanitarismin ja kosmopolitanismin historiaan ei tarjoa helppoja ratkaisuja kysymykseen siitä, mitä kehitysavulle 2020-luvulla pitäisi tehdä. On kuitenkin selvää, että jännitteet, kamppailut ja ristiriidat kehitysavun teorioissa, käytännöissä ja politiikassa tulevat jatkumaan ja historian tuntemus voi edesauttaa keskusteluja ja neuvotteluja tulevasta. Tarkemmat tutkimukset kehitysavun tekijöiden, antajien ja vastaanottajien – kenttätason – historiasta voivat antaa näihin keskusteluihin syvempää ymmärrystä.⁷⁶

FT, dosentti **Jan Kuhanen** toimii Oulun yliopistossa yliopistotutkijana. **Sähköposti:** Jan.Kuhanen@oulu.fi

FT, dosentti **Markku Hokkanen** toimii Oulun yliopistossa historian yliopistonlehtorina. **Sähköposti:** Markku.Hokkanen@oulu.fi

71. Barbara Among, Donors soften stance towards Uganda. *The East African*, 7.-13.11.2005; Sam Sarpong, The Reach and Boundaries of Moral Concerns: Which Way for British Aid in Africa? *Journal of Asian and African Studies* 48 (2012), 242–257.

72. Pekka Peltola, *Afrikassa*. Into 2011, 171–172.

73. Vallankäytöstä ja portinvartijavaltioista ks. esim. Frederick Cooper, *Colonialism in Question. Theory, Knowledge, History*. University of California Press 2005; Cooper 2014.

74. Sachin Chaturvedi, Thomas Fues & Elisabeth Siridopoulos (toim.) *Development Cooperation and Emerging Powers. New Partners or Old Patterns?* Zed Books 2012.

75. Ks. Robert I. Rotberg, China’s Quest for Resources, Opportunities, and Influence in Africa. Teoksessa Robert I. Rotberg (toim.) *China into Africa. Trade, Aid, and Influence*. Brookings Institution Press 2008, 1–20; Stephen Marks, Introduction. Teoksessa Firoze Manji & Stephen Marks (toim.) *African Perspectives on China in Africa*. Pambazuka Press 2007, 11.

76. Norjan kehitysavun laajasta historiaprojektista ks. Jarle Simensen, Writing the history of development aid. A Norwegian example. Some reflections on theory and methods. *Scandinavian Journal of History* 32 (2007), 167–182; Jarle Simensen, *Norge møter den tredje verden. Norsk utviklingshjelps historie 2*. Fagbokforlaget, 2003.

Digitalisaation haasteet historiantutkimuksessa

Digitalisaation vaikutuksia ei voi nyky-yhteiskunnassa välttää. Digitalisaatio muuttaa ja sen nimenomaan tähdätäänkin muuttavan myös akateemisen opetuksen ja tutkimuksen lähtökohtia. Painetta tai myönteisesti ajateltuna tukea tähän tulee muun muassa Suomen Akatemian ja yliopistojen myöntämän rahoituksen ja strategisen ohjauksen kautta, mikä vaikuttaa luonnollisesti myös historian alan opetukseen ja tutkimukseen. Suomen Akatemialla on Digitaaliset ihmistieteet -akademiaohjelma (DIGIHUM) vuosina 2016–2019¹ ja 2020–2022.² Eri yliopistojen strategioissa digitalisaatio on nostettu esiin erilaisin painotuksin. Esimerkiksi Helsingin yliopiston vuosien 2017–2020 strategiaan kuuluu oppimisympäristöjen digitalisaatio,³ Itä-Suomen yliopiston strategian yksi neljästä maailmanlaajuisesta haasteesta on oppiminen digitalisoituneessa yhteiskunnassa,⁴ ja Oulun yliopiston strategiaan kuuluu fokusalueena digitalisaatio ja yhteiskunta.⁵ Lisäksi ainakin Helsingin yliopistossa on ollut ja on yhä eri oppiaineissa, mukaan lukien historian maisteriohjelmassa, niin sanottuja digiloikkoprojekteja, joissa digitalisaatiota edistetään oppiaineen omista lähtökohdista käsin.⁶

Strategiataso ei välttämättä avaa käytännön tasolla sitä, miten digitalisaatio vaikuttaa ja näkyy

historia-alan opetuksessa ja tutkimuksessa yliopistoissa. Onkin osuvasti todettu, että digitalisaatio ei ole mikään palikka, jonka voi vain tuoda alan ulkopuolelta.⁷ Vaikka digitalisaatio – niin eri tavoin kuin se voidaan ymmärtää eri konteksteissa – ei ole mikään täysin uusi ilmiö, näyttää se saaneen uudenlaiset koko yhteiskunnan läpikäyvät mittasuhteet. Aikaisemmin historian alalla painetta muutokseen, tietokoneavusteiseen historiantutkimukseen (nykytermein digitaaliseen historiantutkimukseen) syntyi lähinnä tieteensaisesti, mutta nyt käynnissä olevan murros on erilainen. Muutospaine tulee laajalta rintamalta koko yhteiskunnassa, mikä näkyy yliopistojen strategioissa, rahoituksessa ja uusina työelämätaitojen vaatimuksina.⁸

Digitalisaation historian alaan ulottuvan vaikutuksen pohdintaa vaikeuttaa se, että digitalisaatiolla ei ole tarkkaa määritelmää ja se voidaan ymmärtää eri konteksteissa eri tavoilla. Digitalisaatioksi voidaan esimerkiksi määrittellä tiedon ja tietotekniikan hyödyntäminen toiminnan muuttamiseen tai uuden mahdollistamiseen.⁹ Tällainen yleinen määritelmä sopisi myös historiantutkimukseen ja -opetukseen, mutta se ei avaudu käytännön tasolla. Keskeinen yleinen piirre digitalisaatiossa kuitenkin on, että kvantitatiivisten menetelmien käytön painoarvo kasvaa

1. Digitaaliset ihmistieteet (DIGIHUM), Akademiaohjelma 2016–2019 ohjelmamuistio, Suomen Akademia, http://www.aka.fi/globalassets/32akademiaohjelmat/digihum/ohjelmamuistio_digi-suomeksi_final.pdf (22.1.2019).
2. Digitaaliset ihmistieteet (DIGIHUM), Akademiaohjelma 2016–2019 ja 2020–2022, Suomen Akademia, <http://www.aka.fi/DIGIHUM/> (5.5.2019)
3. Helsingin yliopiston strategia 2017–2020, Helsingin yliopisto, <http://strategia.helsinki.fi/#kehittamiskohde3/oppimisymparistojen-digitalisaatio> (22.1.2019).
4. Itä-Suomen yliopiston strategia, Itä-Suomen yliopisto, <https://www.uef.fi/documents/10184/833133/UEF+Strategia+2015-2020.pdf/976838b5-5ff9-4665-b436-4fe6045c75bb> (22.12.2019).
5. Oulun yliopiston strategia, Oulun yliopisto, <https://www.oulu.fi/yliopisto/node/194817> (21.12.2019).
6. Digitalisaation avulla kohti parempaa yliopistoa, Turun yliopiston ylioppilaskunta, <https://www.tyy.fi/fi/medialle/ajan-kohtaista/digitalisaation-avulla-kohti-parempaa-yliopistoa> (28.1.2019); Jyväskylän yliopisto on yksi digitalisaation kärkiyliopistoista, Jyväskylän yliopisto, <https://www.jyu.fi/ajankohtaista/arkisto/2016/02/tiedote-2018-02-28-10-55-33-020547> (28.1.2019).
7. Anu Lahtinen, *Historian digiloikka. Havaintoja matkan varrelta*, Helsingin yliopiston Historia-blogi, <https://blogs.helsinki.fi/historia/2019/02/10/historia-ja-digi-valivaiheita-ja-kokemuksia/> (17.3.2019).
8. Tietokoneavusteisten menetelmien käyttö ei siis ole täysin uusi asia historiantutkimuksessa, mutta nyt muutospainetta ja myös kannustimia digitalisaation hyödyntämiseen tulee monelta taholta. Kuten artikkelin alussa jo todettiin, mukaan voi lukea eri muistiorganisaatioiden digitalisaatioon liittyvät hankkeet.
9. Jyrki. J. Kasvi, Digi digi digi. Digitalisaatiossa on kyse organisaatiokulttuurin muutoksesta, Tietoyhteiskunnan kehittämiskeskus ry, <https://tieke.fi/digi-digi-digi/> (19.12.2019).

hyödynnettäessä tietoa ja tietotekniikkaa uudella tavalla. Tutkimuksen ja opetuksen alalla tästä voi mainita esimerkkinä erilaiset digityökalut ja -menetelmät, jotka pohjautuvat laskennallisiin menetelmiin. Juuri tätä ulottuvuutta voi pitää digitalisaation aiheuttamana keskeisimpänä haasteena historiantutkijoille, joiden koulutuksessa ja tutkimuksessa kvalitatiiviset menetelmät ovat olleet hallitsevia.¹⁰

Tutkijat Inés Matres, Mila Oiva ja Mikko Tolonen ovat tarkastelleet digitaalisia ihmistieteitä yhteiskuntatieteiden ja humanististen tieteiden viimeaikaisen kehityksen valossa, mutta tässä katsauksessa pohditaan digitalisaatiota nimenomaan historiantutkimuksen haasteiden näkökulmasta.¹¹ Myös Tolosen ja Leo Lahden tutkimuksessa tarkastelunäkökulma suuntautuu enemmän digitaalisten ihmistieteiden suunnasta historiantutkimukseen kuin historiantutkimuksen näkökulmasta digitaalisiin ihmistieteisiin.¹² Uudenlaista lähestymistapaa edustaa Petri Pajun ja Mila Oivan kuuteen suomalaiseen yliopistoon järjestämä ”Roadshow”-opetuskiertue digitaalisesta historiantutkimuksesta. Kiertueen taustana oli heidän aikaisemmin tekemänsä kysely digitaalisen historiantutkimuksen keskeisistä haasteista, joita olivat digitaalisten menetelmien opetuksen puute ja historiantutkijoiden vajavaiset taidot tietokoneiden sekä ohjelmistojen hyödyntämisestä, ja toisaalta historiantutkijoiden heikot yhteydet it-alan osaajiin.¹³

Tekstissä ei ole tarkoitus kritisoida digitaalisia ihmistieteitä tai digihistoriaa, vaan tarkastella niitä reunaehtoja ja edellytyksiä, joita digitaalisuuteen ja digitaalisiin ihmistieteisiin liittyvät tietokoneavusteiset ja datatieteen menetelmät nostavat esiin historiantutkijoiden näkökulmasta. Näitä näkökohtia on pohdittava, jos historiantutkijat itse haluavat olla määrittelemässä tieteenalansa ehdoista käsin, miten digitalisaatio tulee vaikuttamaan historiantutkimukseen ja

-opetukseen. Pikemminkin artikkelin tarkastelu saattaa edistää datatieteen ja digitaalisten menetelmien hyödyntämistä historiantutkimuksessa siten, että historioitsijat tiedostavat niihin liittyviä mahdollisia esteitä, jäykkyyksiä ja ongelmia oman alansa näkökulmasta, jolloin ne ovat myös paremmin ylitettävissä. Lisäksi on todettava, että historiantutkijoiden olisi oleellista käydä tällaista keskustelua juuri nyt, kun digitalisaatioon liittyviä rakenteellisia muutoksia tehdään yliopistoissa ja akateemisessa yhteisössä koskien niin infrastruktuurihankkeita kuin opetuksen ja tutkimuksen käytäntöjä.¹⁴

Yleisenä historian alaa koskevana kysymyksenä on, ajautuuko historiantutkimuksen rahoitus ahtaalle muiden sellaisten tieteenalojen paineessa, joihin datatieteen ja ylipäätään digitalisaation synnyttämät mahdollisuudet soveltuvat suoraviivaisemmin. Miten se vaikuttaa muun muassa projekti- ja infrastruktuurirahoituksen saamiseen? Esimerkiksi Suomen Akatemian tutkimusinfrastruktuurien kartalla historiantutkimus, nimenomaan historiantutkimuksen mahdollistavat digitaaliset menetelmät, eivät ole vahvasti edustettuina. FIN-CLARININ Kielipan-kin kautta tarjoama digitaalisten aineistojen ja työkalujen palvelukokonaisuus on ennen kaikkea kielitieteilijöille suunnattu. ESS Suomi, European Social Survey, taas on selvästikin yhteiskuntatieteilijöille kohdistettu tutkimusinfrastruktuuri. Sen sijaan Finna, mikä on suomalaisten museoiden, kirjastojen ja arkistojen yhteinen alusta eri aineistoille, on historiantutkijoiden kannalta hyödyllinen, mutta aineistojen ja niiden metatietojen hajanaisuuden takia varsin perustason digitaalinen alusta, vaikka sitä voikin yrittää hyödyntää samaan tapaan kuin Kansalliskirjaston Digin hakua. Suomen Akatemian tiekartan tutkimusinfrastruktuurit yhteiskunta- ja humanistiset tieteet -kategoriassa ovat FIN-CLARIN, CESSDA, ESS Suomi, FinElib, FMAS ja Finna.¹⁵

10. Muista digitalisaation aiheuttamista haasteista historiantutkijoille esimerkiksi Lara Putnam, *The Transnational and the Text-Searchable: Digitized Sources and the Shadows they cast*. *American Historical Review*, huhtikuu 2016.

11. Inés Matres, Mila Oiva & Mikko Tolonen, *In Between Research Cultures. The State of Digital Humanities in Finland*. *Informaatiotutkimus* 37 (2018), 37–38. Informaatiotutkimus arkisto, <https://doi.org/10.23978/inf.71160> (26.3.2019).

12. Mikko Tolonen & Leo Lahti, *Digitaaliset ihmistieteet ja historiantutkimus*. Teoksessa Matti O. Hannikainen, Mirkka Danielsbacka & Tuomas Tepora (toim.) *Menneisyyden rakentajat. Teoriat historiantutkimuksessa*, Gaudeamus 2018, 235–258.

13. Petri Paju & Mila Oiva, *Digitaalisen historiantutkimuksen opetuskiertue*. *Historiallinen Aikakauskirja* 117 (2019), 89–94.

14. Vrt. Matres, Oiva & Tolonen 2018, 43. Informaatiotutkimus arkisto, <https://doi.org/10.23978/inf.71160> (26.3.2019).

15. Suomen tutkimusinfrastruktuurien strategia ja tiekartta 2014–2020, Väliarviointi 2018, Suomen Akatemia, https://www.aka.fi/globalassets/tiedostot/aka_infra_tiekartta_raportti_fi_030518.pdf (5.3.2019).

Kirjoituksen punaisena lankana on ajatus siitä, että historian tutkijoiden on syytä itse osallistua ja ottaa paikkansa digitalisaation aikaansaamassa murroksessa historian alalla. Katsauksessa nostetaan pohdinnan kohteeksi sellaisia asioita, joita historian tutkijat tulevat kohtaamaan yhä voimistuvan digitalisaation myötä, ja joihin heidän on otettava kantaa tavalla tai toisella ammattikuntansa edustajina – joko aktiivisesti keskustelemalla tai tutkimus- ja opetuskäytäntöjä muokkaamalla ja rakentamalla. Historiantutkijat eivät toki ole mikään yhtenäinen ryhmä, joka kohtaisi digitalisaation haasteet samankaltaisina. Pelkästään historian eri tutkimusalueiden kirjo on niin laaja ja lähteet ja tutkimusmenetelmät niin erilaisia, että ratkaisuja digitalisaation hyödyntämiseen ja haasteisiin on käytännön tasolla haettava monin eri tavoin.

Digitaaliset ihmistieteet ja historia

Digitaaliset ihmistieteet on tunnettu jo vuosikymmeniä, vaikkakin yleensä eri termein ilmaistuna. Englanninkielisessä akateemisessa maailmassa on käytetty muun muassa ilmaisia *humanities computing* ja *humanist informatics*.¹⁶ Suomessa on esimerkiksi historian professori Viljo Rasilan jälkeensä jättämä tietokoneavusteisten menetelmien perintö.¹⁷ Viime vuosina vallitsevaksi käsitteeksi on noussut *digital humanities*, suomeksi digitaaliset ihmistieteet.¹⁸ Paikoittain suomeksi käytetään myös termiä digihumanismi tai digitaalinen humanismi.¹⁹ Digitaaliset ihmistieteet -käsitteellä ei ole vakiintunutta määritelmää, ja sen määrittelystä käydään alan sisällä jatkuvaa

keskustelua, mikä kuvastaa sitä, että digitaaliset ihmistieteet ovat hakemassa entistä selvempää identiteettiä akateemisella kentällä. Määrittely ei ole yhdentekevä kysymys, koska sillä on käytännön seurauksia suhteessa tutkimuksen rahoittajiin, yliopistohallintoon ja niin sanottuun suureen yleisöön. Samalla on keskeistä, miten määrittely vaikuttaa digitaalisia ihmistieteitä koskevaan tutkijayhteisöön. Miten kyseinen yhteisö määritellään, ketkä siihen kuuluvat ja mitkä ovat kyseisen yhteisön sisäiset jännitteet? Entä mikä on suhde muihin tieteenaloihin ja missä rajat näihin mahdollisesti kulkevat?²⁰

Digitaaliset ihmistieteet sisältävät Suomen Akatemian ohjelman mukaan esimerkiksi korpuslingvistiikan ja sen laskennalliset menetelmät.²¹ Helsingin yliopiston humanistisen tiedekunnan verkkosivuilla Digitaaliset ihmistieteet -otsikon alta löytyy kolme tutkimusala: fonetiikka, kieliteknologia ja kognitiotiede.²² Digitaalisten ihmistieteiden alalta nostetuista tutkimusaloista syntyy vaikutelma, etteivät ne tule lähelle historian tutkimusta. Käytännössä digitaalisten ihmistieteiden ala on huomattavasti kattavampi ja Suomessa tehdään toki digitaalista historian tutkimusta digitaalisten ihmistieteiden merkityksessä.²³ Historiantutkimuksen kannalta saatakin olla mielekkäämpää puhua nimenomaan digitaalisesta historiasta tai digihistoriasta, mikä sekkin kattaa laajan kirjon erityyisiä tutkimuksia niin ajallisesti, aineistoiltaan kuin kysymyksenasetteluiltaan.²⁴ Digihistoria ei ole kuitenkaan kovin yleisesti käytetty käsite tai ainakaan sillä ei ole yhtä vakiintunutta asemaa kuin digitaalis-

16. Julianne Nyhan, Melissa Terras & Edward Vanhoutte, Introduction. Teoksessa Julianne Nyhan, Melissa Terras & Edward Vanhoutte (toim.) *Defining Digital Humanities. A Reader*. Taylor and Francis Group 2013, 2.

17. Petri Paju, The evolution of IT use by a field of research. Case: (digital) history. DH pizza, Otaniemi 2.5.2018; Viljo Rasila, Tietokone historian tutkimuksessa. *Historiallinen Aikakauskirja* 65 (1967), 140–146.

18. Kts. esimerkiksi Digitaaliset ihmistieteet (DIGIHUM) Akatemiaohjelma 2016–2019 ohjelmamuistio, Suomen Akatemia, http://www.aka.fi/globalassets/32akatemiaohjelmat/digihum/ohjelmamuistio_digi_suomeksi_final.pdf (22.1.2019); Digitaaliset ihmistieteet, Helsingin yliopisto, <https://www.helsinki.fi/en/helsinki-centre-for-digital-humanities> (22.1.2019); Nyhan, Terras & Vanhoutte 2013.

19. Kimmo Elo (toim.) *Digitaalinen humanismi ja historiatieteet*. Historia mirabilis. Turun historiallinen yhdistys 2016.

20. Nyhan, Terras & Vanhoutte 2013, 1–2, 6; Matres, Oiva & Tolonen 2018, 39. Informaatiotutkimus arkisto, <https://doi.org/10.23978/inf.71160> (26.3.2019).

21. Digitaaliset ihmistieteet (DIGIHUM) Akatemiaohjelma 2016–2019 ohjelmamuistio, Suomen Akatemia, http://www.aka.fi/globalassets/32akatemiaohjelmat/digihum/ohjelmamuistio_digi_suomeksi_final.pdf (23.1.2019).

22. Digitaaliset ihmistieteet, Helsingin yliopisto, <https://www.helsinki.fi/fi/humanistinen-tiedekunta/tutkimus/tieteenalat/digitaaliset-ihmistieteet> (23.1.2019).

23. Esim. Computational history and the Transformation of Public Discourse in Finland, 1640–1910, Turun yliopisto, <https://www.utu.fi/fi/yksikot/hum/yksikot/kulttuurihistoria/tutkimus/Sivut/comhis.aspx> (27.3.2019); Translocalis -tietokanta, Tampereen yliopisto, <https://research.uta.fi/hex-fi/esittely/translocalis/> (27.3.2019).

24. Kts. Digitaalinen historian tutkimus, *Ennen ja nyt* 2/2019 <https://agricolaverkko.fi/tietosanomat/ennen-ja-nyt-2-2019-digitaalinen-historiantutkimus/> (lainattu 10.2.2020).

ten ihmistieteiden käsitteellä suomenkielisessä tutkimuskentässä, vaikka myös digihistoriaa on nostettu esiin omana tutkimusalueenaan.²⁵ Alan suomenkielisen teoksen otsikko *Digitaalinen humanismi ja historiatieteet* kuvaa hyvin tilannetta.²⁶ Digihistorian legitimointi ja oikeutus ovat paremmin perusteltavissa, kun se nähdään osana digitaalisia ihmistieteitä. Kuuluuko digihistoria historian alaan, digitaalisiin ihmistieteisiin vai molempiin? Ja minkälaisia käytännön seurauksia kategorisoinnista voi mahdollisesti nousta tutkimuksen ja opetuksen kannalta?

Tarkastelun tekee haastavaksi se, ettei alan käsitteistö ole varsinkaan suomeksi vakiintunutta.²⁷ Historiantutkimuksen suhde digitaalisiin ihmistieteisiin riippuu siitä, miten digitaaliset ihmistieteet ja digihistoria kulloinkin eri yhteyksissä määritellään. Monet historiantutkijat ovat astuneet digihistorian tielle käytännössä huomaamattaan, jos digihistoria määritellään laajasti siten, että ”digitaalinen historiantutkimus on mitä tahansa menneisyyden ilmiöitä tai muutosprosesseja käsittelevää tutkimusta, jossa kaikki tai osa lähteistä on digitaalisessa muodossa”²⁸ Jane Winters on todennut digihistorian olevan vaikea määritellä, sillä se kehittyi yhä ja merkitsee oikeutetusti eri ihmisille eri asioita erilaisissa asiayhteyksissä.²⁹ Jos digihistoria taas määritellään digitaalisissa ihmistieteissä yleisemmin käytetyn määritelmän mukaan siten, että käytetään tietokoneavusteisia menetelmiä, kuten Suomen Akatemian digitaalisten ihmistieteiden määri-

telmässä näytetään edellytettävän, astutaan jo selvästi historiantutkijoille vieraammalle maaperälle. Tosin akatemiaohjelmassa todetaan lisäksi, että ”ohjelmaan kuuluu myös digitalisaatiokehityksen tarkastelu kulttuurisena ja yhteiskunnallisena ilmiönä”, mikä viittaisi siihen, että myös digitalisaation tutkiminen ilmiönä ilman tietokoneavusteisia menetelmiä olisi mahdollista.³⁰ Digitalisaation tutkiminen yhteiskunnallisena ja kulttuurisena ilmiönä, niin sanottuna kolmantena teollisena vallankumouksena, luontuisikin varsin saumattomasti historiantutkimuksen aikaisempaan tutkimuskenttään ja -traditioon.³¹ Ilmiselvästikään tällainen näkökulma ei kuitenkaan ole Akatemiaohjelmassa pääpainona, vaan tutkimus, jossa keskiössä ovat tietokoneavusteiset menetelmät eli ”uudet menetelmät ja tekniikat, joissa digitaalista teknologiaa ja modernin datatieteen menetelmiä hyödynnetään” aineiston keruussa, hallinnassa ja analyysissa. Nimenomaan tällaisten menetelmien ja tekniikoiden käyttö asettaa haasteita historiantutkijoille.³²

Kun digitaalisten ihmistieteiden keskiöön nostetaan tietokoneavusteiset menetelmät, avainasemaan nousee tietojenkäsittelytiede. Tietojenkäsittelytiede taas voidaan määritellä yleisesti siten, että kyse on laskennallisista menetelmistä – vaikka tietojenkäsittelytieteen määrittelemisenäkään ei ole aivan yksinkertaista.³³ Yleisesti ymmärrettynä ”tietojenkäsittelytiede tutkii sitä, mitä ylimalkaan voidaan laskea ja miten se käy parhaiten päinsä käytettävissä

25. Esim. Turku Group for Digital history, Turun yliopisto, <https://digitalhistory.fi/> (12.5.2019); Paju & Oiva 2019, 89–94.

26. Elo (toim.) 2016. Vrt. myös Heli Rantala, Hannu Salmi, Asko Nivala, Petri Paju, Reetta Sippola, Alekski Vesanto & Filip Ginter, Tekstien uudelleenkäyttö suomalaisessa sanoma- ja aikakauslehdistöissä 1771–1920, Digitaalisten ihmistieteiden näkökulma. *Historiallinen Aikakauskirja* 117 (2019), 53.

27. Kts. Elo (toim.) 2016.

28. Jaakko Suominen & Anna Sivula, Digisyyntysten ilmiöiden historiantutkimus. Teoksessa Kimmo Elo (toim.) *Digitaalinen humanismi ja historiatieteet*. Historia mirabilis. Turun historiallinen yhdistys 2016, 105–106.

29. Jane Winters, Digital history. Teoksessa Marek Tamm & Peter Burke (toim.). *Debating New Approaches to History*. Bloomsbury Academic 2019, 288.

30. Digitaaliset ihmistieteet (DIGIHUM) Akatemiaohjelma 2016–2019 ohjelmamuistio, Suomen Akatemia, <http://www.aka.fi/fi/akatemia/media/Tiedotteet/2019/suomen-akatemiaalta-12-miljoonaa-euroa-tutkimusinfrastruktuurien-kehittämiseen/> (24.1.2019).

31. Kati Katajisto, Digimurroksen unelmia ja uhkakuvia – ja mitä tapahtuu historian alalla, <https://blogs.helsinki.fi/historia/tag/digihistoria/> (5.2.2019).

32. Digitaaliset ihmistieteet (DIGIHUM) Akatemiaohjelma 2016–2019 ohjelmamuistio, Suomen Akatemia, <http://www.aka.fi/fi/akatemia/media/Tiedotteet/2019/suomen-akatemiaalta-12-miljoonaa-euroa-tutkimusinfrastruktuurien-kehittämiseen/> (24.1.2019); Myös uudessa ohjelmassa todetaan, että ohjelman yksi ulottuvuus on digitalisaation tutkiminen kulttuurisena ja sosiaalisena ilmiönä. Digital Humanities (DIGIHUM) 2016, 2019, Suomen Akatemia, <https://www.aka.fi/en/research-and-science-policy/academy-programmes/current-programmes/digihum/> (5.5.2019).

33. Kimmo Raatikainen, Mietteitä tietojenkäsittelytieteestä. Helsingin yliopisto, Tietojenkäsittelytieteen laitos, <https://www.cs.helsinki.fi/group/nodes/Papers/tktiede.pdf> (5.2.2019).

olevien resurssien puitteissa”.³⁴ Laskennallinen tiede taas ”voidaan nähdä kolmantena tutkimusmenetelmänä kokeellisen ja teoreettisen rinnalla”, kuten opetusministeriön Laskennallisen tieteen kehittäminen Suomessa -selvityksessä todetaan. Laskennallinen tiede jakaantuu tällöin kolmeen osa-alueeseen: mallinnus- ja simulointiosaamiseen, algoritmeihin, ohjelmistoihin ja tietotekniikkaan liittyviin tieteihin sekä tietotekniseen infrastruktuuriin. Laskennallisessa tieteessä pystytään tutkimaan ilmiöitä, ”joita ei voi tutkia tai ymmärtää perinteisellä teoreettisella tai kokeellisella metodilla suuren datamäärän sekä ilmiöiden laajuuden ja kompleksisuuden vuoksi”. Laskennallisen tieteen kehittäminen on nähty strategisesti tärkeäksi asiaksi Suomen kilpailukyvyllä, ja siksi siihen perustuvaa osaamista on tähdennetty kautta linjan, ”peruskoulusta tutkijoihin ja professoreista toimitusjohtajiin.”³⁵

Historiantutkijoiden näkökulmasta tietokoneavusteiset menetelmät näyttävät ulottuvan moniin eri suuntiin, joissa heillä ei perinteisesti ole kompetenssia tai koulutusta, vaikka tavoitteessa tutkia monimutkaisia ilmiöitä, joita ei voi tutkia perinteisellä teoreettisella tai kokeellisella metodilla, onkin samoja ulottuvuuksia kuin historiantutkimuksessa. Erilaiset laskennalliset menetelmät, matematiikka ja tilastotiede, eivät ole historiantutkimuksen valtavirtaa, vaikka toki myös kvantitatiivista historiantutkimusta tehdään, ja jo 1970-luvulla historiallinen ekonometria (cliometrics) eli kansantaloustieteelle ominainen mallintaminen nousi Suomessa taloushistoriassa hallitsevaksi suuntaukseksi.³⁶ Lisäksi monissa kvalitatiivisissa historiantutkimuksissa hyödynnetään erilaisia laskelmia ja tilastoja. Pääasiallisena metodina laskennalliset menetelmät ovat kuitenkin melko harvinaisia niin historian tutkimuksessa kuin opetuksessa.

Digihistoria suuntautuu tällä hetkellä tietokoneavusteisten laskennallisten menetelmien käyttöön digitaalisten ihmistieteiden tavoin, mikä on

perinteiselle historiantutkimukselle erityinen haaste, ja mihin myös yleinen yhteiskunnallinen digitalisaation paine näyttäisi ohjaavan. Toisaalta taas digihistoriaksi voidaan määritellä jo digitoitussa muodossa olevien lähteiden käyttäminen. Tällainen määritelmä tulisikin käytännössä tarkoittamaan, että monet historiaa tutkivat olisivat tulevaisuudessa automaattisesti digihistorioitsijoita, sillä yhä suurempi määrä lähteitä syntyy (*born digital*) ja säilytetään vain ja ainoastaan digitaalisessa muodossa.³⁷

Historiantutkimus ja laskennalliset menetelmät – haasteiden tarkastelu käytännössä

Historiantutkijat eivät voi vältellä tai välttää haastetta, joita laskennallisten menetelmien lisääntyvä käyttö yhteiskunnan eri osa-alueilla digitalisaation myötä aiheuttaa. Olisi myös kyettävä kriittisesti arvioimaan, miten esimerkiksi algoritmit tai päätöksenteossa käytettävä numerodata ohjaavat ihmisten ajattelua tiettyyn suuntaan tai mitkä näkökulmat puuttuvat. Samalla kun historiantutkijoiden olisi hyvä oppia hyödyntämään tietokoneavusteisten laskennallisten menetelmien käyttöä tutkimuksissaan, vielä tärkeämpää olisi kyky pystyä nostamaan esiin niihin liittyvät rajoitukset ihmisen toiminnan analyysin kannalta. Molemmat päämäärät edellyttävät, että historiantutkijoiden olisi kyettävä ymmärtämään laskennallisten menetelmien perusteita, mikä taas on haastava ja vieras alue useille historiantutkijoille. Tarkastelen tätä seuraavaksi esimerkinomaisesti tilastotieteen kautta, joka on yksi keskeinen sovelusala digitalisaation taustalla. Tarkastelu tapahtuu kieltämättä yhden, kvalitatiivisesti suuntautuneen historiantutkijan positiosta, mutta tällaisia astumisia vieraammille alueille tarvitaan, jotta pystytään paremmin hahmottamaan digitalisaatioon liittyviä haasteita.

Tilastotiede on menetelmätiede, jonka teoria pohjaa todennäköisyyslaskentaan.³⁸ Tilastotieteen suhdetta historiantutkimukseen voi pitää

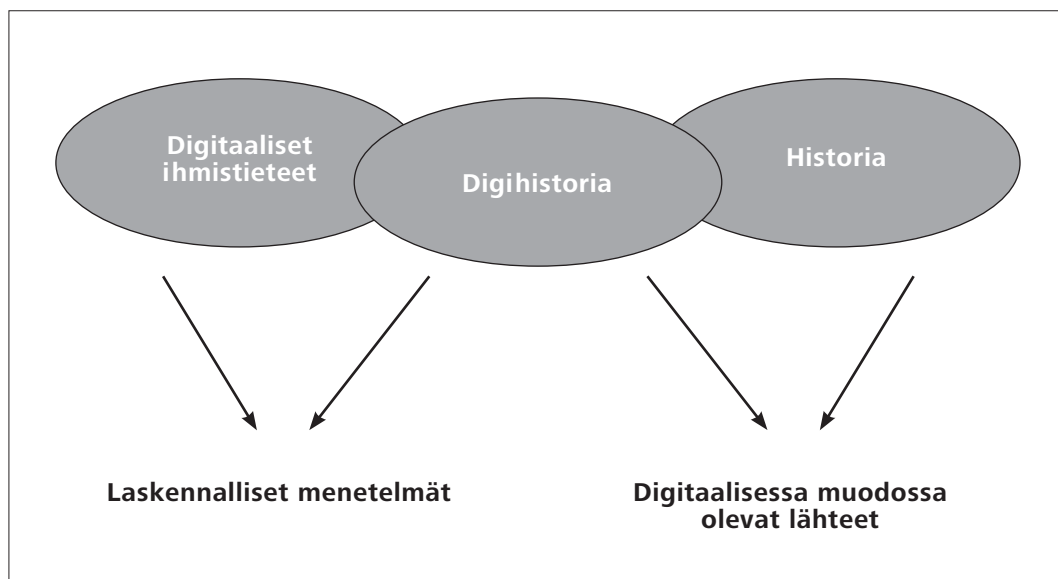
34. Tietojenkäsittelytiede, Wikipedia, <https://fi.wikipedia.org/wiki/Tietojenk%C3%A4sittelytiede> (7.1.2019). Vrt. myös Erkki Mäkinen, Johdatus tietojenkäsittelytieteisiin, 3-11. Informaatiotieteiden yksikön raportteja 13/2012, Tampereen yliopisto, http://www.uta.fi/sis/reports/index/Ru3_2012.pdf (5.2.2019).

35. Laskennallisen tieteen kehittäminen Suomessa, Opetusministeriön työryhmämuistioita ja selvityksiä 23 (2007), <https://julkaisut.valtioneuvosto.fi/bitstream/handle/10024/79715/tr23.pdf?sequence=1> (lainattu 26.1.2019).

36. Pertti Haapala, *Sosiaalishistoria. Johdatus tutkimukseen*. Suomen Historiallinen Seura 1989, 17.

37. Jessica Parland-von Essen & Kenneth Nyberg, *Historia i en digital värld*, version 2, <https://digihist.se/hdv2/1-inledning/> (lainattu 27.12.2019).

38. 1 Tilasto ja sitä tutkiva tiede, Johdatus tilastotieteeseen, Tilastokeskus, https://tilastokoulu.stat.fi/verkkokoulu_v2.xql?course_id=tkoulu_tilaj&lesson_id=1&page_type=sisalto (18.3.2019).

varsin etäisenä. Aalto-yliopiston Ilkka Mellinin laatimassa Tilastollisten menetelmien johdannossa ei mainita historian tutkimusta lainkaan tilastotieteen sovelluskohteena. Sen sijaan ihmistieteistä mainitaan arkeologia, kielitiede ja psykologia ja yhteiskuntatieteistä sosiaalitieteet ja taloustiede.³⁹ Tilastotieteen ja historian tutkimuksen välinen heikko yhteys on yllättävä siitä näkökulmasta, että sana tilasto yhdistetään usein ensimmäiseksi nimenomaan yhteiskuntaa ja sitä kuvaaviin numeerisiin tilastoihin, ja myös historian tutkimuksessa yhteiskunta ja ihmisten toiminta siinä ovat olleet tutkimuksen keskiössä.

Historiantutkimuksen ja tilastotieteen lähtökohdat ovat mitä ilmeisemmin hyvin erilaiset. Melliniä lainaten: "Tilastotieteen kannalta mikä tahansa reaali maailman ilmiöitä kuvaava numeeristen tai kvantitatiivisten tietojen järjestelmällinen kokoelma muodostaa tilastollisen aineiston ja siten tilastollisen tutkimuksen mahdollisen kohteen." Historiantutkija taas pysähtyy tällaisessa määritelmässä heti alkuun kysymään, miten reaali maailma pitäisi määritellä. Syventymättä tästä laajemmin aukeavaan problematiikkaan keskeistä on, että tilastotiede näyttää suun-

tautuvan ajallisesti toisenlaiseen perspektiiviin kuin historian tutkimus, nykyaikaan ja mahdollisimman ennustettavaan tulevaisuuteen. Tilastotieteen lähtökohtaotuksiin kuuluu, ettei ihminen voi toimia "maailmassa järkevästi, ellei hän pysty muodostamaan oikeata kuvaa maailmasta ja sen tilasta":

Nykyaikana oikeata kuvaa varten tarvitaan maailmaa ja sen tilaa *merkityksellisesti ja oikein kuvaavia, ajantasaisia (tilasto-) tietoja*. [...] Yhteiskunnan kaikilla sektoreilla toiminnan seuranta, päätöksenteko ja ennakointi perustuvat sekä yhteiskunnan eri sektoreita kuvaaviin (tilasto-) tietoihin että tilastollisiin menetelmiin.⁴⁰

Historiantutkimuksessa katse suuntautuu menneisyyteen ja suurin osa relevanteista kysymyksistä on katsottu sellaisiksi, ettei vastauksia ole mahdollista saavuttaa laskennallisin tai tilastollisin menetelmin. Raja on tosin alkanut hämärtyä siinä mielessä, että digitaalisista lähdeaineistoista voi tehdä sanahakuja hakukoneilla, jotka perustuvat laskennallisiin ja mahdollisesti tilastollisiin

39. Ilkka Mellin, Tilastolliset menetelmät: johdanto, Aalto-yliopisto, <https://math.aalto.fi/opetus/sovtoda/oppikirja/Johdanto.pdf> (18.3.2019), 9; Tilastokeskuksen Johdatus tilastotieteeseen -sivulla mainitaan lääketiede, yhteiskuntatieteet ja biologia. Johdatus tilastotieteeseen, Tilastokeskus, https://tilastokoulu.stat.fi/verkkokoulu_v2.xql?page_type=sisalto&course_id=tkoulu_tilaj&lesson_id=1&subject_id=2 (5.2.2019).

40. Ilkka Mellin, Tilastolliset menetelmät: johdanto, Aalto-yliopisto, <https://math.aalto.fi/opetus/sovtoda/oppikirja/Johdanto.pdf> (18.1.2019), 10–11. Lainausten lihavoinnit ja kursivoinnit Mellinin.

malleihin. Esimerkiksi Kansallisarkisto on ollut mukana hankkeessa, jossa on kehitetty käsinkirjoitetun tekstin tunnistusalustaa Transkribusta, jossa sanahaut (*Key Word Spotting*) perustuvat luotettavuusmatriisien tekemään merkkikohtaiseen indeksointiin.⁴¹ Laskennallisilla menetelmillä datasta voidaan saada esiin aineistoja ja tuloksia – vaikka tähän liittyy yhä yleensä isoja haasteita –, joita voidaan analysoida tarkemmin kvalitatiivisesti.

Historiantutkijoiden laskennallisia ja tilastollisia menetelmiä koskevat taidot ovat usein puutteellisia. Vastaukseksi ongelmaan on esitetty monitieteisiä tutkijaryhmiä,⁴² mikä on sinänsä oiva ratkaisu, mutta ei liene realistista olettaa, että useimmilla historiantutkijoilla olisi mahdollista hyödyntää tällaisia resursseja. Lisäksi laskennallisiin menetelmiin liittyy muitakin kuin taidollisia esteitä. Näitä voisi kutsua tieteenfilosofiksi esteiksi. Historiantutkimuksessa ja muilla humanistisilla aloilla on suosittu hermeneuttista menetelmää, jossa pyritään eläytyvään ymmärtämiseen.⁴³ Kun tutkimuksen osaksi otetaan laskennalliset datatieteen menetelmät, tutkija saattaa osin menettää otteensa tutkimuskohteesta.⁴⁴ Hän ei ymmärrä niitä matemaattisia ja tilastollisia malleja ja algoritmeja, jotka tuottavat aineiston tai tulokset hänen tulkittavakseen, jolloin niin sanottu hermeneuttinen kehä katkeaa.⁴⁵ Lisäksi tilastollisten menetelmien toteuttamistapaan liittyvät vaatimukset esimerkiksi kyselytutkimuksessa voivat tuntua joustavaan hermeneuttiseen metodiin tottuneesta jäykiltä verrattuna moniulotteiseen ja kompleksiseen historialliseen men-

neisyyteen. Esimerkiksi Kimmo Vehkalahti toteaa, että on usein ”yksinkertaistamisenkin uhalla syytä vaatia, että luokittelut ovat yksikäsitteisiä eli että eri vaihtoehdot ovat toisensa poissulkevia”⁴⁶ Korostan, ettei kyse ole hyökkäyksestä tilastollisia menetelmiä vastaan, vaan ennemminkin niistä rajoitteista ja näkökulmaeroista, joita historiantutkija voi kokea. Näitä eroja on tarkasteltava avoimesti, jotta historiantutkijat voivat paremmin sopeutua digitalisaation tuomiin muutoksiin. Sitä paitsi nimenomaan kyselytutkimuksen juuret ovat yhteiskuntatieteissä, joten sen voisi olettaa olevan historiantutkijoiden kannalta helpommin lähestyttävissä ja ymmärrettävissä oleva tilastollisten menetelmien soveltamisala, ainakin verrattuna tilastotieteen muihin osa-alueisiin.⁴⁷ Silti kyseisestä teoksesta löytyy useita kohtia, joita historiantutkija voi kyseenalaistaa tai ainakin ihmetellä, vaikka varmasti tässä on historioitsijakohtaisia eroja.⁴⁸ Toisaalta Vehkalahti tuo hyvin esiin myös sen, että tilastolliseen tutkimukseen voi liittyä keskeisellä tavalla kvalitatiivisia elementtejä, mikä on hyvä muistaa.⁴⁹

Historiantutkimuksen ontologiset lähtökohdat ja tiedonintressi ovat varsin erilaiset kuin tilastotieteessä. Tämä on hyvin olennaista tiedostaa, kun pohditaan digitaalisten ihmistieteiden menetelmien käyttöä historiantutkimuksessa, sillä jos tutkimuksellisiin lähtökohtiin liittyy tällaisia eroavaisuuksia, on selvää, että laskennallisiin menetelmiin perustuvia menetelmiä voi olla vaikea hyväksyä, omaksua ja käyttää. Kyse ei ole vain taidollisista esteistä vaan myös perustavanlaatuisista tieteenfilosofisista kysymyksistä.

41. Sebastian Colutto, Transkribus, University of Innsbruck, [https://arkisto.fi/uploads/Ajankohtaista/Presentation_on_Transkribus%2520\(Colutto\).pdf](https://arkisto.fi/uploads/Ajankohtaista/Presentation_on_Transkribus%2520(Colutto).pdf) (lainattu 28.12.2019).

42. Digitaaliset ihmistieteet (DIGIHUM) 2016–2019 ja 2020–2022, Suomen Akatemia, <http://www.aka.fi/DIGIHUM/> (26.3.2019); Matres, Oiva & Tolonen 2018, 43. Informaatiotutkimus arkisto, <https://doi.org/10.23978/inf.71160> (26.3.2019); myös Vehkalahti 2008, 40.

43. Hermeneutiikka, Tieteen termipankki, <https://tieteentermipankki.fi/wiki/Filosofia:hermeneutiikka> (lainattu 8.1.2019).

44. Lara Putnam, The Transnational and the Text-Searchable: Digitized Sources and the Shadows they cast. *American Historical Review*, huhtikuu 2016, 392.

45. Lisäksi laskennalliset menetelmät edellyttävät tietoa, joka on koodattu rakenteisesti tietokantoihin ja niin sanotusti putsattu rönsyistä, jotka ovat tyypillisiä historiallisille lähteille.

46. Vehkalahti 2008, 27–28.

47. Kimmo Vehkalahti, *Kyselytutkimuksen mittarit ja menetelmät*. Tammi 2008, 7; vrt. Ilkka Mellin, Tilastolliset menetelmät: johdanto, Aalto-yliopisto, <https://math.aalto.fi/opetus/sovtoda/oppikirja/Johdanto.pdf> (18.3.2019), 8.

48. Vehkalahti 2008. Esimerkiksi järjestämiseen perustuva mittautus, 30; miten perusjoukko ja otos -menetelmää, varsinkin satunnaisuuden vaatimusta, tulisi mahdollisesti yrittää soveltaa historiallisessa aineistossa, 43; ohjelmistojen oletusarvoinen toimintaperiaate, että ohjelmistot jättävät havainnon kokonaan pois, jos kohdasta uupuu yksikin analyysiin valittu muuttuja eli vain täydelliset havainnot käyvät, 69; miten puutteellisia tietoja voisi paikata tilastotieteellisiin säännöin historiantutkimusta koskevissa aineistoissa, 84.

49. Vehkalahti 2008, 17–19.

Miten tietokoneet vastaisivat paremmin esitettyihin kysymyksiin

Digitaalisen historian professori Tim Hitchcock toteasi digitaalisen historian symposiumissa Turussa vuoden 2018 lopulla, että nykyhetkellä digitaaliset menetelmät ohjaavat osaltaan tutkimustyötä. Hän kannustikin historiantutkijoita miettimään, miten tietokoneet saataisiin vastaamaan sellaisiin kysymyksiin, jotka kiinnostavat heitä itseään.⁵⁰ Hitchcockin näkemykseen on helppo yhtyä – ainakin periaatteessa. Ei ole vaikea keksiä toiveita ja ideoita, miten tietokoneiden toivoisi helpottavan ja nopeuttavan lähteiden käsittelyä ja läpikäymistä. Sen sijaan historiantutkijan on varsin vaikea pohtia käytännössä sitä, miten tietokoneet saataisiin todella vastaamaan häntä kiinnostaviin kysymyksiin, varsinkaan kun pohjalla ei ole tietojenkäsittely- ja tilastotieteen osaamista. Sitä paitsi historiantutkijoita kiinnostavat kysymykset ovat usein niin monimutkaisia ja -ulotteisia, ettei ole kovin realistista olettaa koneiden antavan niihin vastauksia, edes osaan niistä – ilman mittavaa datatieteen ammattilaisten vaivannäköä.

Jos lähdetäänkin pohtimaan Hitchcockin kehoitusta historiantutkimuksen (perus)lähtökohdista käsin, alkuun on nostettava esiin kysymys tutkimusaineistoista. Perusedellytyksenä voi pitää sitä, että tutkimuksessa käytettävien lähdeaineistojen tulisi olla digitoidussa muodossa. Eri muistiorganisaatiot, kuten arkistot, kirjastot ja museot, ovat digitoineet yhä laajemmissa määrin aineistojaan viime vuosina, mutta yhä suurin osa aineistoista ei ole saavutettavissa verkon kautta. Lisäksi digitoitujen lähteiden käytettävyys vaihtelee koskien laatua, metatietoja sekä sitä, onko lähde myös koneluettavassa muodossa. Histori-

antutkijoiden kannalta olisi oleellista, että muistiorganisaatioiden hakukoneet toimisivat mahdollisimman hyvin ja luotettavasti ja että aineistoja koskevat luettelot ja puunäkymät sekä metatiedot olisivat mahdollisimman kattavat, jotta tutkijat pystyisivät selvästi näkemään, ovatko kaikki tutkimuksessa vaadittavat lähdeaineistot digitaalisesti saavutettavissa – ja mieluiten koneluettavassa muodossa, mikä ei tietenkään ole realistinen oletus kaikkia digitoituja aineistoja koskien.⁵¹

Toinen edelliseen liittyvä perusedellytys koskee aineistojen digitointia niissä tapauksissa, joissa lähdeaineistot eivät ole saatavissa valmiiksi digitoidussa formaatissa. Nykyään aineistojen digitointi onnistuu varsin helposti myös tutkijan omilla laitteilla, kuten älypuhelimella tai digikameralla, mutta niistä muodostuu yleensä yksityiskokoelmia tutkijoiden omaan käyttöön. Työekonomisesti ja tutkimusaineistojen laajemman jatkokäytön kannalta tätä ei voi pitää ideaalina ratkaisuna, ja historiantutkijat voisivat yrittää kehittää digitointia koskien yhteisiä suuntaviivoja yhdessä muistiorganisaatioiden kanssa. Muistiorganisaatioista näyttäisi löytyvän valmiutta tähän, mutta vakiintuneita käytänteitä ei vielä ole muodostunut.⁵² Voitaisiinko esimerkiksi tutkimuksessa tarvittavia aineistoja digitoida yhteistyössä niin, että aineisto tallennetaan muistiorganisaation ja myöhemmin myös muiden tutkijoiden käyttöön? Entä miten metatiedot tulisi laatia? Ja miten erityiset tiettyyn tutkimuskysymykseen liittyvät datakokoelmat tulisi tallentaa ja säilyttää, jos ne on kerätty useammasta muistiorganisaatiosta?⁵³

Aineistonhallinnan ratkaisuihin liittyy monia kysymyksiä ja monia erilaisia ratkaisuvaihtoehtoja. Käytännön ongelmana on, että vain harvalla historiantutkijalla on käytettävissään riittävän

50. Heidi Kurvinen, Digihistoriantutkijat tapasivat Turussa. Tiivis kavalkadi uusimmista tuloksista ja käynnistyneistä projekteista. Turun yliopiston kulttuurihistorian blogisivusto. <https://kulttuurihistoria.wordpress.com/2018/12/11/digihistoriantutkijat-tapasivat-turussa-tiivis-kavalkadi-uusimmista-tuloksista-ja-kaynnistyneista-projekteista/> (12.3.2019); vrt. myös kysymyksenasettelun tärkeydestä Matres, Oiva & Tolonen 2018, 43. Informaatiotutkimus arkisto, <https://doi.org/10.23978/inf.71160> (26.3.2019).

51. Datan koneluettavuudella tarkoitetaan, että se on tietokoneella helposti käsiteltävissä. Tietokoneilla on yleensä ongelmia käsinkirjoitetun datan kanssa, mutta myös digitaalisissa formaateissa on muotoja, joita tietokone ei pysty käsittelemään, kuten esimerkiksi pdf-dokumenteissa. Keskeinen kriteeri koneluettavuudessa on tiedon rakenteellisuus, ja koneluettavina formaatteina pidetään csv-, json- ja Excel-tiedostoja. Avoin data, Tampereen yliopisto, <https://blogs.uta.fi/datajournalismi/datan-hankkiminen/avoin-data/> (28.2.2019).

52. Esim. Kumppanuudet, Kansalliskirjasto, <https://www.kansalliskirjasto.fi/fi/kumppanuudet> (27.3.2019).

53. Ratkaisu viimeksi mainittuun kysymykseen saattaisi olla Tietoarkisto, joka on yhteiskuntatieteellinen tutkimuksen ja opetuksen valtakunnallinen palveluinfrastruktuuri. Tietoarkisto, Tampereen yliopisto, <https://www.fsd.uta.fi/fi/> (12.5.2019).

ammattimaisia digitointivälineitä ja vain hyvin harvojen historiantutkijoiden taidot riittävät datan muokkaamiseen koneluettavaan muotoon.⁵⁴ Muistiorganisaatiot taas tuskin pystyvät irrottamaan riittävästi resurssejaan ja tietojaan tutkijoiden käytettäväksi digitoinnin ja datanhallinnan eri näkökulmien ratkaisemiseksi, joten ratkaisuja on haettava laajemmin tiedeyhteisön piirissä, kuten jo esimerkiksi DMPTuuli-aineistonhallintatyökalulla pyritään tekemään, mutta myös spesifimmin historiantutkimuksen lähtökohdista käsin.⁵⁵

Lähdeaineistoihin liittyvät digitoitinkysymykset ovat perusedellytyksiä, mutta myös varsinaisen kysymys siitä, miten tietokoneet vastaisivat paremmin historiantutkijoita kiinnostaviin kysymyksiin, on kiinteästi sidoksissa lähdeaineistojen digitoimisratkaisuihin; miten tietokoneavusteisesti ja datatieteen menetelmin pystytään hakemaan vastauksia tutkimuksen kysymyksenasetteluihin. Lähdeaineistojen tiedostomuoto vaikuttaa osaltaan siihen, mitä digitaalisia työkaluja voidaan käyttää ja millaisten kysymysten esittäminen mahdollistuu.⁵⁶

Jäykkyydestä notkeuteen – pragmaattisesti pienten askelten kautta

”Perinteinen taloustiede sijoittaa uskomattoman älykkäitä ihmisiä uskomattoman yksinkertaisiin tilanteisiin, mutta todellista maailmaa kuvaa paremminkin tilanne, jossa uskomattoman yksinkertaiset ihmiset koettavat selvittää uskomattoman monimutkaisista tilanteista.”⁵⁷ UCLA:n ekonomisti Axel Leijonhufvudin ironinen lausahdus tuntuu saavuttavan jotain olennaista myös tilanteesta, jossa menneisyyden monimutkaista todellisuutta yritetään raamittaa datatieteen ja ylipäättään digitaalisuuden mahdollistamiin menetelmiin. Lisäksi edelliseen liittyen voi vielä

lisätä sen, että historiantutkimukselle on ollut tyypillistä, että samassa tutkimuksessa käytetään useita erilaisia lähteitä, jolloin mahdolliseen digitointiin, datan putsaukseen ja eri menetelmiin liittyvät haasteet ja työmäärä luonnollisesti keräytyvät useampaan otteeseen.

Tim Hitchcockin haastetta siitä, miten tietokoneet vastaisivat paremmin historiantutkijoita kiinnostaviin kysymyksiin, saattaisikin olla käytännöllisintä pohtia historiantutkimuksen toteuttamisen lähtökohdista käsin eikä yrittämällä abstrahoida tietokoneavusteisten laskennallisten menetelmien soveltamista. Näin voi todeta ainakin niin sanotun tavallisen eli datatieteeseen perehtymättömän historiantutkijan näkökulmasta, jolla ei ole mahdollisuutta hyödyntää monitieteisen tutkimusryhmän osaamista. Tällainen eteneminen mahdollistaa sen, että kysymyksenasettelu määrittää tutkimuksessa käytettäviä aineistoja ja mahdollisia tietokoneavusteisia menetelmiä. Alkuun voisi esittää niinkin triviaalin kysymyksen kuin mitä hyötyä kysymyksenasettelun kannalta on, että lähdeaineisto on digitaalisessa muodossa. Ja jos aineisto on jo valmiiksi digitaalisessa muodossa, niin millaisilla työkaluilla sitä voi käsitellä sen alkuperäisessä verkkoympäristössä. Muistiorganisaatioiden hakutyökalut saattavat olla niin pitkälle kehitettyjä, että on vaikea vetää rajaa siihen, onko kyseessä vain niin sanottu hakukone vai digitaalinen työkalu. Esimerkiksi Kansalliskirjaston Digin haku on todennäköisesti tällä hetkellä monien historiantutkijoiden näkökulmasta toimivampi ja käytännöllisempi kuin monet varsinaisiksi digityökaluiksi katsotut sovellukset.⁵⁸ Voidaan siis suorittaa empiiristä kokeilua, miten esimerkiksi tietokantojen hakukoneet toimivat, sillä hakukoneen toiminnan oppii parhaiten käyttämällä, kokeilemalla eri hakutapoja.⁵⁹

54. Kts. Arkistolaitoksen suositus digitoinnin laatukriteereiksi 15.8.2008, Arkistolaitos, <https://www.arkisto.fi/uploads/normit/valtionhallinto/suosituksset/digikriteerit.pdf> (25.2.2019).

55. DMPTuuli on aineistonhallinnan suunnittelua tukeva verkkopalvelu, joten se ohjaa vain suunnittelemaan aineistonhallintaa, eikä sinänsä anna historiantutkijoille valmiita välineitä tai ratkaisuja aineistonhallintaa koskeviin päätöksiin, kuten esimerkiksi aineiston pitkäaikaissäilytykseen. Data Management Planning tool DMPTuuli, Helsingin yliopisto, <https://datasupport.helsinki.fi/services/data-management-planning-tool-dmptuuli> (15.3.2019).

56. Vrt. Tolonen & Lahti 2018, 239.

57. Sitaatti on lainaus Juha Siltalan teorioita historiantutkimuksessa käsittelevästä artikkelista. Juha Siltala, Teoriat historiantutkimuksen työkaluina ja tutkimustuloksina. Teoksessa Mirka Danielsbacka, Tuomas Tepora & Matti Hannikainen (toim.) *Menneisyyden rakentajat. Teoriat historiantutkimuksessa*. Gaudeamus 2018, 72.

58. Kts. Haku digitaaliset aineistot, Kansalliskirjasto, <https://digi.kansalliskirjasto.fi/search> (20.3.2019).

59. Verkon rakenne, Jyväskylän yliopisto, https://kielikompassi.jyu.fi/resurssikartta/netro/pankki/parametrit_digi_rak.shtml (26.2.2019).

Historiantutkimuksessa pystyttäisiin ottamaan merkittävä digiloikka pelkästään, mikäli eri muistiorganisaatioiden tietokannoista pystyisi tekemään luotettavia ja kattavia asiasanahakuja – niin metatiedoista kuin sisällöistä. Entistä paremmat hakutyökalut edesauttaisivat ja nopeuttaisivat tutkimuksenteon edellytyksiä merkittävästi.⁶⁰ Näin pitkällä ei kuitenkaan olla, vaikka lupaavia työkaluja on kehitteillä, kuten edellä mainittu Transkribus-alusta, jossa Kansallisarkisto on mukana.⁶¹ Käytännössä tulosten saavuttaminen vaatii vielä varsin pitkällistä datan käsittelyä ja muokkaamista, mikä puolestaan edellyttää valtavasti aikaa ja resursseja.⁶² Tästä taas seuraa, että digitaaliseen historiantutkimukseen sisältyvä käytännön tasolla monenlaisia niin sanottuja jäykkyselementtejä, jotka rajoittavat yksittäisten historiantutkijoiden tutkimusmahdollisuuksia. Pragmaattisesti kokeilemalla, kuten eri hakusanoja ja yhdistelmiä tietokantoihin soveltamalla, osa näistä jäykkyyksistä lienee mahdollista ylittää. Etuna on myös se, että tällaisessa menetelmässä historiantutkija pystyy itse kontrolloimaan haku- ja menetelmien käyttöä eikä hänen tarvitse turvautua tietojenkäsittely- tai tilastotieteen ammattilaisiin. Ideaalitapauksissa historiantutkijalla olisi tietysti mahdollisuus halutessaan turvautua datatieteen menetelmiin, käytännössä datatieteen ammattilaisten tukeen, mutta resursseja tällaiseen ei usein ole. Pragmaattinen, käytännönläheinen digitaalisten aineistojen lähestyminen voikin olla yksi keino kuroa umpeen kuilua his-

toriantutkimuksen ja digitaalisten ihmistieteiden välillä, mutta sekään ei ole oikotie onneen vaan vaatii aikaa, kokeiluja, hakuyhdistelmien dokumentointia ja jälkitarkastuksia.

Digitalisaatio ja siihen liittyvät eri ilmiöt, kuten tietokoneavusteisten tutkimusmenetelmien nousu, ovat monella tapaa haasteellisia asioita historiantutkimuksen ja -opetuksen näkökulmasta, mutta siihen liittyy myös mielenkiintoisia mahdollisuuksia. Vielä on liian aikaista sanoa, miten voimakkaasti erilaisten digitaalisten, laskennallisten metodien käyttö vaikuttaa tai yleistyy historiantutkimuksessa, tai miten pitkälle datatieteen menetelmät sulautuvat niin sanotuksi normaaliksi osaksi historiantutkimuksen kenttää. Selvää kuitenkin on, että digitalisaatio tulee vaikuttamaan voimakkaasti akateemisen historiantutkimuksen ja -opetuksen käytäntöihin. Siksi on äärimmäisen tärkeää, että historioitsijat itse osallistuvat sekä digitalisaatiota koskeviin akateemisiin keskusteluihin että oman alansa käytäntöjen muokkaamiseen. Tällöin se voi tapahtua historiantutkimuksen ja -opetuksen ehdoista käsin eikä niiden tieteenalojen ja toimijoiden ehdoilla, joille tietojenkäsittelytieteen ja ylipäätään datatieteen menetelmät soveltuvat käytännössä ja myös tieteenfilosofisessa mielessä paremmin.

FT **Kati Katajisto** on historiantutkija Helsingin yliopistossa. **Sähköposti:** kati.katajisto@helsinki.fi

60. Kimmo Kettunen, Tuula Pääkkönen & Mika Koistinen, Kansalliskirjaston digitoitu historiallinen lehtiaineisto 1771–1910, <https://journal.fi/inf/article/view/59433/22433> (27.2.2019).

61. Recognition and Enrichment of Archival Documents, Kansallisarkisto, <https://www.arkisto.fi/fi/kansallisarkisto/hankkeet/read> (10.5.2019).

62. Tolonen & Lahti 2018, 239.

Metodologinen nationalismi historia-tietoisuuden näkökulmasta tarkasteltuna

Metodologinen nationalismi on yhteiskuntatieteilijöiden kehittämä kriittinen termi, joka tarkoittaa historianesitysten rajaamista kansallisiin kehyksiin tutkimusmetodisista syistä. Vaikka Euroopassa ajatus kansallisvaltioiden historiallisesta välttämättömyydestä menetti toisen maailmansodan jälkeen uskottavuutensa, kansakuntien rakentaminen oli jättänyt historian tutkimukseen vaikeasti poistettavat jäljet. Historian lähteet tallennettiin kansallisarkistoihin ja -kirjastoihin, ja tutkijat olivat tottuneet rajaamaan aiheensa kansallisvaltioihin. Historiantutkimuksen eetoksen sodanjälkeisistä muutoksista huolimatta metodologinen nationalismi vaikuttaa 2000-luvun historiantutkimuksessa edelleen ontologisina ja epistemologisina lähtökohtina. Niitä ovat seuraavat:

- kansallisvaltiot nähdään luonnollisina tutkimuskohteina
- tutkimusaineisto hankitaan kansallisista arkistoista ja datakokoelmista
- ilmiöt ja tapahtumat selitetään keskitty-mällä kansallisiin toimijoihin
- kansallisvaltio instituutioon oletetaan historian päätoimijaksi

Metodologinen nationalismi on terminä kriittinen, koska se sisältää huolen kansallisvaltioihin rajoittuvan tutkimuksen riittämättömästä selitysvuimasta.¹ Metodologisesta nationalismista huolestuivat viimeistään 1990-luvulla ensin sosiologit ja antropologit, mutta pian myös historian teoretikot, jotka katsoivat lähestymistavan lukitsevan yhteisöt kapea-alaiseen kansalliseen historia-tietoisuuteen. Historiatietoisuus on 1800-luvun keskieuropalaiseen metafysiikkaan palautuva käsite, joka koki uuden tulemisen Frankfurtin

koulukunnan filosofien käytössä 1970-luvulla.² Historiatietoisuus tarkoittaa ihmiselle ominaista kykyä suhteuttaa itsensä samanaikaisesti menneisyyteen ja tulevaisuuteen katsomalla menneisyyteen tulevaisuudenodotusten ja tulevaisuuteen menneisyyden selitysten näkökulmasta. Historiatietoisuus vapauttaa ihmisen meneillään olevan hetken kahleista.

Pohdittavanani oleva ongelma on metodologisen nationalismin ja yhteisön historiatietoisuuden ehtojen välinen epäsuhta: aikamme ihmisillä on tietoisuudessaan globaaleja kysymyksiä ilmastosta, tulonjaosta, sotien synnystä ja väestön muuttoliikkeistä, mutta niihin vastaamista estää historiantutkimukselle tavanomainen pysyttäytyminen kansakuntien puitteissa. Ihmisten historiatietoisuus ei vastaa eksistentiaalisten kysymysten globaalia luonnetta.

Globaalit tutkimuskysymykset ja niiden käsitelyn metodiset edellytykset nousivat yhteiskunta- ja kulttuuritieteissä 1990-luvulla voimakkaasti esille. Historiantutkijat seurasivat ennen pitkää yhteiskunta- ja kulttuurintutkijoita ja kehittivät globaalin historiantutkimuksen metodologiset parametrit. Niistä keskeisimmät ovat seuraavat:

- teemat valitaan genealogisesti; tutkijat etsivät aikaperspektiiviä hyödyntäen selitystä olemassa oleville universaaleille ilmiöille
- yksittäisten yhteiskuntien sijasta tarkastelu kohdistuu yhteisöjen ja kulttuurien verkottumiseen ja vuorovaikutukseen
- ihmisten ja ryhmien kansalliset rajat ylittävä liikkuvuus nähdään muutoksen vakiotekijänä
- historiallinen toimijuus määritellään eklektisesti; kansallisvaltion sijasta erilaiset taloudel-

1. Andreas Wimmer & Nina Glick Schiller, Methodological nationalism, the social sciences and the study of migration. An essay in historical epistemology. *International Migration Review* 37 (2003), 576–610.

2. Jörn Rüsen, Historische Orientierung, Über die Arbeit des Geschichtsbewusstseins, sich in der Zeit zurechtzufinden. Böhlau 1994.

liset ja kulttuuriset ryhmät nähdään muutoksen ratkaiseviksi toimijoiksi

- ”Big data”, laajat, digitaalisesti käsiteltävät, alueittain toisiinsa kytkettävät tietokannat ovat globaalin rakenteellisen selittämisen primaari perusta.

Pohjoismaisen historiankirjoituksen globalisointumista kuvaavan tuoreen antologian johdannossa toimittajat kuvaavat, miten yleisen historian käsite asteittain muuttuu yksittäisten maiden erillisten kertomusten kokoelmasta näkökulmataan globaaliksi:

Instead of just adding Danish history, Finnish history, Icelandic history and so on, and calling the sum total Nordic history, we have adopted the framework of the Nordic region, which is in turn put into a larger European framework and, to some extent, a framework focusing on the global circulation of ideas.³

Historiografisesti käänne ilmeni 2000-luvun taitteen kansainvälisissä menneeseen vuosituhanteen katsovissa millennium-historioissa. Uudet maailmanhistorian esitykset eivät enää rakentuneet valtioiden erillisistä kertomuksista vaan globaalisti universaaleista teemoista. Esimerkiksi *The Columbia History of the Twentieth Century* -teoksen luvut käsitelivät universaaleja teemoja, kuten sota, teollisuus ja kauppa, maanviljely, karjatalous ja maatalousväestö, tieteen kehitys, ekologia ja ympäristö ja väestön kasvu ja väestöliikkeet. Luvut jäsenyivät universaalien yläkäsitteiden mukaan ja ottivat eklektisesti merkkejä eri maista.⁴ Kansalliset ilmiöt ja tapahtumat alistettiin universaaleille teemoille. Kysymys oli näkökulmasta eikä alueellisesta rajauksesta. Paikallinen saa merkitykselliseksi tullakseen yleisen taustakysymyksen ja vertailukohtia.

Yksittäisten kansallisvaltioiden millennium-kirjallisuudessa kansalliseen pitäytyvät suuret kertomukset säilyttivät kuitenkin asemansa. Esimerkiksi Suomessa Pentti Virrankosken ja Jouko

Vahtolan vuosina 2002 ja 2003 julkaisemat *Suomen historia* –teokset kertoivat nimenomaan oman kansakunnan toimijoista ja saavutuksista. Teoksissa oli perinteisten kansallisten myyttien, kuten yhteisen alkukodin ja väistämättömän kansallisvaltiokohtalon jäänteitä.⁵ Kansallisvaltio oli näissä teoksissa edelleen maailman poliittisen järjestelmän perusmuoto, ja sosiaalipsykologisesti ne rakensivat edelleen kansallista identiteettiä.

Paineet katsoa menneisyyteen maapallonlaajasta näkökulmasta tuottivat kansalliset rajat ylittävää globaalia historiaa, mutta eivät hävittäneet kansallisvaltioiden oman historiankirjoituksen tarvetta ja tapaa. Jos kuitenkin kansakuntien historiankirjoitus perustui metodologiseen nationalismiin eli lähteiden saatavuuteen ja voittopuolisesti oman kansan teemoihin pitäytyvään perinteeseen, historiankirjoitus oli vaarassa menettää merkityksellisyytään.

Metodologinen nationalismi uusimmassa suomalaisessa historiantutkimuksessa

Saadakseni kuvan siitä, missä määrin meneillään olevan sukupolven suomalaiset tutkijat harjoittavat metodologista nationalismia ja toisaalta ylittävät sen reunaehdot, kartoitin *Historiallisessa Aikakauskirjassa* 2010-luvulla arvioidut historia-teokset. Kysymykseni näkökulmasta muodostin kolme kiinnostavaa luokkaa: suomalaisten tutkijoiden Suomeen rajaamat tutkimukset, suomalaisten tutkijoiden muihin maihin tai historian yleiseen teoriaan suuntaamat tutkimukset, ja suomalaisten tutkijoiden globaalisti suuntautuneet tai kansainvälisesti vertailevat historia-esitykset. Luokitteluni ei ole ongelmaton; on jossain määrin harhaanjohtavaa sijoittaa vain Pohjoismaita vertailevat tutkimukset kansainvälisten vertailujen joukkoon. Samoin arveluttavaa on luokitella suomalaisiksi teokset, joissa on vain yksi suomalainen kanssakirjoittaja. Tarkasteluni sivuuttaa myös osan vierailta kielillä kirjoitettua tutkimusta, joka, kuten globaalihistoriallinen tutkimus usein, löytää tiensä ennemminkin yhteis-

3. Simon Larsson, Marja Jalava, & Pertti Haapala, Nordic historiography. From methodological nationalism to empirical transnationalism. Teoksessa Pertti Haapala, Marja Jalava & Simon Larsson (toim.) *Making Nordic Historiography. Connections, Tensions and Methodology, 1850–1970*. Berghahn Books 2017, 1–24.

4. Richard W. Bulliet, *The Columbia History of the 20th Century*. Columbia University Press 1998.

5. Pentti Virrankoski, *Suomen historia. Maa ja kansa kautta aikojen*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2002; Jouko Vahtola, *Suomen historia jääkaudesta Euroopan unioniin*. Otava 2003.

Taulukko 1.

Metodologinen nationalismi ja globalismi suomalaisessa historiankirjoituksessa 2010-luvulla
Historiallisen Aikakauskirjan Arvioita-palstan määrien mukaan.

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
suomalaiset tutkijat kirjoittavat Suomen historiasta	27	38	38	46	29	32	26	33	29	22
suomalaiset tutkijat kirjoittavat muiden maiden historiasta tai historian teoriasta	4	3	8	9	16	9	5	4	7	13
suomalaiset globaalin ja vertailevan tutkimuksen harjoittajina	3	1	2	1	4	3	2	1	3	3

kuntatieteellisten joulunumerien kuin Historiallisen Aikakauskirjan arvointipalstalle. Suomeen rajoittuvissa tai suomalaisen tutkijan muuhun maahan kohdistamissa esityksissä on toki usein viitetaustana kansainvälinen tutkimustraditio, johon kirjoittaja yksilöidysti viittaa. Luokitteluratkaisullani sain kuitenkin kokoon havainnollisen taulukon, joka suuntaa antavasti kertoo, missä määrin metodologinen nationalismi vaikuttaa suomalaisessa historiakirjallisuudessa.

Suomalaisten omaan maahansa rajaamien tutkimusten ylivoimainen määrä kertoo metodologisen nationalismin vahvasta asemasta. Lähdeaineiston saatavuus määrää edelleen tutkimuskysymysten valintaa alueellisesti. Lisäksi yhteisön historiallinen identiteetti ohjaa tutkimusaiheen valintaa. Ei ole harvinaista, että tutkimuskysymys liittyy yhteisön vaalimaan ikoniseen teemaan, kuten poliittiseen johtajaan tai yhteisön muistia hallitsevaan dramaattiseen tapahtumasarjaan. Tutkimuskysymys voi kuitenkin samalla olla globaalisti merkityksellinen. Niin on esimerkiksi Miikka Voutilaisen vuonna 2016 julkaisema tutkimus *Poverty, Inequality and the Finnish 1860s Famine*,⁶ joka kuuluu maailmalla laajalti virinneeseen nälkätuhojen tutkimukseen, sekä Tero Toivasen vuonna 2018 esittämä tutkimus *Pohjoisen polku kapitalismiin ympäristöhistorian valossa*,⁷ jonka ytimessä on luonnonvaro-

jen käytön maapalloon teema. Molemmissa tapauksissa taustana oleva tutkimuskirjallisuus, tutkimuskysymysten muotoilu ja päätelmien pohdiskelu osoittavat tutkijoiden olevan tietoisia aiheensa globaalista merkityksestä, mutta metodologisista syistä rajoittavat tutkimuksensa paikalliseen kehukseen.

Toinen luokka koostuu suomalaisten muita maita koskevista tutkimuksista. Suomalaiset kiinnostuvat muiden maiden historiasta joko löytyvien kysymysten vetovoiman tai tutkijalle avautuneen ulkomailta työskentelyn mahdollisuuden takia. Jussi Rantalan valinta tutkia 2000-luvun karnevalismia kirjassa *Loyalty, Declaring Continuity, Legitimizing Power*⁸ (2012) todistaa antiikin jatkuvasta kiinnostuksesta Euroopassa. Tuula ja Jari Okkosen tutkimus *Yhdysvaltojen kulttuuriperintöpolitiikka miehitettyssä Japanissa*⁹ (2010) puolestaan osoittaa paitsi kiinnostusta Japaniin myös kulttuurien kohtaamisen universaaliin teemaan. Muiden maiden historiaa tutkivien joukkoon olen sisällyttänyt myös historian teorian tutkijoiden pienen joukon. Sitä edustaa Lauri Viinikkalan tutkimus *Digitaalisia valheita vai historiallista tietoa?*¹⁰ (2018), joka paneutuu virtuaalisen historian käsitteeseen.

Tämän artikkelin kannalta mielenkiintoisin muodostamani luokka käsittelee globaaleja teemoja joko universaalien käsitteiden puitteissa tai

6. Antti Häkkinen, Nälkävuosien uudet tulkinnat ja selitykset. *Historiallinen Aikakauskirja* 115 (2017), 114–116.

7. Yrjö Haila, Kainuun sosioekologinen mullistus kapitalismin ympäristöhistorian valossa. *Historiallinen Aikakauskirja* 117 (2019), 216–217.

8. Ray Laurence, Septimus Severuksen vuosisataisjuhlat yhteisöllisen identiteetin rakentajana. *Historiallinen Aikakauskirja* 111 (2013), 249–241.

9. Hanna-Riikka Pennanen, Kulttuuriperintö – jalo periaate ja pelinappula. *Historiallinen Aikakauskirja* 109 (2011), 490–491.

10. Jessica Parland-von Essen, Sähköinen historia herättää tärkeitä kysymyksiä. *Historiallinen Aikakauskirja* 117 (2019), 257–258.

eri alueita ja yhteiskuntia vertaillen. Vertaileva tutkimus ei ole historiassa kovin yleistä, mikä johtuu historialle tavanomaisesta ja teoreettisesti perusteltavissa olevasta ideografisesta lähestymistavasta. Tämän luokan artikkeleissa, kuten esimerkiksi Marko Nenosen ja Raisa Maria Toivon toimittamassa antologiassa *Writing Witchcraft histories*¹¹ (2014) universaali mentaliteettihistoriallinen teema ja tiedon luotettavuuteen liittyvät teoreettiset kysymykset kohtaavat toisensa. Viime vuosikymmenien ylijarjaiset katastrofit ja ympäristöongelmat ovat johtaneet tutkijat uhmaamaan lähdekokoelmien kansakuntakohtaisuutta ja etsimään aineistoja ja menetelmiä, joilla luoda aiheesta maapalloinen kuva. Antero Holmilan tutkimus *Holokausti – Tapahtumat ja tulkinnat*¹² (2011) käsittelee juutalaisvainoja yleiseurooppalaisena ilmiönä. Timo Myllyntauksen toimittama antologia *Thinking Through the Environment*¹³ (2011) liikkuu neljässä maanosassa sekä useiden tiedonalojen ja kilpailevien teorioiden välillä. Historiallinen ulottuvuus on antologiassa vahvasti läsnä; mukana on alkuperäiskansojen elinkeinoratkaisuja ja analyyseja maailman eri puolilla tapahtuneista ympäristökatastrofeista. Artikkelit pitäytyvät temaattisen vertailun sijasta kuitenkin yleensä alueittaisiin ja ideografisiin esityksiin. Kansainvälisesti vertailevien tutkimusten arvioissa saattaa ilmetä metodisia epäilyksiä siitä, että vertailija häivyttää tapausten historialliset kontekstit voidakseen tehdä tapauksista yleistyksiä.¹⁴ Epäilysten taustalla on arvioijan perinteinen käsitys historiallisen tiedon ideografisesta luonteesta.

Globaalisti orientoituneiden tai kansainvälisesti vertailevien tutkimusten osuus on Historiallisen Aikakauskirjan arvioiden tarjoaman todistuksen mukaan pieni. Aikakauskirjan tarjoama aineisto ei tietenkään riitä antamaan täyttä kuvaa globaalihistorian tilasta Suomessa. Globaalisti orientoituneita ja vertailevia historiallisia tutkimuksia esitellään monilla muilla julkaisufoorumeilla, ja metodologista globalismia tukevia professuureja on eri nimikkeillä eri yliopistoissa. Tampereella on globaalihistorian professuuri ja monissa yliopistoissa on kansainvälisen politi-

kan oppituojeja. Itä-Suomen yliopistossa ympäristöhistorian apulaisprofessori edistää osaltaan kansalliset rajat ylittävää tutkimusta. Metodologista globalismia edustavien tutkimusten tulokset löytävät tiensä moniin eri julkaisukanaviin. Näin käy etenkin historian ja politiikan tutkimuksen välimailla liikkuvien ja vierailia kielillä julkaistujen tutkimusten. Koska Historiallista Aikakauskirjaa voi kuitenkin pitää historian perinteisen suomalaisen tiedeyhteisön kotina, sen arviointipalstan voi väittää kuvastavan suomalaisen historian tutkijan perusidentiteettiä, joka näyttää paljolti perustuvan metodologiseen nationalismiin. Olematta kansallismielisiä tutkijat toimivat lähteiden saatavuuden ja tutkimuskysymysten rajaa- mistarpeen ehdoin. Vaikka tutkimuskysymyksellä on universaalia kantavuutta, analyysi ja päättely pysyy kansallisessa kehityksessä. Ongelmana on se, että kansallinen kehitys kaventaa tutkimustulosten relevanssia maailmassa, jossa kansakunnat ovat enenevässä määrin riippuvaisia toisistaan ja kollektiivinen muisti auttaisi globaalin muutoksen jäsentämisessä. Yleisön historiatietoisuuden kansakuntakeskeisyys on historian tutkimukselle haaste.

Globaalista katseesta metodologisen kosmopolitismiin

Globaali katse sisältää enemmän kuin metodologisen ulottuvuuden. Sillä on historiatietoisuuden kannalta oleellista maailmankatsomuksellista ja eettistä potentiaalia, mikä ilmenee globaalihistorian perinteestä. Nationalismia edeltävinä aikakausina globaalihistoriaa harrastettiin spekulatiivisena historianfilosofiana. Valistuksen ajalla Montesquieu kehitti universaalisen selitysmallin eri maiden kulttuurien erilaisuudelle. Hegel, josta tuli nationalistien oppi-isä, puolestaan kirjoitti maailmanhistoriaa, jonka perimmäisenä liikevoimana oli kansallisvaltioiden kansallishengessä itävä maailmanhenki. Marx taas katsoi yhteiskunnallisen dialektiikan ohjaavan koko ihmiskunnan kehitystä kansakuntajasta riippumatta.

Montesquieun, Hegelin ja Marxin historianesitykset olivat enemmän metafysiikkaa kuin todellisuuteen viittaavaa historian tutkimusta.

11. Walter Rummel, Uusia avauksia noitavainojen historian kirjoitukseen. *Historiallinen Aikakauskirja* 113 (2015), 205–207.

12. Eero Kuparinen, Holokaustista ja tulkinnosta. *Historiallinen Aikakauskirja* 109 (2011), 235–237.

13. Petri Juuti, Globaali katsaus ympäristöhistoriaan. *Historiallinen Aikakauskirja* 109 (2011), 491–493.

14. Marko Lehti, Historia ja kestävän rauhan edellytykset. *Historiallinen Aikakauskirja* 111 (2013), 381–383.

Jälkimmäistä tavoitellen ammattihistorioitsijat oppivat 1800-luvun loppupuolella pitäytymään ideologioiden sijasta historialliseen kontingenssiin, tapahtumien monitekijäisyyteen ja ennakoimattomuuteen. Tutkimuskohteet olivat yleensä varsin kapea-alaisia, ja ilmiöiden ja tapahtumien syiden oletettiin olevan toisistaan riippumattomia paikallisia tekijöitä. Tällä metodisella otteella tutkijat uskoivat takaavansa johdopäätöstensä objektiivisuuden ja positivistisen luotettavuuden.

Siirryttäessä toisen maailmansodan jälkeen post-nationalistiseen aikakauteen historioitsijat kiinnostuivat uudelleen globaalin näkökulman suuntaamisesta menneisyyteen ja muutokseen. Metodinen käänne, jonka mukaan historianesitys ei koskaan ole todellisuuden rekonstruktio vaan kulttuurinen tuote, rohkaisi tutkijat tinkimään datan ja selityksen välisestä korrespondenssista ja laajentamaan katsettaan alueellisesti. Jo Fernand Braudel 1950-luvulla käsitteli koko Väli­meren aluetta, jolla hänen mukaansa todelliset kulttuuriset muutokset tapahtuivat erillisistä valtioiden rajoista riippumatta. Seuraavaa sukupolvea edustava Immanuel Wallerstein käytti maailmanjärjestelmän käsitettä selittämään kapitalismia luomaa keskuksen ja periferioiden hierarkiaa. William ja J. R. Mc Neill käsittelivät maapallon kehitystä kulttuurisen verkostoitumisen eikä kansallisvaltioiden potentiaal­in hedelmänä. Uuden vuosituhan­nen puolella Manuell Castells painotti tiedonvälityksen vallankumousta yhteiskunnan muutosvoimana, ja Niall Ferguson tarttui sivilisaation käsitteeseen ja sivilisaatioiden kilpailuun maailman muutoksen ehtona.

Mainitut globaalihistorian kirjoittajat perustivat ajattelunsa historian ontologiseen uudelleen ymmärtämiseen. Toisin kuin esinationalistiset maailmanhistorian kirjoittajat, he eivät tukeutuneet transsendenteihin aatteisiin vaan eklektisesti valitsemiinsa yhteiskuntateoreettisiin yleiskäsitteisiin. Historia ja yhteiskuntatieteet lähentyivät post-nationalistisella kaudella toisiaan. Esimerkiksi Braudel ja Wallerstein olivat lähempänä nomoteettisia, yleisiä lainomaisuuksia etsiviä yhteiskuntatieteitä kuin ideografista historiaa.

Epistemologisesti globalismi kehittyi omaksi metodologiseksi järjestelmäkseen 1990- ja 2000-lukujen metodisen keskustelun tuloksena. Pääkeskustelijoina olivat edelleen yhteiskuntatutkijat, ja keskustelun kontekstina oli aluksi ennen muuta muuttoliike ja siihen liittyvät kulttuurisen eksklusion ja inklusion käsitteet. Muuttoliikettä koskeva keskustelu nosti esiin tutkimusaineiston luonteen merkityksen. Perinteinen poliittis-historiallinen tutkimus oli käyttänyt aineistonaan kansallisia tilastoja, viranomaisraportteja ja julkisia kannanottoja. Niihin nojaava tutkija saattoi päätellä maahanmuuton olevan kansalliselle yhteisölle turvallisuusuhka ja kulttuurisesti hajottava tekijä. Jos tutkija sen sijaan lähestyi maahanmuuttoa globaalista datasta käsin, maahanmuutto ilmeni ajattomaksi yleiskäsitteeksi ja uhka suhteelliseksi. Maahanmuutto oli elimellinen osa ajassa kauas ulottuvaa globaalia historiallista todellisuutta, ja sen syitä ja vaikutuksia tuli arvioida suhteessa eri aikojen yhteisöjen kokemuksiin ja kehitykseen. Maahanmuuton tutkimuksesta tuli ensimmäinen alue, jossa globaali metodologia osoittautui merkityksellisen tiedon takeeksi.¹⁵

Maahanmuuton vaikutus yhteisön koheesioon vaihtelee historiallisesta tapauksesta toiseen. Koheesion ehtoja koskeva tutkimus saattaa käyttää tukenaan klassisen sosiologian käsitteellisiä erotteluja. Alun perin saksalaisen sosiologin Ferdinand Tönniesin 1900-luvun alkupuolella esittämä ero ulkoi­siin instituutioihin perustuvan *Gesellschaftin* ja sisäiseen yhteisyyden kokemukseen pohjautuvan *Gemeinschaftin* välillä johdattaa tutkijat paneutumaan yhteiskunnan mikrodynamiikkaan. Toisin kuin makrorakenne *Gesellschaft*, spontaani *Gemeinschaft* perustuu ihmisten kohtaamisten kokemuksiin. *Gemeinschaft* ei edellytä ympärilleen kansakunnan kehystä, vaan ihmisten vuorovaikutus ja sille löytyvä tila ovat väestön muuttuessa koostumukseen *Gemeinschaftin* synnyn ehtoja.

Metodologisen globalismin mukaisessa maahanmuuton tutkimuksessa on läsnä vahva sosio­eettinen ulottuvuus. Kysymys on yhteisön hyvän ehdoista. Sosiologi Ulrich Beck korostaa globaalin katseen takana olevaa kosmopoliittista

15. Wimmer & Schiller 2003, 576–610.

eetosta ja haluaa puhuttavan metodologisesta kosmopolitismista.¹⁶ Kosmopoliittisuus tarkoittaa irtautumista paikallisiin yhteisöihin sidotuista moraalista identiteeteistä ja sitoutumista universaaleihin eettisiin arvoihin. Beck kirjoittaa:

Eikö [tutkimuksen] ”kosmopolitisaatio” ole vain uusi nimitys globalisaatiolle? Vastaus on ”Ei.” Globalisaatio on jotain meistä katsoen ulkona ja kosmopolitisointi sisäpuolella tapahtuvaa. Kun globalisaatio sisältää näkemyksen maailmasta kuorittavana sipulina, jossa paikallinen ja kansallinen ovat sisäkerroksia ja globaali ulkokerros, kosmopolitisaatio purkaa sipulimallin lähtemällä siitä, että ihmiset Moskovasta Pariisiin, Riosta Tokioon, elävät ja ovat kautta aikojen eläneet keskinäisten riippuvuuksien erottamattomiksi sitomina, [...] Kosmopolitisaatio on sisäistettyä globalisaatiota.¹⁷

Beckin viitekohteena ovat yleiset ihmisoikeudet, kun taas historioitsijoilla tutkimuksen yhteiskunnallinen refleksiivisyys on rajoittunut perinteisesti kollektiivisen identiteetin rakentamiseen, jossa suoranaista moralisointia on vältetty. Identiteetin ymmärtäminen Beckin tapaan eklektiseksi positioksi vapauttaa historiantutkijat kollektiivisen identiteetin todentamisesta, mutta pitää heidät edelleen varovaisina eettisen pohdiskelun sisällyttämisessä historianesityksiin. Piilehän eettisessä arvioinnissa anakronismin vaara: toisen ajan arvojen käyttäminen menneisyyden toimijoiden eettiseen arviointiin ei ole autenttisuuden vaatimuksen mukaista.

Beckin käsitteellinen laajennus, metodologisen globalismin laajentaminen eettiseksi kosmopolitisaatioksi kuvastaa historiantutkimuksen saamaa haastetta: pitäisikö tutkimuksen epistemologiset ehdot ajatella uusiksi? Metodologinen nationalismi oli taannut tutkimustulosten ja todistusaineiston suhteellisen vankan korrespondenssin. Metodologinen globalismi painottaa tutkimuksen teoria- ja arvopohjaisuutta. Historioitsija joutuu nyt määrittelemään tutkimusotteensa

luovien kansallisen ja globaalin merkityksellisyyden välillä.

Historioitsijoiden metodologista globalismia koskevan keskustelun ydinkysymykset

Metodologisen globalismin ontologisten, epistemologisten ja eettisten perusoletusten sopeuttaminen historiografian uusiksi normeiksi vaatii historioitsijoilta tiedonalakohtaista kädenvääntöä. Historiantutkimuksessa on 1990-luvulta lähtien esiintynyt pyrkimystä pelastaa historia näköaloja kapeuttavalta metodologiselta nationalismilta.¹⁸ Käydyin teoreettisen keskustelun ydinkohtia ovat kysymykset rakenteellisen ja toisaalta toimijakeskeisen selittämistavan ensisijaisuudesta, teoriapohjaisen analyttisen tarkastelun ja paikalliseen todellisuuden kuvaamisen luotettavuuserosta ja etiikan osuudesta ilmiöiden tarkastelussa. Esimerkin metodologiseen globalismiin liittyvästä ongelmasta tarjoaa fasismin nousun taustoittaminen. Filosofit ja sosiaalipsykologit ovat antaneet fasismille universaaleja, yhteiskuntateoreettisia selityksiä, kuten Theodor Adornon teoria autoritaarisesta persoonallisuustyyppistä fasismiin nousun tekijänä tai marxilainen tulkinta kansallissosialismista myöhäiskapitalismin tuotteena. Historioitsijat ovat kuitenkin tavanomaisesti pitäytyneet poliitikkojen aikeiden ja päätösten läheltä seuraamisessa. Historioitsijalle tyypillistä selittämistä edustaa Jürgen Kockan 1980-luvulla esittämä *Sonderweg* -teesi, jonka mukaan Saksassa tapahtumat ja poliitikkojen päätökset seurasivat toisiaan kansallisella kentällä ilman yleistä aatehistoriallista kaavaa.

Toimijaperustainen selittäminen vastaa historian tietoteoreetikkojen perinteistä näkemystä historian ilmiöiden ainutkertaisuudesta ja niiden vaatimasta ideografisesta lähestymisestä. Uuden aallon globaalihistorian kirjoittajat ovat kuitenkin luopuneet ideografisesta historiankäsitelmästä voidakseen vahvistaa historian potentiaalia tarjota yleisiä teesejä globaalia muutosta koskevassa keskustelussa. Paikallinen katse on heidän esityksissään korvautunut ilmiöiden ja yhteiskuntatie-

16. Ulrich Beck & Natan Sznaider, Unpacking cosmopolitanism for the social sciences – a research agenda. *British Journal of Sociology* 61 (2010), 381–402.

17. Beck & Sznaider 2010, 389.

18. Peggy Levitt & Sanjeev Khagram, Constructing Transnational Studies. Teoksessa Sanjeev Khagram & Peggy Levitt (toim.) *The Transnational Studies Reader. Intersections & Innovations*. Routledge 2008, 1–18.

teellisten yläkäsitteiden käytöllä silläkin uhalla, että toimijakohtainen todellisuus historian viite-taustana hämärtyy.

Tietoteoreettisen positivismin kaudella, jolloin historioitsijat uskoivat menneisyyden olevan sen jäänteistä rekonstruoitavissa, vallalla oli taipumus rajata tutkimus alueellisesti, ajallisesti ja institutionaalisesti. Rajaaminen johtui lähteiden saatavuudesta ja käsiteltävyydestä, mutta kostautui historianesitysten merkityksellisyyden kaventumisena. Esimerkiksi ympäristökysymysten tai hyvinvointi-indikaattoreiden yleisinhimillisen tarkastelu ylitti historian tutkijan uskalluksen rajat. Tuotetun tiedon luotettavuus pysyi vankana, mutta relevanssi jäi heikoksi.

Informaation digitalisaatio on muuttanut tilanteen. Eri maiden datakokoelmat voidaan saattaa keskustelemaan keskenään maapallonlaajuiseen tarkasteluun ja päättelyyn. Ne myös ulottuvat usein varsin pitkälle menneisyyteen. Metodologinen globalismi on ratkaisevasti hyötynyt informaation digitalisaatiosta, joka myötävaikuttaa universaalisti merkittävän tiedon saavuttamiseen. Jopa laadullista elämismaailman tietoa tavoittelevat mikrohistorian tutkijat voivat uuden digitaalisen teknologian ansiosta saattaa paikalliset aineistonsa keskusteluyhteyteen ja suhteuttaa havaintonsa toisten tutkijoiden tulkintoihin. Näin metodologinen globalismi tekee mahdolliseksi saavuttaa paitsi kovaa faktaa myös jopa ihmisten ja ryhmien kokemushistoriaa globaalissa mittakaavassa.

Ilmiöiden ja tapahtumien mikrotasolla on kuitenkin ulottuvuuksia, joihin pääsee käsiksi vain moniotteisella ja kysymyksiltään avoimella tutkimuksella. Yksittäisellä paikalla tai laitoksella voi olla ainutlaatuisia ulottuvuuksia, jotka vain kokemuksiin pohjaava tutkimus tavoittaa. Metodologinen globalismi tarvitsee näin tuekseen metodologista lokalismia, joka tuo esiin mikrotason kokemusmaailman vivahteet.¹⁹

Metodologiseen globalismiin perustuvan maailmanhistorian kirjoittajat lähtevät tavanomaisesti liikkeelle kysymällä, miten historia selittää jotain meneillään olevan ajan suurta kysymystä. Esimerkiksi J. R. ja William McNeill

haluavat avata kulttuurisen eksklusion solmua osoittamalla, että ryhmät ovat kautta aikojen aktiivisesti verkottuneet keskenään, ja Niall Ferguson haluaa tehdä ymmärrettäväksi kansainvälisen tulojaon epätasaisuuden. Teemoissa on jo lähtökohtaisesti moraalinen lataus.

Globaalihistorioitsijoiden omaksumien tutkimuskysymysten ero positivismin kauden historioitsijoiden pyrkimykseen olla etsimättä vastauksia menneisyyttä koskeviin moraalisiin kysymykseen on ilmeinen. Positivistien mukaan historioitsijan tuli tarjota yleisölle vain faktat. Metodologinen globalismi lähtee liikkeelle eettisestä haasteesta ja edellyttää eettisesti rakentavaa tulosta. Muuttoliikettä koskeva tutkimus tarjoaa esimerkin metodologisen nationalismin ja metodologisen globalismin vastakohtaisuudesta. Kun edellinen tarkastelee muuttoliikettä alueellisesti kapealla katseellaan, se antaa näennäisesti vankkoja faktoja, jotka kuitenkin saattavat tukea yhteisössä herkästi nousevaa moraalista torjuntaa. Vasta muuttoliikkeiden tutkiminen historiallisesti universaalina ilmiönä on ollut omiaan kaatamaan kansallisvaltioiden asukkaiden moraalisen itsepuolustuksen ja avaamaan ajattelun yleisten ihmisoikeuksien hyväksymiselle. Eettisesti vapauttava vaikutus on ollut myös tutkimuksella, joka tarkastelee vähemmistöjä universaalina ilmiönä eikä yksittäisten kansallisvaltioiden ongelmana. Eri yhteisöjä vertailtaessa vähemmistöjen historialliset kokemukset suhteellistuvat ja tulevat mahdollisiksi käsitellä yhteisten eettisten nimittäjien avulla.

Maailmanmuisti historiatietoisuuden rungoksi

Yhteisön historiatietoisuus ja historian tutkimus ovat vuorovaikutuksessa keskenään. Kollektiivinen muisti ammentaa vahvistusta tutkijoiden tuloksista. Edellä olen Historiallisen Aikakauskirjan kymmenen vuoden aikana julkaisemien tutkimuskirjallisuuden arvioiden perusteella väittänyt, että Suomessa globaalihistoriaa ilmes-tyy niukasti, ja yhteisön historiatietoisuus jää sen vuoksi helposti kansakuntakohtaiseksi.

19. Angelika Epple, *The Global, the Transnational and the Subaltern. The Limits of History beyond National Paradigm*. Teoksessa Anna Melina, Devrim Sel D. Nergiz, Thomas Faist & Nina Glick Schiller (toim.) *Beyond National Methodological Nationalism. Research Methodologies for Cross-Border Studies*. Routledge 2012, 155–175; Lara Putnam, *To Study the Fragments/Whole. Microhistory and the Atlantic World*. *Journal of Social History* 39 (2006), 615–630.

Suomalaiset historian oppikirjat ovat 2000-luvulla paljolti metodologisen nationalistin tuotteita. Ne esittävät edelleen toisen maailmansodan ja Suomen talvi- ja jatkosodan omina erillisinä kertomuksinaan. Väestöhistoriaa ne lähestyvät ristiriitaisesti esittämällä väestön vähenemisen olevan Suomelle uhka, mutta väestön kasvun taas maapallolle vaara. Ristiriita haastaa historiatietoisuuttaan rakentavan ihmisen. Voiko hän orientoitua aikaansa tukevasti, jos tietoisuus jakaantuu kansalliseen ja kansainväliseen?

Vaikka metodologinen globalismi on jo sukupolven ajan ollut vilkkaan historian teoriaa koskevan keskustelun kohteena ja vallannut alaa historiografiassa, metodologinen nationalismi vaikuttaa 2010-luvulla edelleen niin tutkimuksessa, historiakulttuurissa kuin sosiaalisessa muistissa. Kansallisvaltion kehityksessä esitetty historia on suomalaisen yhteisön jäsenille edelleen historiatietoisuuden pääasiallinen viitetausta. Ongelma syntyy silloin, kun kansallisvaltiokeskeisyys hämärtää menneisyyden tapahtumien kansainväliset ehdot ja estää tulevaisuuden odotusten yhteisen rakentamisen.

Metodologiseen globalismiin pohjautuva tutkimus torjuu nativistista retoriikkaa ja sen

mukaista ulossulkevaa politiikkaa. Siksi sen tuki yhteisön historiatietoisuudelle on arvokas. Historiantutkimuksen ja yhteisön muistin suhteen korjaamiseksi haluankin lopuksi vakiinnuttaa keskusteluun ”maailmanmuistin” käsitteen. Globaalihistorian tutkimustulokset tukevat maailmanmuistia, joka koostuu maailmanlaajasti vaikuttaneista ilmiöistä ja tapahtumista. Niiden valitsemiseksi ja merkityksellistämiseksi tarvitaan jatkuvaa historiakeskustelua, jonka älyllinen ja eettinen avoimuus ratkaisevat yhteisön historiatietoisuuden laajuuden. Maailmanmuistiin valikoituvien merkityksellisten ilmiöiden ja tapahtumien eettinen sisältö elää meneillään olevan ajan ongelmassa. Maailmanmuisti metodologisen globalismin eettisine ulottuvuuksineen antaa yhteisölle mahdollisuuden vapautua kulttuurisista kaikukammioista ja samaistua yhteisiin kohtalonkysymyksiin.

Sirkka Ahonen on historiallis-yhteiskuntatiedollisen kasvatuksen emeritaprofessori Helsingin yliopistossa.

Sähköposti: sirkka.ahonen@helsinki.fi

Ahto Apajalahti & Henri Hannula

Historiantutkimuksen tieteellisyydestä

Historianfilosofisessa ja historiateoreettisessa keskustelussa¹ on viime vuosikymmeninä pohdittu historiantutkimuksen tieteellisyyttä. Keskeisiä keskustelunaiheita on ollut kolme: objektiivisuuden mahdollisuus, historiankirjoituksen ainutlaatuinen luonne sekä tutkimustulosten eli tulkintojen totuudellisuuden arviointi. Aihepiiri tiivistettiin Yle Radio 1:n vuonna 2018 esittämän Tiedeykkönen-ohjelmasarjan jakson yhteydessä osuvasti kysymykseen, ”onko historia ihan oikea, luotettava tietoa tuotava tiede vai ei?”²

Tässä artikkelissa tarkastelemme, miten historiantutkimuksen³ tieteellisyyttä voi arvioida suhteessa muihin akateemisiin aloihin. Pohjaamme tarkastelun viime vuosikymmenten metodi- ja teoriakirjallisuudessa esitettyihin käsityksiin historiantutkimuksen luonteesta. Suhteutamme näitä käsityksiä yleisempään tieteenfilosofiseen keskusteluun nojaamalla muun muassa Inkeri Koskisen, Panu Raatikaisen ja Deirdre McCloskeyn tuotantoon sekä sosiologisen tieteen tutkimuksen näkökulmiin. Vertailemme historiateoreettista keskustelua sekä humanististen ja yhteiskuntatieteiden että luonnontieteiden

filosofisiin kysymyksiin. Rajaamme tarkastelun lähinnä sellaiseen keskusteluun, jolla on ollut merkitystä suomenkieliselle historiantutkijoiden yhteisölle.

Osoitamme, että historiateoreettisessa keskustelussa yleiset käsitykset historiantutkimuksen ominaispiirteistä tai jopa ainutlaatuisuudesta suhteessa muihin tieteenaloihin on syytä kyseenalaistaa. Historiantutkimuksen tietoteoreettiset kysymykset eivät poikkea perustavanlaatuisesti muista tieteenaloista, ja sitä on pidettävä tieteellisenä.⁴

Objektiivisuuden mahdottomuus – vai mahdollisuus?

Historiantutkimuksen tieteellisyydestä puhuttaessa yksi keskeinen käsite on ollut objektiivisuus. Viime vuosikymmeninä alan sisällä on korostettu sen saavuttamisen mahdottomuutta. Esimerkiksi Jorma Kalelan mukaan ”objektiivisuuden mahdottomuus symboloi yhteiskuntaa ja kulttuuria tutkivien tieteenalojen perustavanlaatuisista eroa luonnontieteisiin”. Vastaavasti objektiivisuus ei Heikki Ylikankaan mukaan ole historiantutkimuksessa mahdollista ”teoriassakaan”, kun

1. Keskusteluista yhteenvedoina ks. Jarmo Pulkkinen & Kari Väyrynen, *Lingvistinen käänne analyttisestä perinteestä jälkinarrativismiin*. Teoksessa Kari Väyrynen & Jorma Pulkkinen (toim.) *Historian teoria. Lingvistisestä käänteestä mahdolliseen historiaan*. Vastapaino 2016, 7–14. Herman Paul, *Key Issues in Historical Theory*. Routledge 2015, 1–15, 111–121. Historianfilosofian ohella voidaan myös puhua historiografian filosofiaasta, ks. Jouni-Matti Kuukkanen, *Narrativismista kriittiseen historiografian filosofiaan*. *Ennen ja nyt* 2/2015 (Kuukkanen 2015a).
2. *Tiedeykkönen: Historia – kokoelma kiinnostavia tarinoita vai totuus menneestä?* Toim. Pasi Toiviainen. Yle Radio 1, 6.3.2018. Sitaatti ohjelman esittelytekstistä Yle Areenassa.
3. Käytämme käsitettä *historiantutkimus* vain viitattessamme tutkijoihin, jotka käyttävät sitä. Muutoin käytämme tässä artikkelissa käsitettä *historiantutkimus*. *Historian, historiankirjoituksen ja historiografian terminologiasta* ks. Kuukkanen 2015a.
4. Kiitämme Helsingin yliopistolla vuosina 2018–2019 järjestämämme historianfilosofian ja -teorian opintopiirin osallistujia erinomaisista keskusteluista. Kiitämme myös FT Veli Virmajokea keskusteluista ja kommentista.

taas luonnontieteissä on mahdollista ”saavuttaa totuus, siis (suhteellisen) muuttumaton, toistettavain kokein oikeaksi todistettu tutkimustulos”. Tämän vuoksi luonnontieteellinen tutkimustieto on ”eksaktia ja kumuloituvaa”.⁵ Tämäntapainen ajattelu lienee historian tutkijoiden keskuudessa yleistä.

Siinä missä historian tutkijat kiistävät alansa objektiivisuuden, tieteenfilosofit eivät ole asiasta niinkään vakuuttuneita. Panu Raatikaisen mukaan ei ole ”mitään vakuuttavia perusteita ajatella, että objektiivisen tiedon saavuttaminen ihmistieteessä olisi jotenkin olemuksellisesti vaikeampaa kuin luonnontieteissä tai jopa periaatteellisesti mahdotonta”. Vastaavasti Inkeri Koskinen arvioi, että Ylikankaalla on ”kovin epärealistinen käsitys luonnontieteistä”. Koskinen mukaan Ylikangas ”asettaa humanistisen tutkimuksen riman korkeammalle kuin mikään tiede yltää”, ja sitten ”toteaa vähemmän yllättävästi, että sinne asti ei tosiaan historian tutkimuksessa päästä”.⁶

Näkemysero liittyy objektiivisuuden käsitteen monipuolisuuteen. Kuten Koskinen toteaa, objektiivisuudella voidaan tarkoittaa esimerkiksi uskollisuutta tosiasioille, subjektiivisten vinoumien välttämistä ja arvovapautta. Objektiivisuudesta on ollut myös historiallisesti erilaisia näkemyksiä, jotka ovat liittyneet käsitettä tärkeinä pitäneiden tutkijayhteisöjen vaihteleviin tarkoituseriin. Toisin sanoen objektiivisuudellakin on oma käsittehistoriansa. Otettiin objektiivisuuden määritelmäksi mitä tahansa, täydellistä objektiivisuutta ei katsota nykyään löytyvän mistään, ei edes ”eksakteimmista” luonnontieteistä.⁷

Täydellisen objektiivisuuden mahdottomuutta käsitellyt Allan Megill on tehnyt nelijaon absoluuttiseen, tieteenalakohtaiseen, dialektiseen ja proseduraaliseen objektiivisuuteen.⁸ Näistä

ensimmäinen viittaa tavoittamattomaan (”jumalalliseen”) filosofiseen objektiivisuuden ideaaliin, ja kolme muuta olemassa oleviin tieteen käytänteisiin.⁹ Esimerkiksi tieteenalakohtainen objektiivisuus viittaa tieteenalojen omiin käytänteisiin arvioida tutkijoiden työtä, kun taas proseduraalinen objektiivisuus tarkoittaa erilaisia standardisoituja, ei-subjektiivisiä menetelmiä, joilla pyritään minimoimaan virheet tutkimusprosessissa.

Mitään näistä tavoista arvioida objektiivisuutta ei voi pitää ongelmattomana.¹⁰ Tieteenalojen sisäiset ja niiden väliset pyrkimykset vähentää erilaisia vinoumia ja vääristymiä punnitsemalla keskenään erilaisia tulkintoja ovat joka tapauksessa keskeisiä. Humanistisessa tutkimuksessa esimerkiksi tutkijayhteisön tapa lähestyä samoja tutkimusaiheita eri näkökulmista tuottaa luotettavaa tietoa, kuten Inkeri Koskinen toteaa.¹¹

Historiantutkijoiden piirissä on elänyt käsitys, että objektiivisuus edellyttäisi tutkijalta ”itsensä sammuttamista” eli irtautumista ympäröivästä yhteiskunnasta.¹² Tämä on tietenkin mahdotonta. Vastaus kysymykseen, onko historian tutkimus objektiivista, riippuu kuitenkin täysin käytettävästä objektiivisuuden määritelmästä ja sen tavoiteltavasta tasosta.¹³ Kaikilla on ajattelussaan henkilökohtaisia vinoumia, mutta niiden vaikutusta pitää pyrkiä vähentämään tutkijayhteisön yhteisillä käytännöillä. Tutkimuksen kutsuminen objektiiviseksi ei välttämättä edellytä tämän enempää, ja tämän määritelmän historian tutkimus selkeästi täyttää.

Toisaalta tieteellisyydestä voidaan puhua myös takertumatta objektiivisuuden käsitteeseen. Esimerkiksi eräässä kaupallisen alan opiskelijoilla Suomessa tehdyssä kyselytutkimuksessa vain harva kuvaili tieteellistä ajattelua juuri objektiiviseksi. Useimmat määrittelivät sen kriittiseksi,

5. Jorma Kalela, *Historiantutkimus ja historia*. Gaudeamus 2002, 14; Heikki Ylikangas, *Mitä on historia ja millaista sen tutkiminen*. Art House 2015, 11, 161.

6. Panu Raatikainen, *Ihmistieteet ja filosofia*. Gaudeamus 2004, 124; Inkeri Koskinen, Objektiivisuus humanistisissa tieteissä. *Niin & näin* 4/2016, 35.

7. Mika Kiikeri & Petri Ylikoski, *Tiede tutkimuskohteena. Filosofinen johdatus tieteentutkimukseen*. Gaudeamus 2004, 218–219; Koskinen 2016, 35–39.

8. Allan Megill, *Historical knowledge, historical error: A contemporary guide to practice*. University of Chicago Press 2007, 114.

9. Megill 2007, 114.

10. Megill 2007, 124.

11. Koskinen 2016, 39–40. Ks. myös Raatikainen 2004, 138–156.

12. Kalela 2002, 86.

13. Myös Jouni-Matti Kuukkanen tarkastelee historiankirjoituksen objektiivisuutta liukuvana asteikkona. Jouni-Matti Kuukkanen, *Postnarrativist Philosophy of Historiography*. Palgrave Macmillan 2015, 170–179 (Kuukkanen 2015b).

loogiseksi ja monia näkökulmia huomioivaksi ajatteluksi.¹⁴ Historiantutkimuksen tieteellisyttä ajatellen objektiivisuus on ongelma vain, jos siihen otetaan kovin vahva kanta – puolesta tai vastaan. Objektiivisuuden näkökulmasta historiantutkimusta voi edellä esitetyin perusteina pitää tieteellisenä.

Historiallisuus on valtavirtaa – ei poikkeuksellista

Keskustelu objektiivisuudesta on läheisessä yhteydessä viime vuosikymmenten merkittävimpään historiateoreettisen keskustelun suuntaukseen, narrativismiin. Sen mukaan historiantutkimuksen tuloksia ovat kirjalliset kokonaisesitykset, narratiivit, joita ei ainakaan *totuuden korrespondensiteorian* näkökulmasta voida pitää tosina tai epätosina.¹⁵ Narrativismi on epäilemättä tuonut historiantutkijoille työkaluja hienosyiseen itsekriittisyyteen. Yhdessä laajempien niin kutsuttuun kielelliseen käänteeseen ja konstruktivismiin liittyvien näkökulmien kanssa se on korostanut, ettei menneen todellisuuden tavoittaminen kielen avulla ole yksinkertaista. Repiesään rikki naiiveja todellisuuskäsityksiä se on kuitenkin jättänyt historiantutkijat ”tietoteoreettisen epävarmuuden” tilaan¹⁶.

Narrativismia on myös kritisoitu, ja esimerkiksi Jouni-Matti Kuukkanen on esittänyt siirtymistä kehittämäänsä *postnarrativistiseen historiografian filosofiaan*. Kuukkanen on osoittanut, etteivät narrativistien esittämät narratiivin määritelmät ole filosofisesti vedenpitäviä vaan ennemminkin epämääräisiä.¹⁷ Hän kuitenkin hyväksyy narrativismin lähtökohdan, että menneisyyttä ei sinänsä voi koskaan tavoittaa eikä ”rekonstruoida”.¹⁸ Vaikka voidaan tehdä historiallisia väitelauseita, jotka pitävät kiistattomasti paikkansa, näiden faktojen luettelointi ei ole tutkimuksen näkökul-

masta mielenkiintoista. Jokainen historiallinen fakta muuntuu tutkijan tulokinnassa osaksi ainutlaatuisia synteesejä, joka on historiantutkimuksen mielenkiintoisin ja tärkein osa. Kuukkanen katsoo, että näitä ainutlaatuisia synteesejä voidaan arvioida kontekstisidonnaisen rationaalisuuden kriteerein.¹⁹

Kuukkanen kanta on sikäli välittävä, että hänen lähtökohdanaan on metodologinen, ei jyrkkä tietoteoreettinen relativismi. Vaikka kukin tutkija valikoi ne historialliset faktatiedot, joiden pohjalta ainutlaatuinen synteesi tehdään, on olemassa kriteerejä arvioida tulkintojen kestävyttä. Näin vältetään joidenkin narrativistien edustama kanta, ettei tutkimuksen pätevyyden arvioinnissa voisi soveltaa mitään tiedollisia kriteereitä.²⁰ Kuukkanen kontribuutio on tuonut tärkeän lisän siihen filosofiseen keskusteluun, jonka Hayden Whiten, Frank Ankersmitin²¹ ja ääripäässä Keith Jenkinsin kaltaisten ajattelijoiden näkemykset ovat aikoinaan sysänneet liikkeelle. Silti historiateoreettinen keskustelu tuntuu edelleen pysyvän tiukasti sellaisen vastakkainasettelun alueella, jossa toisessa päässä ovat ”rankelaiset” historioitsijat – naiivit realistit tai empiristit – ja toisessa postmoderni tietoteoreettinen skeptisismi. Todellisuudessa vain harva historiantutkija sijoittune näihin ääripäihin.

Eräs tapa saattaa keskustelua eteenpäin olisi pohtia, minkälainen on muiden ihmistieteiden itseymmärrys alansa suhteesta narrativisteille keskeisiin kysymyksiin ajallisuudesta, synteisien tekemisestä ja tutkimustulosten argumentoinnista.

Nykyisessä historiateoreettisessa keskustelussa historiantutkimuksella katsotaan olevan erityinen suhde aikaan ja ajallisuuteen. Narrativismin mukaan ensisijainen historiantutkimuksen kohde on menneisyydessä ja siksi iäksi mene-

14. Hannele Seppälä, *Students' scientific thinking in higher education. Logical thinking and conceptions of scientific thinking in universities and universities of applied sciences*. University of Helsinki 2013, 82.

15. Kuukkanen 2015a. Totuuden vastaavuus- eli korrespondenssiteoria on eräs filosofinen totuusteoria.

16. Riitta Eirinen, Kurotus narrativismin jälkeiseen aikaan. *Niin & näin* 2/2017, 143.

17. Kuukkanen 2015a.

18. Kuukkanen 2015b, 199: ”Historiography identified as a discursive and argumentative practice also explains the abandonment of representationalism in favor of non-representationalism. It is not reasonable to look for abstract entities that are re-presented once the correspondence relation between the historical reality and historiographical thesis is rejected. Historiography is presentational and constructivist, not re-presentational and re-constructivist.”

19. Kuukkanen 2015b, 176–177, 197.

20. Kuukkanen 2015b, 200.

21. Tuoreena Ankersmitin ajattelun kontekstointina ks. Herman Paul & Adriaan van Veldhuizen, A Retrieval of historicism: Frank Ankersmit's Philosophy of History and Politics. *History and Theory* 57 (2018), 33–55.

tetyssä, tavoittamattomassa ulottuvuudessa. Historiantutkimusta ei kuitenkaan voi pitää ainoana ajallisten ulottuvuuksien kanssa tekemisissä olevana tieteenalana. Viime vuosikymmenten aikana historiallinen aikaperspektiivi on tullut täysin normaaliksi osaksi laajaa yhteiskuntatieteiden kenttää – ei vähiten historiallisten aineistojen digitalisoitumisen ja massadatan saatavuuden vuoksi.²² Vaikka esimerkiksi valtavirran mikroaloustieteen orientaatio on edelleen lujasti nykyisydessä, historiallinen käänne on koskettanut taloustieteitäkin. Tästä esimerkkinä on Douglas Northin ja Thomas Piketyn kaltaisten ajattelijoiden saama huomio.²³

Jorma Kalela on tähdentänyt, että elitistisen eristäytymisen sijaan historiantutkijoiden olisi otettava vakavasti kansalaisten tarve historialliselle tiedolle ja menneisyyden käsittelylle.²⁴ Vielä vahvemmin voisi kuitenkin painottaa, että varsinkin muiden tieteenalojen kiinnostus historiallisia metodeja kohtaan on otettava vakavasti. Mikäli historiateoreettisessa keskustelussa ollaan kiinnostuneita lähinnä jatkamaan 1970-luvulla virinnyttä narrativistista keskusteluperinnettä, muiden tieteenalojen piiristä kummunneet tilaukset historian metodologialle ja historiateoreettiselle keskustelulle jäävät huomiotta.

Kuulu yhteiskuntatieteiden historiaorientaation ja humanistisen historiantutkimuksen välillä ei ole ylittämättömän suuri. Historiantutkijoiden olisi kuitenkin hyväksyttävä historiallista tutkimusta koskevien teoreettisten ja metodologisten näkemysten moninaisuus voidakseen tehdä yhteistyötä yhteiskuntatieteilijöiden kanssa. Näin asia käytännössä lieneekin monissa yhteisissä

projekteissa, mutta käytäntö pitäisi oikeuttaa myös teoreettisella tasolla. Ainakaan narrativistinen keskustelu ei näytä reagoineen tähän kysymykseen.

Synteesit ja narratiivisuus

Jos ainutlaatuisten synteesien tai narratiivien muotoilu on historiantutkimuksen lähtökohdana, miten tämä suhteutuu muihin tieteenaloihin? Ensinnäkään ei vaikuta siltä, että empiiristen referenssipisteiden kautta tehtävät tulkinnalliset synteesit olisivat juuri historiantutkimuksen ainutlaatuisuuden ydin. Esimerkiksi tilastotieteiden kohdalla on selvää, ettei tutkimusprosessi pääty empiiriseen analyysiin tai mallintamiseen. Tilastollista päättelyä ei ole ilman tulosten tulkintaa. Tämä ei kuitenkaan tarkoita, että tilastollisten mallien pohjalta tehdyt tulkinnat olisivat kaikki yhtä kestäviä. Kysymys on näin ollen siitä, miten luotettava ja läpinäkyvä tutkimusprosessi on.²⁵ Tulosten tulkinnan kestävyyttä on – aivan kuten historiantutkimuksessakin – tarkasteltava kontekstisidonnaisesti ja tapauskohtaisesti.

Toinen esimerkki on uusklassinen taloustiede. Ekonomistit eivät tietenkään kiellä tutkivansa todellisia, olemassa olevia ilmiöitä. Toisaalta tieteenalan piirissä ei katsota, että teoreettiset käsitteet voitaisiin palauttaa empiirisiin havaintoihin.²⁶ Suhde todellisuuteen on ollut osa taloustieteen filosofista keskustelua jo vuosikymmenet,²⁷ mutta tästä ei ole seurannut minkäänlaista tietoteoreettista kriisiä tieteenalan sisällä. Taloustieteen filosofisesta keskustelusta ei ole myöskään seurannut, että alan itseyttä olisi yksioikoisesti jäänyt vahvasti antirealisti-

22. Jouni-Matti Kuukkanen, Narrativistinen ja jälkinarrativistinen historianfilosofia. Teoksessa Väyrynen & Pulkkinen 2016, 58–59; Herbert S. Klein, The “Historical Turn” in the Social Sciences. *Journal of Interdisciplinary History* 48:3 (2017), 295–312.
23. Kirjoittajista Henri Hannula tutki väitöskirjassaan Alankomaiden kauppadiplomatiaa Itämeren piirissä 1600-luvun lopulla ja on perehtynyt taloustieteen ja taloushistorian rajapintaan. Graham A. Brownlow, Structure and change: Douglass North’s economics. *Journal of Economic Methodology* 17:3 (2010), 301–316; Thomas Piketty, Capital in the Twenty-First Century: A multidimensional approach to the history of capital and social classes. *British Journal of Sociology* 65:4 (2014), 736–747; Klein 2017, 298. Historiallisten metodien käyttöä pohditaan jopa liiketaloustieteessä, ks. Eero Vaara & Juha-Antti Lamberg, Taking Historical Embeddedness Seriously: Three Historical Approaches to Advance Strategy Process and Practice Research. *Academy of Management Review* 41:4 (2016), 633–657.
24. Kalela 2002, 60.
25. Tilastollisen tutkimuksen tulosten tulkinnasta ks. Mikko Ketokivi, *Tilastollinen päättely ja tieteellinen argumentointi*. Gaudeamus 2015, 170–183, 212–221.
26. Juhana Vartiainen, Uusklassinen taloustiede yhteiskuntatieteiden kentässä. Teoksessa Risto Heiskala & Akseli Virtanen (toim.) *Talous ja yhteiskuntateoria II. Modernin maailman talous ja sen kritiikki*. Gaudeamus 2016, 17.
27. Ks. esimerkiksi debatti Mäen ja McCloskeyn välillä: Uskali Mäki, Diagnosing McCloskey. *Journal of Economic Literature* 33:3 (1995), 1300–1318; Deirdre McCloskey, Modern epistemology against analytic philosophy: a reply to Mäki. *Journal of Economic Literature* 33:3 (1995), 1319–1323.

seksi. Tieteellisen realismin – sellaisena kuin se tieteenfilosofiassa nykyään ymmärretään – ja erilaisten sosiaalikonstruktivististen painotusten ei lopulta tarvitse olla vastakkainasettelua, kuten myös Juha Rikama on tuonut esille.²⁸ Olennaista on, mitä mielekkäitä kysymyksiä ja tulkintoja yhteiskunnallisista ilmiöistä voidaan taloustieteen mallien kautta esittää.

Voidaankin perustellusti väittää, että kaikki ihmis- ja yhteiskuntatieteet tekevät tavalla tai toisella ainutlaatuisia synteesejä pohjautuen yksilöllisesti valittuun aineistoon ja esitettyihin tutkimuskysymyksiin. Faktuaaliset väitelauset, kuten ”vuonna 2009 maailmantalous oli vakavassa laskusuhdanteessa”, eivät ole vielä kovin mielekkäitä tieteellisen päättelyn kannalta. Seuraaviin askeliin liittyy aina tulkintaa, jolloin kysytään, miten ja miksi vuoden 2009 laskusuhdanteeseen päädyttiin. Suurin epävarmuus liittyy tietenkin siihen, mitä laskusuhdanteesta seuraa. Vastaus näihin kysymyksiin on aina eriasteisesti tulkinnallinen. Empiirisen aineiston tulkinnallisuus on tavanomaista kaikilla tutkimusaloilla. Jouni-Matti Kuukkanen pohdinta väitelauseiden ja synteisien suhteesta historiantutkimuksessa on siten verrattavissa muiden alojen vastaavaan keskusteluun. Esimerkiksi pörssiapaniikit, talouskasvu tai inflaatio ovat todellisia talouden prosesseja, joiden tutkimiseen sekä taloustieteen että taloushistorian tulkinnat voivat olla yhtä lailla päteviä, ja ne ovat myös vertailtavissa.

Narrativismin mukaan edellä käsitellyillä seikoilla ei ole merkitystä, sillä historiantutkimuksen tulokset ovat olemassa ainoastaan kirjan muodossa julkaistavina narratiiveina, mikä tekee

historiantutkimuksesta enemmän kirjallisuutta kuin tiedettä.²⁹ Narrativismissa puhutaan yleensä monografioista, mutta myös artikkelimuotoinen julkaiseminen on historiantutkimuksessa yleistä. Artikkelipuolestaan on tieteellisen julkaisemisen perusmuoto kaikilla tieteenaloilla.

Tästä päästään tieteellisen argumentoinnin ja retoriikan kysymyksiin. Yhteiskuntatieteiden piirissä tieteellistä retoriikkaa on käsitelty laajasti esimerkiksi Deirdre McCloskey jo 1990-luvulla. Hänen mukaansa retorisuus on nähtävä normaalina osana tieteen tekemistä.³⁰ Luonnontieteellisenkin tutkimusartikkelin tarkoitus on vakuuttaa toiset tutkijat tutkimustulosten pätevyydestä ja kiinnostavuudesta, ei ainoastaan kuvata tai mallintaa todellisuutta. Mielenkiintoisesti on myös alustavaa tutkimusnäyttöä siitä, että luonnontieteissä artikkeleita siteerataan sitä useammin mitä narratiivisempi se on kirjoitustyyliltään.³¹ Tutkimusartikkeli ei ole koskaan täydellisen tarkka tai objektiivinen kuvaus tutkimusprosessista.³²

Historiantutkijat ovat erityisen vahvoilla erilaisten tutkimusprosessien kuvaajina ja problematisoijina, historiallisesti ja nykypäivässä. He osaavat tunnistaa erilaisia vinoumia, taustaoletusten merkityksiä ja myös tarpeettomia yksinkertaistuksia. Historioitsijan pohjakoulutus on erinomainen lähtökohta poikkitieteelliselle keskustelulle siitä, missä määrin muiden ihmistieteiden teoreettiset taustaoletukset ovat mielekkäitä suhteessa tutkittuihin ilmiöihin.³³ Hyvä esimerkki tällaisesta vuoropuhelusta on taloushistorian ja taloustieteen uusien näkökulmien limittyminen kotitalouden ja talouden käsitteellisessä ja historiallisessa erottelussa. Uusia mielenkiintoisia ja

28. Uskali Mäki, Realism and Antirealism about Economics. Teoksessa Uskali Mäki (toim.) *Philosophy of Economics*. Elsevier 2012, 1, 7, 16–19, 22; Juha Rikama, Todellisuus ja tieto – erilaisten käsitysten kirjo. *Tieteessä tapahtuu* 32:2 (2014), 39–42. Antirealismilla tarkoitetaan taloustieteiden tietoteoriassa instrumentalismia, joka korostaa teorioiden toimivuutta enemmän kuin vastaavuutta todellisuuden kanssa.

29. Kuukkanen 2015a.

30. Deirdre N. McCloskey, *Knowledge and persuasion in economics*. Cambridge University Press 1994, 181–198.

31. Ann Hilier & Ryan P. Kelly & Terrie Klinger, Narrative Style Influences Citation Frequency in Climate Change Science. *PLoS ONE* 2016; Benjamin Freeling & Zoë A. Doubleday & Sean D. Connell, Opinion: How can we boost the impact of publications? Try better writing. *Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America* 116:2 (2019), 341–343.

32. Kiikeri & Ylikoski 2004, 102–109, 166–168. Tieteellisen argumentaation kysymyksiä käsitellään laajasti esim. teoksessa Marja-Liisa Kakkuri-Knuutila, *Argumentti ja kritiikki. Lukemisen, keskustelun ja vakuuttamisen taidot*. Gaudeamus 1998.

33. Esimerkki taloustieteen kritiikistä on historioitsija-taloustieteilijä Deirdre McCloskeyn ja taloustieteilijä Stephen Thomas Ziliakin teos *The cult of statistical significance: How the standard error costs us jobs, justice, and lives*. University of Michigan Press 2008. Sittenmin niinkin ”eksakti” asia kuin *tilastollinen merkitsevyys* on luonnontieteissäkin vahvasti kyseenalaistettu siihen liittyvien tulkintaongelmien vuoksi. Ks. Valentin Amrhein & Sander Greenland & Blake McShane, Scientists rise up against statistical significance. *Nature* 567 (2019), 306–307.

tulkinnoiltaan kestävämpiä synteesejä saadaan, kun yhdistetään feministisen taloustieteen kriittiset näkökulmat ja vahva historiantutkimuksen empiirinen osaaminen. Historiatieteillä ei ole ainoastaan annettavaa muilta tieteenaloilta teoriaa ja metodologiaa lainaavana tieteenä vaan myös muille tieteenaloille historiallisia metodeja tarjoavana alana.³⁴

Niin uusien historioiden kuin uusien yhteiskuntatieteidenkin kontribuutiot ovat vakiintuneet ja tulleet jo täysin normaaliksi osaksi tiedeyhteisöjen toimintaa. Samaan aikaan kun nämä historiantutkimuksen viime vuosikymmeninä kehittyneet virtaukset ovat tuoneet poikkitieteellisiä metodeja ja teorioita osaksi käytäntöjään, on historiateoreettinen keskustelu erkaantunut omaksi filosofiseksi heimoyhteisöksi. Narrativistinen keskusteluperinne ei liiku riittävästi muiden ihmis- ja yhteiskuntatieteiden alueilla tai ole niistä kiinnostunut.

On siis hyvät perusteet esittää, että ajallinen ulottuvuus, havainnon ja synteessin välinen ero tai narratiivisuus eivät tee historiantutkimusta tieteenalana mitenkään olemuksellisesti ainutlaatuisiksi eivätkä estä kutsumasta sitä tieteelliseksi. Välittävät kannat eri tieteenalojen tietoteoreettisten käsitysten kanssa eivät ole niin ylitsepääsemättömiä kuin viime vuosikymmenen historiateoreettisessa keskustelussa on usein annettu ymmärtää.

Faktat ja tulkinnat – osittain tosia

Yleinen käsitys historiantutkimuksen alalla on, että menneisyyden jäänteet lähdeaineistona kytkyvät sen muihin, empiiriseen havainnointiin perustuviin tieteenaloihin. Esimerkiksi Jorma Kalela toteaa ytimekkäästi, että ”todistuskappaleet ovat olemassa riippumatta kenenkään niitä koskevista myöhemmistä päätelmistä”, ja että tämä ”on historiantutkimuksen empiirisyyden perusta.”³⁵

Samalla on yleinen käsitys, että empiiriseltä pohjalta tehtyjä laajempia tulkintoja on vaikea asettaa paremmuusjärjestykseen. On siis totta, että Ranskan vallankumous tapahtui, mutta kun kysytään, miksi se tapahtui, voidaan tähän vastata vain lukuisilla erilaisilla tulkinnoilla, joiden välistä tiedollista paremmuutta ei voida selkeästi ratkaista. Esimerkiksi Kalela on muotoillut väitteen seuraavasti: ”’Positiivisessa’ mielessä, ’oikean’ tulkinnan esittämisen tai hyväksymisen merkityksessä historiantutkimuksella ei ole mahdollisuutta kuvata tutkimuskohteitaan.” Esitetään jopa, että historiantutkimuksen tuloksia ei voida arvioida ”totuusfunktionaalisesti”, vaikka jotakin tulkintaa voidaan pitää ”oikeutetumpana” kuin toista.³⁶ Tästä käsityksestä on erilaisia aste-eroja, mutta olennaista on ajatus siitä, että historiantutkimusta luonnehtii näkökulmien moninaisuus ja empiirisen aineiston laaja tulkinnanvaraisuus.

Toisaalta yleisessä tieteenfilosofiassa on osoitettu, että yksinkertaisimpaankin todellisuuden havainnointiin liittyy aina tulkintaa. Tätä kuvataan käsitteellä *havaintojen teoriapitoisuus*. Kun esimerkiksi luonnontieteissä tehdään havaintoja laitteistolla, havaintoihin sisältyy aina teoreettinen oletus siitä, että laitteisto toimii oikein ja on rakennettu asianmukaisesti jonkin teorian pohjalta. Lisäksi oletetaan, että teorian pohjalta tutkimusasetelmassa tehty tutkimuskysymykset ovat perusteltuja. Havainto ei siten ole riippumaton tutkimusasetelmasta ja sen taustaoletuksista.³⁷

Historiantutkimuksen empiiriset havainnot eivät liene sen vähemmän teoriapitoisia kuin luonnontieteidenkään. Jorma Kalela on kuvannut samantapaista ilmiötä toteamalla, että ”historiantutkijan esittämä tapahtuma ei ole ’omillaan elävä’ autonominen kokonaisuus, vaan se on sidoksissa tutkijan rekonstruoimaan kontekstiin.”³⁸ Yksittäinen historiallinen lähde on ymmärrettävissä vain osana tällaista kontekstia, samalla tavalla kuin vaikkapa luonnontieteelli-

34. Jan De Vries, *The Industrious Revolution: Consumer Behavior and the Household Economy, 1650 to the Present*. Cambridge University Press 2008; Danielle van den Heuvel, *Women and entrepreneurship. Female traders in the Northern Netherlands, c. 1580-1815*. Aksant 2007. Esim. Veli Virmajoki korostaa tieteenhistorian ja sen filosofisen tarkastelun välttämättömyyttä tieteenfilosofialle. Veli Virmajoki, *Cementing Science. Understanding Science through Its Development*. University of Turku 2019, 6.

35. Kalela 2002, 96.

36. Kalela 2002, 189; Kuukkanen 2015a.

37. Kiikeri & Ylikoski 2004, 29–33. Narrativisteista ainakin Ankersmit kiistää havaintojen teoriapitoisuuden sopivuuden historiantutkimuksen arviointiin, mutta tätä kantaa on myös helppo kritisoida. Ks. Chris Lorenz, *Can Histories be True? Narrativism, Positivism, and the “Metaphorical Turn”*. *History and Theory* 37:3 (1998), 317.

38. Kalela 2002, 126. Tässä on yhdentekevää, puhutaanko konstruoinnista vai rekonstruoinnista.

nen havaintodata on ymmärrettävissä vain osana jotakin tutkimusasetelmaa.

Koska yksittäisiin, yksinkertaisimpiinkin faktaväitteisiin sisältyy aina tulkintaa, ei ole mielekästä tehdä tiukkaa rajanvetoa yksittäisten tosiasioiden ja laajempien tulkintojen välille. Siinä missä faktoihin sisältyy aina tulkintaa, myös tulkintaan sisältyy aina faktaa. Tulkinnat tai teoriat eivät silti koostu pelkästään yksittäisistä ja yksiselitteisistä tosiasioväitteistä.³⁹ Tieteenfilosofiassa puhutaankin nykyään teorioiden *empiirisestä alimääräytyneisyydestä*. Se tarkoittaa, että samat havainnot voidaan aina periaatteessa selittää useammalla kuin yhdellä teoriolla, jotka ovat keskenään yhteensopimattomia. Tämäkin käsite on kehitetty luonnontieteiden filosofisen tarkastelun tarpeisiin, mutta se ei ainakaan pidä vähemmän paikkaansa humanististen tieteiden kohdalla.⁴⁰

Historiantutkimuksessa samaa tutkimusaihetta koskevat tulkinnat voisi nähdä tällaisiksi teorioiksi. Ne pyrkivät selittämään suurin piirtein samaa empiiristä aineistoa, mutta tekevät sen usein joiltakin osin yhteensopimattomilla tavoilla. Vaikka näitä tulkintoja voidaan arvioida rationaalisesti – kuten esimerkiksi Jorma Kalela ja Jouni-Matti Kuukkanen esittävät – niistä yhtäkään ei välttämättä voida määrittellä yksiselitteisesti parhaimmaksi. Empiirinen aineisto ei välttämättä riitä ratkaisemaan tulkintojen tai teorioiden välistä paremmuutta historiantutkimuksessa, kuten ei luonnontieteissäkään.⁴¹

Chris Lorenzin mukaan tulkintojen totuudellisuutta tarkastellaan narrativismissa perusteetomasti joko-tai-näkökulmasta. Hän on myös osoittanut, että sekä Hayden Whiten että Frank Ankersmitin narrativismin taustalla piilee naiivi empiristinen käsitys todellisuutta koskevien väitteiden luonteesta. Narrativismi kehitettiin vastakohtaksi tällaisille käsityksille *historiantutkimuksen* piirissä, mutta sen käsitys luonnontieteistä on naiivin empirismin mukainen.⁴² Narrativismissa siis kiistetään historiantutkimuksen tietoteoreettiset yhtäläisyydet luonnontieteiden kanssa veto-

amalla sellaiseen käsitykseen luonnontieteistä, joka ei ole ollut puoleen vuosisataan filosofisesti perusteltu.

On aivan mahdollinen filosofinen kanta, että yksittäisistä tosiasioväitteistä laajoihin tulkintoihin kulkee jatkumo, jonka toisessa päässä vastaavuus todellisuuden kanssa on suurempi, toisessa päässä pienempi – kummassakaan tuskin olematon tai täydellinen. Kuten objektiivisuus, myös totuudenmukaisuus tulisi nähdä liukuvana asteikkona. Narrativistit ajattelevat historiantutkimuksen olevan täysin erillisellä omalla asteikollaan, mutta perustellumpaa olisi todeta, että historiantutkimuksen tulokset voidaan sijoittaa tiedollisessa mielessä sentään samalle asteikolle muiden tieteenalojen tulosten kanssa.

Edellä esille tuoduissa näkemyksissä ei ole kyse mistään naiivin realismin tai ”rankelaisuuden” paluusta, vaan itse asiassa konstruktivismiin⁴³ laajennuksesta. Historiantutkimuksessa faktatkin ovat jossain määrin tulkinnanvaraisia, mutta niin ne ovat kaikilla muillakin tieteenaloilla, eikä tästä tarvitse olla erityisen huolissaan. Vastaavasti laajempien tulkintojen etääntyminen empiirisestä aineistosta ei myöskään ole historiantutkimusta ainutlaatuisesti luonnehtiva ongelma, vaan asia, johon törmätään kaikilla tieteenaloilla.

Luonnontieteiden osalta voi tieteenfilosofisesti perustellusti olla realisti suhteessa ilmiöiden totuuteen, mutta antirealisti (instrumentalisti) suhteessa teorioiden totuuteen. Toisaalta voi olla metodologinen konstruktionisti, mutta epistemologinen realisti. On myös aivan mahdollista olla jonkinasteinen relativisti, tai (kriittinen) realisti sekä ilmiöiden että teorioiden suhteen. Tai, kuten Mika Kiikeri ja Petri Ylikoski toteavat, tutkija voi ”aivan rauhassa erottaa toisistaan tutkimuksensa ja sen filosofisen tulkinnan” ja välttää ”tarpeettomien filosofisten kantojen ottamista”.⁴⁴

Ei näytä olevan mitään syytä, miksei myös ihmistieteitä voisi käsitellä näiden filosofisten näkökulmien kautta. Ilkka Niiniluoto käsitteli kriittisen realismin piiriin kuuluvassa suomalais-

39. Tällainen käsitys, eli positivismi, on ollut tieteenfilosofiassa auttamattoman vanhentunut jo vähintäänkin puoli vuosisataa: Raatikainen 2004, 30–42.

40. Kiikeri & Ylikoski 2004, 33–37. Myös Jouni-Matti Kuukkanen soveltaa käsitettä historiantutkimukseen, ks. Kuukkanen 2015b, 182–185.

41. Kalela 2002, 190; Kiikeri & Ylikoski 2004, 36; Kuukkanen 2015a.

42. Lorenz 1998, 312–317. Ks. myös Raatikainen 2004, 121–122. Naiivia empirismia voidaan tässä kutsua myös positivismiksi.

43. Monipuolinen kokonaisesitys sosiaalikonstruktivismista ja sen merkityksestä eri tieteenaloille on: Ian Hacking, *Mitä sosiaalinen konstruktionismi on?* Alkuteos *The Social Construction of What?* Suom. Inkeri Koskinen. Vastapaino 2009.

44. Kiikeri & Ylikoski 2004, 208–232.

sen tieteenfilosofian klassikkoteoksessaan *Tieteellinen päättely ja selittäminen* yhtä lailla luonnon- ja ihmistieteitä jo 1980-luvun alussa. Kaikkia edellä kuvattuja filosofisia suhtautumistapoja kohtaan voi esittää argumentteja sekä puolesta että vastaan. Eräs hedelmällinen lähtökohta on tieteenfilosofinen pluralismi, eli ajatus erilaisten totuusteorioiden rinnakkaiselosta.⁴⁵

Wissenschaft vai science

Historiantutkimuksen tieteellisyyttä pohdittaessa on tietenkin huomioitava olohuoneessa oleva kielellinen virtahepo. Englanninkielisen science-käsityksen pohjalta on yhtäältä helppo todeta, ettei historiantutkimus ole sama asia kuin *science*. Useimmissa eurooppalaisissa kielissä on kuitenkin vain yksi kantasana tieteelle, tunnetuimpana saksan *Wissenschaft*. Ei ole mitenkään väistämätöntä, että juuri science-tieteitä olisi pidettävä tieteellisyyden prototyypinä. Sekä science että *Wissenschaft* ovat historiallisesti kehittyneitä ideoiden ja käytäntöjen rykelmiä, joille on matkan varrella kehitetty filosofisia perusteita. Kummallakin käsitteellä on oma monipolvinen käsitehistoriansa.⁴⁶ Kun suomen kielessä käytetään sanaa *tiede*, ei ole välttämätöntä pyrkiä erityisesti erottelemaan ihmis- ja luonnontieteitä niin, että jälkimmäiset olisivat jotenkin olemuksellisesti tieteellisempiä.

Lisäksi luonnontieteilijöiden piirissä oltiin viimeistään 1960-luvulla siirtymässä pois ajatuksesta, että luonnontiede tuottaisi täysin var-

moja luonnonlakeja. Kvanttimekaniikan myötä fysiikassa oli sotienväliseltä ajalta alkaen siirrytty puhumaan eriasteisista todennäköisyyksistä varman, lopullisen tiedon sijaan.⁴⁷ Monet ajan filosofiseen ja maailmankuvalliseen pohdintaan taipuvaiset luonnontieteilijät näyttävät pitäneen tätä muutosta perustavanlaatuisena. Esimerkiksi nuori biologi Anto Leikola tulkitsi 1960-luvulla, että fysiikka oli ”siirtynyt jäykän mekanistisesta maailmasta todennäköisyyksien maailmaan”, eikä luonnontieteissä voitu ”laatia mitään ehdottoman varmoja lakeja.”⁴⁸

Ajatus luonnontieteistä eksakteina, lopulliseen totuuteen pääsevinä ja varmoja luonnonlakeja löytävinä tieteenaloina on oikeastaan aina ollut lähinnä päättäjille, suurelle yleisölle ja opiskelijoille tarjottua idealisoitua myyntipuhetta.⁴⁹ Maailmansotien aiheuttaman kaaoksen jälkeisessä epävarmassa maailmassa monet ajattelijat halusivat siirtää suuren yleisön ajatukset pois väkivaltaisista ääri-ideologioista. Yhdeksi henkiseksi ankkuriksi tarjottiin tiedettä, joka erään tutkijan 1950-luvulla aivan epäironisesti lausumin sanoin oli yhteiskunnan ”ainoa täysin kriittisen sektorin”. Tuolloin syntynyt teknokraattinen kuva luonnontieteestä puolueettoman asiantuntijatiedon lähteenä sekä ylivoimaisena materiaalisena ja henkisen edistyksen ja hyvinvoinnin tuottajana onkin kylmän sodan ajan henkinen keksintö.⁵⁰

Viimeistään 1960-luvulla alkoi kuitenkin kriittikki tätä idealisoitua kuvaa kohtaan. Tieteen-

45. Ilkka Niiniluoto, *Tieteellinen päättely ja selittäminen*. Otava 1983; Chris Lorenz & Marek Tamm, Who knows where the time goes? *Rethinking History* 18:4 (2014), 505–507; Rikama 2014. Ks. myös realismia, relativismia ja pragmatismia käsittelevä keskustelu: Ilkka Niiniluoto, Kuka hukkas totuuden? *Tieteessä tapahtuu* 37:2 (2019), 9–15; Sami Pihlström, Totuus, pragmatismi ja rohkeus uskoa. *Tieteessä tapahtuu* 37:3 (2019), 11–18; Erkki Kilpinen, Totuuden tavoittelusta. *Tieteessä tapahtuu* 37:4 (2019), 50.
46. *Wissenschaftin* käsitehistoriasta ja termin suhteesta *scienceen* ks.: Paul Ziche & Joppe van Driel, *Wissenschaft*. Institute of European History 2012. European History Online (EGO), <http://ieg-ego.eu> (28.11.2019); Bas van Bommel, Between “Bildung” and “Wissenschaft”: The 19th-Century German Ideal of Scientific Education. Institute of European History 2015. European History Online (EGO), <http://ieg-ego.eu> (28.11.2019).
47. Tästä maailmankuvan muutoksesta ks. Tarja Kallio-Tamminen, *Kvanttilainen todellisuus. Fysiikka ja filosofia maailmankuvan muovaajina*. Gaudemus 2008. Johdatuksena muuhun vastaavaan kirjallisuuteen ks. Paavo Pyllkänen, Kvanttiteoria filosofian innoittajana. Niin & näin -lehden verkkosivut, <https://netn.fi/lehti/niin-nain-315> (28.11.2019).
48. Kirjoittajista Apajalahti tekee väitöskirjaa luonnontieteiden popularisoinnin historiasta ja on perehtynyt esimerkiksi kvanttifysiikan kehittäjiin kuuluneen Pascual Jordanin ajatteluun. Ks. Pascual Jordan, *Tutkimus luo historiaa*. Alkuteos Forschung macht Geschichte. Suom. Reino Tuokko. WSOY 1956, 34–43, 55–56; Anto Leikola, *Biologin maailmasta*. WSOY 1968, 30–32.
49. Ks. esim. Kiikerin ja Ylikosken muotoilema määritelmä tällaisesta naiivista, ”perinteisestä tiedenäkemyksestä”: Kiikeri & Ylikoski 2004, 21–24.
50. Jordan 1956, 46. Ks. esim. David Hollinger, Science as a Weapon in Kulturkämpfe in the United States During and After World War II. *Isis* 86:3 (1995), 440–454; George Reisch, When Structure Met Sputnik: On the Cold War Origins of The Structure of Scientific Revolutions. Teoksessa John Krige & Naomi Oreskes (toim.) *Science and Technology in the Global Cold War*. MIT Press 2014, 371–392.

filosofian piirissä Thomas Kuhnin teoksesta *The Structure of Scientific Revolutions* kehkeytyi useita tutkimusperinteitä, jotka monipuolistivat tapoja, joilla luonnontieteiden tieteenharjoituksen käytäntöjä tutkittiin filosofiassa ja yhteiskuntatieteissä, aina tieteellisen tiedon sosiologiasta laboratorioetnografiaan. Poliittisen kentän eri suunnilta monet kyseenalaistivat teknokraattisen suunnitteluideologian sekä tieteen kytkennät ympäristötuhoihin ja sotateolliseen järjestelmään.⁵¹

On hämmästyttävää, että historian tutkijat vielä 2000-luvulla puhuvat luonnontieteistä tavalla, joka olisi ollut hieman vanhakantaista ja naiivia jo 1960-luvulla.⁵² Modernin tieteenfilosofian ja tieteen tutkimuksen näkökulmien pohjalta humanististen ja luonnontieteiden välillä ei ehkä olekaan niin suuria eroja kuin on totuttu ajattelemaan.⁵³

Vertaileva historianfilosofia ja totuudenjälkeinen aika

Kunkin aikakauden tiedeyhteisöt kohtaavat omat tietoteoreettiset haasteensa suhteessa ympäröivään maailmaan. On korkea aika pohtia, mikä olisi rakentava ja mielekäs tapa ottaa seuraavia askeleita kohti sellaista historianfilosofiaa, joka lähestyisi historian tutkijoiden 2020-luvulla tärkeiksi kokemia kysymyksenasetteluja. Kuukkasen esittämä postnarrativismi toimii tässä hyvänä lähtökohtana, mutta keskustelua tulee laajentaa edelleen. Tähän esitämme ratkaisuksi vertailevaa historianfilosofiaa, joka suhteuttaisi historian tutkimuksen teoreettisia kysymyksiä muilla aloilla käytyyn keskusteluun.

Vertailevasta otteesta voisi olla käytännön apua historian tutkimuksen teoreettisen aineksen tunnistamiseen ja teoreettisuuden käsittelyyn. Ehkä tällöin myös ”keskitason teorit” otettaisiin historian tutkijoiden keskuudessa entistä vakavammin, kuten Juha Siltala on toivonut.⁵⁴ Tieteidenvälistä vertailua tarvitaan myös sen erittelemiseksi, mitkä ovat historian tutkimuksen menetelmiä ja miten historian tutkimuksen käsitys metodeista kenties eroaa muista tieteenaloista.⁵⁵ Tämä keskustelu on edelleen varsin keskeneräinen.

Tietoteoreettisilla käsityksillä on myös käytännön seurauksia sille, miten tieteen teon luonteesta puhutaan opiskelijoille ja suurelle yleisölle. Vaikkapa 1980- ja 1990-lukujen postmoderni tai narrativistinen kritiikki – tai niiden vuosikymmenten keskusteluja kommentoiva postnarrativismi – ei välttämättä tarjoa enää vastauksia niihin kysymyksiin, joita nykyopiskelijat pohtivat tieteenalaidentiteettiään rakentaessaan.

James Poskett kirjoittaa tieteen historian historiaa luotaavassa artikkelissaan, että viime vuosikymmeninä tieteen historian roolina on usein ollut tieteen nimissä tapahtuvan vallankäytön haastaminen. Hän kuitenkin arvelee, ettei tuo kritiikki tunnu nykyopiskelijoille yhtä ajankohtaiselta. Valeuutisten ja ilmastonmuutoksen kiistämisen aikakaudella ongelmat koskevat ennemmin tietämättömyyden valtaa kuin tiedon valtaa. ”Mitä hyötyä on sanoa tällä vuosituhannella syntyneelle perustutkinto-opiskelijalle, että tieteen totuudellisuus on syytä kyseenalaistaa”, hän kysyy.⁵⁶

On toki totta, että vielä lukiolaisilla on keskimäärin vajavaiset kyvyt arvioida historiallista

51. Kiikeri & Ylikoski 2004, 53–82, 137–161; Jon Agar, *Science in the Twentieth Century and Beyond*. Polity Press 2012, 403–432. Kuhnin teos on myös suomennettu: Thomas Kuhn, *Tieteellisten vallankumousten rakenne*. Suom. Kimmo Pietilä. Art House 1994.

52. Esim. Jorma Kalelan mukaan historian tutkijoita erottaa luonnontieteilijöistä se, että he ”eivät työskentele laboratoriossa, vaan ihmisten kesellä”, ja Markku Hyrkkänen esittää, että jos ”historiatieteen statusta välttämättä halutaan nostaa ikiomalla laboratoriolle, se löytyy jokaisen historioitsijan omasta päästä”. Kalela 2002, 14; Markku Hyrkkänen, *Aatehistorian mieli*. Vastapaino 2002, 222.

53. Raatikainen 2004, 121.

54. Juha Siltala, Teorit historian tutkimuksen työkaluina ja tutkimustuloksina. Teoksessa Matti O. Hannikainen & Mirkka Danielsbacka & Tuomas Tepora (toim.) *Menneisyyden rakentajat. Teorit historian tutkimuksessa*. Gaudeamus 2018, 61.

55. Esimerkkinä vertailevasta otteesta historian kirjoituksen historiassa (mm. tieteen tutkimuksen hyödyntäminen) ks. Petteri Norring, *Eli F. Heckscher, Eino Jutikkala ja pohjoismainen yhteiskuntahistoria*. Helsingin yliopisto 2018, 15–20, 25–26. Myös historian tutkijan asiantuntijuuden erittely kaipaa vastaavaa vertailevaa otetta. Ks. Arja Virta & Marjaana Puurtinen & Kalle Pihlainen, Monitieteinen näkökulma historian asiantuntijuuteen. *Historiallinen Aikakauskirja* 144:3 (2016), 306–309, 311–315.

56. James Poskett, Science in History. Verkkojulkaisussa *Retrospect: Science in History*. The Historical Journal 2018, 31–32: “Today, the problems we face are less a consequence of scientific power and more a problem of wilful ignorance. We live in an era of ‘fake news’ and climate change denial. – For those of us teaching the history of science, the critiques popular in the 1980s and 1990s do not seem to hold the same weight with students. What good is it telling an undergraduate, born in the twenty-first century, that we should be suspicious of scientific truth.”

argumentaatiota monipuolisen kriittisesti. Pyrkimys selkeisiin perusnarratiiveihin on vahva, joten kriittisen luku- ja kirjoitustaidon perusteiden opettaminen on keskeistä myös yliopistotasolla.⁵⁷ Kyseenalaistamista ja kriittisyyttä siis tarvitaan opetuksessa. Tämän ei kuitenkaan ole syytä johtaa siihen, että historian tutkimus esiteltäisiin opiskelijoille toimintana, joka ei tuota totuudellista tietoa, eikä ole pätevydeltään verrattavissa muihin tieteenaloihin.

Laajemmassa julkisessa keskustelussa on ilmeistä kysyntää historian tutkimukseen perustuville kokonaisnäkemyksille, mistä yksi osoitus on historioitsija Yuval Noah Hararin tuore kansainvälinen menestys. Hänen luonnontieteellistä, sosiaalikonstruktivistista ja posthumanistista kirjallisuutta syntetisoiva teoksensa *Sapiens – Ihmisen lyhyt historia* on käännetty lähes 50 kielelle. Yleiseen historiakeskusteluun on kuitenkin hankala osallistua, jos välttelee erilaisten näkemysten tiedollista arvottamista. Oman tutkimusalan tieteellisyyden vähättely on ennen pitkää myös tiedepoliittinen itsemurha: meiltä ei löydy konkreettisia vastauksia, menkää etsimään niitä itsevarmoilta populisteilta ja salaliittoteoreetikoilta! Jotkut narrativistit näyttävät kannattavan historian yhteiskunnallisen merkityksen vähentämistä,⁵⁸ mutta tämä tuskin on yleinen kanta historian tutkijoiden piirissä.

Ottaen huomioon sekä laajan yleisön että muiden tieteenalojen kysynnän historian tutkimuksen metodeille ja teorialle, tarvitsemme nimenomaan akateemisen historian tutkimuksen yhteiskunnallisen merkityksen puolustamista. Paras tapa toteuttaa tätä käytännössä on tehdä jatkuvasti avauksia myös muiden tieteenalojen parissa hyödyntäen filosofisesti välittäviä kantoja.

Lopuksi: Kohti uutta tiedenäkökulmaa

Jorma Kalela on esittänyt historian tutkijoiden itseymmärryksen pohjaksi ”historianäkökulmaa”

erotukseksi ”tiedenäkökulmasta”⁵⁹ Kalelan historianäkökulma tarkoittaa enimmäkseen maltillisen konstruktivistista historian tutkimusta. Tätä kautta hän on kyennyt hedelmällisesti käsittelemään narrativismin ja postmodernismin piiristä nousseita haasteita. Historiantutkimusta ei ole kuitenkaan välttämätöntä ymmärtää muista tieteenaloista erilliseksi Kalelan esittämällä tavalla. Nyt voitaisiin aivan hyvin siirtyä kohti uutta tiedenäkökulmaa – ei muinaisen positivismiin, analyttisen filosofian tai ”itsensä sammuttamisen” ideaalin tarkoittamalla tavalla, vaan moderniin tieteenfilosofiaan ja sosiologiseen tieteen tutkimukseen kiinnittymällä.

Konstruktivistinen metodologia tai edes tietoteoria, saati narratiivisuus, ei tee historian tutkimusta ainutlaatuiseksi vaan päinvastoin korostaa sen yhteenkuuluvuutta muiden tieteenalojen kanssa. Konstruktivismiin ja narrativismin humanistisen tutkimuksen piirissä esiin nostamat kysymykset koskevat myös yhteiskunta- ja luonnontieteitä eriasteisesti ja hieman eri käsitteitä käyttäen. Historiantutkimuksen suuri yhteiskunnallinen tehtävä on menneisyyden tapahtumia ja ilmiöitä koskevien näkökulmien monipuolisuuden esilletuonti. Näkökulmien monipuolisuus ei kuitenkaan edellytä historian tutkimuksen tieteellisyyden kyseenalaistamista.

Tuskin on yhtä oikeaa tapaa määritellä mistä historian tutkimuksessa on kyse. Onkin helppo todeta, että tieteessä ylipäänsä vallitsee käytännössä metodologinen ja tietoteoreettinen monimuotoisuus. Historiantutkimus sopii siksi kaikine oikkuineenkin luotettavaa tietoa tuottavaksi tieteenalaksi muiden joukkoon.

FM Ahto Apajalahti ja FM Henri Hannula ovat väitöskirjatutkijoita Helsingin yliopiston Historian ja kulttuuriperinnön tohtoriohjelmassa.

57. Lasse Hongisto, *Luonnontieteen historian opetus tieteenhistorian sisältöjen avulla – kehittämistutkimus lukion historian opetuksen mahdollisuuksista*. Helsingin yliopisto 2012, 158–168; Seppälä 2013, 40–51, 57–75; Heidi Hyytinen, *Looking beyond the obvious. Theoretical, empirical and methodological insights into critical thinking*. University of Helsinki 2015, 25–28, 48–61; Anna Veijola & Simo Mikkonen, Mitä historia on: aloittavien historianopiskelijoiden historiakäsitykset. *Kasvatus & Aika* 10:3 (2016), 6–21.

58. Kalle Pihlainen, Futures for the past (“This is a stub”). *Rethinking History* 20:3 (2016), 315: “I personally would like to see history’s societal role reduced.”

59. Kalela 2002.

Historiantutkimuksen tieteellisyyttä koskevan keskustelun konteksti on keskusteleva historian-tutkimus

Anonyymien kommenttipuheenvuoron tekeminen on jännittävää. Sain kommentoitavakseni tämän keskustelunavauksen tietämättä, kuka tai ketkä sen ovat kirjoittaneet. Refereelausunnot ja anonyymit kommenttipuheenvuorot ovat haastavia, koska niiden laatija joutuu olettamaan kommentoimalleen tekstille kirjoittajan. Emme puhu teksteille vaan toisille ihmisille. Vaikutelmani tästä keskustelunavauksesta on vahvasti se, että siinä kuuluu 2010-luvulla tuotteliaaseen keskusteluikään varttuneiden historiografien ja historianfilosofien ääni.

Jos tämä olisi normaali refereelausunto, se osallistuisi anonyymisti yksityiseen keskusteluun, jossa ovat läsnä vertaisarvioidun tekstin laatijoiden lisäksi ainoastaan pari kommentaattoria ja korkeintaan muutama toimittaja. Kirjoitan kommenttiani kaikille Historiallisen Aikakauskirjan lukijoille, mutta on minulla tietysti myös oletus siitä, minkä ikäluokan ja sukupolven edustajia arvioimani tekstin kirjoittajat ovat. Joskus vertaisarvioitavan tekstin kirjoittajaa koskeva oletus tosin menee metsään.

Olen kerran vertaisarvioinut etabloituneen emeritusprofessorin artikkelia kuvitellessa, että arvioinnin kohteena on väitöskirjaansa aloitteleva jatko-opiskelija. Arviosta tuli kirjoittajaa koskevan luulonni vuoksi opettavainen ja ohjaava. Kertasin ystävällisesti kirjoittajalle sellaisia artikkelinteon perusasioita, joita en olisi ottanut puheeksi, mikäli olisin tiennyt, kenelle ohjauspuheenvuoroni kohdistan. Saatan tämän kommentoimani puheenvuoron kanssa liukastua samaan miinaan kuin arvon emeritusta opastaessani, mutta se riski on nyt vain otettava.

Tie historiateoreettiseen reflektioon kulkee historiografian kautta

Kommentoitavan tekstin kirjoittajat kytkevät sanottavansa historianfilosofiseen ja yleisempään tieteenfilosofiseen keskusteluun. Heidän

viitekehyksessään näyttäytyvät esimerkiksi Deirdre McCloskey, Panu Raatikainen, Inkeri Koskinen, Herman Paul sekä muutama uudehko kotimainen historianfilosofinen artikkelikokoelma. Empiirisen historiantutkimuksen ja siihen liittyvien kontekstien kokemusperäinen taju on heidän ilmeistä filosofista oppineisuuttaan niukempaa. Tämän artikkelin yleisönä puolestaan ovat historiantutkijat, jotka ovat kaikki tutkineet menneisyyttä ja kirjoittaneet historiaa. He rakentavat tieteellisen itseymmärryksensä pikemminkin laaja-alaisen historiografian kuin historiantutkimuksista irrotetun historianfilosofian varaan. Jos filosofi siis haluaa puhutella historiantutkijaa ja keskustella historiantutkijan kanssa historianfilosofiasta, hänen kannattaa ottaa keskustelukumppaninsa historiografisen ajattelutapa huomioon.

Historiografinen tutkimus ja historiografiaan kytkeytyvien historiateoreettisten kysymysten käsittely vilkastui Suomessa 2000-luvun alussa. Keskustelun kentälle ilmestyi useita väitöskirjantekijöitä ja tutkimushankkeita. Rahoitustilanne oli hyvä. Puheenvuorot olivat kansainvälisiä. Kenneth Partti on tuoreessa väitöskirjassaan osoittanut, että Suomessa historianfilosofisesti ja historiografisesti suuntautuneiden tutkijoiden esiintulojen huippukausi ajoittuu 2000-luvun ensimmäiselle vuosikymmenelle. 2000-luvun ensimmäisen vuosikymmenen puolivälissä väittelivät historiografisesti reflektovalla ja historianfilosofista keskustelua tuolloin dominoinutta lingvististä käännettä eri tavoin kommentoivalla opinnäytteellä esimerkiksi Marja Jalava, Charlotta Wolff, allekirjoittanut (ja yli 30 muuta).¹ Nämä historiografit ovat myöhemmin vaikuttaneet Suomen eri yliopistoissa. 2000-luvun ensimmäisen vuosikymmenen sukupolvi edelsi, opetti ja ohjasi sitä historiografi- ja historianfilosofisukupolvea, joka nyt 2020-luvun kynnyksellä on kypsynyt post doc -vaiheeseen.

Historiografisten opinnäytteiden uusimman aallon tarkastelu osoittaa, että historian tutkimuksen käytänteiden teoreettiseen reflektointiin orientoituneita opinnäytteitä on tehty paljon. Opinnäytteitä on tullut ja tulolla useissa suomalaisissa yliopistoissa. Vuoden 2016 jälkeen esimerkiksi Oulun, Turun, Helsingin ja Jyväskylän yliopistoissa tarkastetut historiografiset väitöskirjat² osoittavat, että historiografisen tutkimuksen kenttä on tällä hetkellä Suomessa monipuolinen. Historiografit tai käsittehistorioitsijat eivät yleensä pidä itseään historianfilosofoina, vaikka käsittelevät tutkimuksissaan historiateoreettisia kysymyksiä.

Arvioitavana oleva keskustelunavaus on asemoitu historianfilosofiseen ja historiateoreettiseen keskusteluun, mutta intän, ettei tämä asemointi pelasta tekstiä esittämältäni vaatimukselta: ollakseen historioitsijoiden silmissä uskottava tällaisen keskustelunavauksen pitäisi kiinnittyä historiografiseen kontekstiin. Historianfilosofin kannattaisi tehdä kuten Kenneth Partti väitöskirjassaan: tutkia, millaisia suuntauksia historian tutkijat todella ovat edustaneet, ja sijoittaa heidän teoreettinen ajattelunsa sekä ajalliseen että oman aikansa historian tutkimukselliseen kontekstiin. Historiateoreettisilla orientaatioilla on historiansa.

Ajankohtainen kysymys historian tieteellisyydestä on nostettu esiin usein ennenkin

Keskustelunavaukselle valittu areena paljastaa, että tekstin yleisöksi halutaan historian tutkijoita. Jos yleisön halutaan tekstistä jotakin oppivan ja ymmärtävän, on yleisön ajattelun työkalut tunnettava. Historioitsijat ovat historiallisesti ajattelevaa väkeä. He mieltävät asemansa menneisyydestä tulevaisuuteen suuntautuvalla jatkumolla ja tuntevat ne edeltäjänsä, joiden teoreettista tai metodologista perintöä omassa työssään vaalivat.

Historioitsijat ovat tarkkoja ajoituksista. Kun tässä kommentoitava keskustelunavaus lähtee liikkeelle siitä, että historian tutkimuksen tieteellisyttä koskeva keskustelu on viime vuosikymmenet kierrellyt historian tutkimuksen objektiivisuuden mahdollisuutta, historian kirjoituksen ainutlaatuisuutta, historian kirjoituksen eli tulkintojen totuudellisuuden arviointia, historioitsija pohtii, onko näiden keskustelujen ajoitus viime vuosikymmeniin oikea.

Väite siitä, että keskustelu ajoittuu viime vuosikymmeniin sisältää paitsi ajoituksen, myös yleistyksen. Historioitsijalla on tapana heittäytyä myös perustelemattomien yleistysten kohdalla kriittiseksi. Kysymme, miten voit tietää sen, mitä väität tietäväsi. Historioitsija siis kysyy, kuka oikeastaan on keskustellut, mistä, kenen kanssa, missä ja koska. Allekirjoittaneen kaltainen historiografi herää myös muistelevaan toista sataa vuotta jatkuneita, historian tieteellisyttä käsittelevä keskustelua ja ihmettelee, eikö François Simiandin ranskalaisten historian tutkijoiden kanssa käymässä 1900-luvun ensimmäisten vuosikymmenten keskusteluissa käsitelty juuri noita kysymyksiä.³ Ulottuvatko viime vuosikymmenet tässä peräti viime vuosisataa edeltävälle vuosisadalalle?

Tekstin kirjoittajat kertovat tässä puheenvuorossa osoittavansa, että historiateoreettisessa keskustelussa ”yleiset käsitykset” historian tutkimuksen ominaispiirteistä tai jopa ainutlaatuisuudesta suhteessa muihin tieteenaloihin on syytä kyseenalaistaa. Tässä kohtaa kaltaiseni historioitsija alkaa heti kysellä: Keiden esittämät käsitykset? Missä keskusteluissa ja kenelle esittämät? Miten niin yleiset ja keiden keskuudessa yleiset? Ja ennen kaikkea: koska yleiset, mistä lähtien yleiset ja mihin asti yleiset? Onko ne ”yleiset” käsitykset esitetty tässä parhaillaan ohikiitäneessä 2010-luvun lopun suomalaisessa keskustelussa,

1. Kokonaiskuvaa suomalaisen ja ruotsalaisen lingvistisen käänteen suuntaan orientoituneen historiografian kentästä esittelee ansiokkaasti Kenneth Partti tammikuussa vuonna 2020 Jyväskylän yliopistossa tarkastetussa väitöskirjassaan. Kenneth Partti, *Taking the Language of the Past Seriously. The Linguistic Turns in Finnish and Swedish History Dissertations, 1970–2010*. <https://jyx.jyu.fi/handle/123456789/66776>.
2. Laadukkaita esimerkkejä suomalaisen historiografian uusimmasta aallosta ovat esimerkiksi Heta Aali, *Merovingian Queenship in Early Nineteenth-Century French Historiography*. Turun yliopiston julkaisuja. Humaniora: 429. Turun yliopisto 2017. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-29-6742-1> ja Petteri Norring, *Eli F. Heckscher, Eino Jutikkala ja pohjoismainen yhteiskuntahistoria*. Helsingin yliopisto 2018. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-51-4287-0>.
3. Ks. esim. Anna Sivula, *Kysymyksiä ja voimaviivoja. Marc Blochin historian tutkimuksellisen tuotannon metodologinen perintö*. Turun yliopiston julkaisuja, Annales Universitatis Turkuensis, Sarja C, Scripta lingua fennica edita 241. Turun Yliopisto 2005, 71–124 ja passim.

1870-luvun Saksassa käynnistyneessä hyvin pitkässä keskustelussa, vai ehkä 1950-luvulta lähtien Euroopassa ja Yhdysvalloissa velloneessa historian tieteellisyyttä koskevassa keskustelussa? Vai kenties siinä lingvististä käännettä, historian diskursseja ja historian esitysten uskottavuuden perusteita pohtineessa keskustelussa, johon allekirjoittanut itsekin 2000-luvun ensimmäisen vuosikymmenen puolivälin väittelijöiden joukossa osallistui? Ensimmäinen opetukseni artikkelin kirjoittajille on: jos puhutte historian-tutkijoille historiantutkijoista, muistakaa, että he haluavat heti tietää, keistä te puhutte. Tässä artikkelissa mainitaan nimeltä vain muutama suomalainen historiantutkija. Olisi luultavasti kannattanut analysoida laajempaa otosta ja muistaa, että historiateoreettisten keskustelujen jatkumot ovat pitkiä.

Artikkelin keskeinen väite on: ”Historiantutkimuksen tietoteoreettiset kysymykset eivät poikkea perustavanlaatuisesti muista tieteenaloista, ja sitä on pidettävä tieteellisenä.” Ilahtuin kovasti tämän väitteen näkemisestä. Esimerkiksi oma historiografinen tutkimuskohteeni Marc Bloch (1886–1944) ei missään aktiivisen tutkijauransa vaiheessa epäillyt historiantutkimuksen tieteellisyyttä. Koska historiantutkijat ovat hyvin tietoisia oman tieteenalansa tutkimusperinteestä, on oikeastaan vaikea nähdä tuon ydinväitteen uutuusarvoa. Tuollakin käsityksellä on ollut kannattajakuntansa jo vähintään sata vuotta.

Pysähdyn pohtimaan, olisiko tämä teksti peräti osoitus myöhään Suomeen rantautuneesta uusblochilaisesta aallosta? Otsikon ”Vertaileva historianfilosofia ja totuudenjälkeinen aika” alla on varsin blochilaisia elementtejä. Ranskassahan Bloch-renessanssia nähtiin vuosina 1989–1995, ja se koki kevyen uudelleenlämmityksen vuonna 2002 Ricoeurin viimeistä merkittävää historianfilosofista teosta koskevan debatin yhteydessä.⁴ Tästä näkökulmasta voi jopa kysyä, mahtaako tämä kommentoimani teksti edustaa, ehkä tietämättään, eräänlaista uusblochilaista historianfilosofista käännettä? Ehkä aiheeseen kannattaa palata jonkin myöhemmän artikkelin yhteydessä, kun kirjoittajat ovat ensin ankkuroineet historiantutkimusta koskevia tulkintojaan historiografi-

seen kontekstiin ja myös perehtyneet historian tutkimusperinnettä Suomessa todella artikuloineisiin metodologisiin keskusteluihin.

Katsauksen rajaus ”keskusteluun, jolla on ollut merkitystä suomenkieliselle historiantutkijoiden yhteisölle” on outo, koska tästä keskustelun-avauksesta ei käy ilmi, miten tätä suomalaisten historiantutkijoiden keskuudessa aktualisoitunutta ja merkitsevää tai vaikuttavaa keskustelua on tutkittu. Ei kai ole ollut tarkoitus tarkastella pelkkiä suomen-, ruotsin- tai englanninkielisistä keskusteluista juontuvia merkityksellisyyksiä? Tämä rajaus ei myöskään vapauta kirjoittajia velvoitteesta ymmärtää, miten suuri vaikutus esimerkiksi 1900-luvun puolivälin italialaisilla ja ranskalaisilla historioitsijoilla on ollut suomalaisten omaksumaan ja soveltamaan historia-teoriaan. Kannattaa myös muistaa suomalaisten historiantutkijoiden oma aktiivisuus muissa kuin englanninkielisissä teoriakeskusteluissa. Suomalainen historiantutkijoiden yhteisö on ollut, ja on edelleenkin, ylijäräinen ja kielitaitoinen.

Objektiivisuus ja isoisänmurhat

Johdattelun jälkeen keskustelunavaus jämäköityy ja hyvin etenevän käsittelyn lomassa alkaa pilkkahdella kiinnostavia huomioita: kirjoittajat avaavat tuoreiden historianfilosofisten kontribuutioiden valossa esimerkiksi sitä, mitä historiantutkimuksen tai tieteen objektiivisuudella oikeastaan ymmärretään Suomessa ja vähän muuallakin 2010-luvulla. Objektiivisuus näyttäytyy eriteltyinä, avattuna, ja painolastista riisuttuna käsitteenä. Se on mahdollista ja suorastaan tieteellisyyden tae. Tässä kohtaa herään kysymään, olisiko kirjoittajien painittava hetki sellaisen termin ja tradition kuin ”positivismi” kanssa. Varoiton, että positivismin voi ymmärtää monella tapaa, positivismeja on oikeastaan ollut useita, ja etenkin historiantutkimukseen sovellettuna käsite ei ole ihan helpompia haltuun otettavia... mutta onnea yritykseen!

Objektiivisuuden mahdollisuuden pohdiskelun jälkeen kirjoittajat siirtyvät esittelemään post-narrativistisen historiografian filosofiaa. Esittely jää kevyeksi, mutta Jouni-Matti Kuukkasen 2010-luvun puolivälissä kehittämä, metodologisista

4. Tästä lähemmin esim. Gérard Noiriel, *Penser avec, penser contre: Itinéraire d'un historien*. Belin 2003; Gérard Noiriel, *Sur la "crise" de l'histoire*. Belin 1996, erityisesti s. 119–121. Kyse on narrativistien inspiroimista teoriakeskusteluista, joissa Noiriel edustaa historiantutkimuksellista näkemystä.

lähtökohdista ponnistava historiateoreettinen viitekehys vaikuttaa käyttökelpoiselta. Ricoeuria omassa väitöskirjassaan soveltunut historiografi päättää lisätä (pitkälle) lukulistalleen vähän Kuukkasta.

Keskustelunavauksen kirjoittajat tunnistavat nykyisessä (mitä se sitten tarkoittaneekaan, kenties viimeisen varttivuosisadan aikaisessa) historianfilosofisessa keskustelussa ”narrativismia”, ”rankelaista” naiivia realismia ja empirismia sekä postmodernia skeptisismiä. Saan päänsäryn ajatuksesta, että minun pitäisi historian tutkijana tai historiateoreettisena ajattelijana löytää itseni tuosta koordinaatistosta. Se tuottaa liikaa anomalioita. En myöskään usko, että vaikkapa Paul Ricoeurin historianfilosofiat ovat jäännöksittäisesti asemoitavissa noilla koordinaateilla.

Katsauksen kirjoittajat sijoittavat ”nykyisen” historiateoreettisen keskustelun (yhtään keskustelijaa nimeltä mainitsematta, mikä tietysti taas laukaisee edellä kuvailemani kyselyreaktion!) ”rankelaisten” historioitsijoiden – naiivien realistien tai empiristien – ja postmodernin tietoteoreettisen skeptismin väliselle janalle ja toteavat: ”todellisuudessa vain harva historian tutkija sijoittunee näihin ääripäihin”.

Näin varmasti on. Me 2000-luvun puolivälissä väitöskirjojamme tehneet ja romaanisen kielialueen kummallisista teoreetikoista inspiroituneet historian tutkijat emme luontevasti sijoitu edes noiden tässä tekstissä kuvattujen janojen määrittämään kolmiulotteiseen koordinaatistoon. Ehkäpä tuollaiset janat ja niiden määrittämä nykykeskustelujen kenttä kannattaisi piirtää yhdessä historian tutkijoiden kanssa? Meiltähän voi kysyä, miten me ajattelemme. Kuolleiden historioitsijoiden ajatuksia joutuu tutkimaan heidän jäämistönsä välityksellä, mutta me nykyiset keskustelijat olemme vielä elossa.

Tämän monella tapaa ansiokkaan keskustelunavauksen kirjoittajat ovat rakentaneet menneen ja tulevan välisen vastakkainasettelun oletetusti oman ikäluokkansa ja opinnäytteitään ohjannutta ikäluokkaa reippaasti edeltävään ikäluokkaan kuuluvien emeritusten välille. Menneisyyden historiateoreettisia näkemyksiä, joista tämän tekstin kirjoittajat erottautuvat, edustavat tekstissä nimeltä mainittuina Heikki Ylikangas, Markku Hyrkkänen ja Jorma Kalela. Isän- tai äidinnurhan sijasta tässä on siis tekeillä isoisän-

murha. Kirjoittajien suhde Kalelaan vaikuttaa tosin kaksijakoiselta, sillä Kalela puhuu tekstissä sekä analyysin kohteena että historian tutkimuksen luonnetta valottavana asiantuntijana. Asia yhteydestä ei aina selviä, kummassa roolissa hän on. Jorma Kalela itse varmaankin haluaisi muistuttaa kirjoittajille, että menneisyyden ihminen on kohdattava reilusti, oikeutta tehden, vaikka hän satuisikin olemaan emeritusprofessori. Olisiko ollut reilua antaa emerituksille puheenvuoro?

Erottautuva ja historianfilosofista identiteettityötä tekevä tutkijasukupolvi esittäytyy?

Herää kysymys, mitä mieltä isoisänmurhassa on, kun tarjolla on mahdollisuus isän- ja äidinnurhaankin. Oliko erottautuminen omien ohjaajien ja opettajien sukupolvesta kirjoittajien urakehityksen näkökulmasta liian riskialtista? Historiaoppiaineiden nykyisistä professoreista moni on väitellyt 2000-luvun ensimmäisellä vuosikymmenellä tai 1990-luvulla. Pelkäsivätkö kirjoittajat, että tämä vallassa oleva sukupolvi voisi ärtyä konfrontaatiosta ja painaa ärsyttäjien nimet mieleensä? Jos näin on, voin lohduttaa, että pelko on turha. Meidän tutkijasukupolvemme on valmis keskustelemaan.

2000-luvun ensimmäisellä vuosikymmenellä tai 1900-luvun viimeisellä vuosikymmenellä väitelleitä historiateoreetikoita ei kuitenkaan voi sitaista yhteen parista suomalaisesta emerituksesta punotulla nippusiteellä. Tämä jengi on siihen liian monimuotoista. Pyydän, ettei meitä kaikkia leimata esimerkiksi ”narrativisteiksi”, vaikka saatamme, ilman eksplisiittisiä tietoteoreettisia sitoumuksia, joskus olla sitä mieltä, että historian tutkimukseen perustuvalla historian kirjoitukselle on ominaista jokseenkin kerronnallisen muoto.

Pidän hyvänä asiana sitä, että keskustelunavauksen kirjoittajat asettuvat kannattamaan tiedeyhteisön vakiintuneita arviointikäytäntöjä. He ovat sitä mieltä, että ne vahvistavat tieteen objektiivisuutta – tai peräti historian tutkimuksen tieteellisyyttä. Vertaisarviointi on minunkin mielestäni välttämätöntä, vaikka se käytännössä teetääkin yksillä ja samoilla ihmisillä kohtuuttomasti vapaaehtoistyötä.

Wissenschaft- ja science-käsitteiden eroa on tässä katsauksessa käsitelty nokkelasti, mutta mitään erityisen ajankohtaista tai uutta histo-

riateoreettista maisemaa sen käsittely ei sinänsä avaa. Kiinnostavan maiseman mielestäni olisi avannut, jos kirjoittajat olisivat läpi koko katsauksen kuljettaneet historian, historiankirjoituksen ja historiantutkimuksen kompleksista yhteenkietoutumaa mukanaan. Historiantutkijan käsityötaito nimittäin perustuu kyvylle yhdistää nämä kolme erilaista menneisyyden käsittämi-

sen dimensiota. Sitä me historioitsijat emme tietenkään paljasta, miten se yhdistäminen todella tapahtuu.

Anna Sivula on historiografi, yleisen historian dosentti ja Turun yliopiston kulttuuriperinnön tutkimuksen professori. **Sähköposti:** ansivu@utu.fi

Kohti historiantutkimuksen ja historiankirjoituksen tieteenfilosofiaa

Kiitän ”Historiantutkimuksen tieteellisyydestä” -tekstin tekijöitä tarpeellisen ja tarkkanäköisen artikkelin kirjoittamisesta. Olen useista, jopa useimmista, kirjoituksen sisältämistä havainnoista samaa mieltä. Silloinkin, kun tässä kommenttipuheenvuorossa haen lisäperusteita esitetyille näkemyksille, tarkoituksenani on syventää keskustelua historiantutkimuksen tietoteoreettisesta olemuksesta ja tieteellisestä sekä yhteiskunnallisesta roolista.

Eräs kirjoituksen pääväittämiä on se, että historiantutkijoilla tai ehkäpä historiasta teoreettisesti ja filosofisesti kirjoittavilla on epärealistinen ja ongelmaton käsitys luonnontieteistä. Kirjoittajat ovat tässä asiassa todennäköisesti valitettavan oikeassa. Uskon, että asiantilalle on myös selityksensä. Tuskin kirjoittajatkan vaativat, että historiantutkijoilla ja -teoreetikoilla tulisi olla koulutus myös luonnontieteissä; eikä se edes takaisi realistisempaa kuvaa tieteellisyydestä yleensä. He tarkoittavat, että historian teoriasta kirjoittavat eivät tunne kovinkaan hyvin tieteistä käytyä filosofista keskustelua viime vuosikymmeninä. Vain harvat historiateoreetikot ovat saaneet koulutuksen tieteenfilosofiassa tai tieteen tutkimuksessa.¹

On hyvä muistaa, että vääristymisen vaara vaanii myös toiselta suunnalta. Ne harvat filosofisen koulutuksen saaneet, jotka ovat kiinnostuneita historiateoriasta, eivät välttämättä tunne oma-kohtaisesti historiantutkimuksen käytäntöjä. Riskinä on rakennella filosofisesti mielekkäitä, mutta historiografisesti² epärelevanttejä olkiukkoja. Myös tieteenfilosofinen keskustelu voi johdattaa harhaan. Esimerkiksi tämän tekstin yhdessä kohtaa antirealismi esitetään negatiivisena ja sen kannattaminen jämähtämisenä instrumentalis-

miin. Puhe instrumentalismista antirealismina ei ole kuitenkaan kovin valaisevaa historiantutkimuksen kohdalla. Tieteenfilosofiassa instrumentalismi nimittää kantaa, jonka mukaan teoreettiset termit tieteissä eivät viittaa mihinkään teorian ulkopuolisiin (todellisiin) entiteetteihin, vaan termien rooli on välineellinen. Instrumentalismiin mukaan niitä käytetään organisoimaan havainnot dataa ja ennustamaan tulevaisuutta. Vaikka historiantutkimuksessa käytetään joskus malleja tai teoreettisia postulaatteja välineellisesti, kyse on lähinnä muiden tieteiden lainoista, joita käytetään selittämään menneisyyden ilmiöitä. Historiantutkijat eivät itse juurikaan luo malleja tai teoreettisia postulaatteja kuvaamaan menneisyyttä. Kysymys mallien tai teoreettisten postulaattien ”todellisuudesta” sellaisenaan ei olekaan kovin relevantti filosofinen kysymys historiankirjoituksen kohdalla. Ominaista historiantutkimukselle on pyrkimys ymmärtää ja selittää partikulaareja eli ainutkertaisia tapahtumia. Realismin ja antirealismin välisessä kiistassa onkin pureuduttava tähän alan ominaispiirteeseen.

On silti vaikeaa olla eri mieltä ajatuksesta, että historiateoreetikoiden ja historianfilosofien tulisi olla tieteenfilosofisesti syvemmin sivistyneitä. Ei ole todellakaan suotavaa, että historiateoreettinen keskustelu erkaantuu ”omaksi filosofiseksi heimoyhteisöksi”. Luonnontieteen objektiivisuutta ihannoidaan turhaan; turhaan siksi, että kuva tieteestä on ihannoitu. Kirjoittajat ovat aivan oikeassa todetessaan, että on syytä pyrkiä muodostamaan uusi tiedekuva ja näkemys historiantutkimuksesta ”moderniin tieteenfilosofiaan ja sosiologiseen tieteen tutkimukseen kiinnittyen”. Myös historiografian filosofian mahdollisuus

1. Käytän termiä ”tieteen tutkimus” kattokäsitteenä kolmen alan yhdistelmälle: tieteenfilosofia, tieteenhistoria ja tieteen-sosiologia.

2. Käytän sanaa ”historiografia” tarkoittamaan systemaattista pyrkimystä ymmärtää ja kirjoittaa historiaa eli historiantutkimusta ja -kirjoitusta. Tässä kohtaa ”historiografisesti” on siis lyhyempi ilmaisu muodolle ”historiantutkimuksen ja -kirjoituksen kannalta”. Ks. Aviezer Tucker (toim.) *A Companion to the Philosophy of History and Historiography*. Wiley-Blackwell 2009, Introduction.

syventää ymmärrystämme tieteistä ja tieteellisyydestä on syytä tunnustaa ja tunnustaa. Tieteenhistorian kirjoittaminen on sekin historiankirjoittamista, ja on hankalaa, ehkä jopa mahdotonta, käydä keskustelua (tieteen)historiankirjoittamisen lähtökohdista ja perusteista tuntematta tieteenhistoriaa ja tieteenfilosofiaa.³

Kirjoittajat syylistävät erityisesti ”narrativisteja” historiateoreettisen keskustelun eriyttämisestä omaksi erilliseksi diskurssisaarekkeeksi, koska yhtymäkohtien löytäminen muihin aloihin ei ole lainkaan ylivoimaista. Heidän huomionsa historiankirjoituksen ja tieteen jaetusta julkaisukanavasta osuikin naulan kantaan. Toisin kuin narrativistit antavat ymmärtää, historiaa julkaistaan nykyisin hyvin paljon artikkelimuodossa, eikä siis vain monisatasivuisina kirjoina. Tästä huolimatta kirjoittajilla ja ”narrativisteilla” on joissain kysymyksissä enemmän yhteistä kuin miltä ensisilmäyksellä näyttää. Narrativistit ovat hyvinkin valmiita ulottamaan narratiivisen konstruktivismiin muillekin aloille. Esimerkiksi termistä ”narratiivi” on tullut niin yleinen, että kohta voi olla perusteita puhua narrativistisesta tieteenfilosofisesta imperialismista. Narrativismi on joka tapauksessa löytänyt tiensä tieteenhistorialliseen ja -filosofiseen keskusteluun.⁴

Miksi kirjoittajat ovat niin huolissaan historian tutkimuksen tieteellisestä statuksesta? He toteavat osuvasti, että ”ajatus luonnontieteistä eksakteina, lopulliseen totuuteen pääsevinä ja varmoja luonnolakeja löytävinä tieteenaloina on oikeastaan aina ollut lähinnä päättäjille, suuren yleisölle ja opiskelijoille tarjottua idealisoitua myyntipuhetta”. Miksi sitten halutaan jatkaa nokittelua siitä, kuka on oikeasti tieteellinen ja kuka näennäis- tai epätieteellinen? Tämä on tietenkin yhteiskunnallisesti merkityksellistä, sillä tieteelliseksi tituleerattua uskotaan ja rahoitetaan. Tässä kilvassa oikeastaan kenen tahansa kannattaa esittäytyä tieteellisenä ja tieteen edustajana, sillä onnistuminen tällaisessa brändäyksessä merkitsee valtaa ja rahaa. Mutta jos tämä on tieteellisyydestä käytävän keskustelun keskeisin huoli ja tavoite, niin emmekö tule vain jatka-neeksi samaa myyntipuhetta?

Samantyyppinen auktoriteettikilpa näyttää olevan kyseessä myös silloin, kun korostetaan jonkin alan tai toiminnan objektiivisuutta, faktapohjaisuutta, totuudellisuutta ja niin edelleen. Kaikki ovat niin yleviä sanoja, että erityisesti nykyisellä ”totuuden jälkeisellä” ja ”vaihtoehtoisten faktojen” aikakaudella monilla toimijoilla on vahva motivaatio liittää juuri nämä predikaatit omaan toimintaansa. Ongelmana on vain se, että tällaiset assosiaatiot informoivat useimmiten hyvin vähän näiden toimintojen luonteesta. ”Vastaus kysymykseen, onko historiantutkimus objektiivista, riippuu kuitenkin täysin käytettävästä objektiivisuuden määritelmästä ja sen tavoiteltavasta tasosta.” Todellakin! On vähintään yhtä tärkeää raaputtaa pintaa ja miettiä, mitä objektiivisuuspuhe pitää sisällään. Yhdysvaltalainen filosofi Wilfrid Sellars oli mielestäni aivan oikeassa siinä, että olennaista on ymmärtää filosofisten ja abstraktien termien kielellinen rooli: mitä niillä tehdään ja mihin niillä pyritään. Hän kirjoitti abstraktien käsitteiden metalingvistisistä funktiosta.⁵ Mitä ne ovat esimerkiksi ”faktojen” ja ”objektiivisuuden” kohdalla? Pitäisinkö objektiivisuuden rimaa hiukan korkeammalle sekä ”tieteissä” että historiantutkimuksessa kuin pelkkänä ”pyrkimysenä” säädellä tutkimusta vinouttavia vaikutuksia.

Kirjoittajat tarkoittavat tietenkin sitä, että historiantutkimuksen erot ”tieteisiin” tai luonnontieteisiin eivät ole lainkaan niin suuret kuin usein annetaan olettaa. Suhteessa vallitsevaan kuvaan tämä tarkoittaa tieteen nostamista alas ideaaliselta, ehkäpä idealistiselta, jalustalta ja historiantutkimuksen nostamisesta samalle madaltuneelle tasolle. Kuten jo todettua: tämä on perusteltua. Mutta mitä muuta tieteellisyys sitten tarkoittaa tai tieteellisyyden tulisi tarkoittaa? Jos se merkitsee sitä, että historiantutkimus on muihin systemaattisiin ja tietoa tuottaviin aloihin verrannollinen sosiaalinen praxis, systemaattisen toiminnan muoto, olen samaa mieltä. Tämän ei saisi kuitenkaan peittää alleen tieteenalojen ominaispiirteitä.

Eräs merkittävä trendi tieteenhistorian ja -filosofian piirissä on ollut niin sanotun yleisen tieteenfilosofian pirstaloituminen erikoisalatieteenfilosofioiksi. Kirjoittajien huomio tieteiden

3. Ks. esim. https://www oulu.fi/sites/default/files/content/files/Centre_Agenda_alkuosa.pdf.

4. Ks. esim. ”Narrative in Science” -teemanumero lehdessä *Studies in History and Philosophy of Science* 62 (2017), 1–98.

5. Ks. Wilfrid Sellars, *In the Space of Reasons. Selected Essays of Wilfrid Sellars*. (Toim.) Kevin Sharp & Robert B. Brandom. Harvard University Press 2007. Erityisesti luku ”Grammar and Existence: A Preface to Ontology”, 126–163.

”metodologisesta ja tietoteoreettisesta monimuotoisuudesta” on hyvin linjassa tämän muutoksen kanssa. Ehkä jopa 1980-luvulle asti käytiin keskustelua tieteen ja tieteellisyyden luonteesta ja kehityskulusta yleisesti. Suuria nimiä näissä debateissa viime vuosisadan toiselta puoliskolla olivat Karl Popper, Thomas Kuhn, Imre Lakatos, Paul Feyerabend ja Larry Laudan. Viime vuosikymmeninä niin sanotun yleisen tieteenfilosofian rooli on pienentynyt, ja tieteenfilosofinen erikoistuminen biologian, fysiikan, kemian, taloustieteen, arkeologian, paleontologian ja niin edelleen filosofioihin vallannut tilaa. Tässä voi nähdä jopa tiettyä ironiaa, sillä jossain mielessä asiantila vahventaa Feyerabendin aikanaan pöyristyttäväksi koettua väitettä, että ei ole olemassa tieteellistä metodologiaa. Feyerabend saattoi olla tässä asiassa oikeassa pelkästään siksi, että on *de facto* olemassa moninainen joukko alakohtaisia tieteellisiä metodeja, peukalosääntöjä ja muita tieteen harjoittamisen tapoja.

Tieteenfilosofian pirstaloitumisen voi lukea jopa eräänlaiseksi postmodernin toteutumiseksi siinä mielessä, että muutaman tieteellisyysperiaatteen varassa nojaava harmoninen järjestynyt ideaali on hajonnut monimuotoiseksi filosofiseksi mosaiikiksi. Olen samaa mieltä kirjoittajien ajatuksesta, että tieteenfilosofinen pluralismi on ”hedelmällinen lähtökohta.” En kuitenkaan sanoisi tämän tarkoittavan välttämättä ajatusta ”erilaisten totuusteorioiden rinnakkaiselosta”. Pikemminkin voidaan ajatella kirjoittajien ehdotuksen kanssa yhteensopivasti, että ei ole syytä sitoutua *globaalisti* mihinkään (tieteen)filosofiseen kantaan. Esimerkiksi relativismi voi olla järkevä ”hyödyllisyyden” käsitteeseen sovelletuna, mutta hyvin problemaattista ”totuuden” kohdalla.⁶ Sovellutukset on ratkaistava tapauskohtaisesti.

Tieteenfilosofioiden lokalisoitumisen johdosta on syytä jättää tilaa sille, että myös histo-

riantutkimuksella ja -kirjoituksella voi olla uniikkeja ominaisuuksia verrattuna muihin tietoa tuottaviin käytänteisiin. Ja vaikka kirjoittajat ovat todennäköisesti oikeassa siinä, että ajallisuus tai narratiivisuus eivät ole tällaisia vain historiografiaa määrittäviä ominaisuuksia, historian tutkimuksen ja -kirjoituksen omalaatuisuus tieteiden kentässä voi ilmetä ja toteutua joidenkin muiden periaatteiden ja käytänteiden muodoissa. Niiden ymmärtäminen vaatii muiden tieteenfilosofioiden tapaan alakohtaista sensitiivisyyttä. Esimerkiksi tieteenfilosofi William Whewellin ajatus ”kolligatiivisista käsitteistä” on kehittynyt mielenkiintoiseen suuntaan historianfilosofian parissa. Niitä ovat analysoineet muun muassa W. H. Walsh, Morton White ja Frank Ankersmit. Totta silti, että kolligatiivisen käsitteen sovellutusala on laajempi kuin vain historia ja historiankirjoitus.⁷

Tieteenfilosofisesti tärkeintä olisi pyrkiä löytämään ne ominaispiirteet, jotka luonnehtivat historian tutkijoiden yhteisöjä huolimatta ja huolehtimatta tieteellisyyden statuksesta. Tieteenfilosofioiden erikoistuminen ei välttämättä tarkoita, etteikö löytyisi kaikkia aloja ja praksiksia yhdistäviä piirteitä jollain kenties syvemmillä tasolla. Oma hypoteesini on, että tieteellisiä yhteisöjä luonnehtii eritasoisesti ja -muotoisesti toteutuva kriittisyys ja rationaalisuus.⁸ Ehkä voidaan löytää myös alakohtaisia rationaalisuuden ilmentymiä esimerkiksi niiden tapojen muodossa, joilla historioitsijat argumentoivat kirjallisesti ja niiden arviointistandardien merkityksessä, joilla he arvioivat kollegoidensa töitä. Ainakin tätä mahdollisuutta olisi tutkittava.

Kirjoittajat viittaavatkin hedelmälliseen tutkimussuuntaukseen. He nostavat esiin tulkinnan kestävyuden sekä väitelauserien ja synteetin suhteen. Näitä käytänteitä ja yleisemmin historiankirjoituksen päättelykäytäntöjä olisi hyvä kartoittaa tarkemmin. Pidän Ankersmitin

6. Esimerkiksi työkalut ovat hyödyllisiä joitakin tarkoituksia ajatellen. Vasara on hyödyllinen nauhojen lyömiseen, mutta olisi erikoista väittää vasaran olevan hyödyllinen absoluuttisesti. Totuus-käsitteen kohdalla ei voida toimia näin joutumatta hankaliin filosofisiin ongelmiin. Jos kaikki totuusväitteet ovat suhteellisia, päteekö tämä myös väitteeseen totuuden suhteellisuudesta?

7. Ks. Jukka Hattukankaan pro gradu -työ ”Kolligatiiviset käsitteet ja niiden käytön oikeutus”. <http://jultika.oulu.fi/Record/nbnfioulu-201912063224>.

8. Tässä kohdin on korjattava eräs kirjoittajien omaa ajattelua koskeva väite. He toteavat aivan oikein, että postnarrativistisen filosofian lähtökohta on metodologinen. Se on vieläkin syvemmin metodologinen kuin yleensä ajatellaan metodologiasta puhuttaessa. Ajatuksena on, että oikein tekeminen takaa tiedon myös määritelmällisesti. Perustelen tätä lisää tulevassa tuotannossani. Ei ole kuitenkaan oikein sanoa, että lähtökohtana ei ole ”jyrkkä tietoteoreettinen relativismi”, koska lähtökohtana ei ole relativismi lainkaan. Arviointikriteerit ja rationaalisuus eivät ole postnarrativismissa suhteellisia.

ajatusta ”käännössäännöistä” erityisen mielenkiintoisena. Käännössäännöt ovat sääntöjä, tai olisivat, jos sellaisia olisi, joilla historian yksittäiset faktat tai ”data” ”käännetään” kokoavan synteesin, tulkinnan tai narratiivin muotoon.⁹ Kuten tunnettua, samojen faktojen pohjalta voidaan muodostaa useita eri tulkintoja vaikka Napoleonin luonteesta ja olemuksesta historiallisena henkilönä. Varmaa on, että tässä ”kääntämisessä” ei käytetä tieteenfilosofiasta tuttuja päättelyperiaatteita, kuten induktiota tai deduktiota. Oma ajatukseni on karkeasti se, että yleiset päättelyperiaatteet yhdistettynä historiadiskurssiin ja sen konventioihin tarjoavat meille ”realistisemmän” näkemyksen, miten järkeily toimii historiantutkimuksen parissa. Tuskin päättely ja syntetisointi lähtee ”faktoista” tai lähteistä. Ehkä lähtökohta onkin ”ylätasolla”, historiadiskurssissa, jota pyritään muuttamaan ja korjaamaan muun muassa lähteiden valossa.

Kirjoituksen loppupuolella kirjoittajat kiinnittävät tarkkanäköisesti ja erinomaista historian tajua osoittaen huomionsa siihen, kuinka erilaista aikakautta elämme nyt kuin vaikkapa neljä vuosikymmentä sitten. Kriittinen vastapooli on vaihtunut. ”Valeuutisten ja ilmastonmuutoksen kiistämisen aikakaudella ongelmat koskevat ennemmin *tietämättömyyden valtaa* kuin tiedon valtaa.” He kysyvät: ”Mitä hyötyä on sanoa tällä vuosituhannella syntyneelle perustutkintopiskelijalle, että tieteen totuudellisuus on syytä kyseenalaistaa?”

Francis Baconin kuuluisan sanonnan mukaan tieto on valtaa, mutta olen samaa mieltä kirjoittajien kanssa, että niin on tietämättömyyskin. Tämä on tärkeä ja jatkokehittelyn arvoinen ajatus. Tietämättömyys merkitsee valtaa monenlaisen häm-

mentämisen ja harhaanjohtamisen muodoissa, jota harjoitetaan ihmisen tietämättömyyteen nojaten. Ja enemmänkin: päättäjien tietämättömyys saattaa hyvinkin toimia itesesensuurin puutteen hahmossa vallan katalysaattorina. Kun ei tiedä eikä tunne asioita, on helppo väittää kaikenlaista perusteetonta ja lupailta pilvilinnoja tulevaisuuteen

Tietämättömyyden vallan vuoksi on yhteiskunnallisesti epäviisasta nakertaa tieteellisen toiminnan uskottavuutta. Valeuutisten ja tietoisien harhaanjohtamisen aikakaudella toivomme on asetettava tieteissä kehollistuvaan kriittiseen ajatteluun ja tieteiden kykyyn tuottaa tietoa systemaattisesti. Toisaalta kriittisen tiedeyhteisön jäsenenä ja tieteenutkijoina tiedettä ja sen toimintatapoja on kyettävä arvostelemaan, ellemme halua asettaa itseämme uudella tavoin tieteen propagandistin saappaisiin, joka kaunistelee sen toimintatapoja. On turha piilotella sitä, että tiedekin on ihmisten toimintaa erilaisine puutteineen ja lieveilmiöineen. Ehkä ratkaisu on tässä kohdin suhteellisuudessa. Tieteiden merkitystä tiedon tuottajina ei kannata vähätellä muihin informaation tuottamisen keinoihin verrattuna, mutta kaikkia tiedon ja informaation tuottamisen käytäntöjä on syytä tarkastella kriittisesti. Keskeiset kysymykset ovat, mistä aineksista todellinen tiedollinen auktoriteetti syntyy ja missä se toteutuu parhaiten. Ketä voidaan pitää luotettavana? Ja mihin tietoteoreettisiin mekanismeihin luottamus perustuu?

Jouni-Matti Kuukkanen, filosofian professori, tieteidен ja aatteiden historia, Oulun yliopisto

9. Frank Ankersmit, *Narrative Logic. A Semantic Analysis of the Historian's Language*. Martinus Nijhoff Publishers 1983, 77, 81, 87, 216, 226.

Antti Lehmusjärvi

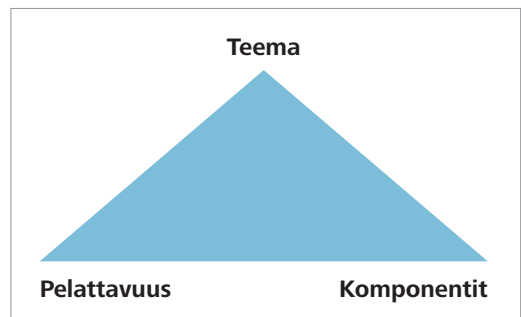
Talvisota kortein

Historiallisen lautapelin suunnittelusta

Lautapeli on yksi historiallisen tiedon välittämisen muoto. Kuten kirjallisuudella, elokuvilla tai näytelmillä, myös lautapeleillä on omat lainalaisuutensa, ja ne jakaantuvat useisiin alalajeihin. Monille lautapeleistä tulee edelleen mielleyhtymä lapsuuden Afrikan tähteen tai opiskeluajan illanvieton Trivial Pursuutiin. Ne ovatkin edelleen myydyimpiä ja suosituimpia lautapelejä. Mauri Kunnaksen jokajouluinen lastenkirja ja uusin Ilkka Remes ovat oman genrensä myydyimpiä kirjoja, mutta harva silti tyypistää kirjallisuutta näihin esimerkkeihin. Moderni lautapeli on monitasoinen artefakti, joka parhaimmillaan välittää tietoa, tunne-elämyksiä ja sosiaalista vuorovaikutusta pelaajilleen. Kuten kirjallisuus, myös eri lautapelit painottavat eri aspekteja.

Olen pelannut niin sanottuja moderneja lautapelejä vajaat kolme vuosikymmentä. Historiasta kiinnostuneena olen huomannut, että minulle kiinnostavimmat pelit ovat niitä, jotka simuloivat mielekkäällä tavalla jotakin historiallista tapahtumasarjaa. Kun viimein otin askeleen pelaajasta pelisuunnittelijaksi, minulle oli tärkeää, että pelit sijoittuvat ajankohtiin, joista ei Suomessa ole vielä juuri laadittu pelejä. Samoin niiden kuvaamien konfliktien on oltava siinä määrin yleisesti merkittäviä, että ne herättävät kiinnostusta myös muissa kuin aktiivisissa lautapeliharrastajissa. Tähän mennessä suunnittelemani pelit sijoittuvat vuoden 1918 sisällissotaan ja talvisotaan. Vaikka molemmat aiheet ovat olleet laajastikin esillä muissa medioissa, ei niitä ole pelillistetty suomeksi. Osin tähän varmasti vaikuttaa lautapeleillä vielä oleva maine lasten ajanvietteenä; tätä käsitystä haluan tietoisesti olla rikkomassa.

Sotapelin suunnittelussa on paljolti samoja olennaisia piirteitä kuin muidenkin pelien suunnittelussa. Pelin pyhä kolminaisuus voidaan kuvata kaaviona. Peli on teeman, pelattavuuden ja komponenttien muodostama kokonaisuus, jossa kaikki osatekijät vaikuttavat pelikokemuk-

seen. Pelisuunnittelussa voi lähteä liikkeelle mistä tahansa näistä lähtökohdista, kunhan muut kolmion kuvaamat perusasiat ovat riittävällä tasolla.

Teema kertoo, mistä pelissä on kyse: Monopolin teema on kiinteistökauppa ultrakapitalistisessa ympäristössä, Afrikan tähden teema puolestaan on seikkailu vieraalla mantereella. Joissakin peleissä teema on lähes päälle liimattu: Afrikan tähdestä tehtiin Etelä-Amerikkaan sijoitettava versio ilman, että peli muuttui visuaalista ulkoasua lukuun ottamatta mitenkään. Pelattavuus kuvaa pelin kulkua ja sen mekaniikkoja. Heitetään pelissä noppaa, jonka avulla liikutaan laudalla. Kerätäänkö armeija, joka hyökkää, sijoitetaanko laudalle työläisiä kuvaavia nappuloita, jotka keräävät sieltä resursseja? Kuuluisan peli-

JÄINEN KUOLEMA SUOMEN TALVISOTA

FREEZING DEATH FINNISH WINTER WAR

Turn Structure

- Each player takes eight turns.
- Players take turns playing eight months, starting with the Soviets.
- After the final month, an intervention roll is done.

Board Structure

Each board consists of:

- Placing a card as an Event or an Action Point.
- Action, moving from the card point.

If the card is played as Action Point, the board proceeds as follows:

- Attacking the units.
- Moving the units in the desired order.
- Units in the order chosen by the attacker.

If the card is played as an Event, the board consists of only the event.

Response of battle

- The attacker announces which units will attack.
- The defender chooses the Strength of attacking and defending units.
- Both players roll the dice and apply position, abilities or reductions. The enemy decreases the Strength of the units by one for each hit. During Front Attacks, dice are rolled only by one starting with the defender; otherwise both players roll at the same time.
- Both players decrease their Strength according to losses suffered (stronger units must suffer before a defending weaker decreases their Strength first).

Each player calculates the Strength Points of each of their attacking unit types and rolls as many dice as they have Strength Points. Separate die rolls must be made for different types of units.

After possible additions and subtractions, if the dice roll is 4 for Infantry Units or 5-6 for Strong and Armoured Units, the hit is successful.

Each hit causes the enemy to lose one Strength Point.

suunnittelija Reiner Knizian kerrotaan sanoneen, että peli on sarja mielekkäitä päätöksiä. Pelaajan täytyy voida vaikuttaa pelin tapahtumiin. Peli onkin jo määritelmän mukaan aina interaktiivinen. Komponentit kertovat, miltä peli tuntuu ja näyttää ja millainen on pelin taide; miltä sen kortit tuntuvat ja onko pelinappulana geneerinen muovinpala vai taidokas figuuri. Moni visuaalisesti orientoitunut ihminen valitsee pelinsä ensisijaisesti sen mukaan, millaisia komponentit ovat.

Sotapeliä suunnitellessani itselleni tärkein lähtökohta oli selvästi pelin teema. Pelin tuli olla historiallisesti todellisuutta vastaava ja kertoa juuri siitä konfliktista, jota se käsittelee. Tämä vaikutti muun muassa pelimekaniikan valintaan. Vuonna 2019 julkaistu Jäinen kuolema kuvaa talvisotaa, joten siinä ei voi olla kahta tasavahvaa vastustajaa. Neuvostoliiton tulee olla materiaalisesti ylivoimainen. Peli on kuitenkin balanssissa: kumpikin pelaaja voi voittaa pelin. Siksi oli tärkeää rakentaa voittoehdot epäsymmetrisesti. Neuvostoliiton voitto edellyttää Suomen pää-

rintaman murtamista Kannaksella ennen kuin ulkovaltojen paine kasvaa liiaksi. Suomen tehtävänä on puolustaa yhä harvemmiksi käyville resursseillaan, mutta toisaalta suomalaiset ovat paremmin valmistautuneet toimimaan hyytävän kylmissä korpimaissa.

Korttivetoinen sotapeli, jossa molemmilla pelaajilla on omia toimintakorttejaan, antoi tähän parhaat mahdollisuudet. Neuvostoliitolla on niin tykistöylivoimaa kuin joukkoja eteenpäin piiskaa- via poliittisia komissaareja, jotka usein antavat Neuvostoliiton pelaajalle etua taistelussa, mutta aiheuttavat kovia omia tappioita. Suomi taas luottaa mottitaktiikkaan, tilapäisaseistukseen ja yhä epätoivoisempiin avunpyyntöihin maailmalle. En halunnut tehdä pelkkää taisteluihin keskittyvää peliä, joten laajemman poliittisen kontekstin kytkeminen tapahtumiin oli alusta lähtien selviö. Osin juuri siksi peli alkaa jo rauhan aikana, kun molemmat osapuolet voivat vielä kehittää joukkojaan ja parantaa poliittisia asemiaan. Toisaalta peli on suunniteltu pelattavaksi 60–90 minu-

tissa, joten sillä on selkeä päätöskohtansa maaliskuussa vuonna 1940. Tämä edellytti loppuehtojen miettimistä ja ratkaisuna oli useampiportainen loppuratkaisu, joka mahdollisti erilaiset lopputulokset pelitilanteen mukaan, aina Suomen puolustuksen murtumisesta länsivaltojen interventioon asti. Historiallinen lopputulos eli Neuvostoliiton osittainen voitto on siis mahdollinen, mutta ei välttämätön lopputulema.

Teeman lisäksi komponenttien oli tuettava valittua tarinaa. Tärkeää oli, että jokainen pelin tapahtumakortti sisältäisi paitsi pelillisen kuvauksen myös tapahtumaa kuvaavan valokuvan ja lyhyen historiallisen tekstin. Näiden avulla sellainenkin pelaaja, jolla ei juuri ole tietoa talvisodasta, saa siitä varmasti paremman kokonaiskuvan.

Peli on tehty suomeksi ja englanniksi. Tähän vaikutti julkaisukanavan valinta: pelille hankittiin joukkorahoitus Kickstarter-palvelussa. Sieltä saatujen ennakkotilausten avulla oli mahdollista tuottaa peli, kun tieto alustavasta kysynnästä ja rahoituksesta oli saatu. Kiinnostavaa oli havaita, että yli kaksi kolmasosaa ennakkotilaajista oli muualta kuin Suomesta, lähinnä Yhdysvalloista.

Pelisuunnittelijan on tärkeää tuntee rajoitteen ja osattava käyttää muita apuna. Ammatigraafikko osasi sommitella pelilaudan kartan ja pelinappuloiden joukkosymbolit ja kortit niin, että ne sopivat tyylikkäästi ajan henkeen. Kansasuunnittelijani historioitsija Olli Kleemola puolestaan tarjosi paitsi mittavan valokuvakoelman, josta saatiin runsaasti kuvitusta, myös suuren osan pelin tapahtumien historiallisista kuvauksista, jotka sitoivat pelin juuri talvisotaan.

Samoin hänen laatimansa lyhyt historiallinen katsaus antaa hyvää taustatietoa konfliktista.

Peli on media. Lopullisesti sen käyttäjä eli pelaaja ratkaisee sen, mitä peli hänelle kertoo. Sotapelin suunnittelijan tehtävänä on kertoa tarinansa tavalla, joka saa pelaajan paitsi viihtymään myös kokemaan, että hän on mukana juuri tästä sodasta kertovassa tarinassa.

Antti Lehmusjärvi on lautapelisuunnittelija.

Eljas Orrman

Näkökohtia Diplomatarium Fennicum -tutkimustietokantahankkeen toteutukseen

Historiallisen Aikakauskirjan numerossa 3/2019 tutkijat Olli-Pekka Kasurinen, Lauri Leinonen ja Sanna Supponen esittelevät Diplomatarium Fennicum (DF) -verkkopalvelun toteutusta ja sen toiminnallisuuksia.¹ Tämä Kansallisarkiston toteuttama, vuonna 2018 päättynyt tietokantahanke, joka koostuu Reinhold Hausenin julkaisemista teoksista *Finlands medeltidsurkunder I-VIII (1910–1935)* (FMU ja nro) ja Turun tuomiokirkon Mustasta kirjasta *Registrum ecclesiae Aboensis eller Åbo domkyrkas Svartbok (1890)* (REA ja nro) täydennettynä muutamilla muilla asiakirjoilla, tuo luonnollisestikin merkittävän parannuksen Suomen keskiaikaa koskevien asiakirjojen käytettävyyteen. DF-verkkopalvelun toteutus ei kuitenkaan kaikilta osin ole aivan ongelmaton. Seuraavassa tarkastellaan eräitä puolia tämän verkkopalvelun toteutuksessa.²

FMU:ssa ja REA:ssa julkaistujen asiakirjojen DF-tietokanta on luonteeltaan atomistinen, mutta sen erilaiset hakutoiminnot korvaavat perinteisten hakemistojen tarpeen, sillä tietokannassa voidaan tehdä sanahakuja sekä laajempia tekstijaksoja sisältäviä komplisoitujakin hakuja. Ainoan keskitetyn hakemistotoiminnon muodostaa paikannimihakemisto, joka kuitenkin on vain asiakirjojen antopaikkakuntien hakemisto.

Tietokantaa valaiseviin teksteihin ei ole sisällytetty Hausenin teosten esipuheita, jotka valaisivat teosten ja siten tietokannan pohja-aineiston kokoamisen periaatteita, ja joita tietokantaprojektin tuottamat tekstit eivät kaikilta osin korvaa. Myös REA:n vuoden 1996 laitokseen sisältyvä Kauko Pirisen johdantoteksti olisi syytä liittää pdf-tiedostona DF-tietokannan aineistoihin.

Vaikka tietokannan hakuominaisuuksilla voidaan korvata perinteiset hakemistot, ei niiden merkitys ole kokonaan kadonnut. Erityisesti ne, jotka eivät ole syvällisemmin perillä keskiajan yhteiskuntaoloista ja elinkeinoista, voivat hyötyä vajavaistenkin hakemistojen käsitteistöistä sekä henkilö- ja paikkakuntatiedoista ja voivat hyödyntää näin saatua ymmärrystä suorittaessaan hakuja DF-tietokannassa sen hakuominaisuuksia hyväksikäyttäen.³ FMU:n ja REA:n hakemistot voisi helposti liittää pdf-tiedostoina DF-verkkopalvelun aineistoihin.

Turun tuomiokirkon Mustassa kirjassa asiakirjat olivat ryhmiteltyinä tuomiokirkon käytännön tarpeita palvelevien periaatteiden mukaan, mutta Reinhold Hausenin REA-julkaisussa vuodelta 1890 asiakirjat ovat aikajärjestyksessä ja DF-tietokannassa nämä asiakirjat ovat niin ikään aikajärjestyksessä muiden tietokannan asiakirjojen joukossa. Hausen sisällytti teokseensa myös Mustan

1. Olli-Pekka Kasurinen, Lauri Leinonen & Sanna Supponen, Modernien tutkimustietokantojen ja tiedonjalostusmenetelmien mahdollisuudet historiantutkimuksessa. *Historiallinen Aikakauskirja* 117 (2019), 178–189.
2. DF-verkkopalvelua koskevat havainnot perustuvat tietokannan tilanteeseen 18.12.2019, jolloin sen tarkastelu tätä kirjoitusta varten päättyi.
3. Sekä FMU:n eri niteiden että REA:n hakemistot viittaavat niteiden sivuihin, eivät asiakirjojen numeroihin, joten niistä ei ole hyötyä asiakirjoja tietokannasta etsittäessä.

kirjan alkuperäisen sisällysluettelon täydennettynä ja varustettuna viittauksilla kronologisessa järjestyksessä julkaistujen asiakirjojen numeroihin. Koska asiakirjojen alkuperäisen sijaintiyyden tuntemisella REA:ssa voi olla merkitystä tutkijoiden johtopäätöksiin, olisi Hausenin julkaisema Mustan kirjan sisällysluettelo syytä sisällyttää DF-aineistoihin.⁴ Se voitaisiin ilmeisesti liittää verkkopalveluaineistoon samalla tavoin kuin siihen on liitetty Nädendalsdiplomenprojektaineisto. Kustakin DF-tietokantaan sisältyvästä REA:n asiakirjasta olisi ilmeisesti mahdollista luoda linkki alkuperäisen sisällysluettelon pdf-tiedostoon.

Artikkelin kirjoittajat toteavat, että DF-tietokantaan sisältyvien asiakirjojen määrää laajennettiin uusia lisäämällä. Nämä lisäykset rajoittuivat kuitenkin vain noin 140 asiakirjaan. Näistä noin 130 on saatu Ruotsin valtionarkiston lähdejulkaisusta, johon on koottu Ruotsin valtakuntaa koskevat keskiaikaiset asiakirjat paavilisen katumustuomioistuimen eli penitentiariaan arkistosta. Eräisiin asiakirjoihin on liitetty suomennoksia muunkielisistä teksteistä. Nämä suomennokset näyttäisivät rajoittuvan teoksessa *Suomen historian dokumentteja* olevien keskiaikaisten asiakirjojen käännöksiin.⁵

Koska vain lisääntyvän uuden lähdeaineiston käyttöön saattamisella on mahdollista saada uutta tietoa menneiden aikojen oloista ja tapah-

tumista, olisi tärkeää, että kaikki Suomen oloja valaisevat, tiedossa olevat keskiaikaiset asiakirjat voitaisiin saattaa tutkijoiden saataville DF-tietokannan välityksellä. Kaikkia jo julkaistuja tai tiedossa olevia keskiaikaisia asiakirjoja, joiden yhteismäärä ei ole aivan vähäinen, ei kuitenkaan ole DF-hankkeen puitteissa sisällytetty DF-tietokantaan.

Jo pinnallinen tutustuminen keskiaikaa käsittelevään tutkimuskirjallisuuteen – kuten eräisiin paikallishistorioihin – paljastaa, että maamme tutkimusyhteisön tiedossa on lukuisia asiakirjoja ja asiakirjareferaatteja, jotka puuttuvat Reinhold Hausenin julkaisemista teoksista FMU ja REA. Ne puuttuvat siten myös DF-tietokannasta. Tutkimuskirjallisuuden valikoivassa ja pinnallisessa läpikäynnissä on tavattu vuodelta 1530 ja sitä edeltävältä ajalta ainakin kuutisenkymmentä asiakirjaa tai asiakirjareferaatia, joista tutkijat ovat teksteissään tai lähdeviitteissään ilmoittaneet ne arkistofondit ja asiakirjayksiköt, joissa keskiaikaisia tekstejä on säilynyt.

Edellä mainituista, tiedossa olevista DF-tietokantaan sisällyttämättömistä teksteistä vähintään 36 on julkaistu muissa yhteyksissä. Niistä Eric Anthoni on painattanut yhteensä ainakin 15 tekstiä ja Jan Liedgren 13.⁶ Myös muutamat muut tutkijat ovat julkaisseet ainakin kymmenkunta tällaista asiakirjaa.⁷ Lisäksi Aulis Oja on julkaissut lyhyet selostukset tai käännökset suomeksi sekä säily-

4. Esim. Kauko Pirinen, *Kymmenysverotus Suomessa ennen kirkkoreduktiota*. Suomen Historiallinen Seura 1962, 225.

5. Kasurinen, Leinonen & Supponen 2019, 180; Mikko Juva, Vilho Niitemaa & Päiviö Tommila, *Suomen historian dokumentteja*. Kustannusosakeyhtiö Otava 1968. DF-tietokannasta puuttuvat ainakin arkistoneuvos Aulis Ojan julkaisemat suomennokset yhdestätoista FMU:hun sisältyvästä asiakirjasta. Aulis Oja, Lounais-Hämeen keskiaikaisia asiakirjoja 1. 1340–1500. *Lounais-Hämeen Kotiseutu- ja Museoyhdistys. Vuosikirja* 36 (1967), 11 nro 6, 12–14 nro 8–9, 14 nro 13, 18–19 nro 23–24; Aulis Oja, Lounais-Hämeen keskiaikaisia asiakirjoja 6. 1511–1538. *Lounais-Hämeen Kotiseutu- ja Museoyhdistys. Vuosikirja* 42 (1973), 11–12 nro 67–68, 12–13 nro 70, 15–16 nro 76–77.

6. Eric Anthoni, Några handlingar rörande det äldre Helsingefrälset. *Historisk Tidskrift för Finland* 35 (1950a), 71–78; Eric Anthoni, Några medeltida frälsebrev (för Philpus Carlsson, Wolter Bulck och Magnus Olsson). *Historisk Tidskrift för Finland* 35 (1950b), 124–127; Eric Anthoni, Sten Henrikssons härads hövdingebrev för Pikis härad. *Historisk Tidskrift för Finland* 35 (1950c), 127–130; Eric Anthoni, Tvenne Borgåbrev av år 1445. *Historisk Tidskrift för Finland* 36 (1951), 33–37; Eric Anthoni, Frälsebrevet för Fasarby i Borgå. *Historisk Tidskrift för Finland* 40 (1955), 32–34, julkaistu myös teoksessa Ernst Nygren & Jan Liedman, *Svenskt diplomatarium* VII:1. Norstedt 1976, nro 5545; Eric Anthoni, Måns Nilssons till Ahtis släktförbindelser. *Historisk Tidskrift för Finland* 42 (1957), 3; Eric Anthoni, Ett frälsebrev av år 1407. *Historisk Tidskrift för Finland* 44 (1959), 137–139; Eric Anthoni, Ett nyfunnet originalbrev av år 1455 och dess upplysningar om medeltida släktförbindelser. *Historisk Tidskrift för Finland* 45 (1960), 81–86; Eric Anthoni, Ett arvskitte inom den äldre Stjernkorsätten. *Historisk Tidskrift för Finland* 46 (1961), 136–138; Eric Anthoni, Ett finländskt frälsebrev utfärdat av Gustav Eriksson till Rydboholm. *Historisk Tidskrift för Finland* 47 (1962), 124–125; Eric Anthoni, Kring ett förläningsbrev av år 1457. *Historisk Tidskrift för Finland* 51 (1966), 77–82; Jan Liedgren, Finländska brev ur Stavsunds arkiv I-II. *Historisk Tidskrift för Finland* 51 (1966a), 67–76; Jan Liedgren, Finländska brev ur Stavsunds arkiv III. *Historisk Tidskrift för Finland* 51 (1966b), 107–116; Eric Anthoni, Ett dokument rörande Peder Fleming, lagman i Finland efter fadern Claus Fleming. *Historisk Tidskrift för Finland* 54 (1969), 167–168; Jan Liedgren, Ett köpebrev om Prunkila i S:t Mårtens 1420. *Historisk Tidskrift för Finland* 58 (1973), 183–184.

7. Seppo Suvanto, Eräs Hämeen ja Satakunnan maakuntarajaa koskeva tuomio (1469). *Kaikuja Hämeestä* 11 (1954), 113; Martti Kerkkonen, Hakoisten kartano ja Janakkalan pitäjän synty. Erään keskiaikaisen raja-asiakirjan johdosta,

tyspaikkatiedot yhdestätoista Lounais-Hämettä koskevasta keskiaikaisesta asiakirjasta, jotka puuttuvat FMU:sta; kokonaisia tekstisuomenoksia on viisi.⁸

Suuri osa FMU:n asiakirjoista on tuomiokirjoihin sisältyviä keskiaikaisten asiakirjojen referaatteja. Ei ole epätavallista, että samaa asiakirjaa referoidaan useissa paikoissa tuomiokirja-aineistoa ja että tällaisia referaatteja tai myös kokonaisia tekstejä on säilynyt myös muissa yhteyksissä. Niin ikään samasta asiakirjasta löytyy vaihtelevalla huolella tehtyjä kopioita eri yhteyksistä, ja parhaat kopiot eivät useinkaan ole olleet käytettävissä FMU:ta koottaessa. Tutkimuskirjallisuudessa on tietoja asiakirjakopioista, jotka ovat parempia kuin FMU:ssa käytetyt.⁹

Ei ole epäilystäkään siitä, että systemaattisen kartoitustyön avulla voitaisiin kartuttaa DF:n asiakirjakorpusta lukuisilla uusilla asiakirjoilla. Työekonomian kannalta ei liene kuitenkaan mahdollista kartoittaa systemaattisesti keskiaikaisten asiakirjojen kopioita alioikeuksien tuomiokirjoista. Sen sijaan on olemassa suhteellisen suppea tuomiokirja-aineisto, jossa ilmeisestikin on verraten runsaasti keskiaikaisten tuomiokirjeiden kopioita. Tämän aineiston muodostavat isonjaon toimeenpanoon liittyen asetettujen maanjako-oikeuksien pöytäkirjat. Vuodesta 1766 lähtien pitäjiin, joissa isojakotoimitukset käynnistettiin,

asetettiin tuomioistuun, jonka tehtävänä oli muun muassa toimia ensimmäisenä oikeusasteena jakoa koskevissa riita-asioissa. Maanjako-oikeuksien alkuperäisiä pöytäkirjoja säilytetään nykyisin Kansallisarkiston eri toimipaikoissa. Maanjako-oikeudet asetettiin hovioikeuksien valvonnan alaisiksi vuonna 1782, ja niiden velvollisuudeksi tuli siitä lähtien lähettää puhtaaksikirjoitetut jäljennökset pöytäkirjoistaan sille hovioikeudelle, jonka tuomiopiirissä ne toimivat. Näitä renovaatioita säilytetään nykyisin Kansallisarkiston Helsingin toimipaikassa.¹⁰ Maanjako-oikeuksien pöytäkirjoihin jäljennettiin osapuolten oikeudelle esittämää alkuperäisiä asiakirjoja tai niiden kopioita. Siten näihin pöytäkirjoihin päätyi lukuisia maanjakoa koskevien keskiaikaisten tuomiokirjeiden jäljennöksiä. Näitä asiakirjoja Hausen on jossakin määrin julkaissut FMU:ssa muissa yhteyksissä säilytettyjen kopioiden perusteella. Ilmeisestikin suuri osa maanjako-oikeuksien pöytäkirjoissa olevista keskiaikaisista tuomiokirjeistä on julkaissut.¹¹ Tuomiokirjeiden, myös keskiaikaisten, esittäminen keskittyi maanjako-oikeuksissa niihin vuosiin, joina isojakoa toimitettiin kussakin pitäjässä. Tämän vuoksi se maanjako-oikeuksien pöytäkirja-aineisto, joka tulee kyseeseen keskiaikaisia asiakirjoja kartoitettaessa, on verraten rajallinen. Kuitenkin sekä alkuperäiset pöytäkirjat että renovoidut pöytäkirjat on läpikäytävä.

Historiallinen Aikakauskirja 55 (1957), 112; Jerker A. Eriksson, Några medeltida dombrev. *Historisk Tidskrift för Finland* 44 (1959), 70–74; Kaj Mikander, Avskrifter av finländska urkunder från 1400- och 1500-talen i justitierevisionens arkiv I. *Historisk Tidskrift för Finland* 52 (1967a), 8–12; Kaj Mikander, Avskrifter av finländska urkunder från 1400- och 1500-talen i justitierevisionens arkiv II. *Historisk Tidskrift för Finland* 52 (1967b), 58–62; Lars Back, Nytt ljus över medeltidsurkund. *Historisk Tidskrift för Finland* 53 (1968), 157–162; Per-Axel Wiktorsson, Ett nyfunnet 1400-talsbrev från Ingå. *Historisk Tidskrift för Finland* 72 (1987), 254–261.

8. Oja 1967, 14–16 nro 10, 12, 14, 15; Aulis Oja, Lounais-Hämeen keskiaikaisia asiakirjoja 2. 1501–1506. *Lounais-Hämeen Kotiseutu- ja Museoyhdistys. Vuosikirja* 37 (1968), 10 nro 28; Oja 1973, 13–15, 20 nro 71, 72, 73, 74, 75, 84.
9. Esim. Kansallisarkiston Helsingin toimipaikassa säilytettävään Harvialan kopiokirjaan sisältyy joitakin parempia kopioita kuin ne, joita Hausen on käyttänyt FMU:ssa. Esim. Seppo Suvanto, Ruotsin vallan aika. Teoksessa Anja Sarvas & Seppo Suvanto, *Kalvolan historia* I. Kalvolan kunta 1992, 105 ja nootti 15, 106–107 ja nootti 21 (FMU 4686); Seppo Suvanto, Vanajan keskiaika. Teoksessa Y. S. Koskimies & Pekka Lampinen (toim.) *Vanajan historia* I. Wanaja-seuran julkaisuja 20. Wanaja-seura 1976, 232 ja nootti 304 (FMU 2598). – Myös Jokioisten kartanon arkistosta Kansallisarkiston Hämeenlinnan toimipaikassa löytyy parempia kopioita kuin ne, joita on käytetty FMU:ssa. Suvanto 1992, 98 ja nootti 2, 103 ja nootti 1 (FMU 2720). Jokioisten kartanon arkistossa on niin ikään keskiaikaisia asiakirjoja, jotka eivät sisälly FMU:hun. Oja, 1967, 14–15 nro 12; Oja 1968, 10 nro 28; Oja 1973, 13–15 nro 72, 75; vrt. noottia 8.
10. Juhani Saarenheimo, Tuomioistuinten asiakirjat. Teoksessa Eljas Orrman & Elisa Pispala (toim.) *Suomen historian asiakirjalähteet*. WSOY 1994, 159, 161.
11. Näyttää siltä, että aikaisempaan verrattuna radikaali isojako Suomessa talonpoikien keskuudessa koettiin lopulliseksi maanjakojärjestelyksi ja että sen jälkeen ei enää ollut tarvetta säilyttää keskiaikaisia eikä muitakaan vanhoja tilusrajoja koskevia tuomiokirjeitä ja niiden jäljennöksiä. Joka tapauksessa 1800-luvulta on saatu talteen talonpoikaistaloista vain muutama keskiaikainen asiakirja alkuperäisenä tai jäljennöksenä. Tilanne näyttää olleen jossain määrin toisenlainen Ruotsissa, missä keskiaikaisia asiakirjoja vielä 1900-luvulla tavattiin talonpoikaisarkistoissa. Kauko Pirinen, Suomen keskiaikaiset arkistot. *Historiallinen Arkisto* 52 (1947), 95; Jan Liedgren, Arkiv. Teoksessa Gunvor Kerkkonen (toim.) *Kulthistoriskt lexikon för nordisk medeltid* I. A.B. Örnförlaget 1956, palsta 226.

Eräiden eteläsuomalaisten alueiden paikallishistorioissa mainitaan verraten usein tuomioistuinten, muun muassa maanjako-oikeuksien, pöytäkirjoihin otettuja keskiaikaisten asiakirjojen tekstejä, joita samoin kuin pöytäkirjoissa olevia asiakirjareferaatteja ei sisälly FMU:hun. Siten muutamissa kursorisesti läpikäydyissä paikallishistoriallisissa esityksissä on tavattu mainintoja ja lähdetietoja yli kymmenestä keskiaikaisesta asiakirjasta, joiden tekstejä tai referaatteja ei löydy Hausenin lähdejulkaisuista.¹²

Jo vuonna 1969 Valtionarkisto esitti opetusministeriölle, että Valtionarkisto käynnistäisi suuren hankkeen, jonka puitteissa tietyistä asiakirjasarjoista etsittäisiin systemaattisesti muun muassa maamme keskiaikaa koskevia asiakirjoja, jotka myös julkaistaisiin. Ehdotuksessa opetusministeriölle mainittiin läpikäytävänä asiakirjakonaisuuksina erityisesti maanjako-oikeuksien pöytäkirjat, mutta myös korkeimpana oikeutena toimineen Oikeusrevision Suomea koskevat asiakirjat. Hanke ei kuitenkaan toteutunut.¹³

DF-tekstikorpuksen kartuttamista voitaisiin edistää Kansallisarkiston suorittamien systemaattisten kartoitusten lisäksi tarjoamalla tutkimusyhteisön edustajille mahdollisuus myötävaikuttaa DF-korpuksen täydentämiseen siten, että he voisivat ilmoittaa Kansallisarkistolle arkistoaineistoissa ja lähdejulkaisuissa sekä tutkimuskirjallisuudessa tapaamistaan Suomea koskevista keskiaikaisista asiakirjoista, ensi sijassa diplomeista. Tätä tarkoitusta varten voitaisiin perustaa jatkuvasti karttuva sähköinen asiakirjarekisteri, johon tutkijat voisivat toimittaa tiedot asiakir-

joista tätä tarkoitusta varten laadittua sähköistä lomaketta käyttäen. Lomakkeeseen tulisi voida liittää kopio ilmoitetusta alkuperäisestä tai painetusta asiakirjasta. Kansallisarkistolla tulisi lisäksi jatkuvasti olla valmius editoida DF-tietokantaan uusia asiakirjoja. Tätä varten kannattaisi lähettää Ruotsin valtionarkistoon tarpeellisen kielitaidon ja vanhojen käsialojen hyvän lukutaidon omaava virkamies perehtymään keskiaikaisten asiakirjojen editointimethodiikkaan.

Asiakirjalähteiden tulkintaan vaikuttaa keskeisellä tavalla niiden ajoitus, mikä keskiaikaisten asiakirjojen, erityisesti niiden jäljennösten ja kopioiden ollessa kyseessä, ei aina ole ongelmattonta. Myös asiakirjojen aitouskysymykset ovat tutkimuksen kannalta tärkeitä. Useissa lähdejulkaisuissa monella asiakirjalla on myöhemmin virheelliseksi osoittautunut ajoitus. DF:n kaltaisissa tietokannoissa asiakirjojen päiväysten korjaaminen on nykyisin mahdollista. DF-verkkopalveluhanketta esittelevässä artikkelissa todetaan, että ”yksittäiseen numeroituun tekstikonaisuuteen pyrittiin yhdistämään kaikki saatavilla oleva tieto (kursivointi EO), kuten muut editiot, tutkimuskirjallisuus, lähteiden digitaaliset jäljenteet ja linkitys muihin tietokantoihin”.¹⁴ Jo hyvin pinnallisessa muutamien tutkimusten läpikäynnissä on yli 70:lle FMU:ssa ja REA:ssa olevalle asiakirjalle löytynyt korjattu ajankohta, tai asiakirja on todettu väärennökseksi tai sen aitous asetettu kyseenalaiseksi. Tämä määrä on hieman yli prosentin DF-tietokantaan nykyisin sisällyvistä asiakirjoista.¹⁵ Näyttää kuitenkin siltä, että tutkimuskirjallisuudessa esitettyjä asiakirjojen korjattuja

12. Markus Lehtinen, *Nastolan erä- ja rajahistoria* I–II. Nastolan kunta 1950, 134; Seppo Suvanto, *Akaan historia. Toijala, Kylmäkoski, Viiala* I. Toijalan kauppalan, Kylmäkosken ja Viialan kuntien sekä Akaan, Kylmäkosken ja Viialan seurakuntien yhteinen historiatoimikunta 1954, 24 ja nootti 39, 27 ja nootti 51, 50 ja nootti 97, 51 ja nootti 101, 56 ja nootti 118; Seppo Suvanto, *Kuhmoisten historia*. Kuhmoisten kunta ja seurakunta 1965, 72–73 ja nootti 69, 98 ja nootti 24, 99 ja nootti 28, 114 ja nootti 86; Seppo Suvanto, Pälkäneen keskiaika. Teoksessa Viljo Nissilä et al., *Pälkäneen historia*. Pälkäneen kunta 1972, 146 ja nootti 125, 161 ja nootti 174; Anneli Mäkelä, *Nastolan historia* I, Nastolan kunta 1979, 63–66 ja nootti 41; Seppo Suvanto, Keskiaika. Teoksessa Y. S. Koskimies (toim.) *Hauhon, Luopioisten, Tuuloksen historia* I. Hauhon, Luopioisten ja Tuuloksen kunnat 1985, 698 ja nootti 119, 700 ja nootti 126, 701 ja nootti 130; Seppo Suvanto. Punkalaidun kivikaudesta oman seurakunnan syntyyn. Teoksessa Seppo Suvanto & Jari Niemelä, *Punkalaitumen historia* I. Punkalaitumen historiatoimikunta 1986, 26 ja nootti 12, 26–27 ja nootti 13, 30 ja nootti 6, 40 ja nootti 16. Muutamat asiakirjat mainitaan useammassakin paikallishistoriassa, mutta sama asiakirja on laskelmissa otettu lukuun vain yhden kerran.
13. Valtionarkiston ja maakunta-arkistojen taloussuunnitelma vuosille 1970–1974, Valtionarkiston kirje opetusministeriölle nro 352, 14.5.1969. Kansallisarkiston Helsingin toimipaikka, Kansallisarkiston I arkisto, Daa:8, Valtionarkiston kirjekonseptit 1969 I. Tietohallintojohtaja Martti Favorin on ystävällisesti kiinnittänyt kirjoittajan huomiota tähän hankkeeseen.
14. Kasurinen, Leinonen & Supponen 2019, 179.
15. Anthoni 1944, 40–43; Pirinen 1947, 50, 76, 81–82; Eric Anthoni, *Feldaterade urkunder och notiser i Svartboken och bland Finlands medeltidsurkunder. Historisk Tidskrift för Finland* 33 (1948), 133–140; Eric Anthoni, *En påvlig dispens (från 1502) för äktenskap i förbudna led. Historisk Tidskrift för Finland* 37 (1952), 90–93; Eric Anthoni, *Kring frågan om äktheten av några medeltidsbrev. Historisk Tidskrift för Finland* 43 (1958), 132–147; Anthoni 1959, 137–139; Martti Kerkkonen, *Suontaan ja Lepaan kartanot ja niiden herrat keskiajalla. Historiallinen Arkisto* 57 (1961), 49–62; Pirinen 1962, 225–229; Aulis Oja,

ajoituksia ei ole lainkaan otettu huomioon DF-tietokannassa.¹⁶

DF-verkkopalvelun toteutusta ja sen läpinäkyvyyttä edistäisi, jos DF-tietokantaa tukevaan aineistoon sisällytettäisiin osio, jossa lueltaiisiin ne arkistofondit ja asiakirjasarjat sekä myös ne lähdejulkaisut, jotka hankkeen puitteissa on läpikäyty keskiaikaisten asiakirjojen kartoituksissa. Lisäksi tähän osioon voitaisiin sisällyttää erillinen bibliografia niistä tutkimuksista, joista tietokantaan on saatu asiakirjoja koskevia tarkentavia tietoja, kuten ajoitusta koskevia korjauksia sekä tietoja väärennöksistä.

Käyttäjien orientoitumista DF-tietokantaa koskeviin ohjeisiin ja muihin tietokannan käyttöä palveleviin tekstiaineistoihin edistäisi epäilemättä, mikäli näistä teksteistä olisi olemassa erityinen sisällysluettelo. Tällaisia tekstejä olisivat muun muassa Hausenin painattama REA:n alku-peräinen sisällysluettelo sekä FMU:n ja REA:n esipuheet ja rekisterit.

DF-tietokantahankkeen toimesta laaditut tekstiaineistot, kuten tietokannan toiminnalli-

suuksien esittelyt, ovat pelkästään suomenkielisinä, lukuun ottamatta aivan lyhyitä ruotsin- ja englanninkielisiä johdatuksia. Tietokannan täysimittainen hyödyntäminen on siten mahdollista ainoastaan suomen kieltä taitaville, mikä vaikeuttaa muunkielisten tutkijoiden mahdollisuuksia käyttää tietokantaa. Erittäin suuri, mahdollisesti suurin osa tietokannan asiakirjoista koostuu ruotsinkielisistä teksteistä, joten DF-tietokantaan sisältyvien asiakirjojen käyttö edellyttää ruotsin kielen taitoa. Tämän vuoksi olisi perusteltua, että kaikki tietokantahankkeen toimesta laaditut, tietokantaa ja sen käyttöä valaisevat tekstit olisivat sekä suomen- että ruotsinkielisinä käytettävissä. Jos tämä ei kuitenkaan ole mahdollista, tulisi kaikki tällaiset tekstiaineistot sisällyttää verkkopalveluun pelkästään englanninkielisinä. Tällä tavoin edistettäisiin DF-tietokannan hyödyntämistä kansainvälisessä tutkimuksessa.

Eljas Orrman on professori ja entinen arkistoneuvos.

Maskun historia. Maskun kunta ja seurakunta 1966, 125 ja nootti 47; Jan Liedgren, Dateringen av FMU nr 5439 om Knut Knappe. *Historisk Tidskrift för Finland* 56 (1971), 74–75; Suvanto 1972, 120 ja nootti 28, 134 ja nootti 78, 150 ja nootti 126, 144 ja nootti 113, 149 ja nootti 125; Seppo Suvanto, *Satakunnan historia III. Keskiaika.* Satakunnan Maakuntaliitto r. y. 1973, 197 ja nootti 100, 238 ja nootti 90; Birgit Klockars, Åbo domkyrkas svartbok och Finlands medeltidsurkunder. *Historisk Tidskrift för Finland* 60 (1975), 125–131; Jarl Gallén, Studier i Åbo domkyrkas Svartbok. *Historisk Tidskrift för Finland* 63 (1978), 286–311; Suvanto 1985, 664 ja nootti 13, 682 ja nootti 71, 688 ja nootti 89, 740 ja nootti 22, 743 ja nootti 36, 754 ja nootti 68; Suvanto 1992, 98 ja nootti 2; Tapio Vähäkangas, FMU 1036:n ja 1053:n ajoitus. *Genos* 71 (2000), 34.

16. DF-tietokantaan sisältyvien asiakirjojen ajoitus- ja väärennys-/aitoustietoja on korjattu ainoastaan Hausenin itsensä tekemien korjausten perusteella. Ainoa poikkeus ajoitustietojen osalta näyttäisi olevan FMU 4948. Tämä korjaus on tehty tietokantaan, koska kyseinen asiakirja myös sisältyy niihin paavillisen penitentiariaatin asiakirjoihin, jotka on sisällytetty DF-tietokantaan. Tämä asiakirja on ainoa Suomessa säilynyt penitentiariaatin toimintaan liittyvä aito asiakirja (nro 88a). Asiakirjan ajoituksen vuoteen 1460 esitti jo aikoinaan Eric Anthoni. Kirsi Salonen, Introduction. Teoksessa Sara Risberg (toim.) *Auctoritate papae. The Church Province of Uppsala and the Apostolic Penitentiary.* Diplomatarium Suecanum. Appendix. Acta Pontificum Suecica II. Acta Poenitentiariae. National Archives of Sweden 2008, 96 ja nootti 53; Anthoni 1952, 90–93. – Sellaistenkin asiakirjojen, jotka on todettu keskiajalla laadituiksi väärennöksiksi tai epäilty sellaisiksi, säilyttäminen DF-tietokannassa on perusteltua, jos asiakirjan luonne väärennöksenä tai sellaiseksi epäiltynä ilmoitetaan, koska voi osoittautua, että pohjana on aito asiakirja, jota myöhemmin keskiajan kuluessa on muunneltu ja interpoloitu. Myös asiakirjat, joita on pidetty väärennöksinä, voivat osoittautua aidoiksi. Tällaisilla ongelmallisilla asiakirjoilla voi olla huomattavaakin tutkimuksellista merkitystä. Kansainvälisesti kuuluisin, väärennetyksi todettu asiakirja lienee ”Konstantinuksen lahjakirja”, Donatio Constantini. Esimerkkejä tästä problematiikasta Suomesta ovat REA 110 ja 111, jotka käsittelevät Karjalan sekä Saloisten ja Kemin kymmenyssopimuksia, joiden pohjana Kauko Pirinen arvelee olleen aidon asiakirjan, jota myöhemmin keskiajalla on lisätty eräiden veroesineiden lunastusarvoilla. Diplomatarium Suecanumin julkaisijat ovat pitäneet näitä kahta asiakirjaa epäperäisinä ja jättäneet ne pois lähdejulkaisustaan. Pirinen 1962, 225–229, erityisesti nootti 21.

Epätosi ennako-oletus ohjaa Meinanderin harhaan

Kirjassaan *Samaan aikaan – Suomi ja maailma 1968* Henrik Meinander viittaa muun muassa väitöskirjaani ”*Me kaikki ollaan sotilaitten lapsia*” – *Sukupolvihegemonian kriisi 1960-luvun suomalaisessa kulttuurissa*¹ ja kirjoittaa: ”Marja Tuominen ja Matti Virtanen ovat kuvanneet [Vanhan Ylioppilastalon] valtausta symbolisesti tärkeänä, joskaan ei mitenkään ratkaisevana käännekohtana opiskelijaliikkeen politisoitumisessa.” Meinanderin mukaan ”Virtanen ja Tuominen olivat olleet opiskeluaikanaan stalinistisia vähemmistökommunisteja”, ja tulkinnoissamme ”heijastuvat ehkä odotetusti-kin tutkijoiden omat kokemukset politiikasta ja yliopistopiireistä.”²

Minua koskeva väite stalinistisesta vähemmistökommunismista on yksiselitteisesti epätosi. Se on myös asiaan kuulumaton ja ohjaa harhaan tulkitsijan argumentaation. Olen lähestynyt sukupolvien kohtaamista jälleenrakennusajasta kohti 1960-lukua – en 1970-luvun taistolaisuudesta kohti 1960-luvun loppua. Se olisi ollut tutkimukseni lähtökohdista täysin nurinkurinen perspektiivi. 1960-luvun nuorten ulkoparlamentaarisien ala- ja vastakulttuuriliikkeiden yhdeksi keskei-

seksi hiipumisen syyksi olen tulkinut nimenomaan puoluepoliittoisuuden vuosikymmenen lopulla.³ Jää epäselväksi, millaiseen lähteeseen ja lähdekritiikkiin tuo virheellinen oletus ja siihen liittyvä argumentaatio perustuvat. Aikalaislähteissä ei voi olla jälkiä toiminnastani ylipäätään vasemmistolaisissa liikkeissä tai puolueissa, koska en ole sellaiseen koskaan osallistunut.

Olen vuosikymmenten varrella käsitellyt sodanjälkeistä sukupolvien kohtaamista ja henkistä jälleenrakennusta useissa julkaisuissa.⁴ Niistä yhdessä kirjoitan:

Itse en varsinaisesti kuulu suuriin ikäluokkiin vaan hiukan nuorempiin, ns. vertautuviin ikäluokkiin. En osallistunut radikaaleihin liikkeisiin, eivätkä ne minua nuorena erityisesti kiinnostaneet. [...]

Meillä kotona ei juuri sodasta puhuttu, mutta luonnollisesti se oli jollakin tapaa näkymättömästi läsnä.

Vaikeneminen ei estä trauman välittymistä lapsille. Se tiheä läpi – mutta käsittelemättömänä ja jää siksi myös ytimeltään käsittämät-

1. Marja Tuominen, ”*Me kaikki ollaan sotilaitten lapsia.*” *Sukupolvihegemonian kriisi 1960-luvun suomalaisessa kulttuurissa*. Otava 1991.

2. Henrik Meinander, *Samaan aikaan. Suomi ja maailma 1968*. Siltala 2019, 187.

3. Tämä tulkinta on tutkimuksessani läpäisevä ja nousee vahvasti esiin johtopäätöksissä. Viittaa tässä yhteydessä myös mm. Antti Kuusen vuonna 1968 ilmestyneeseen pamflettiin *Ylioppilaitten vallankumous*, jossa hän ulkoparlamentaarisien radikalismien poliittiseen jähmettymiseen viitaten toteaa kukan kauneimman kukinnan olevan sen alkavan lakastumisen merkki. Antti Kuusi, *Ylioppilaitten vallankumous*. Otava 1968, 61; Tuominen 1991, 188 et passim.

4. Sukupolvien kohtaamisesta erityisesti mm. Marja Tuominen, Isät katsovat poikiaan. Teoksessa Lauri Haataja (toim.) *Ja kuitenkin me voitimme. Sodan muisto ja perintö*. Kirjayhtymä 1994, 220–236; Marja Tuominen, Aika on heitellä kiviä ja aika kerätä kivet. Teoksessa Heikki Annanpalo, Ritva Tuomaala & Marja Tuominen (toim.) *Saatiin tämä vapaus pitää. Tutkija kohtaa rovaniemeläisveteraanin*. Lapin yliopiston taiteiden tiedekunnan julkaisuja C 21, Rovaniemen kaupunki, Rovaniemen maalaiskunta, Rovaniemen seurakunta 2001, 361–387; Marja Tuominen, ”Sairaanhoidajan näkemyksiä ja kokemuksia.” Hilka Kurttilan talvisodan muistojen kirja. *Faravid* 41 (2016), 93–112; Marja Tuominen, Sota joka ei koskaan päättynyt. Teoksessa Marjo Kaartinen, Hannu Salmi & Marja Tuominen (toim.) *Maamme. Itsenäisen Suomen kulttuurihistoria*. SKS 2016, 215–242. Henkisestä jälleenrakennuksesta edellä mainittujen lisäksi mm. Marja Tuominen, Lapin ajanlasku. Menneisyys, tulevaisuus ja jälleenrakennus historian reunalla. Teoksessa Ville Kivimäki & Kirsi-Maria Hytönen (toim.) *Rauhaton rauha. Suomalaiset ja sodan päättymisen 1944–1950*. Vastapaino 2015, 39–70; Marja Tuominen & Mervi Löfgren, Taidetta ja kulttuuria Lapin rauhassa. Teoksessa Marja Tuominen & Mervi Löfgren (toim.) *Lappi palaa sodasta. Mielen hiljainen jälleenrakennus*. Vastapaino 2018, 25–31; Marja Tuominen, Vähemmän pyhä? Pohjoisen ortodoksia jälleenrakennuksen murroksessa. Teoksessa Marja Tuominen & Mervi Löfgren (toim.) *Lappi palaa sodasta. Mielen hiljainen jälleenrakennus*. Vastapaino 2018, 200–224.

tömäksi. Kirjassaan *Ydintrauma – Ihminen Hiroshiman jälkeen*⁵ Soili Hautamäki pohtii mm. natsien keskitysleireiltä selviytyneiden ihmisten kollektiivisen trauman vaikutusta seuraavaan sukupolveen, jonka lapsuus ja nuoruus on kulunut yrityksissä ”ymmärtää ja hallita vanhempiansa menneisyys”. [...]

Näin jälkeensä luulen voivani osoittaa omasta lapsuudestani ja nuoruudestani joi-takin ilmaisia yrityksestä ymmärtää ja hallita omien vanhempieni menneisyyttä – nimen-omaan sitä sotaan liittyvää, joka oli vaiettuna läsnä minunkin silloisessa nykyisyydessäni.⁶

Kolmentoista ikäisenä yritin ymmärtää ja hallita vanhempieni sotaan liittyvää menneisyyttä muun muassa ahmimalla Yrjö Jylhän *Kiirastuli*-kokoelmaa. Myöhemmin olen oman käsitykseni mukaan yrittänyt ymmärtää myös sotaa seuranneen sukupolven yritystä kieltäytyä ymmärtämästä tai ymmärtää toisin omassa historiallisessa nykyisyydessään.

Täytin viisitoista vuotta samana päivänä, kun Vanhaa Ylioppilastaloa vallattiin. Valtauksesta minulla ei ole henkilökohtaista muistikuvaa. Muutin kahdeksantoista ikäisenä syksyllä vuonna 1972 pohjoisesta pääkaupunkiin ja aloitin opinnot Helsingin yliopistossa. En viihtynyt Helsingissä enkä osallistunut opiskelijapolitiikkaan. Koin politisoituneen ilmapiirin yliopistolla painostavaksi ja itseni täysin ulkopuoliseksi. Toisen opiskeluvuoden lopulla vaihdoin yliopistoa ja siirryin Turkuun. Sielläkään en osallistunut opiskelija- enkä muuhunkaan politiikkaan. Avioiduin, synnytin esikoiseni, suoritin tutkintoni ja palasin pohjoiseen.

Ulkoparlamentaarisia vaihtoehto- ja vastakulttuuriliikkeitä koskevan kulttuurihistorian

sivuaimeen pro graduni,⁷ lisensiaatintyöni⁸ ja väitöskirjani kirjoitin myöhemmin Oulussa toimiesani sanomalehti *Kalevan* kulttuuritoimittajana, edelleen poliittisesti sitoutumattomana. Väitöksen jälkeen isäni antoi minulle pienen rasian ja totesi: ”Siihen on kirjoitettu sinun kirjasi nimi.” Rasiasta löysin isäni sotilasmanttelin napit. Hän oli lukenut kirjan ja ehkä myös ymmärtänyt yritykseni ymmärtää.

Kirjassaan *Suomalainen ahdistus – Huoli sielun pelastumisesta* Juha Siltala kirjoittaa: ”En olisi pystynyt tutkimaan körttiläisiä, ellen olisi kokenut heidän omalla tavallaan ratkoneen myös minulle tärkeitä ongelmia.”⁹ Tunnistan tästä oman tutkimushistoriani ja -motivaationi, mutta kyse ei ollut 1970-luvun stalinistisesta vasemmistoradikalismista vaan aivan muusta: toisaalta omasta aktuaalisesta ammattieettisestä kriisistäni sanomalehden toimittajana 1980-luvun Suomessa ja toisaalta omasta sukupolvikokemuksestani sotasukupolven lapsena. Tutkimuksen prosessissa pyrin tiedostamaan ja refleктоimaan lähtökohtaa, josta Juha Siltala toteaa vuosi väitöskirjani jälkeen ilmestyneessä teoksessaan:

Myös historiallisten merkitysten rekonstruktioit konstruoidaan oman nykytietämyksen avulla. On keinotekoinen ongelma eriyttää jokin ”historiallinen totuus” tai ”aikalaisten todellisuus” nykytietämyksestä, johon kuuluu tutkijan käsitys yksilön ja yhteiskunnan vuoro-vaikutuksesta, inhimillisestä motivaatiosta eikä vähiten tutkijan omakohtainen eläyty-miskyky. Nämä lähtökohdat ovat mukana aina, psykoanalyttisessä historiassa kuitenkin tiedostetusti.¹⁰

Professori Meinander ei ilmaise käyttämänsä lähdetä elämänhistoriaani koskevan virheelli-

5. Soili Hautamäki, *Ydintrauma. Ihminen Hiroshiman jälkeen*. Pohjoinen 1988; ks. myös Tuominen 1991, 29, 56, 74, 77, 84.

6. Tuominen 2001, 373–374.

7. Marja Ala-Ketola (Tuominen), *Hippejä, jippejä beatnikkeja. Amerikan 1960-luvun historiaa*. Pohjoinen 1985.

8. Marja Ala-Ketola (Tuominen), *Sukupolvihegemonian kriisi 1960-luvun suomalaisessa kulttuurissa. Julkaisematon lisensiaatintyö*. Turun yliopisto, kulttuurihistorian oppiaine 1988.

9. Juha Siltala, *Suomalainen ahdistus. Huoli sielun pelastumisesta*. Otava 1992, 22.

10. Siltala 1992, 22; Tuominen 1991, 56–66 et passim; myös Marja Tuominen, *Bysanttilainen triptyyksi. Kolme esseettä Jumalansyntyttäjän kuvasta*. SHS 1997, 9–11; Marja Tuominen, Kuva läsnäolona meissä. Bysanttilaisen kuvakulttuurin kasvuedellytykset ja Jumalansyntyttäjän kuva. Teoksessa Hanne Koivisto et al (toim.) *Kulttuurihistoria, johdatus tutkimukseen*. SKS 2001, 197–224; Marja Tuominen, ”Me kutsumme menneisyyttä nykyisyytemme tueksi.” *Näkökulmia aikoihin ja niiden kokemiseen*. Virkaanastujaisesityelmä Lapin yliopistossa 28.2.2005. <https://www.ulapland.fi/Suomeksi/Ajankohtaista/Tapahtumat/Tapahtumia-2005/Virkaanastujaisilaisuus/Marja-Tuomisen-esitelma>.

sen väitteensä yhteydessä. Koska tehtyä ei saa tekemättömäksi eikä painettua sanaa voi pyyhkiä pois, on tutkimuseettisesti kohtuullista toivoa, että Meinander julkistaa lähteensä – jos sellainen on. Millaisia ”heijastumia” hän mahdollisesti olisi tulkinnoistani löytänyt ilman tuota ikävää ja harhaan johtavaa ennakko-oletusta?

Marja Tuominen on Lapin yliopiston kulttuurihistorian professori.

Korkeatasoinen väitöskirja "kansallisen perheen" tunnehistoriasta

Reetta Eiränen:

Lähisuhteet ja nationalismi. Aate, tunteet ja sukupuoli Tengströmin perheessä 1800-luvun puolivälissä. Tampereen yliopiston väitöskirjat 79. Tampere 2019. 417 s. ISBN 978-952-03-1129-2.

Reetta Eiräsen väitöskirjan aihe – perinteisesti "kansalliseksi herätykseksi" määritelty ilmiö – on Suomen historian, sitä koskevan akateemisen tutkimuksen ja populaarin historiakirjoituksen kannalta mitä keskeisin ja myös laajasti käsitelty. Tällä tutkimuksen kentällä on kuitenkin tilaa ja tarvetta uusille avauksille. Innovatiivisen metodologisen otteensa ja perheeseen tarkentuvan näkökulmansa ansiosta Eiränen osoittaa vakuuttavasti, kuinka sinänsä perinteinen aihe alkaa elää uudelleen ja puhuttelee tämän päivän lukijaa. Tätä edesauttaa tietenkin se, että aihe on taas yhteiskunnallisesti ajankohtainen, kun nationalismista ja kansallisesta identiteetistä käyty keskustelu on viime aikoina voimistunut.

Eiräsen tutkimuskohteena olevaan Tengströmin perheeseen kuuluivat professori J. J. Tengström (1787–1858), jonka aatteellinen vaikutus suomalaiskansalliseen liikkeeseen sen alkuvuosina oli huomattava, ja hänen toinen vaimonsa Carolina Tengström (1803–1885) sekä professorin ensimmäisestä avioliitosta syntyneet lapset Robert (1823–1847), Sofi (1826–1906), Helene (1829–1857) ja Natalia (1830–1881) puolisoineen. Robert kuoli nuorena eikä ehtinyt avioitua. Tytärten puolisoineen M. A. Castrénin (1813–1852), Herman Kellgrenin (1822–1856) ja Paavo Tikkasen (1823–1873) myötä "kansallinen perhe" – tai Eiräsen suosima "kansallinen me" – lujittui ja muodosti perustan monipuoliselle aatteelliselle osallistumiselle. Castrén ja Kellgren olivat kielitieteilijöitä, jotka etenivät professoreiksi, ja Tikkanen puolestaan *Suometar*-lehden keskeisiä voimia.

Eiränen tarkastelee Tengströmin perhepiirin henkilösuhteita sekä suomalaiskansallisen aatteellisuuden ja identiteetin rakentumista suhteessa toisiinsa ja perheenjäsenten keskinäisen, kirjisiin perustuvan kanssa-

käymisen kautta. Hän analysoi, miten kohdehenkilöt käsitelivät omaa ja toistensa toimintaa ja muotoilivat sitä kautta kansallista identiteettiä niin yksilöllisessä kuin kollektiivisessa mielessä. Katse tarkentuu aatteen omakohtaiseen kokemiseen ja sille annettuihin merkityksiin, mikä tekee tutkimuksesta tuoreen ja innovatiivisen ja näin ollen perustellun. Tutkimustehtävä rajaa tarkastelun 1840–1850-luvuille. Tutkimuksen pääasiallinen aineisto koostuu vajaan neljästä sadasta ruotsinkielisestä kirjeestä, joita Eiränen on lukenut äärimmäisellä tarkkuudella ja huolellisesti kontekstoiden. Hän tunnistaa tutkimusasetelmansa ja siitä seuraavan aineiston rajauksen vaikuttavan perhepiirin henkilöistä muodostuvaan kuvaan; yksikään tutkimus ei voi tavoittaa kohdehenkilöidensä kaikkia sävyjä eikä ulottuvuuksia. Perhepiirin analysoimiseksi valittu ryhmäbiografian näkökulma/metodi on hyvin perusteltu, ryhmäbiografian antaa mahdollisuuden nimenomaan ryhmän keskinäisen dynamiikan tarkasteluun. Eiränen huomioi elämäkertatutkimuksessa käytyä tutkimuseettistä keskustelua ja perustelee hyvin tutkijalta vaadittavan "kriittisen empaattisuuden".

Näkökulma tutkittavaan ilmiöön, tutkimuksen teoreettiset lähtökohdat ja käytetyt menetelmät osoittavat Eiräsen vankan perehtyneisyyden ajankohtaisiin, kansalliset rajat ylittäviin tutkimuskeskusteluihin. Kansallisen ajattelun muotoutumista tarkastellaan ryhmäbiografista näkökulmasta ja selitetään sukupuolen sekä perhe- ja tunnedyneemiikan avulla. Suomessa perusteellisesti tutkittua aatehistoriallista ilmiötä, nationalismia, tarkastellaan näin ollen uusista hedelmällisistä näkökulmista. Johdannossa Eiränen sijoittaa tutkimuksensa nationalismiin, perhe- ja sukupuolihistorian sekä tunteiden historian kentälle ja nostaa esiin näistä onnistuneen tiiviisti oman tutkimuksensa kannalta oleelliset keskustelukumppanit. Hieman enemmän huomiota olisi kuitenkin voinut antaa aiemmalle suomalaiselle nationalismitutkimukselle. Eiränen kyllä keskustelee Irma Sulkusen, Marja Jalavan ja Juha Siltalan tutkimusten kanssa, mutta muuhun arvokkaaseen suomalaiseen tutkimukseen viitataan lähinnä alaviitteissä.

Johdannossa Eiränen pureutuu perusteellisesti hermeneutiikkaan perustuvaan kirjeaineiston lukutapaansa. Metodinsa hän nimeää kirjeiden kokemusluen-

naksi: kirjeitä luetaan paikkana rakentaa minuutta ja suhdetta toisiin. Kokemukset ymmärretään tulkinnoiksi eletystä elämästä, joissa mennyt, nykyisyys ja tuleva limittyvät toisiinsa. Tämä teoriaperusta on mitä luontevin, kun näkökulmana on nationalismin tarkastelu omakohtaisten kokemusten ja avoimen tulevaisuuden näkökulmasta. Johdannossa esitellään myös tunteiden historian tutkimuksesta omaksutut keskeiset käsitteet, motiivi ja tunnekäytännöt, joita analysissä hyödynnetään.

Johdannon teoreettinen keskustelu kirjeiden kokemusluennasta ja tunnehistorian käsitteistä lukuisine tutkimusviitteineen haastaa lukijan ja saattaa tuntua vaikeasti avautuvalta. Olennaista kuitenkin on, ettei keskustelu jää irralliseksi vaan lukija pystyy seuraamaan käsittelyluvuissa, kuinka Eiranan hyödyntää teoreettisia lähtökohtiaan analysoidessaan suomalaisuusaatteen omakohtaista kokemista, sukupuolen vaikutusta tähän kokemukseen ja ryhmäidentiteetin muodostumista omakohtaisten kokemusten pohjalta. Argumentoinnin vakuuttavuutta vahvistaa lähdeaineiston tarkka dokumentointi, joka myös kertoo Eiranan systemaattisesta ja detaljintarkasta aineiston hallinnasta. Tutkimustehtävään vastataan neljässä pääluvussa. Tutkimuksen rakenne on looginen ja perusteltu: tarkastelu etenee perhepiirin muotoutumisesta perheenjäsenten eri asteiseen julkiseen suomalaisuutta edistävään toimintaan, minkä jälkeen syvennyttään lähisuhteisiin. Ratkaisu tuottaa kuitenkin jonkun verran toistoa ja näin ollen pidentää työtä turhaan.

Eiranan tutkimus tuottaa uutta merkityksellistä tietoa aiemmin varsin vähän tunnetusta Tengströmin perhepiiristä ja perhepiirin kautta laajemmasta ilmiöstä – sivistyneistöpiirin ”kansallisesta heräämisestä” – ja osoittaa tunteiden ja sukupuolen voiman analyysin välineinä. Uusi keskiluokkainen perheideologia, jota sivistyneistö oli juurruttamassa suomalaisen yhteiskuntaan, perustui näkemykselle toisiaan täydentävistä sukupuolista ja perheestä intiiminä tunneyhteisönä. Eiranan osoittaa, kuinka Tengströmin piiri myötäili näitä uusia, yksityisen ja julkisen elämänpiirin tuottavia rajanvetoja. Kirjeiden lähiluennan avulla Eiranan pystyy kuitenkin mielenkiintoisesti osoittamaan, kuinka yksityinen ja julkinen limityivät toisiinsa ja kuinka sitoutuminen suomalaisuuteen tapahtui nimenomaan sivistyneistöpiirin ”yksityisessä” perheyhteydessä ja keskeisten perheiden keskinäisessä kanssakäymisessä. Tässä perheyhteydessä molemmilla sukupuolilla oli oma roolinsa. Eiranan osoittaa, ettei roolin sukupuolittuminen estänyt naisten aktiivista toimijuutta. Perhepiirin miehillä oli oma erityinen tehtävänsä suomalaisuuden rakentamisessa humanistisen tutkimuksen keinoin. Naisten rooli oli tukea miehien ja näiden työtä akateemisissa pyrinnoissa, oli kyse sitten tutkimuksesta tai viroista käydystä kilpailusta. Yhteyden

hakemisessa suomenkieliseen kansaan naiset pääsivät toimimaan riippumattomammin.

Henkilökohtaisen kirjeaineiston avulla Eiranan on mahdollista osoittaa, kuinka kansallisuusajattelu – kollektiivinen ja aatteellinen ilmiö – pohjautui vahvasti yksilölliseen identiteettityöhön ja emotionaaliseen sitoutumiseen. Kansakunta ei ollut vain järjen vaan myös tunteen asia – tai oikeammin toisiinsa kietoutuvien järjen ja tunteen asia – ja myös miesten toimintaa on hedelmällistä tarkastella tunteiden historian kautta. Pidänkin Eiranan väitöskirjaa erityisen merkittävänä suomalaisen maskuliinisuuden historian tutkimukseen näkökulmasta. Perhepiirin miesten keskinäisten suhteiden tarkastelu tuo esiin nuorten miesten välille muotoutuneita intiimejä ystävyys- ja rakkauden kudelmia sekä vanhemman miehen ja nuorempien välille muotoutuneita eri asteisia isä-poika-suhteita.

Eiranan tutkimus on monikerroksinen ja siitä avautuu joka lukukerralla jotakin uutta, mikä on tietenkin merkki korkeatasoisesta tutkimuksesta. Teemoja, johon olisi voinut pureutua tarkemminkin, ovat esimerkiksi uskonnon ja yliopiston rooli. Siteeratusta aineistosta paljastuu viittauksia uskonnon merkitykseen kansallisuusaatteen kokemisessa, mutta Eiranan ei syvenny näihin, ja uskonnon roolin pohtiminen jää johtopäätösluvussakin varsin vähälle. Yliopisto on teema, joka läpäisee koko työn, olihan kansakunnan rakentaminen tarkasteluajankohtana nimenomaan akateemista puuhaa ja tutkimuksen miespuoliset päähenkilöt toimivat niin yliopistossa osakuntineen kuin sen liepeillä. Tutkimuksen tulokset valaisevat oivallisella tavalla tarkasteluajan akateemista yhteisöä ja kulttuuria, mitä Eiranan olisi voinut käsitellä kootusti esimerkiksi johtopäätösluvussa. Kolmas seikka, jonka systematisointi jää vähälle, on kansakuntapuhuntaan liittyvät sanat ja käsitteet. Vaikka kyse ei ole käsitehistoriallisesta tutkimuksesta, Eiranan olisi esimerkiksi johtopäätösluvussa voinut kootusti pohtia sanastoa, joka loi tunteita ja johon tunteet kiinnittyivät.

Korkeatasoinen ja merkityksellinen historian tutkimus ei ole vain taidokasta käsityötä tieteenalan sääntöjä noudattaen tai niitä uudistaen vaan myös tietoon perustuvaa osallistumista ajankohtaiseen keskusteluun. Reetta Eiranan väitöskirja edustaa tällaista merkityksellistä tutkimusta. Se osoittaa emotionaalisuuden, omakohtaisuuden ja jokapäiväisyyden ja näihin kytkeytyen myös yksityisten intressien keskeytyksen kansallisuusajattelussa ja -liikehinnässä sen alusta lähtien. Niin ikään hänen analyysinsä sukupuolten paikoista antaa eväitä tämänkin päivän nationalismiin kriittiseen tarkasteluun.

Tiina Kinnunen

Suomen ja Pohjois-Euroopan historian professori
Oulun yliopisto

Kirja meistä

Petri Karonen (toim.):

Tiede ja yhteiskunta. Suomen Historiallinen Seura ja historiantutkimus. SKS 2019. 660 s.
ISBN 978-951-858-056-3.

Suomen Historiallinen Seura on saanut vihdoin historiansa. En laittanut otsikkoon kysymysmerkkiä, sillä seuran historia on instituution historia. On toinen asia, miten sadat sen toimintaan osallistuneet ihmiset ovat seuransa kokeneet, varmaankin kovin eri tavoin. Monet historiantutkijat ovat olleet aktiivisia jäseniä, toiset eivät, ja kaikkia ei ole päästetty sisään. Kaikki alamme ihmiset eivät siten näy tässä teoksessa. Valikoituneet voi lukea henkilöluettelosta ja havaita, että vainajat vievät kaikki kärkisijat. Näin asian kuuluu historiantutkimuksessa ollakin. Muistan, miten Eino Jutikkala sanoi, että hänestä saa kirjoittaa vasta hänen kuolemansa jälkeen. Toinen asia, joka pistää silmään on tietenkin se, miten seuran historiaa hallitsee kansallinen historia. Muistan senkin, miten opettajani Pirkko Rommi sanoi, että Suomen historiaa ei olisi ilman kansallisuusaatetta. Nikottelin nuorena ajatusta vastaan, mutta en enää. Seuran historia kertoo, miten ajatus kansallisesta historiasta syntyi, miten sitä ryhdyttiin kirjoittamaan ja sanaa levittämään. Sekin tulee esiin, että ”Suomen historia” oli menestys. Siitä tuli niin sanottu hallitseva kertomus (master narrative), kansakunnan omakuva, jopa ideologia. Ja sen voittokulku jatkuu 2000-luvulla. Uudet tutkijapolvet ovat kyllä haastaneet sen ja kirjoittaneet *maamme* transnationaalien historian monella tavalla, mutta kehys on vielä pystyssä, varsinkin siinä todellisessa yhteiskunnassa, johon seuran historia kirjassa sijoitetaan.

Seuran historia on tärkeä kirja historiantutkimuksen identiteetin kannalta. Se kertoo, mitä ammattikunta on tehnyt, ja se on ammattikunnalle itselleenkin opettavaista. Luonnollisesti kirjassa asetutaan ikään kuin ulkopuolelle ja nähdään seura ja sen toiminta tutkimuskohteena. Petri Karosen kirjoittamassa johdannossa korostetaan tätä erityisesti: historiantutkimus sijoitetaan aikaansa ja seura on ikään kuin aineisto tutkia historiantutkimusta, sen resursseja, keinoja ja ennen kaikkea vaikutusta, kuten historia-kulttuuria ja historia-politiikkaa. Tämä on hieno lähtökohta ja toimii hyvin. Historiantutkimus on todellakin näkynyt suomalaisessa yhteiskunnassa. En sitä tässä kertaa, vaan totean, että kirja on elävä juuri siksi, että se kertoo, mitä nimeltä mainitut ihmiset tekevät ja mitä siitä seuraa. Tässä mielessä kirjan pääotsikko *Tiede ja yhteiskunta* on oikea, vaikka tuntuu aluksi liian vaativalta.

Historiantutkimuksen poliittinen osallisuus, jota korostetaan, näyttäisi kompromettoivan ajatusta tie-

teellisestä ja ”objektiivisesta” tutkimuksesta. Sitoutumiselle voidaan antaa toinenkin nimi ja se on vaikuttavuus. Se on ollut Suomessa niin suuri, että monen muun maan tutkija saattaa sitä kadehtia. Huteja ja onnistumisia on paljon, mutta ne eivät ole sinänsä seuran tekoja vaan yksittäisten teosten, niiden tekijöiden ja politiikan ennustamattomia törmäyksiä. Vain jälkikäteen asiat näyttävät niin sanotusti välttämättömiltä. Tämä tulee hyvin esiin, kun kuvataan, miten haparoivaa ja sattumavaraista seuran toiminta usein oli, eniten alkuvaiheessa. Kun toiminta sittemmin vakiintui, seura oli yhteiskunnassa yhä pienempi tekijä – ainakin suhteellisesti arvioiden. Professoreista ei tullut enää senaattoreita, koska oli riittävästi muutakin herra-ainesta.

Johdannossa luvataan myös, että kirjassa käsitellään paitsi seuran toimintaa myös ”historiantutkimuksen kenttää kokonaisuudessaan”. Näin osin tehdäänkin, koska seura jäsenineen kattoi lähes koko kentän. Kun keskustelua (tai tappelua) historiantutkimuksen luonteesta ja tehtävästä käytiin seurassa tai sen liepeillä, kokonaiskuva hahmottuikin hyvin. Kun tutkimus lisääntyi ja monipuolistui etenkin 1960-luvulta alkaen, kuvaus jää enemmänkin mainintojen varaan. Tätä moninaisuutta on paikattu erillisillä tietolaatikoilla. Silti sellainen historiantutkimus, joka ei liity mitenkään kansalliseen kertomukseemme – tai ei halua liittyä siihen – ei myöskään juuri näy kirjassa, vaikka sitäkin tekevät seuran jäsenet. Tästä on selvin esimerkki esimodernin ajan historia. Tämä ei haittaa, jos lukija muistaa, että käsissä ei ole suomalaisen historiantutkimuksen historia.¹

Päiviö Tommilan *Suomen historiantutkimus* (1989) päättyi 1980-lukuun ja hieman tylyksi koettuun lopetukseen: aika näyttää, tuleeko uudesta tutkimuksesta mitään. Tämän kirjan on kirjoittanut ja siinä esiintyy juuri se polvi, jota Tommilan historiografia ei enää käsitellyt. Tämä näkyy tietenkin tavassa, jolla historiantutkimusta nyt katsellaan. Näkökulma kansalliseen historiaan on asiallisen kriittinen ja heijastaa kirjoittajien oman sukupolven tilannetta. He tulivat ”kentälle”, kun satavuotinen kansallinen paradigma oli murtumassa – ja he itse sitä murtamassa.² Jonkinlainen sukupolvikuilu näkyy silti siinä, että jos on tarpeeksi vanha, löytää itsensä tästä kirjasta hyvin selitettynä reliikkinä, mutta jos on väitellyt 2000-luvulla, tuskin löytää nimeään ja ihmettelee entistä menoa.

Kirjan ehdoton vahvuus on itse tarina, joka kerrotaan tarpeellisen konkreettisesti. Numerotiedotkin ovat tässä tärkeitä, koska ne havainnollistavat muun muassa sen, miten reippaasti tutkimus ja väittelijöiden määrät ovat kasvaneet. Yksilöiden touhukkuus on muuttunut valtion rahoittamaksi projektitaloudeksi, jossa työnantaja laskee suorituspisteitä. Tätä en sinänsä moittisi, sillä se on tuonut paljon lisää resursseja, uusia tutkijoita ja monimuotoisuutta. Vaikka nykyinen julkaisujen määrä saattaa näyttää jo tiedon inflaatiolta, on todella

tärkeätä – myös kansalliselle itseymmärrykselle – että tutkimus kansainvälistyy ja suomalaiset julkaisevat myös ulkomailla.

Eniten pidän siitä, miten pedantilla tavalla tässä kirjassa on kuvattu ja selitetty itse seuran toimintaa: sen perustaminen, sen jäsenet, rekrytointi, sekä julkaisu- ja muu toiminta. Kun henkilöitäkin kuvataan riittävästi, lukija oppii tuntemaan ”miehet, jotka sen tekivät”. Irma Sulkusen ja Tiina Kinnusen kirjoittamassa osuudessa jäsenistöstä tulee esiin, miten naisten vähäinen rooli ei johtunut heidän pienestä määrästänsä, vaan siitä, että heille ei ollut sijaa seurassa. Jäsenkunnan miehisuus, valta-asetelmat ja sukupuolikäsitykset tulevat kirikkaasti esiin. En tiedä, mitä edesmenneet herrat asiasta ajattelisivat, mutta tässä kohdin seuran historiaa on todellakin kirjoitettu uudella tavalla. Samoin tulee esiin – vaikka se ei ole uutta – jäsenkunnan sosiaalinen valikoituminen, muuttuminen ja määrän kasvu. Niillä on todellakin ollut merkitystä ja ne ovat ilman muuta vaikuttaneet myös näkökulmien ja tutkimuksen moninaisuuteen. Kuten luvussa todetaan, avartuminen tapahtui Suomessa yllättävän myöhään, vasta 1960-luvulla ja sen jälkeen, jolloin ”veljespiiri” ja kansallinen tehtävä eivät enää riittäneet kuvaamaan seuran syvintä olemusta.

Tutkimustyötä ja julkaisuja tarkastellaan Marja Jalavan ja Pauli Kettusen kirjoittamassa osuudessa. Luvun idea on otsikon mukaisesti paradigmaattiset muutokset. Juuri siihen julkaisut soveltuvat, mutta tässä yhteydessä on käyty läpi myös ne metodiset keskustelut, jotka ovat seurassa näkyneet, eli kansallisen paradigman vaiheet, kollektivismin maiminnousu, Historiallisen Aikakauskirjan perustaminen vuonna 1903, keskustelu historiallisesti selittämisestä 1950- ja 1960-luvuilla ja suhde yhteiskuntatieteisiin ja niin sanottuihin uusiin historioihin 1980-luvulla. Osa keskusteluista tapahtui seurassa, osa ei, ja kaikkia asia ei lainkaan kiinnostanut. Joka tapauksessa seuran jäsenen tieteellinen toiminta ja keskustelut heijastuvat hyvin seurankin kanavissa (lehti, julkaisusarjat, Kansallisbiografia ja muut kirjahankkeet).

Mervi Kaarnisen kirjoittama luku seuran kansainvälisestä toiminnasta ja tutkijoiden kansainvälisistä yhteyksistä on tarpeellinen kokonaiskuvaus, sillä sellaista ei ole ennen tehty. Kuten arvata saattaa, ulkomailla on kuljettu paljonkin, mutta satunnaisesti. Kansainvälinen toiminta ei ole ollut seuran vahvuus. Tutkijat ovat liikkuneet eniten 1900-luvun alussa ja 2000-luvulla omilla asiailaan arkistoissa, kirjastoissa ja konferensseissa. Seuralla on ollut portinvartijan rooli ”valtiollisessa” tutkijavaihdossa, pohjoismaisissa tutkijakokouksissa (Nordiska Historikermöte) ja niin sanotuissa maailmankokouksissa (CISH), joita on pidetty jo sata vuotta. Pitkään seura ehdotti näihin teemoja ja valitsi Suomen edustajat, kunnes näissäkin otettiin käyttöön avoin *call for papers*. Näkyvä merkkipaalu oli tietenkin Marjatta

Hietalan valinta CISH:n presidentiksi vuonna 2010. On kai rehellistä sanoa, että suomalaisen historiantutkimuksen kansainvälinen vaikuttavuus ei ole ollut suuren suuri, vaikka joku on joskus mainittukin. Tämä on pienen maan – ja suomen kielen – ongelma, mutta ei pelkästään oma vika.

Historiantutkimuksen yhteiskunnallista vaikuttavuutta kuvataan jopa laveasti Petri Karosen ja Seppo Hentilän kirjoittamissa luvuissa. Tunemme hyvin seuran jäsenen poliittisen roolin, koska he olivat aikanaan valtiopäivämiehiä ja ministereitä eli hoitivat valtion asioita. Itsenäisyystaistelussa historiantutkijat saivat olla näkyvästi esillä ja sotien välisenä aikana heidän tehtävänsä oli kirjoittaa kansallinen tarina myös suurelle yleisölle ja koulukirjoihin. Heitä tarvittiin myös sota-aikana ja sen jälkeen selittämään, miksi tässä näin kävi. Tutkijoiden rooli oli korostuneen poliittinen, vaikka he esiintyivät puhtaan tieteen asialla. Hentilä pääsee kirjoittamaan modernista historiapolitiikasta, joka alkoi sotasyllisyydestä ja jatkui myöhemmin valtion rahoittamina tutkimushankkeina. Niissä kaivettiin esiin enemmän tai vähemmän peitettyä historiaa ensimmäisestä ja toisesta maailmasodasta eli ”kansallisista traumoista”. Nämä työt annettiin kuitenkin ammattitutkijoille eli seuran jäsenille ja he onnistuivat tehtävässä hyvin verrattuna monen muun maan poliittisesti ohjattuun tutkimukseen.

Vähemmän näkyvää on ollut se työ, jota seura on tehnyt osana historiantutkimuksen koko kenttää eli arkistojen, kirjastojen, muiden seurojen, erityisesti Historian Ystäväin Liiton, kanssa ja paikallishistorian edistämiseksi, jonka peruja on nykyinen Tilaushistoria-keskus. Pirkko Leino-Kaukiaisena kirjoittama luku kuvaa tavallaan sitä, miten seura on vaikuttanut tutkijoiden, harrastajien, opettajien ja muiden ihmisten arjessa tuomalla historian lähelle muun muassa yleisötilaisuuksien avulla. Toisaalla seura oli instituutio, joka sai valtion tukea, omaksui roolin kansallisen historiatietoisuuden edistäjänä ja oli mukana tiedepolitiikassa. Tämä rooli jatkuu edelleen. Vuonna 2011 seura sai uudelleen otetta nuoremasta tutkijapolvesta järjestämällä ensimmäiset Historiantutkimuksen päivät. Seura elää!

En tee arvioita historiantutkimuksemme yhteiskunnallisesta vaikuttavuudesta, se on tehty mainituissa teoksessa, vaan totean, että tutkijoiden omin silmin se on varmasti aina ollut todellista suurempi. Silti uskallan sanoa myös, että ilman meitä maailma olisi kuitenkin jotenkin pienempi. Seuran historia on rehellinen ja sopivalla tavalla itsekriittinen esitys ammattikunnasta, sen synnystä, paikasta, toimista ja merkityksestä. Jos ja kun tällainen on mahdollinen ilman omahyväisyyttä, se on hyvä merkki.

Perti Haapala, Suomen historian professori
Tampereen yliopisto

1. Vrt. *Historiallinen Aikakauskirja* 4 (2017).
2. Vrt. Pekka Ahtiainen & Jukka Tervonen (toim.) *Historia nyt. Näkemyksiä suomalaisesta historian tutkimuksesta*. WSOY 1990.

Vuosi 1968 Suomessa ja maailmalla

Maarit Leskelä-Kärki, Marika Ahonen & Niko Heikkilä (toim.):

Toivon ja raivon vuosi 1968. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura 2019. 280 s. ISBN 978-952-5976-73-1.

Henrik Meinander:

Samaan aikaan: Suomi ja Maailma 1968. suom. Kari Koski. Siltala 2019. 418 s. ISBN 978-952-234-627-8.

Vuonna 2018 tuli kuluneeksi tasan 50 vuotta Euroopan ”hullun vuoden” 1968 tapahtumista. Tähän tasavuoteen kiinnittyvät myös tässä arviossa tarkasteltavat kaksi kotimaista teosta, jotka lähestyvät aihepiiriä hyvin eri näkökulmista. Henrik Meinanderin *Samaan aikaan: Suomi ja Maailma 1968* käsittelee laajasti ja perusteellisesti lähes kaikkia suomalaisen yhteiskunnan tasoja niiden kansainvälisissä konteksteissa. *Helsingin Sanomien* haastattelussa (23.10.2019) Meinander kutsuu lähestymistapaansa ”totaalihistoriaksi”. Maarit-Leskelä-Kärjen, Marika Ahosen ja Niko Heikkilän toimittama *Toivon ja raivon vuosi 1968* taas lähestyy aihetta eklektisemmin, korostamalla aikakauden ”mosaiikkimaisuutta” ja nostamalla erityisesti populaarikulttuurin merkityksen eksplisiittisesti poliittisten liikkeiden rinnalle. Vaikka teosten näkökulmat ovat hyvin erilaiset, ne monin paikoin myös toistavat aikakauden tutkimukselle tyypillisiä argumentteja ja näkökulmia.

Henrik Meinanderin *Samaan aikaan* onnistuu oivaltavasti purkamaan vuoden 1968 myyttiä radikalismiin ja nuorisoliikkeiden vuotena. Oikeastaan vuoden 1968 nostaminen kirjan otsikkoon osoittaa turhaa vaatimatomuutta. Meinander käsittelee kirjassa suomalaisen yhteiskunnan muutosta ennen kaikkea pitkällä aikavälillä, kuten kansainvälisessä ”pitkää kuusikymmentälukua” tarkastelevassa tutkimuksessa on jo jonkin aikaa tehty. Näin kuusikymmentäluvun radikaalit merkityksisällöt asettuvat osaksi laajempia konteksteja, joissa merkittävälle enemmistölle suomalaisista aikakaudessa oli kysymys paljon arkisemmista ja konkreettisemmista jokapäiväisen elämän muutoksista. Arjen muutoksen kuvausta värittävät oivaltavat esimerkit muun muassa

moottorisahojen, traktoreiden, televisioiden, huoltoasemien, autojen ja kesämökkien huimasta lisääntymisestä suomalaisten työssä ja arjessa.

Toivon ja raivon vuosi 1968 pyrkii yhtä lailla laajentamaan perinteistä käsitystämme vuoden 1968 merkikkeitä ja merkityssisällöistä. Artikkelikokoelman vahvuutena onkin, että se sisältää hyvin monenlaisia näkökulmia, myös sellaisia, joita kotimaisessa aihetta käsittelevässä kirjallisuudessa ei aiemmin ole tarkasteltu. Yksi tapa laajentamiseen on siirtää fokusta pois suomalaisista ilmiöstä. Kari Immosen, Mila Oivan, Niko Heikkilän, Daniel M. Cobbin ja Pekka M. Kolehmainen artikkelit tekevätkin juuri näin. Toinen, edellistä täydentävä näkökulma on kuusikymmentäluvun poliittisiin liikkeisiin keskittyneen tutkimuksen täydentäminen ajan populaarikulttuurin tarkastelulla. Tällaiselle avaukselle on tilausta: populaarikulttuuri on yksi yleisimmistä tekijöistä, joiden merkitystä kyllä toistellaan tutkimuksessa, mutta joita on harvemmin tuotu poliittisten liikkeiden rinnalle tarkastelun kohteeksi.

Sekä globaalia kuusikymmentälukua että ajan populaarikulttuurin tarkastelua rajoittaa suuresti se, että lähes kaikki *Toivon ja raivon* Suomen ulkopuolisia konteksteja tarkastelevat artikkelit keskittyvät Yhdysvaltoihin. Tätä alueellista fokusta ei perustella artikkelikokoelman johdannossa, ja vaikka amerikkalaisten poliittisten ja kulttuuristen ilmiöiden on usein nähty olleen jonkinlaisia esikuvia myös eurooppalaiselle ja siten kotimaisellekin kehitykselle, tämä oletus pitäisi altistaa laajemman tutkimuksen kohteeksi. Ylirajaisia kulttuurisia ja poliittisia siirtymiä olisi hedelmällistä pohtia ennen kaikkea empiirisenä kysymyksenä, ei lähtöolettamana. Tällainen näkökulma huomioisi samalla vastaanottavan puolen aktiivisen roolin. Kulttuurisia ja poliittisia vaihteluita tuskin koskaan omaksutaan suoraan, vaan ne muokataan paikallisiin konteksteihin sopiviksi. Tällainen näkökulma, josta esimerkiksi Timothy Scott Brown on käyttänyt käsitettä ”glokaali”, olisi sopinut oivallisesti sitomaan myös *Toivon ja raivon vuosi 1968* -teoksen eri paikallisissa konteksteissa tapahtunutta toimijuutta käsittelevät kappaleet paremmin toisiinsa. Uudenlaista näkökulmaa olisi tuonut myös kylmän sodan itä-länsijaon kriittinen tarkastelu; kansainvälisessä kirjallisuudessa tarkastellaan koko ajan enemmän myös niitä kolmannen maailman konteksteja, joista aikalaiset aktiivisesti etsivät uusia politiikan tekemisen ja vastarinnan ilmaisemisen tapoja.²

Vaikka Meinanderin kirjan fokus on monella tapaa hitaammassa ja suurina massojen koskeneissa muutoksissa, käsittelee *Samaan aikaan* myös kuusikymmentäluvun poliittisia liikkeitä ja niiden suhdetta valtakunnan politiikkaan. Esitystapa on aikaisempaa tutkimusta yhteen kokoava, mutta samalla kirjallisuudesta saatuja tietoja paikoin täydennetään erityisesti ruotsalaisten toimijoiden tuottamalla aineistolla. Tällainen ote osoit-

taa, kuinka Suomi ei suinkaan sijainnut kansallisessa umpiossa ja toteuttaa siten hyvin otsikossakin mainittua Suomi ja maailma -näkökulmaa. Samalla aikaisemman kirjallisuuden ongelmat toistuvat myös Meinanderin tekstissä. Koska aihetta koskeva aikaisempi tutkimus ei ole liiemmästi kiinnittänyt huomiota siihen, millä käsitteillä aikalaistoimijat kuvasivat ja määrittivät omaa poliittista toimintaansa, tutkijoiden käyttämät analyyttiset käsitteet eivät usein ole ottaneet huomioon päällekkäisyyksiä aikalaiskäsitteiden kanssa. Tämä näkyy erityisesti tavassa, jolla Meinander ja myös useat *Toivon ja raivon* kirjoittajat käsittelevät suomalaista 1960-luvun poliittista aktivismia ”uusvasemmiston” kattokäsitteellä. Tämä tapa käyttää käsitettä analyyttisena työkaluna on monin tavoin ongelmallinen. ”Uusvasemmisto” oli ennen kaikkea aikalaiskäsite, jolla tietty kulttuurinen vasemmistoryhmä määritteli omaa suhdettaan olemassa olevaan vasemmistolaiseen perinteeseen. Missä määrin esimerkiksi radikaaleissa ylioppilaspireissä samaistuttiin juuri uusvasemmistoon? Mitä muita käsitteitä aikalaiset käyttivät kuvaamaan omaa toimintaansa? Mitkä prosessit vaikuttivat näiden itsemäärittelykäsitteiden muutoksiin? Miten poliittinen itsemäärittely vaikutti kansainvälisten poliittisten vaikutteiden omaksumiseen? Kun analyyttisten käsitteiden aikalaiskäyttöä ei problematisoida, nämä kysymykset jäävät vaille vastausta.

Toinen molempia teoksia yhdistävä näkökulma on niiden keskittyminen nimenomaan nuorisoon kuusikymmentäluvun protestin moottorina. Tämä usein toistettu piirre kaipaisi myös kriittisempää otetta. Semi Purhosen aihetta käsittelevillä töillä olisi tässä suhteessa paljon annettavaa, mutta näissä teoksissa vain Heidi Kurvisen artikkelissa hyödynnetään Purhosen tutkimustuloksia.³ Myös Katja-Maria Miettunen ja Matti Virtanen ovat Purhosen lisäksi kirjoittaneet ja myös kiistelleet sukupolven käsitteen merkityksestä kuusikymmentäluvun ilmiöiden selittäjänä.⁴ Nuorison ja sukupolvien välisen eron merkityksen pohtimisessa on paljolti unohtunut, että jo 1960-luvulla radikaalit usein argumentoivat oman toimintansa johtuvan sukupolvien välisestä erosta. Tämä ero esitettiin usein ikään kuin luonnollisena, kiistämättömänä selityksenä poliittisille mielipide-eroille. Tällaista aikalaiskäyttöä vasten esimerkiksi Annukka Hirvasvuopio-Laitin ja Niina Siivikon käyttämät ”nuorten, malttamattomien kuumapäiden” ja ”vanhojen jäärien” kategoriat näyttäytyvät melko ongelmallisina. Sen sijaan, että nuorille annetaan luonnollisia ominaisuuksia, jotka predestinoivat nämä käyttäytymään tietyllä tavalla, olisi nuorisokysymyksiäkin syytä tarkastella empiirisesti, aikalaisten käyttämät määrittämät huomioiden.⁵

Vaikka molempien teosten julkaisu myöhästyi vuoden 1968 tapahtumien tasavuosisuistelusta, on julkaisujankohdan merkitys kummankin kirjan motivoijana selvä. Siksi onkin harmillista, että vain Katja-Maria Miettusen artikkeli pohtii tätä puolta. Miettusen artikkeli on

sikälikin tärkeä, että se laajentaa ymmärrystä 1960-luvun ilmiöiden käsittelystä paitsi julkisuudessa myös tutkimuskirjallisuudessa. Kuusikymmentäluvun aktiivien rooli omaa menneisyyttään koskevan tiedon tuottajina ja jopa vartijoina on korostunut, eikä tutkimuskenttä ole aina riittävästi huomionut tämän toiminnan merkitystä tutkimusten johtopäätöksille. Julkinen muistelu ja muistaminen on noussut erittäin merkittäväksi osaksi kuusikymmentäluvun historiakuvausta, ja tähän muisteluun myös tässä arvioidut teokset tahtomattaankin osallistuvat. Vaikka Henrik Meinander tekee joitakin nostoja 1960-luvulla vaikuttaneiden tutkijoiden omasta henkilöhistoriasta, hän ei harmittavasti viittaa esimerkiksi Miettusen väitöskirjaan, jonka kautta muistelun monitasoisuutta olisi voinut avata. Muistelijoiden rooli historiakuvan jonkinlaisina portinvartijoina ei myöskään näy *Toivon ja raivon* johdantoluvussa eikä siten myöskään tavassa, jolla artikkelikokoelma asemoidaan osaksi laajempaa historiografiaa.

Kenties vielä keskeisempi, jopa historianfilosofinen kysymys liittyy ajatukseen kuusikymmentäluvusta uniikkina ja erityisenä ajanjaksona. Määrittääkö kuusikymmentälukua todella oma, esimerkiksi Meinanderin, Kurvisen, Kari Kallioniemen ja Marika Ahozen mainitsema ”ajan henki”? Juuri kuusikymmentälukua koskevaa tutkimusta on toki globaalisti julkaistu valtavasti: se lienee edelleen ainoa vuosikymmen jolla on oma tieteellinen jurnaalinensa⁶ ja Routledge-käsikirjansa.⁷ Kuusikymmentäluvun erityiseen ”henkeen” viittaavia otsikoita on myös tarjolla viljalti.⁸ Vaikka erityisyys ja muutos, tai ainakin siihen pyrkiminen, tuntuvat edelleen määrittävän tulokulmiamme 1960-luvun tutkimiseen, on tutkimuskentässä vielä runsaasti tilaa näkökulmille, jotka toisaalta kyseenalaistavat näiden muutospyrkimysten yhtäkkisyyttä, toisaalta osoittavat muutoksen ja historiallisten jatkumoiden välistä dynamiikkaa. Meinanderin ”totaalihistoriallinen”, arjen muutokset huomioiva näkökulma ja *Toivon ja raivon vuosi 1968* -antologian globaali ja kulttuurinen tutkimusote ovat kumpikin hyviä avauksia tällaiselle uudennlaiselle, dynaamisemmalle kuusikymmentäluvun ilmiöiden tutkimukselle.

Juho Saksholm, FM,
historian tohtorikoulutettava
Jyväskylän yliopisto

1. Vrt. T.S. Brown, *West Germany and the Global Sixties: The Anti-Authoritarian Revolt, 1962-1978*. Cambridge University Press 2013.

2. Ks. esim. Quinn Slobodian, *Foreign Front: Third World Politics in Sixties West Germany*. Duke University Press 2012; Judy Tzu-Chun Wu, *Radicals on the Road: Internationalism, Orientalism, and Feminism During the Vietnam Era*. Cornell University Press 2013.

3. Semi Purhonen, *Sukupolvien ongelma: tutkielmia sukupolven käsitteestä, sukupolvitietoisuudesta ja suurista ikäluokista*. Helsingin yliopiston sosiologian laitoksen tutkimuksia 251, Helsinki: Helsingin yliopisto 2007.
4. Matti Virtanen, "Diskursiivisen ulottuvuuden" lupaus. *Sosiologia* 39 (2002), 140–141; Semi Purhonen, Vastaus Matti Virtaselle. *Sosiologia* 39 (2002), 141–143; Katja-Maria Miettunen, Historiatietoisuus ja sukupolvi, mistä olikaan kysymys? *Historiallinen Aikakauskirja* 110 (2012), 226–227.
5. Ks. esim. Holly Scott, *Younger Than That Now: The Politics of Age in the 1960s*. University of Massachusetts Press 2016.
6. *The Sixties: a Journal of History, Politics, and Culture* 1 (2008).
7. Jian Chen, Martin Klimke, Masha Kirasirova, Mary Nolan, Marilyn Young, & Joanna Waley-Cohen, *The Routledge Handbook of the Global Sixties: Between Protest and Nation-building*. Routledge 2018.
8. Ks. esim. Gerd-Rainer Horn, *The Spirit of '68: Rebellion in Western Europe and North America, 1956-1976*. Oxford University Press 2007; James J Farrell, *The Spirit of the Sixties: Making Postwar Radicalism*. Routledge 1997.

Oivaltavaa tutkimusta suden ja ihmisen paikantumisista

Heta Lähdesmäki:

Suden paikat. Ihminen ja susi 1900-luvun Suomessa. Nykykulttuurin tutkimuskeskuksen julkaisuja 127. Jyväskylän yliopisto 2020. 508 s. ISBN 978-951-39-7982-9.

Turun yliopiston kulttuurihistorian oppiaineessa väitelleen Heta Lähdesmäen työ kuuluu eläinkäänteen (*animal turn*) jälkeiseen tutkimusaaltoon, jossa keskeistä on eläinten historiallisen toimijuuden tavoittaminen. Suomessa eläinhistoria on nuori tutkimusala, jota kannattelee viimeaikainen uusmaterialismin läpimurto. Alalla tutkitaan ihmisten ja eläinten monimutkaisia suhteita ja asetetaan eläimet toimijoiksi ihmisistä ja eri aktanteista muodostuviin toimijaverkostoihin. Eläinten erilaiset kommunikatiiviset systeemit luovat omat erityisongelmansa, kuten toisenlaiselle aistijärjestelmälle perustuvan kommunikatiivisen järjestelmän ymmärtämisen, mikä saattaa johtaa silkkään impressionistisuuteen ja hallitsemattomaan spekulatiivisuuteen.

Alan tutkimusta voi tehdä vaihtelevan "radikaalilla" tavalla, koskien sekä epistemologiaa että tutkimuspolitiikkoja. Lähdesmäen työtä siivittää posthumanistinen ihmiskeskeisen maailmankuvan ja tutkimusasetelmien kritiikki, mutta lopputulos on hallittu ja kaikki toimijat huomioonottava työ, jossa politiikka ei lyö silmille, ainaakaan genren tuntevaa lukijaa.

Lähdesmäen väitöskirja on laaja tutkimus ihmisten ja susien suhteesta 1900-luvulla, aiemmassa tutkimuksessa vähemmälle jääneenä aikakautena. Tekijä tuntee

erinomaisesti yhteiskunnallisen ja kulttuurisen eläintutkimuksen teorian, käsitteet ja tutkimustilanteen sekä seuraa genren teoreettis-metodologisia erityispiirteitä ansiokkaasti, uusia termejä esitellen tai niiden rajoja rohkeasti venyttäen. Tällaisia termejä ovat hieman määrittelemättömäksi jäänyt "yhteistyön" käsite sekä paremmin perusteltu "suden subjektius", joka tosin jää koko potentiaaliiltaan käyttämättä.

Tutkimusfokuksen asettaminen paikkoihin ja paikantumisiin on hyvin perusteltu ja toimiva ratkaisu. Lähdesmäki käsittelee erämaasudet ja ihmisten lähelle tulleet sudet, sekä ihmisten elinkeinopiireihin tunkeutuneet ja valtion rajoja ylittäneet sudet. Monet vanhat käsitykset (susista tyhjä Suomi, susiraja) osoitetaan pitämättömiksi, ja ihmisten vaikeus asua suden kanssa rinnan hahmottuu yhdeksi jatkumoksi koko 1900-luvun ajalta. Suden osallisuus paikkojen syntymisessä ihmistoimijoiden kanssa kartoitetaan työssä vakuuttavasti, kirjoittamalla auki toimijoiden historiallinen relationaalisuus. Sama koskee sutta puhetapojen ja politiikkojen muovaajana.

Väitöskirjan yksi päälöydös on ihmisen susihallinnon väkivaltaisimpien muotojen epäonnistuminen. On kuitenkin epävarmaa, johtuiko muutos kohti suoje-lua ja petokorvauksia pelkämästä tappolinjan epäonnistumisesta; työssä käydään läpi suoje-luajattelun historia ja sensitiivisyyden kasvu suhteessa suteen osana ekosysteemejä, joilla myös oli osansa kehityksessä. Lähdesmäki nostaa esille lähteistään hienosyisesti lajien välisen vuorovaikutuksen kaikki valöörit ja sanallistaa hyvin suden näkökulmaa ja mahdollisia kokemuksia. Työ perustuu laajaan viranomaisten tuottamaan materiaaliin ja sanomalehtiaineistoon, jonka käyttö on huolellista. Aineiston lähdekriittistä arviointia ja analyysiprosessia ei tosin aina tehdä lukijalle näkyväksi.

Lähdesmäki ei pyri metodologis-teoreettiseen kehitystyöhön, mutta teorian käyttö on sisäistynyt. Karen Baradin diskursiivis-materiaaliseen lähestymistapaan nojaten hän analysoi paikantumisien diskursiivista puolta sekä susitoimijoiden materiaalis-fyysisen läsnäolon vaikutuksia. Tutkimuksen keskiössä on suden paikkojen määrittäminen ja muotoutuminen ihmisen ja suden yhteistoiminnan tuloksena. Aiheeseen kytketään moninaiset seikat, susitieto, valta, eri ympäristöt, eri sijaintialueiden elinkeinot, susien ja niiden saaliseläinten biologia ja tunteet, susien pitäminen tervetulleina ja toivottuina. Laajempi ongelma on paikkoihin liittyvien mielikuvien varaan rakennetut käsitykset susien ongelmallisesta ja toivotusta sijainnista.

Johdannon teoreettista keskustelua leimaa paikoin niukka ote. Lähteet esitellään problematisoivasti suhteessa niiden rajoituksiin, nimenomaan eläinhistoriallista tietoa ja sen mahdollisuuksia silmällä pitäen, mutta samalla aikaisemman tutkimuksen käsittely jää kapeaksi. Lähdesmäki luettelee lähinnä teemoja ja osoittaa,

miten susi on aseteltu tutkimuskehikseen, mutta ei niinkään erittele käytössä olleita analyysin välineitä. Työn asemointi jää näin hieman puolittiehen.

Lähdesmäki toteaa, että suden ja ihmisen intentioita ja toimintaa on mahdotonta täydellisesti ymmärtää. Lähdesmäen mukaan sutta ei pidäkään analysoida inhimillistämällä, vaan intentionaalisen toiminnan ja ymmärtämisen kohteena. Tätä hän tavoittelee vastustavalla lukemisella, biologian ja etologian tutkimusten käytöllä, joissa piilevää vaaraa eläinten käyttäytymisen suorasukaisesta tulkitsemisesta toimijuudeksi Lähdesmäki on onnistuneesti välttänyt, sekä spekulatiivisilla metodeilla, erilaisia mahdollisuuksia pohtimalla. Työn yksi tukijalka on sen varovainen epistemologinen positio ja modaliteetti, sillä työ seisoo paljolti saavutettavissa olevan tiedon ehdollisuuden varassa. Modaliteettia seurataan monotoonisuuteen asti, mikä johtaa kysymään, onko johdonmukaisuus estänyt lähteiden sisältämän tiedon tason ja laadun erojen huomioimisen. Nyt ne eivät pääse vaikuttamaan tuloksiin.

Suden toimijuutta ei haeta ja analysoida pelkällä teorialla, vaan empirialla ilman kategoriavirheitä, myös kiistanalaisissa seikoissa, kuten koskien susien vaikutusta politiikkaan ja lainsäädäntöön. Kokonaisuutena työn tämä osa kestää genren tuntevan luennan. Lähdesmäki rakentaa suden toimijuutta hallitusti ja vakuuttavasti empiriaan pohjaten suden ja ihmisen suhdeverkostojen analyysin kautta, ei impressionistisesti eikä liian lukkoon lyövästi.

Tutkimuseettinen lähtökohta työlle on kaikkien toimijoiden kriittinen ymmärtäminen ja tuomitsematta jättäminen. Lähdesmäki onnistuu tässä, lukuun ottamatta paria-kolmea kohtaa, joissa hän, pystypäin ja tarkoituksella, eläintutkimuksen konventioita seuraten, vetää hieman yleistäviä, happamia paralleleja eläinten ja ihmisten petomaisempien luonteenpiirteiden välille.

Lähdesmäen työtä kantaa parhaiten Karen Baradin diskursiivis-materiaaliseen lähestymistapaan nojaava analyysi ja eläinmaantieteellinen tilaa, tilallisuutta, paikkaa ja sijaintia koskeva teoretisointi. Työssä käytetään johdonmukaisesti myös Donna Harawayn metodiikkaa. Harawayn toimijaverkostoteorian innoittamia perusajatuksia sekä pohdintoja diskursiivisen ja materiaalisen yhteen kietoutumisesta on käytetty eläinhistoriassa ja muussa eläintutkimuksessa paljon, ja siksi ne ovat ohittamattomia premissejä myös tässä tutkimuksessa. Harawayn impressionistisemmalla käsitepatteristolla (muun muassa ”tanssi”, ”koreografia”) tehdyt tulkinat eivät kuitenkaan joka kerralla syvännä analyysiä – lähinnä ne toimivat suden ja ihmisen yhteistoimijuuden ja sen monimuotoisuuden, myös väkivaltaisen puolen manifestaatioina.

Susi nostetaan historiallisena subjektina esiin hallitusti ympäristöään havainnoivana ja siinä toimivana

oliona. Se tekee interventioita, on suhteissa, läsnä ja vaikuttaa. Näitä Lähdesmäki tulkitsee eläinten historian-tutkimuksen alan konventioita ja epistemologisesti radi-kaaleinta linjaa seuraten ”yhdessä-muotoutumisena”. Tässä mielessä väitöskirjatutkimus on genrensä johdonmukaisena edustajana vailla ongelmia, mutta osoittaa myös perinteisemmän historiantutkimuksen keinojen ja perustaitojen hallintaa tyydyttävällä tavalla. Paikantumisia selitetään monipuolisten kontekstualisointien avulla ja yhteiskunnallisen kehityksen valossa. Työ päättyy monilajisen historiantutkimuksen tutkimusohjelman esittelyyn. Murtautuvatko historian eläimet laajemmin pelkän kalorilähteen roolista, jää nähtäväksi.

Jukka Nyssönen, FT,
Norsk institutt for kulturminneforskning

Suomi Neuvostoliiton kulttuuridiplomatian keskiössä

Simo Mikkonen:

”Te olette valloittaneet meidät!” Taide Suomen ja Neuvostoliiton suhteissa 1944–1960. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2019. 332 s. ISBN 978-951-858-1294.

Akatemiatutkija Simo Mikkonen Jyväskylän yliopistosta luo uudessa kirjassaan kattavan kuvan Suomen ja Neuvostoliiton välisistä taiteilijavierailuista Moskovan välirauhansopimuksen jälkeisestä syksystä 1944 aina 1950-luvun loppuun. Mikkonen analysoi sodan jälkeen vihollisista ystäviksi muuttuvien naapurusten välisten kulttuurisuhteiden politiikkaa, organisaatioita ja käytäntöjä suomalaisia ja venäläisiä arkistoaineistoja hyödyntäen. Hän täydentää niistä saamaansa informaatiota sanoma- ja aikakauslehtiaineiston ja kulttuurivaihtoon osallistuneiden muistelmista ja haastatteluista.

Mikkosen teos liittyy valtioiden rajat ylittävien (”transnational”) kulttuurikontaktien historialliseen tutkimukseen, jossa on viime vuosina alettu tutkia myös Neuvostoliiton kylmän sodan ajan kulttuuridiplomatiaa ja -vaihtoa sen sijaan, että olisi keskitytty ainoastaan Yhdysvaltojen harjoittamaan kulttuuridiplomatiaan. Mikkonen osoittaa, että yksilöillä oli merkittävä rooli Suomen ja Neuvostoliiton taidesuhteissa. Hän perustaa argumenttinsa Suomi-Neuvostoliitto-Seuran, Suomen Kansallisoopperan ja -baletin, muiden taidejärjestöjen ja yksittäisten taiteilijoiden sekä Neuvostoliiton puolueen ja hallinnon kulttuurielinten ja niiden alaisuudessa toimivien taide-elinten edustajien välisen kulttuuriyh-teistyön analyysiin.

Mikkonen sijoittaa tutkimuksensa osaksi laajempaa Suomen ja Neuvostoliiton välisten suhteiden tutkimuskenttää. Siinä pääpaino on ollut ”korkean tason” politiikan analyysissä kulttuuristen aspektien jäädessä vähemmälle tai jopa kokonaan sivuutetuiksi. Mikkosen teos onkin ensimmäinen kokoava tutkimus Suomen ja Neuvostoliiton välisten kulttuurisuhteiden kehityksestä ja heijastumisesta suomalaisen taide-elämään. Aikaisemmin ilmestyneet tutkimukset ovat analysoineet lähinnä naapurusten välisten instituutioiden historiaa, kuten Ville Pernaan Neuvostoliittoinstituutin ja Kaisa Kinnusen Suomi-Neuvostoliitto-Seuran historiaa käsittelevät teokset.

Mikkosen teoksen pääpaino on Neuvostoliiton esittävien taiteilijoiden – muusikoiden, tanssiryhtyeiden, kuorojen, oopperalaulajien, balettitanssijoiden ja säveltäjien – vierailuissa Suomeen. Muiden taiteen alojen vaihdon analyysi on jätetty kirjassa vähäiseksi. Mikkonen tähdentääkin, että kirjallisuus, kuvataiteet ja teatteri olivat vielä 1940- ja 1950-luvuilla vähäisessä roolissa maiden välisissä suhteissa. Niiden vaihto pääsi kunnon vauhtiin vasta 1960-luvulla, samoihin aikoihin kuin Suomen ja Neuvostoliiton välinen kulttuurivaihtosopimus solmittiin. Vasta sen jälkeen näiden valtioiden kahdenvälinen vaihto virallisesti alkoi. Kirjan jälkimmäinen puolisko onkin omistettu suomalaisten kapellimestarien, oopperalaulajien ja balettitanssijoiden, säveltäjien, ja koreografien Neuvostoliittoon suuntautuvien vierailujen ja esiintymisten kuvaamiseen. Mikkonen analysoi kattavasti, keitä ja milloin Neuvostoliitosta Suomeen lähetettiin, miten taiteilijaryhmien ja kulttuuridelegaatoiden poliittinen ja ideologinen valvonta toimi, miten se vaikutti heidän vuorovaikutukseensa suomalaisten kollegojensa kanssa ja miten yleisö suhtautui neuvostoliittolaisten esityksiin. Vastaavia kysymyksiä esitetään myös, kun käsitellään suomalaisten vierailuja Neuvostoliittoon.

Venäläisten esittävien taiteilijoiden kulttuurivierailujen kuvauksesta havaitsee, että Mikkosen työllä on paljon yhteneväisyyksiä Neuvostoliiton kulttuuridiplomatiasta ilmestyneen kirjallisuuden ja artikkelien kanssa (mm. Kiril Tomoff ja Meri Herrala). Vertailu Neuvostoliiton ja Yhdysvaltojen kylmän sodan ajan kulttuurisuhteisiin olisi tuonut lisätietoa siitä, miksi Suomella oli merkittävä osa Neuvostoliiton kulttuuridiplomatiassa sekä suurvaltojen järjestelmien ja kulttuurien välisessä kilpailussa jo heti toisen maailmansodan jälkeen.

Mikkonen argumentoi, että Neuvostoliitolla oli ideologia ja poliittisia syitä lähettää taiteilijoitaan Suomeen. Suomi ei ollut ainoastaan – Mikkosen sanoin – eturintamassa neuvostoliittolaisten taiteilijaryhmien lähettämisessä Euroopan-kiertueille. Korostettakoon, että Suomi sijaitsi sodanjälkeisinä vuosina muotoutuvan Neuvostoliiton kulttuuripiirin keskiössä idän ja lännen välillä. Suomi oli tärkeä neuvostotaiteilijoiden poliittisen

ja ideologisen lojaalisuuden testauspaikka, mitä Mikkonen painottaakin. Tämän lisäksi Suomi toimi Neuvostoliiton taiteilijoiden markkinointipaikkana ennen kuin hallinto lähetti heidät laajemmille kapitalistisille markkinoille. Mikkonen pitäytyy tutkimuksellisessa viitekehysessään enimmäkseen Suomen ja Neuvostoliiton välisissä suhteissa, sitoen Suomen länsieurooppalaiseen kontekstiin. Tässä yhteydessä Mikkosen tutkimus on uraauurtava luodessaan yleiskuvan Suomen ja Neuvostoliiton välisistä kulttuurisuhteista – aikana, jolloin moni Länsi-Euroopan valtio houkutteli turhaan johtavia neuvostotaiteilijoita samaan aikaan, kun heitä suorastaan tyrkytettiin esiintymään Suomessa.

Neuvostoliiton kulttuuridiplomatian tutkimuksessa on korostettu, että sen propagandan tarkoituksena oli ystävällismielisen kuvan luominen maan politiikasta, järjestelmästä ja kulttuurista. Tämän propagandan välittämistä Suomeen ennakoivat Suomen ja Venäjän kansojen välisen ystävyyseuran perustaminen talvisodan jälkeen toukokuussa vuonna 1940. Ystävyyseuran toiminta kuitenkin kiellettiin, millä oli suora yhteys Suomen Kommunistisen Puolueen (SKP) toimimiseen ”maan alla” vuoteen 1944 saakka. Kommunistit palasivat kuitenkin poliittiselle ja kulttuuriselle kentälle jatkosodan päätäneen välirauhansopimuksen jälkeen syksyllä vuonna 1944. SKP:n ehdokkaita oli Suomen ensimmäisissä eduskuntavaaleissa Suomen Kansan Demokraattisen Liiton (SKDL) ehdokaslistoilla maaliskuussa vuonna 1945. Mikkonen osoittaa tapaustutkimustensa avulla, että SNS:llä oli merkittävä asema Neuvostoliiton Suomeen suuntautuvassa propagandassa heti perustamisestaan, loka-kuusta 1944 lähtien. Mikkonen asettaakin kirjassaan Suomen ensimmäiset sodanjälkeiset eduskuntavaalit kontekstiinsa osana Neuvostoliiton poliittis-kulttuurisia vaikutusyrityksiä, joihin neuvostotaiteilijoiden sodanjälkeiset esiintymiset Suomessa SNS:n vieraina liittyivät. Neuvostoliiton kulttuurivaikutuksen päämääränä oli muuttaa korkeatasoisen taiteen ja sen edustajien avulla Suomen itsenäisyyden aikainen Neuvostoliiton viholliskuva ja naapuruussuhteiden asema vihollisista ystäviksi. Suomen ja Venäjän kansoja yhdistävä kansalaisjärjestö SNS toimikin aluksi välittäjänä suomalaisten taidelaitosten ja Neuvostoliiton välillä. Mikkonen osoittaa, että SNS:stä tuli jopa tärkeämpi poliittinen toimija kuin välirauhansopimuksen mukaisesti lakkautettujen fasististen järjestöjen tilalle keskeiseksi toimijoiksi vakiintuvista Suomen Kommunistisesta puolueesta ja Suomen Kansan Demokraattisesta Liitosta. Samalla hän juurruttaa teoksensa osaksi myös suomalaista vasemmistoa ja kommunisteja käsittelevää tutkimusta.

SNS:stä yritettiin kuitenkin tehdä aluksi poliittisesti laajapohjainen kansalaisjärjestö, jonka toimintaan myös suomalaiset porvarilliset puolueet voitaisiin kytkeä muuttaen Suomen sodanjälkeistä poliittista- ja mielipideilmastoa Neuvostoliittoon kohtaan ystävällis-

mielisempään suuntaan. Mikkonen osoittaa, että tämä päämäärä ei välttämättä toteutunut. Tästä todistaa se Mikkosen havainnoima seikka, että Neuvostoliiton johtama Liittoutuneiden valvontakomissio järjesti varhaisimmat kulttuurivierailut ennen ensimmäisiä eduskunta-vaaleja. On ensiarvoisen tärkeää, että Mikkonen nivoo Liittoutuneiden valvontakomission kulttuuripoliittisen toiminnan neuvostotaiteilijoiden esityksiin sodanjälkeisessä Suomessa.

Mikkonen ei kuitenkaan mielestäni selvitä tarpeeksi Suomen sodanjälkeistä tilannetta Neuvostoliiton etupiirissä sekä keskisen Itä-Euroopan valtioiden yhteydessä. Suomen asemastahan oli Neuvostoliiton intressipiirissä sovitto jo Teheranin konferenssissa vuonna 1943, ja vahvistettu välirauhansopimuksessa syksyllä 1944. Myös Jaltan ja Potsdamin konferenssien päätökset vuodelta 1945 olivat sinetöineet sodanjälkeisen Euroopan jaon lännen ja Neuvostoliiton etupiireihin. Neuvostoliiton kulttuurivierailujen kautta vahvistui kuva siitä, että Suomi kuului sen etu- ja kulttuuripiiriin, minkä muut valvontakomission jäsenet hyväksyivät – siitä huolimatta, että Suomelle välirauhansopimuksen pykälissä velvoitettuja määräyksiä valvoi liittoutuneiden yhteinen komissio. Ehkäpä näiden sopimusten ansiosta liittoutuneet alkoivat vahvistaa propagandaansa Suomessa vasta 1940-luvun lopussa. Neuvostoliiton johtama komissio oli silloin jo poistunut Suomesta Pariisin rauhansopimuksen voimaantulon jälkeen vuonna 1947, ja neuvostovaltion kulttuurivaihto alkoi vähitellen laajentua Euroopan laajuiseksi.

Mikkonen ei myöskään analysoi laajemmin, miksi Suomi oli sodan jälkeen merkittävä poikkeus kapitalististen maiden joukossa. Tämä liittyy Suomen sotaa edeltävään, sodanaikaiseen ja –jälkeiseen asemaan. Suomi oli ainoa Saksan sodanaikainen liittolainen, joka vältti Itä-Euroopan kansandemokratisointiprosessin. Puna-armeija vyöryi sodan jälkeen vapauttamaan keskisen Itä-Euroopan valtiot Wehrmachtilta, mutta Suomi säilyi miehittämättä. Sen sijaan Suomessa Puna-armeijan kuoro valloitti yleisön tammikuussa 1945. Lukuisat neuvostoliittolaiset kulttuurivierailut osoittivat Suomeen kohdistuneen vastaanlaisen Neuvostoliiton kulttuurivaikutuksen kuin Keski- ja Itä-Eurooppaan ennen läntisen kulttuurivaihdon alkamista. Tässä propagandassa taide valjastettiin julistamaan neuvostojärjestelmän ylivaltaa Suomelle historiallisesti ja kulttuurillisesti läheisen Saksan fasistisen järjestelmän kukistuttua. Se, että Neuvostoliitto kohteli Suomea kulttuuridiplomatiassaan vastaavalla tavalla kuin muuta Itä-Eurooppaa selittää, miksi Suomen kulttuurivaihto Neuvostoliiton kanssa oli merkittävämpää kuin muualla lännessä heti sodanjälkeisinä vuosina. Euroopassa alettiin perustaa ystävyysseuroja Neuvostoliiton kanssa vasta 1950-luvun puolivä-

listä lähtien, läntisten kulttuurivaikutteiden yleistyessä samanaikaisesti myös Suomessa.

Kirjan mielenkiintoisinta antia on analyysi Neuvostoliiton vaikutusyrityksistä Suomen politiikkaan kulttuurivierailujen avulla Suomen eduskunta- ja presidentinvaalien aikana. Lukuisten vuoden 1945 kulttuurivieraiden jälkeinen noin vuoden hiljaiselo ei johtunut ainoastaan Neuvostoliiton kulttuuripolitiikassa aktiivisen Andrei Zhdanovin siirtämisestä valvontakomission johdosta Moskovaan vuoden 1945 lopulla, vaan – kuten Mikkonen osoittaa – siitä, että vaaleja ei vähään aikaan järjestetty. Analysoidessaan Neuvostoliiton vaikutusyritystä Suomen politiikkaan vuoden 1958 yöpakkaskriisin aikana Mikkonen avaa merkittävää valtioiden välisten poliittisten ja kulttuurisuhteiden keskinäisyyttä. Yöpakkaset syntyivät Neuvostoliiton tyytymättömyydestä K. A. Fagerholmin enemmistöhallituksen kokoonpanoon, josta kommunistit oli syrjäytetty. Naapurimaiden välinen kulttuurivaihto jatkui siitä huolimatta, että Neuvostoliitto veti suurlähettiläänsä pois Suomesta ja painosti Fagerholmin hallitusta eroamaan. Korostaisin vielä, että diplomaattisista kriiseistä huolimatta Neuvostoliiton ja Suomen kulttuurivaihdon jatkumisessa on selvää samankaltaisuutta suurvaltojen kulttuurisen yhteistyön kanssa. Usein Neuvostoliiton ja Yhdysvaltojen kulttuurisuhteet eivät katkenneet edes maailmanlaajuisista, lähes sotilaallisiksi konflikteiksi eskaloituvista kriiseistä huolimatta (esim. Suezin ja Unkarin kriisit vuonna 1956 ja U-2 -vakoilukoneen alas ampumisen kriisi vuonna 1960).

Mikkosen teos on täynnä mielenkiintoisia yksityiskohtia. Erityisesti Suomen Kansallisoopperan ja -baletin neuvostoliittolaisia kulttuurisuhteita käsittelevä luku tarjoaa uutta tietoa suomalaisten kulttuurilaitosten ja niiden taiteilijoiden kanssakäymisestä neuvostoliittolaisten kollegojensa kanssa. Myös kuvaukset suomalaisten ja neuvostoliittolaisten säveltäjien tapaamisista ovat erityisiä, sillä niistä käy ilmi, miten erilaisissa järjestelmissä elävien henkilöiden vapaus vaihtaa ammatillista informaatiota vaihteli. Kuten Mikkonen osoittaa, Neuvostoliitossa oli yksittäisillä toimijoilla liikkumatilaa Stalinin kaudellakin. Stalinin kuoleman jälkeen ja Hruštšovin suojaan aikana järjestelmässä syntyi kuitenkin enemmän liikkumavaraa venyttää ideologisia ja poliittisia rajoja. Tästä lähtien voidaan puhua kulttuurivaihdosta vastavuoroisten vierailujen yleistyessä. Mikkonen on kuuleman mukaan jatkamassa mielenkiintoista Suomen ja Neuvostoliiton kulttuurisuhteiden kuvausta seuraavassa kirjassaan.

Meri Herrala, tutkijatohtori
Taideyliopiston Historiafoorumi, Helsinki

Miksi talouskasvu käynnistyi hajanaisessa Länsi-Euroopassa eikä idän imperiumeissa?

Walter Scheidel:

Escape from Rome. The Failure of Empire and the Road to Prosperity. Princeton University Press 2019. 670 s. ISBN 978-069-117-2187.

Stanfordin yliopiston professori ja antiikin historian tutkija Walter Scheidel on viime vuosina kirjoittanut maailmanhistorian keskeisiä kehityskulkuja koskevia vertailevia tutkimuksia.¹ Hänen viimeisin kirjansa käsittelee sitä, miksi huomattava talouskasvu ja teollistuminen käynnistyivät Britanniassa, Länsi-Euroopassa ja länsimaissa, kun taas muu maailma polki paikallaan ja jäi länsimaihin nähden taloudellisesti ja poliittisesti kehittymättömäksi ja riippuvaiseksi. Englanniksi tätä eroa kutsutaan termillä *the great divergence*.

Scheidelin mielestä tasavaltalainen Rooma nousi suurvallaksi, koska se sijaitsi silloisen kehittyneen maailman reunalla ja etäällä Lähi-idän imperiumeista. Rooman mahti perustui sotaväen joukkomittaiseen mobilisaatio-kykyyn, minkä rinnalla verotus oli suhteellisen kevyttä. Rooman tasavallan eliitti oli pitkään yhtenäinen.

Scheidelin mukaan huomattava talouskasvu johtui pohjimmiltaan siitä, että Rooman valtakunnan luhistuttua Euroopassa vallitsi pysyvästi keskenään kilpailevien valtioiden monenkeskinen järjestelmä, missä yksikään valtio ei ennen uusinta aikaa hallinnut viidesosaa suurempaa osuutta maanosan väestöstä. Kiinassa dynastiat tulivat ja menivät, mutta jos sivuutamme hajaannuskaudet, valtaosa väestöstä kuului aina yhden tai joskus kahden valtion alaisuuteen. Imperiaalisen mielessä Etelä-Aasia (Intia) ja Lähi-itä olivat Keskustan valtakuntaa hajanaisempia. Kuitenkin kaikilla näillä kolmella alueella imperiumit kontrolloivat yleensä 60–90 prosenttia väestöstä.

Scheidel selittää eron syntymistä Euroopan maantieteellisellä hajanaisuudella ja ennen kaikkea sillä, että Mantšuriasta Romaniaan ulottuva euraasialainen arovyöhyke oli riittävän kaukana länsieurooppalaisista keskuksista. Aron paimentolaisten ratsastajakansojen ja paikallaan asuvien kiinalaisten vuorovaikutus ja ensiksi mainittujen valloitukset ja dynastiat ovat Kiinan historian läpi kulkeva punainen lanka. Arovyöhykkeen ratsastajat alistivat myös Intian pohjoisosat ja Lähi-idän toistuvasti valtaansa. Länsi-Eurooppaan niiden imperiumia muodostava vaikutus ei ulottunut.

Euroopalle oli tyypillistä suhteellisen tasavertaisten valtioiden kilpailu, joka pidemmällä aikavälillä johti valtion ja yhteiskunnan, aluksi vain eliitin, väliseen veroja ja lakeja koskevaan neuvottelemiseen, yhteiskunnallisten voimien moniäänisyyteen, valtiota ja taloutta koskevaan

suorituskeskeisyyteen ja maanosan ulkopuolella olevien resurssien tavoitteluun. Euroopan ulkopuoliset imperiumit käyttivät sitä vastoin alueellaan monopolistista valtaa. Ne eivät olleet despotioita, vaan esimerkiksi Intian poliittinen kulttuuri perustui osittain neuvotteluun, ja vierasperäinen Qing-dynastia (1644–1912) varoi rasittamasta han-kiinalaisia liiallisilla veroilla. Neuvottelufoorumit eivät itäisissä imperiumeissa kuitenkaan institutionalisoituneet. Valtakunnan sisäiset resurssit ja olemassa olevien rakenteiden säilyttäminen ilman uudistavaa tuhoa riittivät näille imperiumeille.

Länsi-Euroopassa dynaamisin talouskehitys sijoittui sopivan pieniin ja vallan keskuksista erillään oleviin paikkoihin eli ensin Pohjois-Italian kaupungeista Alankomaihin ulottuvalle vyöhykkeelle ja loppujen lopuksi Englantiin. Selviytyäkseen alituisista sodistaan Hollanti ja Englanti verottivat väestöään huomattavasti tiukemmin ja kattavammin kuin kilpailijansa. Mainiossa vallankumouksessa vuonna 1688 Englanti siirtyi parlamenttikeskeiseen valtiojärjestykseen. Valta kuului toiseksi vain pienelle eliitille, mutta toisin kuin Manner-Euroopassa, aatelilla ei ollut verovapautta, mikä edisti neuvotteluun perustuvaa vallankäyttöä. Suuri valtionvelka loi kehittyneen luottolaitoksen. Sen ja luottotajien luottamuksen ansiosta Britannia pystyi hoitamaan velkasitoumuksensa. Julkinen velka loi kehittyneet pääomamarkkinat. Vuonna 1815 valtionvelkaa oli 220 prosenttia vuotuisesta bruttokansantuotteesta. Nykyiset Maailmanpankki, Kansainvälinen valuuttarahasto ja Euroopan unionin komissio olisivat epäilemättä pitäneet 1800-luvun alun Britanniaa luottokelvottomana konkurssipesänä, jolle olisi määrätty sanktioita.

Valtio suojeli talouttaan ja yrittäjiään monopolisoidulla omille kansalaisilleen merenkulun ja asettamalla laadultaan ylivermaisille intialaisille puuvillakankaille tuontitullit. Näiden kankaiden kilpailu- ja tuontirajoitukset johtivat osaltaan keksintöihin, joiden tuloksena syntyi mekaaninen tekstiiliteollisuus. Koneellisesti tuotetut puuvillakankaat olivat laadultaan intialaisten käsityötuotteiden veroisia, mutta hinnaltaan paljon halvempia. Brittiläinen massatuotanto syrjäytti intialaiset kilpailijansa markkinoilta.

Kivihiihen hinta pidettiin vientitulleilla alhaisena. Napoleonin sotien aikana Britannia tavoitteli omavaraisuutta ja korvasi mahdollisuuksien mukaan Itämeren maiden puun kivihieillä. Se johti teollisiin innovaatioihin, jotka perustuivat puuhiihen sijasta kivihieheen. Muita maita korkeammat reaali-palkat edistivät nekin osaltaan teknisiä ja tuottavuutta parantavia innovaatioita. Teollinen vallankumous käynnistyi merkantilistis-protektionistisen valtiontalouden ollessa vallalla. Fiskaalis-sotilaallinen valtio ei suoranaisesti toiminut teollisen vallankumouksen kättilönä, mutta se loi sopivan synty-ympäristön. Vapaakaupan aika koitti vasta noin 1830-luvulta alkaen.

Ajatus siitä, että länsieurooppalaisten valtioiden keskinäinen kilpailu synnytti niiden sotilaallisen ja taloudellisen ylivertauisuuden, on varsin yleisesti hyväksytty. Fiskaalis-sotilaallisen valtion käsite perustuu muun muassa John Brewerin tutkimuksiin.² Kenneth Pomeranz esitti vuonna 2000 ilmestyneessä kirjassaan *The Great Divergence*, että talouskasvu ja teollinen vallankumous olisivat Britannian sijasta voineet aivan yhtä hyvin alkaa Kiinasta. Karibian alueen orjaplantaasien tuottama sokeri sekä kivihiihi autoivat kuitenkin Britanniaa vapautumaan niistä esiteollisen talouden niukkojen resurssien ylläpitämistä kehityksen pullonkauloista, joista Kiina omaksi tappiokseen jäi kärsimään.³

Peer Vries on vertaillut Britannian ja Kiinan henkeä kohti laskettua talouden ja ulkomaankaupan volyymia, bruttokansantuotetta ja verorasitusta hopeana ja osoittanut, että 1600- ja 1700-lukujen Kiina jäi kaikilla mitareilla huomattavasti jälkeen Britanniaa. Sama koski innovatiivisuutta. Keskustan valtakunnasta ei todellisuudessa ollut Britannian tai Länsi-Euroopan kilpailijaksi. Nykyaikaisen kapitalistisen talouskehityksen käynnistyminen Britanniassa oli Vriesin mukaan ennen kaikkea maan talouden sisäinen asia, vaikka toisaalta ulkomaankauppa ja siirtomaat olivat kaikkea muuta kuin merkityksetön tekijä.⁴ Kuten edellä ilmeni, Scheidelkaan ei usko Kiinan voineen olla Britannian potentiaalinen haastaja teollistumisessa. Siirtomaiden ja ulkomaankaupan merkityksestä teollisen vallankumouksen käynnistymiselle hän on Vriesin kanssa periaatteessa samaa mieltä, mutta painottaa kuitenkin niiden roolia jonkin verran enemmän. Scheidelilla sen enempää kuin muillakaan tässä mainituista ei ole häivääkään sellaista länsimaisen yhteiskunnan ja sivistyksen ylivertauisuuden hehkutusta, jollainen oli muutamia vuosikymmeniä sitten tavallista.

Antti Kujala,
Suomen ja Venäjän historian dosentti
Helsingin yliopisto

Keskiaikaa yleistajuisesti ja tutkimukseen perustuen

Jaakko Tahkokallio:

Pimeä aika. Kymmenen myyttiä keskiajasta.

Gaudeamus 2019. 299 s. ISBN 978-952-345-039-4.

Keskiajantutkija ja Kansalliskirjaston keskiaikaisten aineistojen ja vanhojen karttojen kokoelman hoitaja FT Jaakko Tahkokallion kirja käsittelee ansiokkaasti keskiaikaa yleisesti liitettyjä mielikuvia ja myyttejä. Tahkokallion tavoite on oikeastaan kunnianhimoisempi kuin vain pelkkä myyttien murtaminen: yleistajuisen ja helppolukuisen muodon puitteissa teoksessa käsitellään myös keskiaikamyyttien syntyä sekä sitä, minkä vuoksi keskiajalla ylipäänsä on ollut synkkä maine sitä seuranneina vuosisatoina.

Teos on jaettu kymmeneen lukuun, jotka alkavat aina katkelmalla jatkokertomuksesta, jossa vilisee populaarikulttuurista tuttuja harhakäsityksiä ja kärjistyksiä keskiajasta. Sen jälkeen käsillä oleva myytti kuvaillaan pääpiirteittäin. Luvun pääosassa keskitytään arvioimaan erilaisen todistusaineiston valossa, pitääkö myytti paikkansa. Kirjassa käsiteltävät myytit ovat seuraavanlaisia: linnanherrat sortivat maaorjiaan ja hallitsivat pienoisvaltakuntiaan, kirkko hallitsi ihmisten elämää, keskiaika hävitti antiikin perinnön, kirkko esti luonnontieteen kehityksen, ihmiset uskoivat, että maa on litteä, kirjoja valmistivat munkit kirkon alaisuudessa, keskiaika oli julmuuden ja väkivallan aikakausi, keskiajalla poltettiin noitua, keskiajan ihmiset olivat impulsiivisia ja lapsellisia ja keskiajan sodankäynti oli kömpelöiden ritarien rynnäköintä. Näiden kymmenen myytin ohessa kumotaan myös muita harhakäsityksiä, mutta pääpaino on yhteiskunnan ja ajattelun historiassa.

Myyttejä murtavina esimerkkeinä on käytetty kaikenlaisia aineistoa antropologisista tutkimuksista arkeologisiin löytöihin, mutta eniten tilaa saavat Tahkokallion erityisalaa olevat keskiaikaiset tekstit ja käsikirjoitukset. Vahvimpia lukuja ovatkin ne, jotka liittyvät näihin aihepiireihin. Ensivaikutelmalta banaalilta vaikuttava myytti siitä, että keskiajan ihmiset uskoivat maan olevan litteä, saa Tahkokallion käsittelyssä syvyyttä. Yhdysvaltalaisen Washington Irvingin 1800-luvulla ilmestyneen Kolumbus-romaanin merkitys tämän harhakäsityksen syntyyn oli ainakin minulle uutta tietoa. Esimerkki osoittaa karulla tavalla, miten yksikin suosioon noussut fiktiivinen teos voi synnyttää myyttejä, jotka jäävät sadoiksi vuosiksi ihmisten mieliin.

Keskiajan ajallista ja maantieteellistä rajaamista teoksessa ei juurikaan problematisoida, vaikka se saattaisi olla perusteltua. Lähes jokaisen myytin käsittelyn kohdalla korostuu, että vaikka kyseistä ilmiötä ei voida yleistää kattamaan koko keskiaikaa, saattoi se silti olla

1. Walter Scheidel, *The Great Leveler: Violence and the History of Inequality from the Stone Age to the Twenty-First Century*. Princeton University Press 2018.
2. John Brewer, *The Sinews of Power: War, Money and the English State, 1688–1783*. Unwin Hyman 1989.
3. Kenneth Pomeranz, *The Great Divergence: China, Europe, and the Making of the Modern World Economy*. Princeton University Press 2000.
4. Peer Vries, *Ursprünge des modernen Wirtschaftswachstums: England, China und die Welt in der Frühen Neuzeit*. Vandenhoeck & Ruprecht 2013; Peer Vries, *State, Economy and the Great Divergence: Great Britain and China, 1680s–1850s*. Bloomsbury 2015.

todellisuutta tietyssä ajassa tai paikassa. Näin on esimerkiksi feodaalijärjestelmää tai luostarien roolia kirjojen kopioinnissa esittelevien lukujen kohdalla. Lukijan mielessä saattaa hyvinkin herätä kysymys siitä, onko mielekästä puhua yhdestä keskiajan ihmisestä tai maailmankuvasta, kun tarkoitetaan tuhannen vuoden ajanjaksoa ja monia eri kulttuureita, kielialueita ja yhteiskuntia. Tahkokallio sivuaa keskiajan rajaamisen ongelmaa monesti, mutta ei vie teemaa maaliin asti.

Myös keskiajan maantieteellisten rajojen tarkastelu olisi ollut virkistävää – nyt suurin osa käytetyistä esimerkeistä tulee Englannin, Ranskan ja Saksan alueilta. Tahkokallio perustelee islamilaisen ja itäeurooppalaisen keskiajan jättämistä ulos teoksesta sillä, että useimmat nykypäivän keskiaikaan yhdistetyistä myyteistä liittyvät länsieurooppalaisen kristikunnan historiaan, mutta ehkä näiden kulttuurillisten toiseuksien käsittelyn kautta olisi voinut ottaa kantaa keskiajan määrittelyn ongelmaan.

Myös islamilaisen kulttuuripiirin vaikutuksesta tieteen kehityksen ja antiikin perinnön vaalimisessa olisi mieluusti lukenut enemmän. Tahkokallio mainitsee Jonathan Lyonsin *Viisauden talon* (Into 2014) kyseenalaisen väitteineen keskiajan Euroopan alkeellisuudesta verrattuna ajan islamilaiseen kulttuuripiiriin, mutta ei ota juurikaan kantaa aiheeseen. Tämä on sääli, sillä tähänkin keskiajan osa-alueeseen liittyy runsaasti myy- tejä ja väärinkäsityksiä.

Lukujen alkuun sijoitettu kehyskertomus on hauska yksityiskohta ja toimii johdantona käsillä olevaan teemaan. Todellisia viihdeteollisuuden tuotoksia osoitellaan melko vähän sormella, vaikka *Braveheart* (1995) ja *Game of Thrones* -sarja (2011–2019) vilahtelevatkin toisinaan esimerkkinä. Sen sijaan tieteessä ja tietokirjallisuudessa esiintyneitä kirjoittajia käsitellään alleviivaavammin. Erityistä huomiota saa Steven Pinkerin *The Better Angels of Our Nature: Why Violence Has Declined* (Viking Books 2011), joka on viime vuosina pönkittänyt uskomusta keskiajan erityisestä väkivaltaisuudesta. Toinen esiin tuleva teos on Philippe Arièsin *L'enfant et la vie familiale sous l'ancien régime* (Plon 1960), jonka väitteeseen siitä, että ”lapsuus” olisi käsitteenä vasta modernin ajan tuotos, saattaa törmätä edelleenkin.

Loppuluvussa tehdään yhteenveto ja annetaan vastaus kysymykseen, oliko keskiaika jollakin tavalla poikkeuksellisen synkkä ja pimeä aikakausi. Tahkokallio pohdiskelee muun muassa keskiajan ihmisen onnellisuutta: materiaalisten puitteiden valossa todella näyttäisi siltä, että keskiajan eurooppalaisen elämä oli lyhyempi, väkivaltaisempi ja puutteellisempi kuin länsimaisella nykyihmisellä. Toisaalta se ei poikennut merkittävästi keskiaikaa välittömästi seuranneiden vuosisatojen väestön vastaavista. Verrattuna antropologisen vertailuaineiston metsästäjä-keräilijäkulttuureihin keskiajan eurooppalaisella oli oikeastaan melko hyvät edellytykset elämään.

Tahkokallio tuo esiin myös keskiajan ajattelun merkityksen länsimaisen liberaalin ihmisoikeusajattelun kehityksessä. Esimerkiksi antiikin orjuuden päättymisen on suurelta osin keskiajalla kehittyneen kristityn filosofian ansiota. Loppuluvussa käsitellään näkemyksellisesti myös keskiajan teologian merkitystä luonnontieteiden edistykseksi: katolisen ajattelun käsitys rationaalisesta, Jumalan luomasta maailmankaikkeudesta pohjusti luonnontieteiden kehitystä. Tahkokallion sanoin: ”Rationaalisuuden ensisijainen sovellusala vain siirtyi Jumalan ilmoituksen selvittämisestä maailman empiriseen tutkimukseen” (s. 284).

Pimeä aika toimii erinomaisena johdatuksena keskiajan tutkimukseen, mutta se on suositeltavaa luet- tavaa myös kaikkien historia-alojen tutkijoille ja opiskelijoille, jotka saattavat joutua työssään sivuamaan keskiaikaa. Suomeksi vastaavaa teosta ei ole aiemmin kirjoitettu, joskin Hannele Klemetilä on käsitellyt myyttiä keskiajan julmuudesta ja väkivallasta kattavasti teoksessaan *Keskiajan julmuus* (Atena 2008). Pimeän ajan soisi saavuttavan laajan lukijakunnan, jotta mediassa ja viihteessä vilisevät keskiajan kliseet tuuletuisivat. Pimeä aika on kirjoitettu sujuvasti ja selkeästi, ja on lisäksi myös suhteellisen lyhytensä vuoksi vaivaton luettava. Se on juuri sitä, mitä populaarin tietokirjan voi toivoakin olevan: yleistajuinen, ajankohtainen ja ajanta- saiseen tutkimukseen perustuva.

Teoksessa ei ole tarkkoja lähdeviitteitä, mutta käytetty kirjallisuus on listattu luvuittain niteen loppuun. Lisäksi loppuun on liitetty lyhyt luettelo suomalaisesta keskiaikaa käsittelevästä kirjallisuudesta, joka on varmasti hyödyllinen lisätietoa kaipaavalle maallikolle tai vasta-alkajalle.

Nikolai Paukkonen FM ja TM,
Arkeologi, Muuritutkimus OY

Perhe-elämää ilman papin aamenta

Yrjö Tala:

Kirkon kipupisteet. Siviiliavioliiton ja siviilirekisterin puute Suomessa 1905–1918. Suomen Kirkkohistoriallinen Seura 2018. 333 s. ISBN 978-952-5031-90-4.

Suomalaisista vajaa 70 prosenttia kuuluu nykyisellään kirkkoon, ja kirkollisten vihkimisten osuus kaikista avioliitoista on jatkuvasti laskenut verrattuna 1900-luvun alkuvuosikymmeneen. Viimeksi kuluneen vuosikymmenen aikana esimerkiksi pääkaupunkiseudulla tilanne on kääntynyt siviiliavioliittojen hyväksi etenkin maahanmuuton ja kirkosta eroamisen seurauksena, ja nykyisel-

lään selvästi yli puolet kaikista solmittavista avioliitoista solmitaan siviilivihkimisinä. Vastasyntyneistä kastettiin 2000-luvun alkuun mennessä noin 90 prosenttia, mutta nykyisin kasteen saa enää noin 60 prosenttia Suomessa syntyneistä lapsista.

2010-luvulla säädetty ja voimaan tullut uusi avioliitolaiki on viime vuosina ollut esillä näkyvästi ajankohtaisissa keskusteluissa, ja sekin on aiheuttanut kirkosta eroamia konservatiivisemmin ajattelevien parissa. Teologian tohtori Yrjö Talan tutkimusaihe, siviiliavioliiton ja siviilirekisterin laillistaminen ja sitä edeltänyt uudistustyö ja yhteiskunnallinen keskustelu herättivät yhtä lailla voimakkaita mielipiteitä omana aikanaan. Tutkimuksen kuvaamana ajankohtana, 1900-luvun alkuvuosina, siviilivihkiminen oli aihepiiri, josta käytiin kiivaasti keskusteluja puolesta ja vastaan, ja kirkkoon kuulumattomat pariskunnat, jotka eivät halunneet, että heidän lapsensa kastettaisiin tai että pappi vihki heidät, päätyivät taistelemaan oikeudestaan siviilirekisteriin ja siviiliavioliittoon. Luterilaisen kirkon piirissä siviiliavioliittoa taas pidettiin vielä 1800-luvun viime vuosina turmiollisena. Valtiopäivillä pappissäädyn enemmistö päätyi lisäksi vastustamaan sitä, että papisto olisi ryhtynyt pitämään siviilirekisteriä kastamattomasta väestöstä kirkollisen väestökirjanpidon ohella.

Yrjö Tala käyttää tutkimuksensa keskeisenä lähteenä kattavasti suomalaista sanomalehtiaineistoa autonomian ajan viimeisiltä vuosilta, jolloin keskustelu siviiliavioliitosta sai paljon palstatilaa. Monipuolinen lähdeaineisto koostuu paitsi viranomaisten päätöksistä, myös kansalaisten anomuksista, valituksista ja keskustelupuheenvuoroista sekä lehdistön ja eri puolueiden näkökulmista asiaan. Muina tutkimuksen lähteinä ovat esimerkiksi hallinnolliset arkistoaineistot, muutamien suomalaisten seurakuntien kirkonarkistojen asiakirjat ja aikalaiskirjallisuus. Teos on jäsenykseltään tasapainoinen ja kieleltään selkeää luettavaa.

Teoksen jäsenyys etenee Talan väitöskirjasta tuttuun esitystapaan kronologisesti jaoteltuna. Tekijä kuvaa teoksen johdannossa pyrkineensä tinkimättömästi seuraamaan tapahtumien kronologista etenemistä, mutta kertoo jättäneensä jotkin aihekokonaisuudet pilkkomatta ja samalla ylittäneensä tutkimuksen jäsenyksessä mainitut vuosirajat, joita hän ei pidä kaikilta osin ehdottomina. Johdannossa Tala nostaa lisäksi esille mielenkiintoisen näkökulman eli ”tapahtumattomuuden”. Tällä käsitteellä hän tarkoittaa perinteisen, pääosin poliittisen historian merkkitapahtumiin ja -vuosiin kiinnittyvän historian tutkimuksen aikakäsitystä, jonka näkökulmasta monet toisen sortokauden vuosista olivat eräänlaisia ”välivuolia”, joiden aikana ei olisi tapahtunut mitään erityisen merkittävää. Arjen historian näkökulmasta nämäkin vuodet olivat kuitenkin täynnä elämää, kuten Tala pyrkii tutkimuksellaan osoittamaan.

Teoksensa esipuheessa Yrjö Tala kuvaa jatkavansa tutkimusta siitä, mihin hänen väitöskirjansa *Kirkon vai valtion kirjat?* päättyi. Tätä tarpeellista jatko-osaa väitöstutkimukselle on odotettu vuosikymmenen ajan. Sain kymmenkunta vuotta sitten arvioitavakseni Talan väitöskirjan ja saatoin todeta sen olevan varsin perinpohjainen tarkastelu tekijän valitsemasta aiheesta. Nyt arvioitavana oleva kirja jatkaa samalla linjalla. Se alkaa suurlakkovuodesta 1905 ja sukeltaa suoraan yhteiskunnallisen liikehdinnän ja siviiliavioliittoon liittyneiden uudistusten pyörteisiin.

Autonomisessa 1900-luvun alun Suomen suuriruhtinaskunnassa ei ollut olemassa siviiliavioliittoa kirkollisen avioliiton rinnalla ja avioliittolain muuttamisesta keskusteltiin kiivaasti, samoin kuin siviilirekisteristä ja uskonnonvapaudestakin. Ortodokseja lukuun ottamatta muut suomalaiset olivat perinteisesti luterilaisen kirkon jäseniä ja kuuluivat sen ylläpitämään väestökirjanpitoon. Jo vuoden 1889 eriuskolaislaki oli merkittävä virstanpylväs uudistusten tekemisen kannalta, kuten Tala on aiemmin tutkimuksissaan osoittanut, koska se mursi siviiliavioliiton puoltajien näkökulmasta aiempaa luterilaiselle kirkolle keskittynyttä vihkimonopolia muun väestön kuin ortodoksien osalta. Myös näiden niin kutsuttujen eriuskolaisseurakuntien johtajat saivat lain myötä vihkimisoikeuden ja velvollisuuden pitää jäsenistöään luetteloa.

Uuden lain myötä syntyi kuitenkin periaatteellinen ongelma, koska vapaakirkollisten ja vapauskosten vanhempien kastamattomia lapsia ei enää saanut merkitä kirkonkirjoihin, ja samalla he jäivät virallisen väestökirjanpidon ulkopuolelle. Heillä ei ollut mahdollisuutta saada papinkirjaa tai muuta todistusta olemassaolostaan ja sen seurauksena esimerkiksi ottaa vastaan opiskelupaikkaa tai solmia aikuistuttuaan avioliittoa.

Vuoden 1905 jälkeen ryhdyttiin uudistustoimiin, joiden seurauksena siviiliavioliiton ja siviilirekisterin käyttöönotto vauhdittuivat, vaikka kesti noin vuosikymmenen verran, ennen kuin nämä uudistukset vihdoinkin toteutuivat. Tala seuraa teoksessaan havainnollisesti vuosi vuodelta julkisen keskustelun ja päätöksenteon etenemistä pohtien niihin liittyyneen päätösten tai päätämättömyyden käytännön seurauksia yksilöiden elämässä. Uskonnonvapauskomitean mietintö uskonnonvapauslaista valmistui kesällä 1908, samoihin aikoihin kuin senaatin asettaman lainvalmistelukunnan ehdotus siviiliavioliittolaista. Molemmissa sivuttiin myös siviilirekisterin luomista. Kirkolliskokous asettui lopulta puoltamaan sekä uskonnonvapautta että siviiliavioliittoa vuoden 1908 lopulla. Eduskunta hyväksyi vuonna 1911 asetusehdotuksen siviiliavioliitosta, mutta sen vahvisti vasta vuonna 1917 Venäjän väliaikainen hallitus. Suomen senaatti hyväksyi joulukuun 1917 lopulla myös siviilirekisteriasetuksen, ja molemmat astuivat voimaan vuoden 1918 alusta.

Erityisen kiinnostavaksi kirjan tekee se, että Tala tuo johdannossa lupaamansa arjen historian näkökulman sujuvasti mukaan hallinto- ja aatehistorialliseen tarkasteluun esittelemällä lukijalle useiden esimerkkien kautta aikalaisia, joiden elämään siviilirekisterin tai siviiliavioliiton käyttöönotto jollakin tapaa vaikutti. Hän tuo heidät esille omilla kasvoillaan ja oman äänensä välityksellä, eli sitaattien lisäksi myös teoksen kuvitus tukee tätä pyrkimystä kertoa muutosten vaikutuksesta tavallisten ihmisten arkeen samalla, kun käsittelyssä on yleisemmän tason ilmiönä koko suomalaisen väestörekisterinpidon murrosvaihe. Tarkastelun kohteena olevien hieman tuntemattomampien suomalaisten pariskuntien ja perheiden lisäksi esimerkkitapausten joukkoon kuuluu myös se päänaiva, jota Suomussalmen rovastin pojan, maisteri Ilmari Calamniuksen (sittemmin Kianto) Ruotsissa solmittu siviiliavioliitto neiti Hildur Molnbergin kanssa aiheutti Kuopion tuomiokapitulille, koska Suomen lainsäädäntö ei vielä tuossa vaiheessa sellaista käsitettä tuntenut.

Yrjö Talan teos *Kirkon kipupisteet* on tärkeä taustoitus myös nykyhetkessä kiinnostavaan ja aikalaisten näkökulmasta erityisen merkittävään ilmiöön, uskontoon sidonnaiseen väestökirjanpitoon, jota ei ole aiemmin tutkittu yhtä yksityiskohtaisesti Talan nyt tarkasteleman ajanjakson osalta. Yleisen mielipiteen vähittäisellä muutoksella oli suuresti vaikutusta siihen, että lainsäätäjät päätyivät kannattamaan siviiliavioliiton ja -rekisterin hyväksymistä. Kirja osoittaa, kuinka vain hieman reilun sadan vuoden aikana yhteiskunnassamme on tapahtunut valtava muutos suhtautumisessa uskonnollisuuteen, avioliittoon instituutiona sekä kansalaisten tasavertaisuuteen.

Sofia Kotilainen, perhehistorian dosentti
Jyväskylän yliopisto

Naisia suurvalta-ajan Turussa

Veli Pekka Toropainen:

39 tarinaa 1600-luvun turkulaisnaisista. Turun museokeskuksen julkaisuja 85. Turun museokeskus 2019. 237 s. ISBN 978-951-595-210-3.

Jo väitöskirjassaan *Päättäväiset porvarskat. Turun johdavan porvariston naisten toimijuus vuosina 1623–1670* (Turun yliopisto 2016) Suomen suuriruhtinaskunnan suurimman kaupungin naisia tutkinut Veli Pekka Toropainen käsittelee uudessa teoksessaan suurvaltakauden turkulaisnaisten vaiheita. Hyvin tutkimuskohteisiinsa perehtynyt kirjoittaja on opinnäytteensä tapaan laatinut vankkaan empiriaan perustuvan esityksen. Kirjassa käytetyn alkuperäisaineiston laajuudesta saa aavistuk-

sen Ingeborg Gerdneria käsittelevästä luvusta, jossa tekijä mainitsee sivumennen, että Ingeborgin asioita käsiteltiin turkulaisissa oikeusistuimissa vuosina 1626–1653 yhteensä 174 kertaa (s. 104). Painopiste on ollut sinänsä tarkassa ja taidokkaassa tuomiokirja-aineiston luennassa, joten tutkimuskirjallisuutta käytetään varsin säästeliäästi.

Toropaisen mukaan ”kertomuksissa kuuluu naisten oma ääni” (s. 7) ja tuomioistuinten pöytäkirjoihin muistimerkityt sanat olivat ”naisten omia oikeudelle lausmia” (s. 10). Toropainen kirjoittaa siis naisten nimissä ja kertojanaani yhdistää henkilöt turkulaiseen ja Ruotsin valtakunnan todellisuuteen. Menettely on omintakeinen, mutta olisi vaatinut hieman lisää pohdintaa siitä, kuka tuomiokirjat todellisuudessa kirjoitti ja kuinka niistä nousevat ilmaukset todella tulivat naisilta itseltään. Toropainen toki viittaa siihen, että erilaisten dokumenttien tekstintuottajana toimi usein kirjuri (esim. s. 147), mutta seikkaa olisi voinut miettiä enemmänkin, kuten myös sitä, kuinka moni näistä naisista oli itse luku- ja/tai kirjoitustaitoisia. Kirjasta ei myöskään täysin selviä, millä perusteella esitellyt yksilöt on otettu mukaan.

Viiteen pääluukuun jaettu työ käsittelee 39 naisen elämänvaiheita. Otsikoiden tyylilajeissa on melkoista vaihtelua. Välillä porvarska esitellään tittelin kautta, toisinaan otsikkona voi olla ”avioero” tai vaikkapa ”kapakkaruuus”. Perustiedot Turun kaupungista, mukaan luettuna kartta, on sijoitettu teoksen loppuun, mutta opuksen olisi voinut aloittaaakin kyseisellä osiolla.

Tarkasteluaikana elettiin edelleen mitä suurimmassa määrin miesten maailmassa, vaikka Ruotsin kaupungeissa kaikilla naisilla, erityisesti aviovaimoilla ja varsinkin leskillä, oli maaseutua huomattavasti enemmän liikkuma-alaa ja mahdollisuuksia käyttää kotitalouden resursseja. Silti työssä mainituista noin 570 henkilöstä tai suvusta kaksi kolmasosaa oli hakemiston perusteella miehiä. Monet esitellyt henkilöt kietoutuivat moninaisten sukulais- tai liikesuhteiden kautta toisiinsa. Tekijä olisi voinut harkita sukutaulujen tai vastaavien havainnollistavien kaavioiden laatimista, mutta onneksi teoksen päähenkilöt on koottu kirjan loppuun liitteeseen.

Kiinnostava teema on vaikea hallittava. Kirjoittaja on tehnyt valtavan salapoliisityön, mutta silti joidenkin naisten käsittely jää fragmentaariseksi ja osa kertomuksista väistämättä ulkokohtaisiksi. Episodimaisuus johtuu suurelta osin aineistojen puutteista, vaikka Toropainen on pystynyt puristamaan niistä kaiken sen, mitä niistä suinkin on irrotettavissa. Vastaavasti kun tietoa on ollut enemmän, on vaarana kertomusten rönsyily ”ulos” kunkin alaluvun otsikon teemasta, mutta sitä voidaan ainakin osin perustella valitulla kerrontatyylillä: myös tuomioistuimissa kuultavina olleet ihmiset – miehet ja naiset – saattoivat poiketa pääasiasta sivupolulle tai useammallekin.

Avio-onnesta tai muustakaan onnesta ei oikeuteen päätyneissä jutuissa ollut käytännössä koskaan kysymys, vaan lähes poikkeuksetta erilaisista vaikeuksista ja murheista. Silmiinpistävästi moni varsinaisia porvarisvai- moja koskevista osuuksista keskittyikin hautajaistapoi- hin ja -menoihin. Toropainen kirjoittaa perusteellisesti myös perintö- ja testamenttiasioista ja osoittaa vakuut- tavasti, kuinka maalliset tuomioistuimet ja tuomioka- pituli yrittivät selvittää juurta jaksain vainajan viimeistä tahtoa ja sovitella kärsivällisesti monissa hankalissa jäl- kisäädösasioissa.

Monet velka- ja talousjutut olivat monimutkai- sia myös töissään harjaantuneille raastuvanoikeuden kauppiaas- raatimiehille ja -pormestareille. Heille lienevät kirjassa esitellyt raha-arvot ja mittayksiköt olleet selviä, mutta tavallinen 2020-luvun lukija saattaa olla hieman ymmällään niiden kanssa. Siksi raha-arvojen suhteu- tukseen olisi ollut syytä kiinnittää enemmän huomiota. Esimerkiksi sivulla 106 esiintyvät yhdessä ja samassa kappaleessa käsitteet kuparitaaleri, hopeataaleri, ri- kintaaleri ja ruotsalainen taaleri.

Kertomusten mitta vaihtelee aika tavalla. Osa esitel- lyistä naisista ja heidän edesottamuksistaan on tunnettu tutkimuksessa jo aiemmin, kuten myrkkymurhaaja Mar- garetta Kitt tai kaupungin silmätekevien asemaa hor- jutellut kuuden aviottoman lapsen äiti Agnes Thomas- dotter, josta Toropainen käyttää latautunutta käsitettä ”ilmeinen huora” (s. 170–172).

Kenties kiinnostavimmat henkilöt ovat kuitenkin aiemmin vähemmälle huomiolle jääneitä naisia, joiden toimijuudesta Toropainen nostaa kiinnostavia esimer- kejä. Niinpä vaikkapa tuomioistuimia vähintään yhtä tehokkaasti kuin aikansa kovapintaisimmat kauppa- miehet hyödyntänyt kauppiaanleski Geska Hörligk osasi viivyttaa ja harhauttaa velkojensa maksussa sekä tinkiä saataviensa kanssa. Elin Kauhanen puolestaan osoit- tautuu sanavalmiiksi ja pisteliääksi leskivaimoksi, Anna Grelsdotter aktiiviseksi omien asioidensa ajajaksi. Piika Margaretta Eskilsdotter puolusti väkevästi oikeuksiaan ja kunniaansa varkaussyytettä vastaan.

Veli Pekka Toropaisen teos on varmaotteisesti kirjoj- tettu esitys turkulaisesta 1600-luvun paikallisyhteisöstä. Kirja kertoo aikakauden yhteiskunnan monimuotoisuu- desta ja käytänteistä, jotka ilman Toropaisen selityksiä jäisivät monille tämän päivän lukijalle vieraiksi.

Petri Karonen, Suomen historian professori
Jyväskylän yliopisto

Kirkollista kanssakäymistä ja valtaintrigejä

Anna-Maija Viljanen-Pihkala:

Unkarin yhteiskunnallisen ja kirkkopoliittisen tilan- teen vaikutus suomalais-unkarilaisiin luterilaisiin yhteyksiin 1956–1958. Suomen Kirkkohistoriallinen Seura 2019. 432 s. ISBN 978-952-5031-93-5.

Allekirjoittaneen tausta Unkarin historian tutkijana vel- voitti tarttumaan tähän lähes tutkimatonta tematiikkaa valaisevaan teokseen. Unkarin ja Suomen poliittisia suhteita, tiede- ja kulttuurisuhteita sekä kirjallisia kon- takteja on jo aika kattavasti selvitetty, joten kirkkojen välisiä suhteita koskevalla tutkimuksella on perusteltu paikkansa kokonaiskuvaa täydentämässä. Vaikka Anna- Maija Viljanen-Pihkalan väitöskirjassaan tutkima aika- jakso on kovin lyhyt, se on Unkarin 1900-luvun histori- assa dramaattinen ja kertoo murroksesta, jonka myötä Neuvostoliiton satelliittimaassa siirryttiin rákosilaisesta diktatuurista Kádárin ”pehmeään” diktatuuriin, mikä ei suinkaan lopulta merkinnyt Suomen ja Unkarin luteri- laisten kirkkojen suhteiden rakentamisen helpottumista, vaan pikemminkin valtion otteen kiristymistä.

Annettuaan yleiskuvan maiden suhteiden kehityk- sestä 1900-luvun puoleen väliin asti – sitäkin teoksessa on noin 80 sivua – Viljanen-Pihkala paneutuu analysoi- maan nimenomaan Unkarin tilannetta luterilais-kirkol- lisen kanssakäymisen kontekstissa. Vastakkaisin pyrki- myksin ja ideologioin varustetut kirkolliset ja valtiolliset toimijat ovat sen keskiössä. Suomalaisten pappien työ- sarkaa oli koettaa sovittaa toimintansa tilanteeseen niin, että pappisvierailut, keräykset ja avustustyö, varsinkin 1956 kansannousun jälkeen, sujuisivat mahdollisimman kitkattomasti. Koko lailla juurta jaksain pengotusta tut- kimusaineistosta löytyvät vastaukset asetettuihin tutki- muskysymyksiin: kirkkojen kanssakäymisen poliittiset edellytykset, yhteydenpidon motiivitausta, konkreetti- set yhteydenpitomuodot ja niiden rakentamisen han- kaluudet sekä ekumeeniseen, kansainväliseen työhön osallistuminen. Tällä tavoin tarkka, jo mikrohistoriaa hipova perehtyminen lyhyeen aikajaksoon tuo valoon varsinkin kirkonmiesten ja valtion ”valvojen” aika ajo- in tulehtuneetkin henkilösuhteet sekä valtaintrigit Unka- rissa, Suomessa ja kansainvälisissä, ekumeenisissa yh- teyksissä – välillä uuvuttavankin yksityiskohtaisesti, välillä vivahteikkaasti.

Keskushenkilöitä suhteiden kompleksissa oli Unka- rissa alkuaan kaksi. Toinen heistä oli uppiniskaiselta vaikuttava johtava piispa Lajos Ordass, joka istui kirk- konsa autonomiaa sitkeästi puolustettuaan vankilassa ja kotiarestissa. Kansannousun aikaan hänet rehabili- toitiin, mutta erotettiin virastaan 1958, syyinä vehkeily ”imperialistien” kanssa. Hänen tilalleen nimitettiin val-

tion ohjaukseen taipuvaisempi Zoltán Káldy, joka oli virassa aina vuoteen 1987. Vastapelurina Ordassilla oli pitkään kirkon ”maallikkojohtaja” János Horvath, joka johti Unkarin valtion kirkollisasioidenvirastoa vuosina 1952–1959.

Johtaja Horváth oli alun perin ammatiltaan sorvari; olihan Kádárkin ollut ompelukoneiden korjaaja. Hän kyllä salli kirkkojen suhteellisen laajankin kanssakäymisen, kunnes suomalaiset alkoivat protestoida unkarilaisten uskonveljiensä vaikeutuneesta asemasta ja keskinäisten vierailujen jarruttamisesta. Passihakemukset hukutettiin byrokraatiaan. Voidaan perustellusti olettaa, että myös Horváth toimi ”pehmeälle diktatuurille” ominaisen kontrollin kolmiperiaatteen mukaan: on *kiellettyjä* asioita, on asioita, joita voidaan *sietää* ja sitten on asioita, joita voidaan *tukea*. Ottaen huomioon suoranaisen käännytystyönkin Horváth näyttää sittenkin sietäneen yllättävän paljon. Pappien joukossa oli kyllä ilmiäntäjiä (unk. *besúgó* = ’imuri’), jotka loivat pohjaa valita kategoria.

Ohjeistus kontrollin soveltamiseen tuli ylimmältä taholta, keskuskomiteasta ja puoluejohdosta, joten tekijän olisi kenties ollut paikallaan pistäytyä vielä kyseisten elinten arkistoissa. Omat tutkimukseni ovat osoittaneet, ettei ulkoministeriö ollut kiinnostunut kirkollisten piirien liikkeistä. Tekijän ansioksi on kohtuuden nimessä silti todettava, että hän on käyttänyt todella runsaasti, vaivojaan säästämättä erilaista lähdeaineistoa, niin primääriä kuin sekundaaria (erit. *Kotimaa* -lehti). Varsinkin papiston kirjeenvaihto tuo runsaasti persoonallisia, hengellisyyden ja vilpittömän auttamishalun sävyttämiä vivahteita koko tutkimukseen. Ihmeen vilkasta kanssakäyminen ja kirjeenvaihto on ollut ja ihmeen paljon apua Suomesta Unkariin virtasi.

Kaiken kaikkiaan Anna-Maija Viljanen-Pihkalan väitöstudium vaikuttaa erityisen hyvin ohjatulta ja sen pohjalta valmistunut teos on kielellisesti viimeistelty. Siinä on kahdeksan liitettä, hakemistoja ja yhteenvedot englanniksi ja unkariksi. Pieni lukuvirhe (s. 254) on sanoa allekirjoittaneen olleen sitä mieltä, että Suomi ja Natsi-Saksa olivat jatkosodan aikaan liitossa (Lue: ” – olematta suoranaisesti liitossa – ”). Liitteissä on jopa yksilöity parin suomalaisen papin vierailupaikat Unkarissa samoin kuin erään unkarilaisen vieraan ohjelma Suomessa. Kiinnostava liite on luettelo Suomen papisliiton kirjakeräyksestä (72 kpl) Unkariin. Kirjojen joukossa on muun muassa arkkipiispa Yrjö Massan aatehistorian väitöskirja Oswald Spenglerin kulttuurikäsitteistä (1954). Käsillä oleva tutkimus ansaitsee kiistatta paikkansa Suomen ja Unkarin yhteisen historian tutkimusten joukossa.

Anssi Halmesvirta, Aatehistorian dosentti
Jyväskylän yliopisto

Nälkävuodet Ruotsissa

Magnus Västerbro:

Svälten. Hungeråren som formade Sverige. Albert Bonniers förlag 2018. 441 s. ISBN 978-91-0-016970-1.

Magnus Västerbron *Svälten* on kaivattu yleisteos Ruotsin ravintokriisistä 1860-luvun loppupuolella. Aikaisempi tutkimus on yleensä rajoittunut alueellisesti eniten puutteesta kärsineille alueille, kuten Västerbotteniin tai Norrbotteniin, jolloin aihe on profiloitunut maakuntahistoriaksi eikä osaksi kansallista historiaa. Västerbro pyrkii nostamaan nälän vuodet 1867–1869 keskeiseksi kansalliseksi tapahtumaksi, joka muutti Ruotsin syvästi ja pysyvästi. Tarkoitukseni on arvioida, kuinka uskottavasti Västerbro tässä onnistuu. Mainittakoon kuitenkin, että teos on kerännyt paljon kiitosta Ruotsissa sen mukaansatempaavasta ja eläväisestä historiallisuudesta. Se myös palkittiin vuonna 2018 tietokirjallisuuden August-palkinnolla.

Ruotsissa yleistyneeseen tapaan luetuimmat historiateokset ovat usein toimittajien eivätkä varsinaisten yliopistossa vaikuttavien historiantutkijoiden tekemiä. Myös Västerbro on ammatiltaan toimittaja. Puhtaasti historiantutkimuksena teosta onkin vaikeaa arvioida, sillä kirjoittaja ei noudata tieteellisen tutkimuksen käytäntöjä, vaan pikemminkin suuren kansallisen kertomuksen tyyliä, kuten jo alaotsikossa annetaan ymmärtää: ”nälkävuodet, jotka muoivasivat Ruotsin”.

Hyvälle tietokirjalle tunnusomaista on, että Västerbro onnistuu luontevasti ja elävällä tyyllillä yhdistämään eri yksilöiden mikrohistorioita osaksi laajempia yhteiskunnallisia murrosprosesseja. Hän ammentaa henkilötarinat aikaisemmin julkaistuista muistelmista, aikalaissanomalehdistä, paikallishistorioista ja folkloristisista tutkimuksista. Uutta arkitutkimusta Västerbro ei ole suorittanut. Tämän pohjalta tekijä luo eräänlaisen kansallisen synteessin höystäen sen runsaalla yhteiskunnalliseettisellä pohdinnalla. Teoksesta kuitenkin puuttuu tavanomainen viittauskäytäntö ja kirjallisuusluettelo. Lopusta löytyy hämmentävä ja suurpiirteinen luettelo tärkeimmistä käytetyistä lähteistä kunkin alaluvun osalta, mutta tämä ei korvaa tieteellistä ala- tai loppuviitekäytäntöä tai edes helposti selailtavaa lähde- ja kirjallisuusluetteloa. Tämä on sääli, sillä hyvä tietokirja ei menettäisi luettavuudessaan mitään, vaikka tiedon lähteet olisivatkin asianmukaisesti merkittyinä.

Johdantoluvussa Västerbro esittelee 1800-luvun Ruotsin nykypäivästä poikkeavan voimakkaan sosiaalisen epätasa-arvoisuuden yhteiskuntana. Hän aloittaa tarinansa siitä, kuinka iäkäs ja rutiköyhä torppari Nils Borg Norrbottenista päätti kävellä kuninkaan puheille Tukholmaan anomaan tältä oikeudenmukaisempaa köyhäinapua. Borg ei kuitenkaan saanut audienssia kuninkaalta; tämä näkökulma sosiaalisesti eriytyneestä

ja välinpitämättömästä eliitistä onkin teoksen yksi keskeisistä teemoista. Täten johdantoluku johdattelee lukijaa nykytutkimuksenkin valossa aivan oikeaan epätasaroiseen ja ristiriitaisten kokemusten maailmaan, jossa sekä hyvinvointi että aineellinen kärsimys jakautuivat epätasaisesti.

Kirjan jäsentelyä ohjaa keskeisten vuosien kuvailu: 1867 (kylmä vuosi), 1868 (kuiva vuosi) ja 1869 (vaikea vuosi). Näitä seuraa pohdinta nälkävuosien vaikutuksesta Ruotsin kehitykseen ja kuvaus siitä, millä tavoin maa vapautui nälän kahleista 1870-luvulta vuoteen 1949. Viimeinen yhteenvetokappale taas pohtii nälähätien olemusta nykyaikana ja tulevaisuudessa. Kronologinen jäsentely, alalukujen pituus ja tematiikka ovat onnistuneita ja tekevät lukukokemuksesta miellyttävän. Västerbron empaattinen, pohdiskelleva ja lähdekriittinen tyyli on luonteva.

Västerbro tunnistaa hyvin ajan ruotsalaisen yhteiskunnan sosioekonomiset ristiriidat ja kärsimysten monisyiset taustatekijät, eikä taivu monokausaaliseen selitykseen, joihin usein törmää kansallisissa narratiiveissa. Nälähätien poliittisuus ja kompleksisuus tulee ansiokkaasti esiin. Epätarkkuuksiakin löytyy ja ne liittyvät keskeisesti kirjailijan kehystämään kansalliseen tulkintaan.

Nälkäkriisien historiantutkijalle kirjan keskeinen argumentti kriisin mullistavista yhteiskunnallisista vaikutuksista jää vajaaksi. Kansallisen katseen ulkopuolelta tarkasteltuna vaikutelma on, että kriisin mittakaava tulee liioitelluksi kirjailijan oman moraalisen närkästyksen takia. Vaikka kriisi henkilökohtaisella tasolla vaikuttikin syvällisesti – ja tästä Västerbro tarjoaa tarkan inhimillisen kärsimyksen kuvan – kalpenee se kuitenkin laajuudeltaan esimerkiksi Suomen kuolleisuuslukujen kanssa. Tästä Västerbro on tietoinen ja muutamissa kohdissa viittaaakin Pohjanlahden itäpuolen katastrofaaliseen tilanteeseen, mutta nämä ovat enemmän kohteliaisuusviittauksia vailla kriittisempää pohdintaa ja ilmeistä kysymystä siitä, miksi Ruotsi selviytyi suurruhtinaskuntaa pienemmillä tappiolla?

Västerbro toki vihjailee syyksi taloustieteilijä Amartya Senin teoriaan viitaten demokratiavajetta eli sitä, että demokratiat olisivat jotenkin luontaisesti aktiivisempia estämään oman väestönsä nälkiintymisen. Tästä juontaa hänen jatko-oletuksensa siitä, että Ruotsin lievästi kohonnut kuolleisuus johtui vähäisestä demokratiasta, ja että suurruhtinaskunnan kuolleisuus oli suurempi kuin Ruotsin nimenomaan vielä suuremman demokratiavajeen takia. Teoriassa on kuitenkin monta aukkoa, kuten muun muassa Olivier Rubin on osoittanut.¹ Se pohjautuu löperöön käsitykseen demokratiasta, eikä demokraattinen järjestelmä muutenkaan mitenkään automaattisesti suojaa nälähätiä vastaan, vaan saattaa jopa olla tehottomampi kuin määrätietoisesti reagoiva yksinvaltiias.

Toinen epätarkkuus liittyy kirjailijan tapaan esittää ja tulkita tilastoja. Västerbro kyllä huomaa, että kohonnut siirtolaisuus nälänhädän vuosina oli peräisin eteläisimmistä osista maata, eikä siis sieltä, missä kuolleisuus oli korkein. Lisäksi hän perustellusti korostaa, että maastamuuttajat – eli ne hiukan alle 40 000 ihmistä, jotka vuonna 1869 poistuivat maasta – olivat sosioekonomisesti parempiosaisia kuin ne, joilla ei ollut varaa lähteä, ja jotka oikeasti näkivät nälkää. Vuonna 1869 koko maan kuolleiden määrä nousi ainoastaan noin 14 000 vertailuvuosiin 1861–1865 nähden ja maastamuutto ylitti tämän määrän melkein kolminkertaisesti maassa, jossa asui hiukan yli neljä miljoonaa ihmistä. Tutkijalle herää kysymys, mikä nälän, kuolleiden ja satomenetyksen merkitys kokonaiskuvassa oikeastaan on ja kuinka paljon paremmassa asemassa ja paremmin palkattuja olivat palkolliset maan eteläisimmissä osissa verrattuna Västerbotteniin? Kuolleisuuden kohoamisen pienuus vaikuttaa pieneltä myös suhteutettaessa vuoteen 1857, jolloin kuoli yli 20 000 henkilöä edellisvuosien keskiarvoa enemmän ja selvästi enemmän kuin vuonna 1869, jota myös Västerbro pitää ennätysvuotena. Västerbro ei kuitenkaan näistä keskustele, sillä hän on päättänyt, että juuri 1867–1869 olivat käänteentekeviä koko Ruotsin historiassa.

Vaikka kirjailijan tavoitteena ei olisi ollutkaan muiden maiden historiantutkimusten kirittäjänä toimiminen, sitä hänen teoksensa väistämättä on. Västerbro esimerkiksi väittää henkirikosten nousseen kriisin aikana 50 prosentilla. Tämä on mielenkiintoista ja avaa monta uutta tutkimusongelmaa, koska luku on täysin päinvastainen suomalaisen henkirikostilastoinnin vastaavien lukujen kanssa, jotka kertovat henkirikosten vähentyneen samanaikaisesti kun omaisuusrikokset lähes kolminkertaistuvat.² Tosin jos Västerbro olisi luke- nut käyttämänsä lähdeä hieman tarkemmin, olisi siitä käynyt ilmi, että kuolinsyylitilastoinnin piikki osuu väliin 1871–1875 eikä 1865–1870. Lisäksi, kuten Hanns von Hofer korostaa, henkirikokset näyttävät vahvasti korreloivan alkoholinkäytön kanssa.³ Molemmat tilastolliset faktat ovat ristiriidassa Västerbron tekemän tulkinnan kanssa.

Lopullinen mielikuva teoksesta on, että vuosina 1867–1869 Ruotsissa vallitsi taloudellinen lama ja jonkinlainen yhteiskunnallinen kriisi, jolloin monet kärsivät puutteesta, kuolleisuus kohosi lievästi, maastamuutto vielä enemmän, ja alhaisemmasta syntyvydestä huolimatta väestö kuitenkin kasvoi. Teesi nälänhäädästä valtakunnallisen tason kriisinä vaikuttaa kuitenkin yliampuvalta luonnehdinnalta ja korrelaatiot muiden samanaikaisten yhteiskunnallisten muutosten kanssa kaipaavat vielä lisätutkimuksia.

Henrik Forsberg, FM
Helsingin yliopisto

1. Olivier Rubin, *The Merits of Democracy in Famine Protection. Fact or Fallacy? European Journal of Development Research* 21 (2009), 699–717.
2. Miikka Vuorela, *Criminality and the Finnish Famine of 1866–68*. Teoksessa Andrew G. Newby (toim.) *“The Enormous Failure of Nature”. Famine and Society in the Nineteenth Century*. Helsinki Collegium for Advanced Studies 22 (2017), 128–129.
3. Hanns von Hofer, *Brott och straff i Sverige*. Historisk kriminalstatistik 1750–1982. SCB 1983, 1:3–1:7.

Idealismista idiotismiin

Jaana Torninoja-Latoja:

Yhä katselen pilviä. Elvi Sinervon elämä. 488 s.
Into 2017. ISBN 978-952-264-812-9.

Syksyllä 2019 Suomessa leimahtanut keskustelu ”Stalinin suomalaisten uhrien” kohtaloista ei suinkaan ollut ensimmäinen kerta, kun aihepiiristä tässä maassa kohistiin. Väkevä ennakkotapaus löytyy esimerkiksi 1950-luvulta. Stalinin kuoltua satoja suomalaisia pääsi palaamaan neuvostovankueudesta, ja tuolloin naapurimaan valtioterrorista puhuttiin isoin, raflaavin otsikoin jopa Suomen Kommunistisen Puolueen äänenkannattajan palstoilla.

Kommunistien oman keskustelun käynnisti päätoimittaja Mauri Ryömä, jonka ajatteluun johdattelee Mikko Korhosen pieni tiivis tutkielma (Tampereen yliopisto 2006). Ryömän kirjailijavaimosta on puolestaan julkaistu kaksi tuhtia elämäkertaa, Kalevi Kalemaan *Elvi Sinervo – vuorellenusija* (1989) ja Jaana Torninoja-Latolan *Yhä katselen pilviä*, joista jälkimmäinen on jo todettu päteväksi, edeltäjäänsä kattavammaksi biografiaksi. Omassa arviossani rajaudun tarkastelemaan Elvi Sinervon aatteellista taivalta. Miten Stalinin kokosydämisestä palvojasta tuli katuva kommunisti ja viimein kai jonkin sortin eurokommunisti?

”Ken rakensi rakkaudella, / se kuoli ristinpuuhun”, nuori Sinervo sanaili 1930-luvulla. Hurskaan äidin rukoukset menivät tässä lapsessa hukkaan, sillä jo tuolloin, parikymmppisenä neitinä, Sinervo oli jyrkkä sosialisti. Pakettiin kuului palava ateismi, joka veljen mukaan muistutti ”uskonnollista fanatismia”. Keväällä 1941 sisikon kiivaus johtikin vankilatuomioon valtiopetoksen valmistelusta. Jaana Torninoja-Latola viittaa häneen tällöin ”toisinajattelijana”, mikä on hivenen yllättävä valinta, toisinajattelijaksi kun yleensä mielletään totalitarismin kriitikot eikä ystävät. Vankeusvuosien loppulema oli sitäkin odotetumpi: ennen sotaa esikoisteoksensa julkaissut nainen liittyi heti välirauhan jälkeen kommunistiseen puolueeseen.

Seuraavina vuosina Elvi Sinervo opittiin tuntemaan vasemmistoversiona tulta ja tulikiveä syökseistä maal-

likkosaarnaajista. ”Aivan raaka, laahaava ääni”, Aila Meriluoto esitteli Sinervon erästä runoperformanssia. ”Kaikkein kiihkein [kommunistirunoilija], kuin naarastiikeri, hampaat irvessä ja silmät palaen. [...] Ehkä vain nainen voi olla niin alkuvoimainen. Ei varmasti olisi hyvä olla hänen vihollisensa.” Vaikka Meriluodon merkinnät olisivat karrikkoivia, kuvaus on siinä määrin hätkähdyttävä, että sen äärelle olisin suonut elämäkerturin seisautuvan. Sinervon maine oman leirin ulkopuolella taisi olla samaa tasoa kuin natsismiin hurahtaneen Knut Hamsunin maine Norjassa.

Miten luonnehtia lähemmin Sinervon vakaumusta? Elämäkerran mukaan hän olisi aina ollut humanin sosialismin asialla. ”Elvin sosialismissa oli mukana vahva konkreettisen auttamisen eetos, joka laajemmissa yhteyksissä näyttäytyi velvollisuudentunteena olla mukana luomassa ja edistämässä sellaisen yhteiskunnan syntymistä, joka lepäisi inhimillisellä, oikeudenmukaisella ja tasa-arvoisella pohjalla”, Jaana Torninoja-Latola ehdottaa.

Tuon arvion Sinervo olisi epäilemättä hyväksynyt. Mutta eihän tämä toveri liittynyt Pelastusarmeijaan eikä lämmennyt kompromisseihin alttiille reformipoliitikalle. Hänen ihanneyhteiskunnallaan oli valmis malli itärajan takana, ja vankeudessa patoutunut viha – Jari Ehrnroothin muotoilua muistellen ”arkaainen viha” – leimasi hänen valintojaan ”auttamisen eetoksen” rinnalla. Koska Hitler oli siinnyt kapitalismin oloissa, kaadettakoon kapinen järjestelmä perustuksiaan myöten!

Joitakin vuosia sodan jälkeen Sinervo koki Auschwitzin museomiljöössä ”valkohehkuista vihaa” leirin pystyttäjiä kohtaan. Se tunne tiesi paikkansa – vahinko vain, että hän sulki silmänsä lukuisilta muilta, yhä toimivilta vartiotorneilta. Neuvostoliiton leirisaaristo saavutti sotien jälkeen lakipisteensä, mutta siitä maasta Sinervo oppi tuntemaan lähinnä luksushotellit, valuuttakaupat, ylelliset sanatoriot ja maailmankuulut teatterit.

”Stalinin perintö on luotettavissa käsissä – hänen hahmonsensa on elävä ikuisesti”, Sinervo julisti lomaillessaan sattumoisin Moskovassa Stalinin kuoleman jälkeisenä keväänä vuonna 1953. Surutyö jatkui kotiin palattua: ”Suuri on hänen kansansa, yli kaikkien valtakuntien ulottuva. / Myöskin minä olen hänen kansaansa, ja sinä, jolle suruni puhun [...]”

Kolme vuotta vierähti, ja runoilijamme sanoutui irti Stalinin kansan jäsenyydestä. Sysäys ei tosin tullut omasta oivalluksesta vaan Kremlin uudelta isännältä Nikita Hruštšovilta. Kun Jaana Torninoja-Latola puhuu Hruštšovin lanseeraamasta ”itsekritiikistä ja avoimesta keskustelusta”, hän tulee osoittaneeksi kirjansa nähdäkseen ainoan maininnan arvoisen heikkouden, poliittisen historian horjuvan tuntemuksen. (Sinervo suomensi pöytälaatikkoon amerikkalaisen Rosenbergin pariskunnan vankilakirjeitä. Vakoilijoina teloitettujen Rosenbergin syyllisyyttä ei elämäkerran mukaan olisi koskaan

todistettu, vaikka näin tehtiin autenttisin dokumentein 1990-luvulla.)

Hruštšovin ryöpsähtelevän Stalin-kritiikin avoimuus oli valikoivaa ja johtopäätöksiltään vääristelevää. Suomessa saavutettiin rehdimmän kommunistipohdinnan aste kesällä vuonna 1956, jolloin Mauri Ryömä avasi *Työkansan Sanomissa* joitakin viikkoja velloneen ja ylimmän puoluejohdon likvidoidun Stalin-keskustelun. Ryömän puolisolle tuo vuosi merkitsi ”maailmankuvan” särkymistä, Torninoja-Latoja toteaa. Elvi Sinervo ”tyhjentyi” eli ajautui ”umpikujaan” kirjailijana ja kommunistina: ”Kaikki mihin hän oli uskonut, minkä varaan oli järjestänyt elämänsä ja identiteettinsä, pyyhkiytyi pois ja aiheutti hänelle syvän maailmankatsomuksellisen kriisin, johon hän epätoivoisesti yritti saada vastauksia.”

Jotain tuollaista Sinervo varmasti koki, ja juuri siksi vuoden 1956 vaikutus häneen ja ylipäänsä kotimaisiin kommunisteihin pitäisi viimein perata asiaankuuluvan psykologisoivalla otteella. Sen suuntaisen avauksen teki tuoreeltaan Olavi Viljanen kirjassaan *Valitsin demokraatian*, ja pian jo luettiin suomeksi Arthur Koestlerin merkiteosta *Pimeää keskellä päivää* – Koestlerin, jonka tuotanto on ehdottoman relevanttia Sinervon tapaisia kommunistiuskovaisia ajateltaessa.

Naarastiikeriksi kutsuttu runoilija ei tietenkään yksityisesti ollut päälleikävä stalinisti. Sotavuosien kirjeenvaihdossaan Sinervo vitsaili pitäytyvänsä ”idiotismiksi” kutsumaansa idealismiin, ja viimeisen runonpätkän 1960-luvulla julkaistessaan hän tohti fiktion varjolla hymähtää ”Ainoan oikean” maailmankatsomuksen kustannuksella. Tuon vuosikymmenen teksteissään Sinervo todella etsi dogmeista vapaata sosialismia, jollaisen hän ymmärtääkseni löysi niin sanotun uusvasemmiston ja eurokommunismien liepeiltä. Tämäkin vaihe tosin kaipaasi tarkempia ja yhden kommunistikirjailijan ylitse ulottuvia tutkimuksia.

Elvi Sinervon kuolinvuoteen 1986 mennessä Stalinin uhreista puhuttiin pitkästä aikaa Neuvostoliitossakin. Elämäkerran perusteella hän ei näitä keskusteluja enää noteerannut, ja mitä reaalisocialismin täystuhoon tulee, Sinervoa on syytä onnitella oikein ajoitetusta kuolemasta. Stalinin tahraamisen hän niukasti kesti, mutta Lenin-kultin kolhiminen ja bolševikkivallan konkurssi sitä saatelleine paljastuksineen olisivat taitaneet olleet hänelle jo liikaa.

”Uskon, että ihminen elääkseen tarvitsee unelman jostakin paremmasta”, Elvi Sinervo linjasi vankeudesta vapauduttuaan. Oman äidin taivaskaipuun hän korvasi maanpäällisen paratiisin pakkomielleellä. Moinen unelma on toistaiseksi tuottanut pelkkiä pettymyksiä, joten luettakoon tämäkin haaveilija, verisen tyrannin vilpityn ylistäjä, sanan laajassa mielessä Stalinin uhriksi.

Erkki Vettenniemi,
YTT, historioitsija

Tietokirja suomalaisista pyöveleistä

Mikko Moilanen:

Suomen pyövelit. Docendo 2019. 243 s.
ISBN 978-952-291-622-8.

Mikko Moilanen on kirjoittanut laajaan selvitystyöhönsä perustuvan tietokirjan pyöveleistä Suomessa ja vähän muuallakin Itämeren piirissä. Tarkastelu-aika on pitkä, sillä se kattaa kaksi vuosisataa 1620-luvulta aina viimeiseen Suomessa rauhan aikana siviilituomioistuimen päätöksen perusteella toimeenpantuun teloitukseen eli vuoteen 1825 saakka.

Moilasan mukaan ajanjaksolla kuolemanrangaistus langetettiin noin 2500–3000 miehelle ja naiselle. Tuomituista noin 39 prosenttia oli syyllistynyt henkirikokseen ja 30 prosenttia lapsenmurhaan. Miehiä teloitetuista oli noin 57 prosenttia ja naisia 43 prosenttia. Naisista suurin osa oli lapsenmurhasta tuomittuja, sillä murhista ja tapoista teloitetuista heitä oli arviolta vain yksi kymmenestä.

Teos rakentuu monipuolisen ja perusteellisesti luetun alkuperäisaineiston varaan. Mukana ovat ali- ja hovioikeuksien tuomioluetteloiden ja tuomiokirjojen lisäksi läänintilien tosietkirjoissa säilyneet palkkiokuitit, jotka kertovat pyöveleiden onnistuneista työsuorituksista. Moilanen on käyttänyt myös monenlaisia väestökirjanpidosta ja sanomalehdistä kerättyjä tietoja sekä muistitietoa. Muistitieto tuo lisäväriä, mutta useisiin eri kohtiin kirjassa hajotettuna se hämärtää kokonaiskuvaa ilman, että toisi varsinaisesti kovin paljon sellaista tietoa, jota ei edellä mainituista virallisista aineistoista olisi muutenkin saatu.

Sinnikäs lähdeaineistojen lukeminen on mahdollistanut monien mestarismiesten elämän tarkan seuraamisen. Moilanen on tunnistanut jaksolta yhteensä 81 pyöveliä ja arvioi, että kaikkiaan teloittajia olisi ollut noin 90, joten jäljitystyö on onnistunut erinomaisesti. Moilanen osoittaa myös, kuinka teloittajan vuosipalkka oli sääty-yhteiskunnan ulkopuoliselle toimijalle kohtuullinen. Varsinaisista työtehtävistä maksettiin erikseen tehtäväkohtainen korvaus, joka usein saattoi vastata esimerkiksi rengin vuosipalkkaa.

Teos on jaettu viiteen pääosaan ja liiteosaan. Yhteensä alalukuja on 16. Käsitteily on pilkottu aika pieniin osioihin eikä toistolta ole vältytty. Teksti on vaihtelevaa, sillä toisinaan kirjoitetaan pitkästi ja värikkäästi yhden mestarismiehen sattumuksista ja toisinaan keskitytään esimerkiksi aikakauden yleisiin rikosoikeudellisiin reuna-ehtoihin ja normeihin (erityisesti pääluku III).

Pyövelin tehtävän muutos tarkastelujakson alun usein hyhmäisestä, kunniantomasta ja hylkiöiden kansoittamasta ammattikunnasta ”normaaliksi” kruunun

virkamieheksi tulee perusteellisesti kuvattua. Lopullinen muutos suhtautumisessa pyövelin ammattiin tapahtui 1600–1700-lukujen vaihteessa, jolloin valtiovalta viimeistään otti aiempaa vakavammin kaikki pyövelin fyysiseen koskemattomuuteen liittyneet rikkomukset. Ruotsin valtakunnassa pyövelien lynkkaus ei ollut tavallista, mutta pääkaupunki Tukholmassa sellaisiakin tapauksia esiintyi ja Turussakin raivostunut yleisö yritti useamman kerran päästää pyövelin päiviltä. Kyse oli aina tavalla tai toisella pieleen menneestä mestauksesta. Tavallisesti epäonnistuminen näyttää liittyneen mestarismiehen liialliseen juopumukseen ja/tai kokemuksen puutteeseen: erityisesti miekalla mestaaminen oli monille vierasta. Moilasan laskelmien mukaan enemmän kuin yhdeksän teloitusta kymmenestä suoritettiin kirveellä.

Moilanan kertoo uskottavasti pyöveleistä ja heidän kolkoista työtehtävistään. Paikoittain värikkääksi äityvä kerrontatapa saattaa koetella nykystandardien mukaisia eettisiä normeja, mutta ei niitä useinkaan aliteta. Osa esiteltyistä tapauksista on makaabereja, mutta samalla hyvin tapahtuma-aikaansa suhteutettuja. Sellainen on esimerkiksi jo aiemminkin tutkimuksen hyvin tuntema Kemiön kirkkoherra Florinuksen tilaama palkkamurha ja sen ”muille varoitukseksi” toteutettu sovittaminen. Herra Henrikin lisäksi teloitettiin erilaisin kovennetuina muodoin kolme muuta hirmutekoon osallista (s. 149). Vastaavasti kertomus Yrjö Keikelin edesottamuksista Ahvenanmaalla 1690-luvulla on monin tavoin hyttävä; tämä kannibaaliksikin osoittautunut teloittaja lienee ollut oman aikansa erikoistapaus (s. 180–182).

Teoksen lopussa Moilanan esittelee myös kvantitatiivisesti mittavan kartoituksensa tuloksia. Perustu-

loksia on jo esitelty tämän arvion alussa. Mestattujen sosiaaliryhmittäisessä tarkastelussa sotilaat osoittautuvat suhteellisesti suurimmaksi yksittäiseksi teloitettujen ryhmäksi: lähes kolmasosa miespuolisista kuolemantuomituista oli sotilaitoksen palveluksessa (ja kenties entisiä sotilaita). Osaltaan tämä kertoo yhteiskunnan syvästä militarisoitumisesta, joka ei jaksolla juuri muutunut. Naistuumituista peräti puolet oli piikoja, mikä viittoo lapsenmurhasta langetettuihin kuolemantuomioihin. Onnistuneena ei kuitenkaan voida pitää ratkaisua, jossa tekijä on yhdistänyt yhden kategorian alle ”talokkaat, lampuotit [sic], torpparit ja porvarit”. Porvaristo ja talolliset olisi tullut erottaa toisistaan, eikä torppareita oikeastaan ollut maaseutuyhteisöissä ennen 1700-luvun puoliväliä. Toisin sanoen tällä kohdalla 200 vuoden aikaväli osoittautuikin ongelmalliseksi, koska se ei erottele riittävästi ajallista muutosta.

Tekstiin on jäänyt jonkin verran osin virheellisiä tai vanhentuneiksi katsottavia käsityksiä tarkastelujakson (ruotsalais-)suomalaisesta yhteiskunnasta. Niinpä tekstistä löytyvät käsitteet ”Ruotsi-Suomi” (esimerkiksi 17, 24), ”kansalainen” (s. 24), ”Suomen herttuakunta” (s. 41) ja ”kämnerioikeus”. Lisäksi väitetään, että alioikeuksien konseptituomiokirjat kirjoitettiin puhtaaksi hovioikeudessa (s. 16) ja että Hämeenlinna oli yksi Suomen suuriruhtinaskunnan suurimmista kaupungeista 1600-luvulla Turun ja Viipurin rinnalla (s. 29). Kaikesta huolimatta *Suomen pyövelit* on arvokas ja tärkeä teos, joka kerää yhteen suuren määrän tietoa valtiollisen väkivaltamonopolikoneiston uskottavuuden ja legitimitietinkin kannalta keskeisen toimeenpanijaryhmän työstä ja elämänvaiheista.

Petri Karonen, Suomen historian professori
Jyväskylän yliopisto

Oikeutta ja historiaa kansantajuisesti

Oikeushistoriallinen Matthias Calonius -seura on perustanut vuoden 2019 aikana blogin, jossa käsitellään oikeushistoriallisia aiheita kiinnostavasti ja ajankohdaisesti. Blogissa on käsitelty muun muassa poliisioppilaiden kurinpitoa, oikeudellisen ajan määrittämistä, Turun raatihuoneen vankilan oloja 1600-luvulla sekä oikeuden amerikkalaistumista. Seura tiedottaa blogin sisällöistä ja muista ajankohtaisista aiheista myös Face-

bookissa sivulla Oikeutta ja historiaa. Blogi ottaa mielellään vastaan kirjoituksia, jotka sivuavat oikeutta ja historiaa erilaisista näkökulmista. Yhteydenotot seuran puheenjohtaja Marianne Vasara-Aaltoselle osoitteeseen marianne.vasara-aaltonen@helsinki.fi.

Blogin osoite: oikeushistoria.wordpress.com/blogi/

Professorin arvonimi Tuomas M. S. Lehtoselle

Tasavallan presidentti on 19.12.2019 myöntänyt professorin arvonimen Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran pääsihteerille Tuomas M. S. Lehtoselle. Tuomas M. S. Lehtonen on toiminut seuran pääsihteerinä vuodesta 2004. Hän vastaa SKS:n johtamisesta ja toimintaedellytyksistä sekä johtaa seuran tutkimustoimintaa.

Lehtonen on toiminnassaan painottanut Suomalaisen Kirjallisuuden Seuraa tieteellisenä seurana. SKS:n tutkimustoiminnan keskittäminen tutkimusosastolle tapahtui Tuomas M. S. Lehtosen aloitteesta 10 vuotta sitten. Hän on määrätietoisesti kehittänyt myös avointa julkaisufoimintaa. Tällä hetkellä SKS on Pohjoismaiden suurin Open access -kustantaja.

Lehtosen johtajakaudella SKS on jakanut avoimesti tietovarantoja, julkaissut digitaalisia palveluita sekä pyrkinyt saattamaan arkistokokoelmiaan verkon kautta saataville, samoin kuin kouluille tarkoitettuja oppimis-

aineistoja, joissa hyödynnetään seuran aineistoja ja seurassa tehtävää tutkimusta.

Tuomas M. S. Lehtosen akateeminen tausta on keskiajan tutkimuksessa. Hänen väitteli filosofian tohtoriksi 1100- ja 1200 lukujen latinankielistä satiirista runoutta käsittelevällä tutkimuksella vuonna 1996. Sitten hän on tutkinut sattuman, fortunin ja kaitsemuksen käsitteitä 1000–1200-lukujen historiankirjoituksessa. SKS:ssa Lehtonen on keskittynyt Suomen ja Itämeren alueen suullisen ja kirjallisen kulttuurin vuorovaikutuksen tutkimukseen. Vuodesta 1999 hän on ollut Helsingin yliopiston Euroopan historian dosentti.

Lehtonen on palkittu tiedonjulkistamisen valtionpalkinnolla vuosina 1998 ja 2006 sekä Valoisa keskiaika -kunniamaininnalla vuonna 2006. Jyväskylän yliopisto promovoi hänet kunniaohtoriksi vuonna 2016.

Tieteellinen neuvottelukunta osana Sodan ja rauhan keskus Muistin suunnittelua ja tulevaa toimintaa

Nykyhetken maailman ymmärtämiseksi on ymmärrettävä toisen maailmansodan historiaa: sodan taustoja, tapahtumia ja vaikutuksia sekä sodan muistamista. 2020-luvun eurooppalaisiin arvoihin – rauha, demokratia, ihmisoikeudet, oikeusvaltioperiaate, vähemmistöjen oikeudet – sisältyy ajatus sodan muistamisesta ja sodasta oppimisesta. Nämä arvot ovat vastaus sodan aiheuttamaan tuhoon niin kollektiivisella kuin yksilöllisellä tasolla. Kertomalla siitä, mitä sota tekee, miten se vaikuttaa ihmisiin ja yhteiskuntaan, Mikkelissä kevään 2021 aikana avattava Sodan ja rauhan keskus Muisti pyrkii omalta osaltaan vahvistamaan pyrkimyksiä rauhan rakentamiseen ja ylläpitämiseen.

Suomi oli osallinen toisessa maailmansodassa eikä käynyt erillistä sotaa. Muistin lähtökohta onkin asettaa Suomi toisen maailmansodan yleiseen kehykseen ja osoittaa kytkökset niin muihin sotaan käyviin kuin puolueettomiin maihin, mutta samalla tuoda esiin ne erityispiirteet, jotka luonnehtivat Suomea sodassa.

Muistin toiminta perustuu humanistisissa ja yhteiskuntatieteissä tehtyyn kotimaiseen ja kansainväliseen sodan tutkimukseen. Vahvasti toiseen maailmansotaan keskittynyt suomalainen sotahistorian tutkimus on viimeisten vuosikymmenten aikana monipuolistunut, kun sodankäyntiin ja poliittiseen päätöksentekoon keskittyvän tutkimuksen rinnalle on noussut sodan sosiaali- ja kulttuurihistorian tutkimus. Näitä eri näkökulmia yhdistämällä on mahdollista luoda sodasta moniulotteinen kuva, johon mahtuvat niin päätöksenteon taso, sodankäynti kuin sodan vaikutukset ruohonjuuritasolla, ihmisten arjessa rintamalla ja kotirintamalla. Sodan moniäänisyyden huomioiminen tarkoittaa eri ihmisryhmien kokemusten ja toiminnan huomioimista: sotilaiden ja siviilien, naisten ja miesten, lasten ja nuorten, työikäisten ja vanhusten, kaupunkilaisten ja maalaisten, valtaväestön ja erilaisten vähemmistöjen, suomalaisen kantaväestön ja Suomessa olleiden ulkomaalaisten.

Toinen maailmansota muokkasi suomalaista yhteiskuntaa kokonaisuudessaan ja kosketti tavalla tai toisella kaikkia suomalaisia ja yhä tänä päivänä sodan muisto koskettaa monia. Sodan muistaminen yhdistää suoma-

laiset muihin sodan kokeneisiin ja sodan keskellä eläviin kansakuntiin. Muistin tavoitteena on saada niin kanta- ja maahanmuuttajataustaiset suomalaiset kuin ulkomaiset kävijät eläytymään sota-ajan ihmisten kokemuksiin. Eläytyminen synnyttää empatiaa ja ymmärrystä niitä päätöksiä ja valintoja kohtaan, joita ihmiset joutuivat eri tilanteissa ja asemissa tekemään – ja joutuvat yhä edelleen eri puolilla maailmaa tekemään. Kokemuksia ei toisin sanoen esitetä irrallisina ajattelumalleista, poliitikasta ja yhteiskunnallisista rakenteista, jotka muokkasivat ja muokkaavat ihmisten toimintaa. Eläytyminen ja sitä kautta tapahtuva ymmärtäminen ja oppiminen perustuvat modernin, moniaistisuutta ja kävijöiden aktiivisuutta hyödyntävän näyttelytekniikan hyödyntämiseen.

Muisti ei ole museo vaan tiedekeskus. Näiden välinen ero on siinä, ettei tiedekeskuksessa tehdä tutkimusta. Sen sijaan kaikessa näyttelytoiminnassa hyödynnetään ajankohtaisinta kotimaista ja kansainvälistä tutkimusta. Tieteellinen neuvottelukunta varmistaa jatkuvan yhteyden tutkijoihin, ajankohtaiseen tutkimustietoon ja tutkimusta tekeviin instituutioihin. Tieteellinen neuvottelukunta on ollut mukana alusta alkaen Muistin idean rakentamisessa. Ensi vaiheessa neuvottelukunta koostui pelkästään historioitsijoista, mutta sitä on sittemmin täydennetty etnologian, historian didaktiikan ja tiedekeskuspedagogiikan asiantuntijoilla. Neuvottelukunta jatkaa toimintaansa Muistin avauduttua yleisölle ja tukee näin ollen toiminnan uudistamisessa.

Tällä hetkellä tieteelliseen neuvottelukuntaan kuuluvat Sonja Hagelstam, Markku Jokisipilä, Marianne Junila, Martti Häikiö, Mikko Karjalainen, Tiina Kinnunen, Ville Kivimäki, Ali Pylkkänen, Matti Rautiainen ja Hannu Salmi. Heidän kauttaan Muistilla on yhteys useimpiin suomalaisiin yliopistoihin. Tutkijajoukko edustaa sodan historian tutkimuksen eri suuntauksia ja tieteellisen tiedon välittämisen tutkimusta. Meitä yhdistää halu osallistua tieteellisen tiedon välittämiseen suurelle yleisölle luotettavalla, inhimillisellä ja eettisesti kestäväällä tavalla ja edistää ihmisten kykyä menneisyyden ja sen myötä oman ajan ymmärtämiseen ja kriittiseen tarkasteluun.

Tiina Kinnunen
professori, Oulun yliopisto
Sodan ja rauhan keskus Muistin tieteellisen
neuvottelukunnan puheenjohtaja

Pirkko Rommi, loistava luennoitsija

Lehtori, historian dosentti Pirkko Rommi kuoli 10. joulukuuta vuonna 2019 Lempäälässä. Hän oli syntynyt vuonna 1925 Jämsässä. Pirkko Rommi muistetaan legendaarisena luennoitsijana ja pohdiskelevana tutkijana. Hän opetti Suomen historian assistenttina ja lehtorina lukuisia Tampereen yliopiston opiskelijoita 1960-luvulta 1980-luvulle saakka ja Helsingin yliopiston dosenttina helsinkiläisiä historianopiskelijoita sekä toimiessaan Suomen historian professorina Eino Jutikkalan jälkeen. Pirkko Rommin opetustaitoa arvostettiin Tampereen yliopistossa siinä määrin, että hänet valittiin vuonna 1982 vuoden luennoitsijaksi. Tamperelaiset opiskelijat ovat kuvanneet häntä vaativaksi opettajaksi, joka suhtautui opiskelijoihin myönteisesti ja kannustavasti.

Pirkko Rommi pääsi ylioppilaaksi vuonna 1945, jonka jälkeen hän aloitti ensin kemian, sitten historian opinnot Helsingin yliopistossa. Hän valmistui filosofian kandidaatiksi vuonna 1954. Hän sai metodisen tieteellisen koulutuksen epävirallisessa niin kutsutussa Tannerin seminaarissa, jota johti professori Arvi Korhonen. Pirkko Rommi oli siellä Hertta Tirrasen ja Tuulikki Lampisen ohella ainoita naispuolisia tohtoriopiskelijoita 14 miespuolisen tohtoriopiskelijan joukossa. Tässä seminaarissa oli tärkeää valita väitöskirjan aiheeksi laajoja kysymyksiä ja aiheita. Vain siten suomalaisten tutkijoiden oletettiin pääsevän keskustelemaan kansainvälisille areenoille, mitä pidettiin hyvin tärkeää sodan jälkeisinä vaikeina vuosina. Mervi Kaarninen on kuvaillut Pirkko Rommin näkemystä Tannerin seminaarista seuraavasti:

Se nuorempien historiantutkijoiden ryhmä, ns. Tannerin seminaari, jonka piirissä arkailematon kritiikki ja kiihkeät väittelyt värittivät tutkijan arkipäivää, on auliisti tarjonnut minulle apuaan. Jos liian vilkkaan mielikuvituksen pilvilinnat pyrittiinkin kaatamaan, syntyi tilalle monta uutta oivallusta.

Suomen poliittinen historia viehätti Pirkko Rommia. Hän puolusti väitöskirjaansa *Myöntäväisyysuuntauksen hahmottuminen Yrjö-Koskisen ja suomalaisen puolueen toimintalinjaksi* Helsingin yliopistossa vuonna 1964 erinomaisin arvosanoin. Vastaväittäjänä oli professori Pentti Renvall, kustoksena professori Eino Jutikkala. Väitöskirjaa ylistettiin sen analyttisestä otteesta, ja Rommi palkittiin vuonna 1965 sen johdosta Theodor Homénin palkinnolla. Jo seuraavan vuonna hän kirjoitti tekstin *Yksinäinen Yrjö-Koskinen* Suomen Sanaan, Kansalliskirjallisuutemme valiolutemistoon nro 18. Pirkko Rommi suuntasi kiinnostuksensa myös Suomen asemaan Pohjolassa. Hän kirjoitti muun muassa turvallisuuskysymyksistä Itä- ja Pohjois-Euroopassa 1930-luvulla *Historialli-*

seen Arkistoon. Häneltä ilmestyi vuonna 1974 artikkeli *Lehdistöstä ja valtiopäivätoiminnasta* Suomen Kansanedustuslaitoksen historian osassa 4, ja vuonna 1986 hän kirjoitti osion *Suurten uudistusten kausi* autonomian rakentamista ja kansallisen nousun historiaa käsittelevään Suomen historia -sarjan 5. osaan.

Pirkko Rommi nimettiin heti väitöskirjan ilmestymisen jälkeen Suomen historian dosentiksi Yhteiskunnalliseen korkeakouluun sekä Helsingin yliopistoon. Helsingin yliopistossa hän toimi sekä Suomen että Suomen ja Skandinavian historian assistenttina ennen Tampereelle siirtymistään vuonna 1963. Historian laitoksen muodostivat silloin professori Aulis J. Alanen, assistentti Pirkko Rommi, puhelin ja pari kirjoituskonetta.

Hän hoiti Suomen historian professorin virkaa Helsingin yliopistossa 1973 ja 1974–1976 akateemikko Eino Jutikkalan jäätyä eläkkeelle. Tampereen yliopistossa hänet nimitettiin Suomen historian lehtoriksi vuonna 1974, ja hän jäi vuonna 1988 siitä tehtävästä eläkkeelle. Tampereella hän hoiti useaan otteeseen Suomen historian apulaisprofessorin virkaa.

Pirkko Rommi, Aira Kemiläinen ja Taimi Torvinen olivat niitä harvoja historiasta väitelleitä naisia, jotka sijoittuivat yliopistolliseen virkaan. Aira Kemiläisen tavoin Pirkko Rommi aloitti historianopettajana, Pirkko Rommi Helsingissä ja Jyväskylässä, Aira Kemiläinen Helsingissä. Nämä kaksi olivat myös ensimmäisiä naisia, jotka valittiin Historiallisen Aikakauskirjan toimitukseen ja toimituskuntiin.

Pirkko Rommi oli kiinnostunut historiantutkimuksen metodologiasta ja historianfilosofiasta. Hän osallistui aktiivisesti Pohjoismaiden metodikongresseihin muun muassa vuosina 1965, 1966 ja 1967. Hän oli aloittamassa Historian päiviä Historiallisen Seuran 100-vuotisjuhlien yhteydessä vuonna 1975. Ohjelmaan kuului Osmo Jussilan ja Pirkko Rommin alustama keskustelu historian arvovapaudesta ja -sidonnaisuudesta. Rommi pohti kysymystä historiallisen selittämisen ongelmana Georg Henrik von Wright auktoriteettinaan. Pauli Kettusen tulkitsamana Osmo Jussilla hyökkäsi keskustelussa sidonnaisuusfatalismia vastaan. Taustalla oli 1970-luvun poliittisia ristiriitoja.

Pirkko Rommin luentoja kuunnelleet joutuivat pohtimaan syvällisesti historiantutkimuksen olemusta ja metodeja. Hän tuki myös opiskelijoiden vapaa-ajan toimintaa monin tavoin. Kun Yhteiskunnallinen korkeakoulu siirtyi Tampereelle, hän vaikutti historian opiskelijoiden opiskelijajärjestön perustamiseen historiakerho Patinan muodossa. Patinan historiikissa *Rommista Tommyyn* Reetta Eiranen kuvaa: ”Etenkin Pirkko Rommi Patinan kummitätinä sysäsi koko kerhon liik-

keelle.” Patinan avustuksella Rommi laati myös opiskeluoppaan, joka sisälsi knoppikysymyksiä tentteihin. Se liittyi ajatukseen, että tamperelaisilla opiskelijoilla tuli olla samat mahdollisuudet ja valmiudet kuin Helsingissä opiskelevilla.

Pirkko Rommi tuki myös opiskelijoiden vapaa-ajan toimintaa järjestämällä retkiä historiallisiin kohteisiin Etelä-Hämeeseen, Turun seudulle ja Satakuntaan. Vuonna 1983 hän johti opiskelijat Unkariin tutustumaan sen historiaan ja vaikutukseen Euroopassa. Kaikkiaan hänen vaikutuksensa Tampereen yliopiston historian laitoksen opiskelijoihin ja toimintoihin oli niin suuri, että hänet kutsuttiin jo 1965 Patinan Kunniajäseneksi.

Pirkko Rommi kutsuttiin Suomen Historiallisen Seuran tutkijajäseneksi vuonna 1967 ja Seuran esimieheksi kymmenen vuotta myöhemmin. Siinä tehtävässä hän oli toinen nainen. Lolo Krusius-Ahrenberg oli ollut ensimmäinen vuonna 1956 ja Aira Kemiläinen tuli vuonna 1979 kolmantena.

Seuralle Pirkko Rommin esimieskausi oli menestyksensä. Itsenäisyyden 50-vuotisjuhlavuonna 1977 Seura järjesti Säätytalolla esitelmäsarjan itsenäisyyden ajasta, vaikka ajan hengen mukaan itsenäisyydellä ei saanut elämöidä. Sarjan aloitti professori Eino Jutikkala Seuran johdon jännittäessä yleisön reaktioita. Sali oli kuitenkin ääriään myöten täynnä koko syksyn kestävän esitelmäsarjan ajan. Kun suomalaissyntyinen professori Pekka Hämäläinen Wisconsin-Madison yliopistosta kutsuttiin esiintymään seuran kokouksessa, esimies Rommi kirjoitti henkilökohtaisen kutsukirjeen tutkijajäsenille ja omille verkostoilleen. Monet vastasivat siihen myönteisesti, ja runsas yleisö oli arvovaltainen.

Rommin perheystävä Eino Jutikkala tuki Pirkko Rommin uraa. Jutikkala kehotti Pirkko Rommia hakemaan professorin virkoja, mutta tämä halusi vaikuttaa ja opettaa yliopiston lehtorina ja viihtyi Tampereella. Keijo Kulhan mukaan Rommi kuului Jutikkalan ihailijoihin ja Mahjongin pelaajiin. Ryhmä kokoontui vuorotellen pelaajien kotona ja istunnot kestivät tunteja. Pelaajien ydinryhmään kuuluivat Pirkko Rommin ja Eino Jutikkalan lisäksi Aulis J. Alanen ja Ella Kivikoski. Myös Pirkon vanhemmat, eversti Viljo Rommi ja Irja Rommi sekä Pekka Sarvas saattoivat liittyä peliin.

Pirkko Rommin kutsut olivat mieliinpainuvia. Jutikkala kirjoitti vuonna 1972 ystävälleen Aulis J. Alaselle. Sitaatti Keijo Kulhan kirjoittamasta Jutikkalan elämäkerrasta: ”Kaiken kruunasivat sitten eräänä iltana Pirkko Rommin päivälliset, jotka kuten aina – ruoan, juoman ja vilkkaan seurustelun puolesta – eivät jättäneet toivomisen varaa”. Kollegat ja ystävät pääsivät myös nauttimaan Pirkko Rommin loihdittamista mitä herkullisimmista aterioista ja kokonaisista viikonlopuista kotonaan Lempäälän historiallisessa Hauralan talossa. Hän kutsui kotiinsa myös laitoksen henkilökunnan aina syyskauden avajaisiin ja oman seminaarinsa opiskelijat muulloinkin.

Tietoja Pirkko Rommin toiminnasta:

Petri Karonen (toim.) *Tiede ja yhteiskunta. Suomen Historiallinen Seura ja historiantutkimus 1800-luvulta 1910-luvulle*. SKS 2019.

Seppo Hentilä, Historiantutkijat sotien jälkeisessä yhteiskunnassa. Teoksessa Karonen 2019, 523–581.

Mervi Kaarninen, Pitkä tie professoriksi. Historian naistohtorit 1940–1970. Teoksessa Elina Katainen, Tiina Kinnunen, Eva Packalen & Saara Tuomaala (toim.) *Oma pöytä. Naiset historiantutkijoina Suomessa*. SKS 2005, 303–324.

Mervi Kaarninen, Suomen Historiallisen Seuran kansainväliset yhteydet. Teoksessa Karonen 2019, 399–476.

Pauli Kettunen, Historian kansallista tehtävää jatketaan, laajennetaan ja tutkitaan. Teoksessa Karonen 2019, 216–301.

Irma Sulkunen & Tiina Kinnunen, Suomen Historiallinen Seura historioitsijayhteisönä. Jäsenistö ja toimintakulttuuri. Teoksessa Karonen 2019, 45–157.

Keijo Kulha, *Jutikkala. Tinkimätön akateemikko*. Edita 2006.

Tätä artikkelia varten on myös haastateltu 13.2.2020 dosentti Aino Katermaa-Ottelaa.

Hän aloitti Helsingissä 1970-luvulla naispuolisten historiantutkijoiden naiskutsut, joilla puhuttiin tutkimuksesta, politiikasta ja kulttuurista. Ne jatkuivat Helsingissä myös hänen siirryttyään Tampereelle. Ne vahvistivat nuoremman polven naistohtoreiden tutkijoiden luottamusta mahdollisuuksiinsa miesvaltaisessa historioitsijoiden yhteisössä.

Rommille historiallisen tiedon jakaminen nuorisolle oli tärkeää. Hän osallistui Eino Jutikkalan ja muutamien muiden professorien kanssa aktiivisesti kansanopistoissa pidettyihin seminaareihin, joissa käsiteltiin Suomen lähihistoriaa. Tämä professoriryhmä järjesti myös suurissa kaupungeissa lukiolaisten kesäkursseja.

Pirkko Rommi oli mukana sotaveteraanien ja isänmaallisten järjestöjen, kuten Vapaussodan ja itsenäisyyden Lempäälän seudun perinneyhdistyksen, A. I. Arwidsson-Seuran ja Vapaussodan Invalidien Muistosäätiön (VIMS) toiminnassa. Pirkko Rommin 90-vuotisjuhlia vietettiin Lempäälän manttaalitalossa, jossa kaikuivat isänmaalliset laulut ja sotilasmarssit. Tilaisuutta juhlisti itse Yrjö-Koskinen näytelmän muodossa.

Marjatta Hietala ja Aura Korppi-Tommola

Vuoden Työväentutkimus 2019 -palkinto

Työväenperinne – arbetartradition ry on 5.3.2020 antanut Vuoden Työväentutkimus 2019 -palkinnon professori Kirsi Vainio-Korhoselle hänen teoksestaan *Musta-Maija ja Kirppu-Kaisa* (SKS 2018). Työväenperinne – arbetartradition ry palkitsee vuosittain erityisen ansiokkaita teoksia, jotka käsittelevät työväestöä, sen elämää, kulttuuria, historiaa, järjestöelämää ja muuta toimintaa. Palkinnon tarkoituksena on kannustaa ja tehdä näkyväksi työväestöön liittyvää historia-, perinne- ja kulttuuritutkimusta. Palkinnolla halutaan tuoda esiin, miten työväentutkimus on mukana muovaamassa tämän päivän ja tulevaisuuden yhteiskuntaa.

Myöntöperusteina todettiin, että teos on vankkaan tutkimustaitoon ja laajaan arkistomateriaaliin pohjaava, sujuvasti kulkeva tutkimus työläisnaisten marginaalin, seksityöläisten, elämästä 1800-luvun alun Suomessa. Vainio-Korhonen kertoo näiden naisten elämänkulusta sekä syistä, jotka johtivat seksityöhön. Tutkimus kehystyy työn teon ja naisten toimijuuden historiaksi, ja tutkimuksellisesti uutta tietoa tuottava seksityöläisyyden kuvaus laajenee kiinnostavalla tavalla 1800-luvun alun syrjäytyneisyyden historiaksi. Teos käsittelee aiemmin huomiotta jääneitä aineistoja ja tuo esiin aiemmin unohdetun, säälityn tai moralisoidun naisryhmän, jonka elämää tarkastellaan empaattisesti ja eettisesti.

Palkinto annetaan vuorovuosina akateemiselle tutkimukselle ja vuorovuosina sellaiselle ansiokkaalle tutkimukselle, jonka ei tarvitse täyttää yliopistollisen tutkimuksen kriteerejä. Vuonna 2020 palkinto jaettiin akateemiselle tutkimukselle. Arvioitavina oli 73 vuosina 2018 ja 2019 ilmestynyttä teosta. Palkinnon myöntää Työväenperinne – arbetartradition ry, ja palkintoa tukevat ajatuspajat Kalevi Sorsa -säätiö ja Vasemmistofoorumi.

Varsinaisen palkinnon lisäksi Vuoden Työväentutkimus 2019 -kunniamaininta myönnettiin kahdelle väitöskirjalle: FT Timo Ahon teokselle *Tuhansia töitä, valvottuja öitä – Etnografinen tutkimus rekkamiesten työnteosta ja rekkamieheydestä tiekuljetusalan käytännöissä* (Jyväskylän yliopisto 2019) sekä FT Niina Naarminsen väitöskirjalle *Naurun voima – Muistitietotutkimus huumorin merkityksistä Tikkakosken tehtaan paikallisyhteisössä* (Helsingin yliopisto 2018).

Aho tarkastelee väitöskirjassaan, miten suomalaisen rekkamiesten työnteko on muuttunut ja miten rekkamieheys rakentuu nykyajassa. Aho toteaa tutkimuksessaan, että rekkakuskin työtä tekevät miehet elävät ”eristeisten sosiaalisten rytmihäiriöiden sävyttämää arkea”. Tutkimus on erittäin ajankohtainen käsitellessään globalisoitumista, työn teon kiivasrytmisyyttä, työn tietovaltaistumista, 24/7 -yhteiskuntaa sekä työprosessien tehostamista. Tutkimus tuo työn kuvaukseen ja analyysiin mukaan myös maskuliinisuuksien rakentamisen ja arkielämän materiaalisuuksien näkökulmat.

FT Niina Naarminen tarkastelee väitöskirjassaan Tikkakosken tehtaan perhemäisen paikallisyhteisön muistitietoa ja sen käyttöyhteyksiä, merkityksiä ja jatkuvuutta. Tutkimus seuraa tehtaan yhteisön vaiheita läpi koko sen historian, mutta keskittyy erityisesti vuoden 1991 jälkeisiin tapahtumiin, jolloin yhtäjaksoinen metalliteollisuustyö lakkautettiin tuotannollisiin ja taloudellisiin syihin vedoten. Kirjan otsikko *Naurun voima* kuvaa haastateltavien omaa tärkeysjärjestystä entisessä työssä. Tehtaaseen ei menty tekemään ensisijaisesti työtä työn vuoksi, vaan hyvän työporukan vuoksi. Käsitelytapoineen väitöskirja muistuttaa ”hitaan tutkimuksen” arvosta maailmassa, jossa myös tieteellinen tutkimus on yhä nopeatempoisempaa.

”Kansaamme pirstotaan”: Inkerinsuomalaisten karkotukset ja diaspora 1930-luvun kirjeissä kuvattuna

“Our People Has Been Dispersed”: The Deportations and Diaspora of Ingrian Finns Described in their Letters

Artikkelissa tutkin inkerinsuomalaisten 1930-luvun pakkosiirtoja ja hajaannusta Inkeristä eri puolille Neuvostoliittoa, jolloin arviolta 45 000 kulakkitalonpoikaa ja raja-alueen suomalaista karkotettiin. Analysoin 170 yksityiskirjettä diasporan käsitteen avulla. Inkeristä ja karkotuspaikoista Suomeen lähetettyjen kirjeiden avulla inkerinsuomalaiset ylläpitivät yhteyksiä toisiinsa sekä kertoivat joukkokarkotuksista ja hajaannuksesta. Artikkelissa osoitan, että diasporan käsite soveltuu kuvaamaan inkerinsuomalaisten kokemuksia hajaannuksessa elämisestä valvotussa pakkosiirrosta eri puolilla Neuvostoliittoa heidän kirjeenvaihtonsa perusteella. Inkerinsuomalaisten karkotukset olivat traumaattisia pakkosiirtoja, jotka johtivat ryhmän maantieteelliseen hajottamiseen Kuolan niemimaalle, Siperiaan, Keski-Aasiaan ja muihin neuvostoperiferioihin. Karkotetut suuntautuivat Inkeriin, vaalivat kotimaan muistoa ja suunnittelivat paluuta. Paot karkotuspaikoista olivat yleisiä, mutta harva pystyi palaamaan pysyvästi Inkeriin. Inkerinsuomalaisten karkotettujen asema oli yhteiskunnallisesti huono-osainen, sillä he kärsivät köyhyydestä, sairauksista, oikeuksien riistosta ja raskaasta pakkotyöstä. Joukkokuolemat eri puolilla Neuvostoliittoa kuvastavat kurjien karkotusolojen lisäksi inkerinsuomalaisten diasporaa eri puolilla laajaa maata. Rajat muihin etnisiin ja uskonnollisiin ryhmiin näyttäytyivät selkeinä vielä 1930-luvulla monietnisisillä pakkosiirtoalueilla. Usein inkerinsuomalaiset ylläpitivät kristinuskoa ja inkerinsuomalaista yhteisöä, identiteettiä, tapakulttuuria ja suomen kieltä pakkosiirroksakin. Inkerinsuomalainen diasporakulttuuri karkotuksessa syntyi poliittisen, uskonnollisen ja taloudellisen siron puristuksessa, minkä takia kulttuuri myös kapeni. Inkerinsuomalaisten keskinäinen vuorovaikutusverkosto ja yhteisöllisyys

olivat oleellinen osa diasporaa ainakin joukkoterrorin vuosiin 1937–1938 asti, jolloin kirjeenvaihto Suomeen tyrehtyi.

Asiasanat: Inkerinsuomalaiset, 1930-luku, Neuvostoliitto, karkotus, diaspora, pakkosiirto

In this article, I explore the deportations and diaspora of Ingrian Finns from Ingria, the area around Leningrad, to different parts of the Soviet Union during the 1930s. Approximately 45,000 Ingrian Finns were deported during the mass deportations of kulaks and ethnic groups from the frontier zone. Using the concept of diaspora as an analytical tool, I analyse 170 private letters sent from Ingria and exile locations (via Ingria) to Finland. This article demonstrates that the concept of diaspora is suitable for describing the experiences of Ingrian Finns living in controlled internal exile in different parts of the country. The forced deportations of Ingrian Finns were traumatic and led to the dispersion of Ingrian Finns to Siberia, Central Asia, the Kola Peninsula, and other peripheries. Ingrian Finns were oriented towards their homeland, kept its memory alive, and planned to return. Many escaped there, but runaways could seldom stay permanently. The social status of deportees was low, because they suffered from poverty, illness, loss of rights, and forced hard labour. The mass deaths of Ingrian Finns in different parts of the country reflect both the dispersion and the miserable living conditions. However, Ingrian Finns attempted to preserve their religion, community, identity, culture, and Finnish language. The boundaries with other ethnic and religious groups were clear in the multicultural exile environment, at least in the 1930s. The diaspora culture of Ingrian Finns grew in an atmosphere of political, religious, and economic oppression, which made their culture thinner. The Ingrian Finnish social network and community were a crucial part of the diaspora at least until the Great Terror (1937–1938), when correspondence with Finland ceased.

Keywords: Ingrian Finns, 1930s, Soviet Union, deportation, diaspora

”Paremmän sosialismin” asialla. Uskonnon ja sosialismin synteesi suomalaisessa työväenliikkeessä ensimmäisistä eduskuntavaaleista kansalaissotaan

In the Name of “Better Socialism.” The Synthesis of Theosophy and Socialism in the Finnish Working-Class Movement 1907–1918.

Historiantutkijat ovat olleet jokseenkin yksimielisiä siitä, että 1800-luvun lopulla Suomeen rantautuneen uskonnollisia käsitteitä moderniin tieteeseen yhdistelleen teosofian vaikutus jäi kotimaisessa työväenliikkeessä vähäiseksi ja lyhytkestoiseksi. Vallitsevan käsityksen mukaan teosofia sai näkyvyyttä 1890-luvulla vielä muotoaan hakeneessa liikkeessä. Historiantutkijoiden mukaan vuoden 1907 ensimmäisiin eduskuntavaaleihin tultaessa tieteelliseen ”naturalismiin” perustuva sosialismi oli kuitenkin syrjäyttänyt uskonnolliset käsitykset, mikä tarkoitti myös teosofian marginalisointumista pienen piirin harrastukseksi. Tässä artikkelissa osoitamme muutaman työväenliikkeessä keskeisessä asemassa toimineen henkilön kautta sosialismin ja teosofian suhteen olleen aikaisemmissa historiatulkinnossa esitettyä monitahoisempi. Aikakauslehtikirjoitusten ja kirjeaineiston avulla teemme näkyväksi sen, että teosofian kautta jäsentyneet uskonnolliset käsitykset muoivasivat työväenliikkeen poliittista kulttuuria ja sosialismin ihanteita merkittävästi vielä 1910-luvulla.

Asiasanat: aatehistoria, Suomen työväenliike, uskonto, teosofia, sosialismi

Finnish historians have mostly argued that new esoteric religious ideas such as theosophy had some influence on Finnish working-class ideology at the turn of the twentieth century. Finnish historiography has also been quite unanimous that by the first parliamentary election in 1907, the leading socialists had rejected religious ideals and adopted a socialist worldview constructed on scientific “naturalism”. In this article, we claim that this conception is based on a simplistic and gendered perspective. By analysing the writings of influential figures of the Finnish Social Democratic Party (SDP), we demonstrate that religion was not marginalised from socialist ideology. Instead of rejecting religion, many party members attempted to harmonise religious and secular ideas. We suggest that theosophy played an important role in this process, and especially shaped the socialist ideals of education and the vision of a united humankind.

Keywords: history of ideas, Finnish working-class movement, religion, theosophy, socialism

Maanlunastukset Lounais-Suomen rannikolla vuosina 1945–1951

Land Expropriation in Finland Proper’s Coastal Areas under the Land Acquisition Act 1945–1951

Toisen maailmansodan jälkeen Suomessa oli asutettava yli 420 000 kotinsa menettänyttä ihmistä. Samoin sotilaita, sotaeskeket ja -orvot ja muut ihmisryhmät tarvitsivat kodin jatkaakseen elämäänsä. Suomen historian suurimmassa maareformissa 1945–1951 maata myytiin, luovutettiin ja pakkolunastettiin näille ryhmille suuret määrät, ja valtaosa saatiin asutettua neljän ensimmäisen vuoden aikana. Artikkelissa tutkitaan 50. maanlunastuslautakunnan toimintaa. Se oli vastuussa maanlunastustoiminnasta ja tilojen perustamisesta Varsinais-Suomen ruotsin- ja kaksikielisillä alueilla. Alue on pääosin rannikkoseutua ja saaristoa, joten sen merkitys oli suuri perustettaessa kalastustiloja evakoiduille kalastajaperheille. Maanhankintalain kielipykälä ja sijoitus suunnitelmat suojelivat ruotsin- ja kaksikielisiä alueita, joten vain suhteellisen pieni määrä Asutusasiainosaston määräämää evakuoitua suomenkielistä siirtoväkeä asutettiin alueille. Samoin asutustyötä haittasi alueen hajanaisuus ja puutteelliset kulkuyhteydet, minkä vuoksi maanlunastuslautakunnan toiminta oli hyvin hidasta. Organisaatiomuutokset, kuten muiden maanlunastuslautakuntien lakkauttaminen ja yhdistäminen haittasi käytännön työtä valtavasti, minkä vuoksi myös maanlunastus ja tilojen perustaminen hidastuivat joksikin aikaa. Kaiken kaikkiaan 50. maanlunastuslautakunta teki työtään tasapuolisesti vaikeiden olosuhteiden alaisena ja epäselvien maanhankintalain tulkintojen kanssa.

Asiasanat: jälleenrakennus, kielialueet, maanlunastus, maanhankinta, siirtoväki, sodanjälkeinen aika

After the Second World War, Finland had to resettle more than 420,000 internally displaced people as a result of losing land to the Soviet Union. Soldiers, war widows, and others in need of new homes also wanted land to continue their life. In the biggest land reform in Finnish history, great quantities of land were given, sold, and expropriated to these groups between 1945 and 1951, with the majority of people being settled in the first four years. This article studies the work of Land Expropriation Committee No. 50, which was responsible for expropriating land and creating holdings in Finland Proper’s Swedish-speaking or bilingual municipalities. This area is mostly archipelago, so it played an important role in creating new fishing areas for fishermen. Land and language laws protected the Swedish-speaking areas, so only a small number of Finnish-speaking evacuees were settled in this area. The vastness of the area with its attendant transit difficulties also slowed the work of the committee. Overall, according to the archive material studied in this case, Land Expropriation

Committee No. 50 worked even-handedly in difficult circumstances and under some unclear interpretations of land laws.

Keywords: internally displaced people, land acquisition, land expropriation, land settlement policy, language areas, resettlement activities

Kolonialistista kosmopoliittiin. Länsimaisen humanitarismin ja kehitysavun historialliset jatkumot

From Colonial to Cosmopolitan: Historical Continuities in Western Humanitarianism and Development Aid

Artikkeli luo tutkimuksellisen katsauksen länsimaisen humanitarismin, kehitysajattelun ja kehitysavun historiaan. Se nostaa tarkasteluun kaksi länsimaisen maailmanparantamisen eetoksen taustalla vaikuttavaa universalismia, kosmopolitaneismin ja humanitarismin, joiden merkitystä ja sisältöjä avataan imperialismin, kolonialismin ja kehitysavun asiayhteyksissä. Kosmopolitaneismin ja humanitarismin on 1500-luvulta lähtien käytetty imperialismin, kolonialismin sekä myöhemmin kehitysavun oikeutuksessa, pyrkimyksenä muuttaa maailmaa kulloinkin vallalla olevien länsimaisten arvokäsitysten mukaiseksi. Uuden maailman valloituksen myötä alkanut Euroopan ulkopuolisten kansojen "sivistämismissio" oli aikansa kosmopoliitti idea. Käytännön toteutuksesta vastasi kristillinen lähetystyö, joka humanitarismin varjolla pyrki "kristillistämään" maailmaa ja oikeuttamaan siirtomaavalloituksen. Valistusajan myötä kosmopolitaneismi ja humanitarismit saivat uusia, ihmisten yhdenvertaisuutta korostavia merkityksiä. 1700-luvulta lähtien uusiin ajatuksiin nojaavat ajattelijat ja toimijat Atlantin piirissä nostivat julkisuuteen imperialismin ja kolonialismin räikeimpiä epäkohtia ja loivat siten pohjaa muun muassa orjakaupan kieltämiselle. Myös kehitystä ja kehitysapua on modernina aikana pyritty oikeuttamaan humanitaarisin, yleisiin ihmisoikeuksiin palautuvin argumentein, ensin Euroopassa ja myöhemmin siirtomaissa. Köyhien ja sairaiden "massojen" elinoloja tuli parantaa laajamittaisella kehittämisellä, joka tähtäsi laajaan rakenteelliseen muutokseen, edistykseen. Kehitys näyttäytyi siirtomaiden historiallisen kehityskulun, alikehityksen, vastakohtana, pyrkimyksinä kehittää näiden tuotanto- ja yhteiskunnallisia oloja länsimaisten mallien

mukaan. Länsimaiden tarjoamaa kehitysapua on alusta alkaen kritisoitu paternalismista ja kolonialisten rakenteiden ylläpitämisestä. Kehityksen, (uus)kolonialismin, humanitarismin ja kosmopolitaneismin yhteenkietoutneiden historioiden tarkastelu auttaa ymmärtämään sekä nykypäivän kehitysavun haasteita että globaaleja valta- ja vuorovaikutussuhteita laajemmin.

Avainsanat: kehitys, kehitysapu, humanitarismit, kosmopolitaneismi, kolonialismit, globaali historia

The article surveys the historiography of Western humanitarianism, and theories and practices of development. It explores two universalisms underlying the ethos of Western benevolence, cosmopolitanism and humanitarianism, analysed here in the contexts of imperialism, colonialism, and development aid. Since the sixteenth century, cosmopolitanism and humanitarianism have served as the justification for colonial empires, and later for development aid, in transforming the world according to Western models. The "civilising mission", which began with the conquest of the New World, was a cosmopolitan idea of its time, carried out by missionaries who, under the guise of humanitarianism, sought to "Christianise" the world and justify colonial rule. In the eighteenth century, cosmopolitanism and humanitarianism embraced new meanings that emphasised human equality. Since the Enlightenment, thinkers and activists in the Atlantic world had successfully criticised the most blatant exploitations of colonialism and slavery. The nineteenth and twentieth centuries witnessed new attempts to justify development and development aid with humanitarian arguments, first in Europe and later in the colonies. The living conditions of the poor and sick "masses" were to be improved through large-scale structural and social development. In the colonies, development challenged the underdevelopment of these territories by seeking to Westernise them. From the outset, development aid has been criticised for its paternalism and maintaining of colonial structures. The entangled histories of development, (neo)colonialism, humanitarianism, and cosmopolitanism help us to understand better both the challenges of today's development aid and the global relations of power and interaction.

Keywords: development, development aid, humanitarianism, cosmopolitanism, colonialism, global history

HISTORIAN YSTÄVÄ

HISTORIAN YSTÄVÄIN LIITON TIEDOTUSPALSTA 1 / 2020

Historian Ystävien Liiton kotisivut <http://www.historianyst.fi>

Hyvät Historian Ystävät!

Uusi vuosikymmen on alkanut. Uutta historiaa syntyy ja entisessäkin on edelleen paljon tutkittavaa. Tänä vuonna muun muassa tulee kulu-neeksi 150 vuotta J. K. Paasikiven syntymästä ja 100 vuotta Tarton rauhan allekirjoittamisesta. Näissä merkeissä järjestetään lukuisia tapahtumia eri puolilla maata. Paasikivi-tapahtumista saa parhaiten tietoa sivuilta www.paasikivi-seura.fi ja www.jkpaasikivi.fi.

Ensimmäinen tapahtuma toteutettiin jo Suomalaisilla Historiapäivillä Lahdessa 7.–8.2.2020. Siellä esiteltiin J. K. Paasikivi -portaali, keskusteltiin Paasikiven myöntövyyspolitiikan rajanvedosta, hänen suomettelaisuudestaan ja merkityksestään pankkimiehenä. Lisäksi oli esillä Tarton rauha ja Paasikiven ja Venäjän suhde. Paasikivihän on tärkeä henkilö myös Historian Ystävien Liitolle, sillä hän oli liiton perustajajäseniä, tuki liittoa taloudellisesti ja lisäksi toimi aktiivisena puheenjohtajana parikymmentä vuotta – vasta kun Paasikivi valittiin presidentiksi, luopui hän liiton puheenjohtajuudesta. Historian Ystävät suunnittelevat Paasikivi-juhlaseminaaria marraskuun 27. päiväksi, tästä tulee tarkempaa tietoa myöhemmin.

Palataan näihin helmikuun alun tapahtumiin. 21. Suomalaiset Historiapäivät oli jälleen yleisömenestys. Teemoja oli muitakin kuin Paasikivi ja Tartto; Ruotsi 1800-luvulla tuli tutuksi, samoin Ranska-Saksan sodan merkitys myös kulttuurin kannalta, naisen arki Suomen sodan aikana, ja myös ruokatottumukset ja puunjalostuksen historia keräsivät kuulijoita. Oli upeaa, että suuri joukko historian ystäviä kerääntyi Lahden Sibeliustaloon viettämään viikonloppua historiatapahtumaan. Kiitos kuuluu erityisesti Historiapäivien erinomaisille ja asiantunteville esiintyjille

ja tietenkin myös tapahtuman taloudellisille tukijoille. On myös hienoa, että Lahdessa oli edelleen ruotsinkielinen esityskokonaisuus. Selvästikin Suomalaisilla Historiapäivillä on hyvä brändi, koska salit olivat täysiä. Oli ilahduttavaa nähdä suuri joukko pääkaupunkiseudulta tulleita historian ystäviä Sibeliustalon luentosaleissa. Osallistujia näytti olevan muutoinkin eri puolilta Suomea – kyseessä on selvästi valtakunnallinen historiatapahtuma. Historian Ystävien Liitto pitää tärkeänä mielenkiintoisten historiatapahtumien järjestämistä muuallakin kuin vain Helsingissä.

Erittäin mieluista on, että yhteistyö Tampereen kesäyliopiston ja Vapriikki-museokeskuksen kanssa synnyttää uuden yleisötapahtuman ensi kesäkuussa Tampereelle: Historian Kesäpäivät 12.–13.6.2020 järjestetään ensimmäisen kerran Vapriikissa teemalla ”Yrittäjäyys, kansalaisuus, yhteydet; Itsenäisen Suomen rakentaminen 1920- ja 1930-luvuilla”. Päivien hieno ohjelma on valmis ja luettavissa nettisivuiltamme. Vapriikissa on rajoitettu osallistujamäärä, joten sinne kannattaa ilmoittautua ajoissa www.historianyst.fi-sivuilta löytyvän Tampereen kesäyliopiston linkin kautta.

Tämän vuoden toukokuussa Liiton ohjelmassa oli matka Puolaan. Koronaviruksen rajoitusten vuoksi matka siirtyi lokakuulle. Muistattehan seurata sekä omia netti- ja Facebook-sivujamme että Agricola-humanistiverkkoa, niin pysytte historia-alalla ajan hermolla.

Historian Ystävien Liiton vuosikokous pidetään näillä näkymin joka tapauksessa, mutta siinä käsitellään vain sääntöjen mukaiset pakolliset asiat. Vuosikokousesitelmä siirtyy syksyyn. Kokouspaikkana on Tieteiden talo.

Kari Salmi, puheenjohtaja

MAINOSTA HISTORIALLISSA AIKAKAUSKIRJASSA

Ilmoitushinnat:

takasivu (väri) 600 euroa
1/1 sivu (mv) 400 euroa ja (väri) 480 euroa
1/2 sivua (mv) 250 euroa ja (väri) 300 euroa
1/4 sivua (mv) 200 euroa ja (väri) 240 euroa.

Ilmoitusten koot löydät verkosta:

www.historiallinenaikakauskirja.fi/mediakortti

Ilmestymisaikataulu:

1. numero maalis-huhtikuun taitteessa
2. numero juhannusviikolla
3. numero syyskuun lopussa
4. numero joulun alla

Päätoimittaja: *Anu Lahtinen*, anu.z.lahtinen@helsinki.fi
Toimitussihteeri: *Katariina Parhi*, katariina.parhi@oulu.fi

Historian Ystävien Liitto

Puheenjohtaja: Kari Salmi

Sihteeri ja rahastonhoitaja: Julia Burman, Tieteiden talo, Kirkkokatu 6, 00170 Helsinki, puh. 09 228 69351, toimisto@historianyst.fi, www.historianyst.fi, varmimmin tavoitettavissa ke 16–17 lukukausien aikana.
Pankkiyhteys: Nordea IBAN FI51 1572 3000 3631 19

Liiton keskeinen tehtävä on tukea Historiallisen Aikakauskirjan julkaisemista. Liitto edistää muutoinkin historian harrastusta ja tutkimista mm. järjestämällä tilaisuuksia ja kursseja sekä tutustumismatkoja. Liitto on myös palkinnut ansiokkaita historiateoksia sekä ylioppilaskirjoitusten reaaliokoeen vastaajia.

Jäsenmaksu on 45 €, opiskelijoilta 30 € vuodessa. Maksuun sisältyy Historiallisen Aikakauskirjan vuosikerta. Jäseneksi ilmoittaudutaan sähköpostitse tai puhelimitse. Yhteystiedot ovat yllä.

Liiton julkaisusarjoja ovat Historian Aitta ja Historiallinen Kirjasto, joissa kummassakin on ilmestynyt parikymmentä teosta vuodesta 1929 alkaen. Liiton julkaisuja myy Tiedekirja, osoite ja puh. nro yllä.

Suomen Historiallinen Seura

Puheenjohtaja: dos. Sari Katajala-Peltomaa

Varapuheenjohtaja: dos. Juhana Aunesluoma

Toiminnanjohtaja: Julia Burman, Tieteiden talo, Kirkkokatu 6, 00170 Helsinki, puh. 09 228 69351, shs@histseura.fi, www.histseura.fi

Varmimmin tavoitettavissa ke 16–17 lukukausien aikana.

Seuran vuosijäsenet (jäsenmaksu 25 €, opiskelijat 23 €) voivat jäsenalennuseduin, jotka koskevat myös Historian Ystävien Liiton, Historiallisen Yhdistyksen, Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran, Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran, Suomen Sotahistoriallisen Seuran, Suomen Sukututkimusseuran, Svenska Litteratursällskapetin, Suomen Muinaismuistoyhdistyksen, Työväenhistorian ja perinteen tutkimuksen seuran ja Taidehistorian Seuran jäseniä, ostaa Seuran kaikkia julkaisuja Tiedekirjasta.

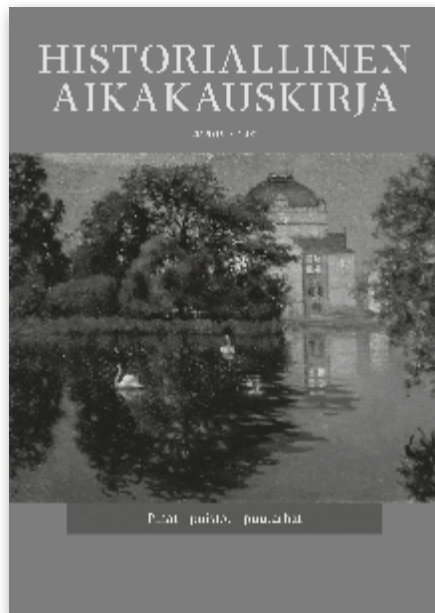
Tiedekirja, Snellmaninkatu 13, 00170 Helsinki, ma–pe 10.00–16.30, p. 09 635 177, tiedekirja@tsv.fi.

Muuten Seuran julkaisuja välittävät Akateeminen kirja-kauppa, Suomalainen Kirjakauppa, Yliopistokirjakauppa ja Kirjavälitys. Seuran jäseneksi voivat liittyä kaikki historiasta kiinnostuneet.

Tilaa Historiallinen Aikakauskirja

Historiallinen Aikakauskirja on neljä kertaa vuodessa ilmestyvä tiedelehti, jossa käsitellään laajasti ja monipuolisesti ajankohtaisia kysymyksiä uusimman tutkimuksen valossa. Lehdessä julkaistaan tutkimusartikkeleita, katsauksia, keskustelupuheenvuoroja ja kirja-arvioita.

Vuoden 2020 vuosikerta maksaa entiseen tapaan 45 €, ja sillä pääsee myös Historian Ystävien Liiton jäseneksi. Korkeakouluopiskelijoille vuosikerta maksaa vain 30 €. Suomen Historiallisen Seuran jäsenille hinta on 33 € (+ seuran jäsenmaksu).

Sodan ja rauhan keskus Muisti on
humanistis-yhteiskuntatieteellinen tiedekeskus,
joka avautuu Mikkelissä keväällä 2021.

Haluatko tietää lisää?
Vieraile verkkosivullamme, sosiaalisessa mediassamme
ja tilaa uutiskirjeemme.

MUISTAA, MITEN SODAT SYTTYVÄT
MUISTAA, MILTÄ SOTA TUNTUU IHMISESSÄ
MUISTAA, MITEN SODAT LOPETETAAN
MUISTAA, MITEN YLLÄPIDETÄÄN RAUHAA

KERTOO SODASTA EDISTÄÄKSEEN RAUHAA.

muisti.org

muisti.org